

H. Ü.

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu Çalışma, Jürimiz Tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Anabilim Dalında DOKTORA Tezi Olarak Kabul Edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Oğuz AYTEPE

Üye : Prof. Dr. Fatma ACUN (Danışman)

Üye : Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU

Üye : Doç. Dr. Ayten SEZER ARI

Üye : Doç. Dr. Saime SELENGA

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu

Onaylarım.

../.../.....

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU

Enstitü Müdürü

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

ASKERİ VE SİYASİ YÖNLERİYLE KÂZIM ÖZALP

Ahmet KIZILIRMAK

DOKTORA TEZİ

ANKARA 2012

ÖZET

Kâzım Özalp 17 Şubat 1882 de Makedonya bölgesinin Köprülü şehrinde dünyaya geldi. Kalabalık bir asker ailesinin çocuğu olan Kâzım, ilköğreniminden sonra askeri okula gitmiş ve Askeri idadi'de okurken tanıştığı Mustafa Kemal'le arkadaşlığı ise ömür boyu sürmüştür.

Harp okulu ve Harp Akademisini bitirdikten sonra Ülkeyi içinde bulunduğu yıkımdan kurtarma ülküsü onu İttihat ve Terakki saflarına katılmaya sevk etmiştir. İlk subaylık yıllarında, III. Ordu, 36. Alayında I. Tabur, 2. Bölük Komutanlığındaki görevi Bulgar çetelerine karşı demiryollarını koruyarak, mücadele etmekte. II. Abdülhamid'e karşı İttihat ve Terakki Cemiyetinin Meşrutiyeti zorunlu kılan eylemlerini destekledi. 31 Mart olayında Harekât Ordusu'nda yer aldı. Arnavutluk isyanının bastırılmasına ve Balkan Harbi'ne katıldı. Balkan toprakları kaybedilince, Binbaşı Kâzım Bey III. Ordu emrinde Van Seyyar Jandarma Alay Komutanlığı'nda görevlendirildi. Doğu cephesinde Ermeni saldırganlığı ve isyanlarına karşı mücadele verirken I. Dünya Savaşı çıktı. Ruslara karşı verdiği başarılı mücadelelerde hem rütbesi Albaylığa yükseldi, hem de çeşitli kıdem zammı, gümüş imtiyaz madalyası gibi başarı ödülleri aldı.

Birinci Dünya Savaşı sonlarında Trabzon ve Batum'u kurtardı. Savaşın sonunda Şarköy 60. Fırka Komutanlığına tayin edildi. Bu görevde iken Mondros Mütarekesi imzalandı. Osmanlı devleti ve müttefikleri I. Dünya Savaşını kaybetmişti.

Şarköy'de görevli iken izin alarak İzmir'e ailesini görmeye gittiği o günlerde İzmir'in Yunan işgali gerçekleşti. İşgalden bir gün önce bir kısım vatanseverlerle ne yapacaklarını kararlaştıran Miralay Kâzım Bey, işgal sabahı İzmir'den ayrılarak Redd-i İlhak örgütü çalışmalarına başladı. Balıkesir ve Bandırma'ya kadar yöre halkını mücadele etrafında toplamaya çalışırken 61. Tümen Komutanlığı için İstanbul'a gidip bu görevin kendisine verilmesini sağladı.

Ayvalık, Soma, Akhisar cephelerinde Yunan kuvvetlerine karşı büyük mücadele verdi. İstanbul hükümetlerinin teşvik ettiği isyanların bastırılmasında büyük hizmetler gördü. Topladığı kuvvetlerin ihtiyaçlarının karşılanması için kongreler düzenlenmesinde etken oldu.

İstanbul'un İtilaf Devletlerince 16 Mart 1920 işgali üzerine komuta sahasında yönetime el koyarak, İstanbul yönetimiyle irtibatını tamamen kesti. M. Kemal Paşa'nın Ankara'da açılacağını bildirdiği BMM'ne Karesi Mebusu seçildi. İtilaf Devletlerinin Sevr koşullarını zorla kabul ettirme amacı güden Yunan saldırganlığı karşısında henüz güçlü bir ordu durumunda olmayan Ayvalık, Söke, Soma ve Akhisar cepheleleri çökünce Kuvvetleriyle Doğuya çekilerek, BMM Batı Cephesi kuvvetleri içinde Ertuğrul Grubu Kumandanı oldu. Çerkez Ethem isyanında arabulucu olduysa da Ethem ikna edilemedi. Bu dönemde Mecliste Karesi mebusu olarak görev yaptı. II. İnönü muharebesi sonunda Mürettep Kolordu Komutanı olarak cepheye dönen Miralay Kâzım Bey, Adapazarı ve İzmit'i Yunan işgalinden kurtardı.

10 Temmuz 1921 de başlayan genel Yunan taarruzu ile Kütahya ve Eskişehir kaybedilince, geriye çekilen orduda sağ cenah kuvvetlerine komuta eden Miralay Kâzım Bey, Sakarya zaferinin kazanılmasında, Duatepe taarruzunda büyük başarı gösterdi ve rütbesi Miralığa yükseltildi. Sakarya savaşı sonrasında Millî Müdafaa Vekili olarak Meclise dönen Kâzım Paşa, Türk Ordusu'nu Büyük Taarruza hazırlama görevini üstlendi. Büyük taarruzla Yunan ordusu hezimete uğratılıp yurttan kovulduktan sonra Mecliste muhalefete karşı M. Kemal Paşa'nın en büyük destekçisi oldu.

Cumhuriyetin ilk Millî Savunma Bakanı olan Kâzım Paşa, Fethi bey Hükümetinde kadroya alınmayınca, Meclis Başkanlığına seçildi ve 10 yıl üç ay süreyle bu görevde kaldı. Bütün devrim kanunları onun Meclis Başkanlığı döneminde çıkartıldı.

II. Dünya savaşı öncesinde, Atatürk'ün isteği ile tekrar Millî Savunma Bakanı oldu. Hava Kuvvetlerinin ve Montreux Anlaşması'nın imzalanması üzerine Donanmanın güçlendirilmesinde büyük katkısı oldu. Hatay sorunu ve Doğu sorunlarının çözümünde bilgi, öngörü ve deneyimi ile Atatürk'ün hep takdir ve güvenini kazandı.

İsmet Paşa'nın Başbakanlıktan ayrılmasından sonra kurulan Bayar Hükümetlerinde de Millî Savunma Bakanlığı görevini sürdürdü. Atatürk'ün vefatından sonra İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı döneminde 1939 yılında Millî Savunma Bakanlığı görevinden istifa etti. Halk Partisi Yönetiminde Grup Başkan

Vekilliği yaptı. II. Dünya savaşı sonrası çok partili dönemde 1950 seçimlerinde Van Milletvekili seçildi. 1954' ten sonra aktif siyasette yer almadı Encümen-i Danış'ın kurucuları arasında yer aldı. 1929 Dünya Ekonomik Krizinde Türkiye'yi iktisaden koruyucu tedbirler çerçevesinde Kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Kuruculuğunu ve Başkanlığını yaptı.

"Millî Mücadele" adlı hatıralarını yazdı. Özel günlerde gazete ve dergilere tefrika halinde yazılar yazdı. Atatürk'ü anlattı, tarihe ışık tutmaya çalıştı. Son yıllarında iyi bir aile babası olarak çocukları ve torunlarıyla vakit geçirdi. 6 Haziran 1968'de 86 yaşında hayatını kaybetti. Cenazesi Ankara'ya getirilerek Devlet töreniyle Cebeci Askeri Şehitliğine defnedildi. Daha sonra kabri Atatürk Orman Çiftliği arazisinde oluşturulan Devlet Mezarlığına nakledildi.

SUMMARY

Kâzım Özalp was born in the city of Köprülü in Macedonia on 17 February, 1882. He attended military schools and successfully graduated. During his education at High Military School, he met Mustafa Kemal and their friendship lasted life time.

Yearning for democracy for his country he joined the ranks of the Committee of Union and Progress (CUP). He supported the second order of the Constitution that compelled the actions of Union and Progress against the Sultan Abdülhamid. He took place in the army that participated in the anti-constitutional action of the 31 March. After the loss of the Balkan Lands, he was assigned as major to 3rd Mobile Gendarmarie in Van. The World War I. (1914-1918) put out while he was at the Eastern front fighting against the Armenian aggression and rebellions. Upon the successful struggle against the Russians on this front during the war, he was promoted to the rank of colonel, and received achievement awards of the silver medal of the concession.

The rescue of Trabzon and Batum was seen as his achievement. At the end of the war, he was appointed to the 60th Şarköy Division Commander. While he was on duty, the Ottoman state lost the World War I.

When he was in Şarköy to see his family, the Greek occupation has already started. One day before the invasion, Colonel Kâzım Bey occupied İzmir with the help of the organization "left the refusal". While he was trying to gather the Local people of Balıkesir and Bandırma, the task was given to him to go to İstanbul for Division Command. 16th March 1920 İstanbul was occupied by the Allied Powers.

With the general Greek offensive began on July 10, 1921 in Kütahya and Eskişehir defeat, the retreating army, Colonel Kazım Bey, who commanded the right wing forces, winning victory in Sakarya. Duatepe showed great success and raised his rank. After the battle of Sakarya, Kâzım Pahsa returned to parliament as Deputy of National Defence. He supported Mustafa Kemal against the opposition in Parliament and was his strongest supporter.

Kâzım Pasha, who was the Minister of National Defence of the first Republic, wasn't accepted in the the government of Fethi Bey. Later he was elected as President of the Assembly, and remained in that position for 10 years and three months. He believed and advocated the reforms of Atatürk and was always with him. Prior to World War II, with the request of Atatürk he became the Minister of National Defence second time. He contributed to the strengthening of the Turkish Aviation and Air Force. His knowledge, insight and experience to solve the question of Hatay and won the trust of Atatürk.

After the death of Atatürk in 1939, during the presidency of Ismet Pasha, he resigned from the Ministry of National Defense. Management Group as the Deputy Chairman made "the People's Party". After World War II, in 1950 by the period of multi-party elections , he was elected National Chairman of Van. He withdrew from active politics after the year 1954. After 1954 he was not included in the Encümen-i Daniş. In "*National Struggle*," he wrote his memories in newspapers and magazines and wrote articles on special occasions. In his last years he spent time with the family as the father of their children and grand children. He died on 6th June 1968, at the age of 86.

His funeral was brought to Ankara Cebeci Military Cemetery and buried in the State ceremony. Later his funeral was transferred to the State Cemetery which in Atatürk's farm.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
SUMMARY (İngilizce Özet).....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZIM (FİKRİ) ÖZALP'İN HAYATI

1-AİLESİ VE YETİŞTİĞİ ORTAM	11
2-ÇOCUKLUK VE GENÇLİK YILLARI	13
3-SUBAYLIK YILLARI 11.....	14
3.1. Kâzım Özalp'in İttihat ve Terakki'ye Katılması ve Çalışmaları	15
3.2. İttihat ve Terakki örgütünün II. Meşrutiyet Ortamını Sağlaması	17
3.3. Meşrutiyete Karşı Tepki 31 Mart Olayı(13 Nisan 1909).....	18
3.4. Arnavutluk İsyanı	21
3.5. Osmanlı'da Şapka Meselesi	23
3.6. Kâzım Bey'in Selanik Günleri	23
3.7. Balkan Savaşı	25
3.8. Balkan Harbinden I. Dünya Harbine Kadar Geçen Olaylar	26
4- I.DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ	28
5. MİLLİ MÜCADELE BAŞLARKEN KÂZIM BEY'İN ÜSTLENDİĞİ GÖREVLER.....	31
5.1. Mondros Mütarekesi Günlerinde Gelişen Olaylar	32
5.2. İzmir'in İtilâf Devletlerince İşgale Hazırlanışı.....	34
5.3. İzmir'in İşgali	35
5.4. İzmir'den Ayrılış	38
6. KUVA-YI MİLLİYENİN TEŞEKKÜLÜ	43

6.1. Kuva-yı Milliye'nin Yunan Ordusuyla İlk Karşılaşması	45
6.2. Soma Cephesinde Gelişen Olaylar	49
6.3. Kuva-yı Milliye Karşı İstanbul Hükümetlerinin Tavrı	52
7. BALIKESİR KONGRESİ ÇALIŞMALARI	53
8. YUNAN KUVVETLERİYLE ÇEŞİTLİ CEPHELERDE YAPILAN ÇARPIŞMALAR VE MİLNE HATTI	56
9. ANADOLU'DA DOĞU-BATI BİRLİĞİNİN KURULMASI	60
10. MECLİS-İ MEBUSAN'IN TOPLANMASI VE GELİŞEN OLAYLAR	64
10.1. Meclis-i Mebusan'a Müdahale Ve İstanbul'un İşgali	67
10.2 . İstanbul'un İşgali 'ne Tepkiler	68
11.İNGİLİZ KEMAL OLAYLARI İLE KÖPRÜLÜLÜ HAMDİ BEY VE AKBAŞ CEPHANELİĞİ OLAYI	71
11.1. İzmir ve Anzavur Eylemlerinde İngiliz Kemal Olayı	71
11.2.Akbaş Cephaneliği Olayı	75
12. ANZAVUR İSYANLARI	79
12.1. II. Anzavur İsyanı ve Gavur İmam	81

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MELİSİ DÖNEMİ ve KAZIM ÖZALP'İN ÜSTLENDİĞİ GÖREVLER

1.KARESİ MEBUSLUĞUNA SEÇİLMESİ	88
2. SANREMO KARARLARI ve YENİ YUNAN SALDIRILARI	91
3. YENİ CEPHELERİN KURULMASI ERTUĞRUL GRUBU	99
4. YENİ CEPHE DURUMU VE GEDİZ MUHAREBESİ	102
5. ÇERKEZ ETHEM İSYANI	106
6. MÜRETTEP KOLORDU KOMUTANLIĞI	111
6.1. Yunan Genel Taarruzunda Mürettep Kolordu	114
6.2. Eskişehir-Kütahya Muharebelerindeki Durum	115
7. SAKARYA SAVAŞI	117
7.1. Karşı Taarruz Hazırlıkları	125
7.2. Savaşın Kaderi Değişiyor Duatepe Taarruzu	126
7.3. Son Yunan Taarruzu	128
7.4. Sakarya'nın Sonu	130

7.5. Sakarya Zaferi Sonrasındaki Gelişmeler	133
7.6. Sakarya Muharebelerinin Genel Bir Değerlendirilmesi.....	136
8. MİLLİ MÜDAFAA VEKİLLİĞİ GÖREVİ	139
8.1. Silah Temini Çalışmaları	141
8.2. Taarruz Hazırlıkları	144
8.3. Taarruz Öncesi Bazı siyasi Gelişmeler	147
8.4. Büyük Taarruz	151
9. MÜTAREKEDEN LOZAN'A	155
GENEL DEĞERLENDİRME	163

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZIM PAŞA'NIN CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÜSTLENDİĞİ GÖREV

VE ETKİNLİKLER

1. CUMHURİYETİN İLÂNİ.....	167
2. CUMHURİYETİN İLK MİLLİ MÜDAFAA VEKİLİ	170
3. KAZIM (ÖZALP) PAŞA'NIN MECLİS BAŞKANLIĞI GÖREVİ	175
3.1. Ali Fethi (Okyar) Hükümeti Döneminde Etkinlikleri	176
3.2. Şeyh Sait İsyanı	178
3.2. Takrir-i Sükun Dönemi Gelişmeleri	180
3.4. İzmir Suikast Girişimi	183
3.5. Suikast Olayında Kazım Özalp-Rauf Orbay Yazışmaları	187
4. YENİ ALFABE VE (q-kü) MESELESİ	191
5. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI OLAYI	193
6. KUBİLAY OLAYI	196
7. SİYASET YENİLENİYOR	199
8. KÂZIM PAŞA'NIN ETKİNLİKLERİ	201
8.1. Türk Dil Kurultayları Ve Kâzım Paşa'nın Kurultay Reisliği	201
8.2. Soyadı Kanununun Kabul Edilmesi Ve Kâzım Paşa'nın Özalp Soyadını Alması	204
9. MECLİS BAŞKANLIĞININ SON BULMASI	205
10. MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞI'NA YENİDEN ATANMASI	208
10.1. Boğazlar Sorunu Ve Montreux Konferansı	209

10.2. Hatay Sorunu	211
11. İSMET PAŞA'NIN BAŞVEKİLLİKTE AYRILMASI	214
12. CELAL BAYAR HÜKÜMETİ	218
13. DERSİM OLAYLARI	220
14. STADYUM OLAYI	221
15. İSMET PAŞA'NIN REİSİCUMHUR SEÇİLMESİ	223
16. KÂZİM PAŞA'NIN MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞINDAN İSTİFASI	225
17. KAZIM PAŞA'NIN BİLİNMEYEN ETKİNLİKLERİ	227
17.1. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti	228
17.2. Encümen-i Daniş	232
18. SONUÇ	234
BİBLİYOGRAFYA	240
EKLER	255

ÖNSÖZ

Cumhuriyetin temel taşlarından en belirgin şahsiyetlerden biri olan ve Gazi M. Kemal Paşa'nın en çok güvendiği, gençlik ve silah arkadaşı olan Kâzım Özalp'in Cumhuriyet Tarihindeki yerine dair akademik çalışmalar ne yazık ki yeterli düzeyde değildir.

Bir asker ve devlet adamı olarak Kâzım Özalp kimdir? Yaptığı ve başardığı hizmetler nelerdir? Tarihi bir şahsiyet olarak dönemin diğer şahsiyetleriyle kıyaslandığında katkıları ne olmuştur? Gibi sorulara cevap arayan çalışmalar maalesef sayıca çok azdır. Bu sebeple Kâzım Özalp'in yeni kuşaklarca tanınırlığı oldukça zayıf kalmıştır.

Vatanın kazanılması uğrunda cephelerde verdiği mücadelelerle, Cumhuriyetin kurulması ve Çağdaş niteliklere kavuşabilmesi sürecinde yaptıkları onun tarihi şahsiyetinin göstergesidir.

Hayatı boyunca vatan için mücadele eden kendi kişisel yaşamını vatan uğrunda gönülden gelen bir bağlılıkla feda eden tarihi bir şahsiyet olan Kâzım Paşa'nın Cumhuriyet kuşaklarına yabancı kalması kabul edilemez.

Hayatı ve yaptıklarına dair mevcut bilgiler, kendi yazdıkları ile gazete ve dergilere verdiği tefrika olarak yayınlanan hatıraları ve özgeçmiş düzeyini aşmayan birkaç makaleden ibarettir.

Bu düşüncelerle hazırladığımız çalışmada, Kâzım Özalp'in hayatını bir bütün olarak ele alıp ailesi, yetiştiği ortam, kişiliğinin oluşumuna etki eden olaylar, üstlendiği görevler ve bu görevlerdeki etkinlikleri, yaşam sürecini kapsayacak şekilde arşivler, kaynaklar, hatıralar, belgeler, dergiler, gazeteler ve araştırma eserleri incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, özellikle aile ile ilgili konularda hayattaki oğlu Teoman Özalp beyefendi ile temas kurularak özel arşivinden yararlanma imkânı sağlanmış kendisiyle mülakat da yapılmıştır.

Üç yıl süren çalışmalarımda, Kâzım Paşa'nın Oğlu sayın Prof. Dr. Teoman Özalp Bey'in katkılarını, özel arşivini istifademe sunması ve her

başvurduğumda değerli bilgileriyle çalışmaya ışık tutmasını; değerli meslektaşım, Prof. Dr. Oğuz Aytepe'nin özel kitaplığından yararlanmama fırsat vermesini; değerli danışman hocam Prof. Dr. Fatma Acun'un yön veren katkılarını; izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu ve Doç. Dr. Ayten Sezer'in olumlu gözlem ve eleştirel yaklaşımlarını ifade etmeyi ve kendilerine teşekkürü borç bilirim. Ayrıca kırk yılı aşkın oluşturduğum kendi özel kitaplığım ve imkânlarıma bilgi birikimimi de değerlendirerek oluşturmaya çalıştığım bu çalışmama katkı yapan herkese teşekkürlerimi borç bilirim.

Ankara 2012

KISALTMALAR

- Age. : Adı geçen eser
Agm. : Adı geçen makale
Agt. : Adı geçen tez
AOÇ. : Atatürk Orman Çiftliği
ATASE : Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BMM : Büyük Millet Meclisi
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
CHF : Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
DP : Demokrat Parti
DTCF : Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
GCZ : Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
GMK : Gazi Mustafa Kemal
s. : Sayfa
S. : Sayı
SCF : Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC : Türkiye Cumhuriyeti
TDK : Türk Dil Kurumu
TDTC : Türk Dilini Tetkik Cemiyeti
TEK : Türkiye Ekonomi Kurumu
TPCF : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TİH : Türk İstiklâl Harbi
TİTC : Türkiye İktisat ve Tasarruf Cemiyeti
TTK : Türk Tarih Kurumu
Vd. : Ve devamı
ZC. : Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

GİRİŞ

1882 Yılında Makedonya’da, Köprülü’ye yakın Kozan adlı küçük bir kasabada dünyaya gelen Kâzım Özalp’in çocukluk ve gençliğinin geçtiği dönemde Osmanlı İmparatorluğu en sarsıntılı yıllarını yaşıyordu. Çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı devletinde bağımsızlık hareketleri, terör hareketleri iç ve dış savaşlar, fikir hareketleri, isyanlar hiç eksik olmuyordu.

Kâzım Özalp’in çocukluğunu yaşadığı Köprülü, Vardar nehrinin ikiye böldüğü taş ve demir köprülerle iki yakanın birleştirilmesine çalıştığı ama etnik yapıya göre mahallelerin tasnif olduğu bir durumdaydı. Müslüman mahallesinde büyük bir aile içinde yetişen Kâzım’ın ilk hevesi de babası gibi asker olmaktı. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durum ve yaşanan yörenin olayları ailede sürekli konuşulan konular olduğu için bunların, küçük Kâzım üzerindeki etkilerini ve askerliğe özentisini anlamak mümkündür.

93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı – Rus Harbi’nin ağır hezimetle sonuçlanması, Balkan topraklarının bir anda Rus işgaline uğraması, Balkan uluslarının ayaklanmaları, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkımını ve çözülmesini hızlandırmıştı. Bu dönem, Avrupalı büyük devletlerinin dünya üzerindeki paylaşım ve sömürgecilik faaliyetlerini de artırdıkları bir dönemdir. Sömürgeci devletlerin dünyanın çeşitli bölgelerindeki çıkar çatışmaları, onları karşı karşıya getirirken, bu büyük devletlerin birbirlerine karşı bloklaşmaları, devletlerarası ilişkileri gerginleştirmeye başlamıştır ki bu gerginlikler, insanlığı bir dünya savaşına sürüklemiştir.

93 Harbinden sonra, Kâzım Özalp’in askerlik mesleğine yöneldiği süreçte Osmanlı Devleti’nde gelişen iç ve dış olaylar, dağılma ve çözülmenin boyutunu göstermektedir. Bu savaş sonucunda imzalanan Ayastafanos ve Berlin anlaşmalarıyla, 1878’de Sırbistan ve Karadağ’ın bağımsızlığı tanınmıştır. Romanya bağımsız devlet olarak tanınmış, ancak Dobriçe karşılığında Besarabya’yı Rusya’ya bırakmayı kabul etmiştir. Büyük Bulgaristan üç bölgeye ayrılmış, birinci bölgede Osmanlı yönetimi altında muhtar bir Bulgaristan Prensiği kurulmuş, ikinci kısmı Doğu Rumeli olarak Osmanlı Yönetiminde bir Hıristiyan vali yönetiminde bırakılmış, üçüncü bölge Makedonya olup ıslahat yapılmak şartıyla Osmanlı

Devleti'ne bırakılmıştı. Bosna-Hersek'in yönetimi Avusturya'ya verildi. Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya, Teselya Yunanistan'a bırakıldı. Ayrıca Kıbrıs Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan anlaşmaya göre İngiltere'ye bırakıldı. Osmanlı Borçlarının tahsili için alacaklı devletlerce Duyun-u Umumiye idaresi kuruldu (1881). Tunus 1881'de Fransa tarafından işgal edildi. Mısır İngiltere tarafından 1882 de işgal edildi. Girit'e özel yönetim verildi. 1908'de Avusturya Bosna ve Hersek'i ilhak etti. Bu kadar kısa zamanda İmparatorluğun adeta dağılma ve çözülme gibi bir sürecine girmesi, en çok asker ailelerini etkileyen konulardı. Bu kesimde ister istemez vatani içinde bulunduğu bu durumdan kurtarma düşüncesi ve duygusu yoğunluk kazanmıştır.

Sözü edilen süreçte ülke sorunları dış sorunlarla sınırlı değildi. İç sorunlar dış sorunları yaratır nitelikte idi. Azınlıkların bağımsızlık hareketleri ve bu uğurda yaptıkları tedhiş hareketleri, aydınların hürriyet istenciyle başlattıkları açık ve gizli faaliyetleri karşısında, olayları önlemeye yönelik Osmanlı Devleti'nin aldığı askerî tedbirlerine dış müdahaleler bitmiyordu. Böylesine sıkıntılı bir dönemde ve İmparatorluğun en buhranlı bölgelerinden biri olan Makedonya'da dünyaya gelen ve askerliği meslek seçen Kâzım Özalp'i zor günler bekliyordu. Fakat yetiştiği çevre ve aile ortamı, ona bu ideali sunmuş, gençlik yıllarında aldığı eğitim de ideallerini gerçekleştirmek için onu donanımlı kılmıştı. Manastır Askerî İdadisi'nde okurken, kendisinden bir üst sınıfta olan Mustafa Kemal ile tanışması, çocukluktan gençliğe geçtikleri bir dönemde başlayan ve ömür boyu süren arkadaşlığa dönüşerek, Kazım Özalp'in hayatında belirleyici bir çizgi oluşturdu. Karşılıklı güven ve dayanışmaya dayanan bu kader ve ideal arkadaşlığı ömür boyu sürdü.

Atatürk'ün çok yakınında bulunmasına ve Millî Mücadele ve sonrasında aktif rol almasına rağmen, Kâzım Özalp, tarihimizde hak ettiği yeri henüz almamıştır. Bunun bir sebebi, hayatı ve faaliyetleri hakkında yapılmış yeterli akademik çalışmanın mevcut olmamasıdır. Yaptığımız çalışma, bu boşluğu bir ölçüde tamamlamayı hedeflemektedir. Aşağıda, bu nedenle önce bir tarih yazım türü olarak biyografi üzerinde durulacak, ardından Kâzım Özalp hakkında yapılan çalışmalar değerlendirilecektir. Son olarak da, bölümler hakkında bilgi verilecektir.

Biyografi: Edebiyat, sanat, siyaset, ticaret ve bu gibi alanlarda haklı bir üne kavuşmuş ve tanınmış insanların hayatlarını, eserlerini, yaptıklarını ve başarılarını okuyucuya duyurmak amacıyla, yalın bir dille, tarafsız bir görüşle yazılan inceleme yazılarına hayat hikâyesi veya biyografi denir. Biyografinin özelliklerini sıralarsak;

- Yaşamı yazılan kişinin kendisi tarafından değil, onunla ilgili araştırma yapan, bilgi ve belgelere ulaşan veya onun yaşamına yakından tanıklık etmiş kişiler tarafından kaleme alınır.
- Tarafsız ve gerçekçi olunmalıdır.
- Yazılanlar bilgi, belge ve tanıklara dayandırılmalıdır.
- Kronolojik sıra izlenmelidir.
- Kişi tüm yönleriyle tanıtılmalı, kişinin önemi, değeri, benzerlerinden farkı belirtilmelidir.
- Yazılmalarda öznel bir tutum izlenmeli, kişinin yaşamı aşırı yerme ve övmelerden uzak tutulmalıdır. Anlatımda açık ve sade bir dil kullanılmalıdır.

Bu özelliklere göre bir kişinin hayatını ayrıntılı olarak veren kişisel biyografi kitapları olduğu gibi, birden çok kişinin hayat hikâyelerini bir araya getiren genel biyografi eserleri de vardır. Bu tür biyografi yazılımlarında, ayrıntıları atılarak, daha çok doğum, ölüm tarihleri, doğum yerleri, okudukları okullar, çalıştıkları işler, yazdıkları eserler ve önemli başarıları anlatılmakla yetinilir.

Her dönemde her mesleğe ve her millete ait kişilerin biyografilerini veren eserlere evrensel biyografi, bir millete ait kişilerin biyografilerini verenlere ulusal biyografi, bir bölgeye mensup kişilerin biyografilerinin toplandığı eserlere de bölgesel biyografi, belli bir mesleğe mensup kişilerin hayat hikâyelerinin yer aldığı eserlere mesleki biyografi, belli bir dönemde yaşayan şahsiyetlerin hayat hikâyelerini veren eserlere de dönem biyografisi denir.

Yazılma tekniklerine göre de biyografi adlandırmaları vardır. Bunlar;

a) Bilimsel Biyografi: Biyografik bilgilerin kronolojik bir sıra içerisinde, alt başlıklar halinde şahsiyetin dönemi içindeki konumunu, getirdiği yenilikleri,

gösterdiği başarıları, eserlerini, eserlerin değişik özelliklerini eleştirel bir tutumla, belgelere, araştırma ve incelemelere dayalı olarak veren çalışmalara *bilimsel biyografi* ya da *biyografik monografi* denir. Bu tür eserlerde kişinin doğumu, yetişmesi, öğrenimi, çalışma hayatı, eserleri ve eserlerinin önemi, şekil ve muhteva özellikleri, başarıları, ödülleri ve başka özellikleri bölümler halinde verilir.

b)Biyografik Roman: Ünlü kişilerin hayatlarını konu alan, bunları roman tarzında işleyen edebi yazılara *biyografik roman* ya da *edebi biyografi* denir.

c)Nekroloji: Ölen ünlü bir kişinin hemen ölümünden sonraki günlerde, genellikle gazete ve dergilerde, yakın çevresinde yer alan kişiler tarafından onun üstün niteliklerinin, erdemlerinin, çalışmalarının ve diğer özelliklerinin anı üslubuyla anlatıldığı yazılara denir.

Tarihi gelişimi açısından Türk edebiyatında ilk biyografik eser Melik Bahşi'nin Feridüddin-i Attar'dan çevirmiş olduğu "Tezküretü'l Evliya"dır. Daha çok mesleklerine göre düzenlenmiş ve birden fazla kişinin biyografisinin yer aldığı Tezkire, menakıb, vetayat, devha, safine, tuhfe, hadika, fihrist, silsilename, şairname, gazavatname, sicil gibi adlar altında birçok eser kaleme alınmıştır. Menakıpname ya da velâyetname denilen eserler de tarikat büyüklerinin, evliyaların, pir ve şeyhlerin olağanüstü halleri, kerametleri ve diğer kişisel özellikleri anlatılmıştır.

d)Şuara Tezkireleri: Şairlerin biyografilerine, eserlerine yer veren, şiirleri hakkında değerlendirmelerin bulunduğu eserlere şuara tezkiresi denir.

e) Otobiyografi: Kişinin kendi hayatını anlattığı yazıya otobiyografi denir. Otobiyografide doğumdan itibaren, otobiyografinin yazıldığı ana kadar, yaşananlardan anlatmaya değer olanlar yazılır. Edebiyat, sanat, siyaset spor vb. gibi alanlarda ünlü bir kişi; diğer insanlarca bilinmeyen yönlerini, başarısını nelere borçlu olduğunu ve nasıl kazandığını anlatmak amacıyla otobiyografisini yazar. Otobiyografi her ne kadar öznel bir anlayışla kaleme alınmış olsa da yazılımda gerçekler göz ardı edilmemelidir.

f) Monografi: Ünlü bir kimsenin kişiliğini, eserlerini, başarılarını ayrıntılarıyla ele alan veya bilimsel bir alanda özel bir konu ya da sorun üzerine yazılan

inceleme yazısına monografi denir. Monografide herhangi bir yer, bir eser, bir yazar, tarihi bir olay, bilimsel bir alana ait bir sorun, özel bir görüşle veya bakış açısıyla değerlendirilebileceği gibi bir konu üzerinde derinlemesine bir inceleme de yapılabilir.

Portre: Bir kimseyi karakteristik özellikleriyle okuyucuya tanıtmak amacıyla yazılan edebi yazılara portre denir. Kişinin sadece dış görünüşünün anlatıldığı portreye fiziki portre, iç dünyasının anlatıldığı portreye de ruhî portre denir.

Bizim Kâzım Özalp üzerine yaptığımız çalışma yukarıda açıklanan biyografi türlerinden bilimsel *biyografi* ya da *biyografik monografi* türüne dâhil olmaktadır. Bununla birlikte diğer biyografi tekniklerinden de yararlanılmıştır. Kâzım Özalp'ın hayatı üzerine, biyografi türünden yapılan çalışmalar aşağıda sırasıyla değerlendirilmiştir.

Kâzım Özalp hakkında bahsedilecek ilk çalışma, kendisine ait olan, *Milli Mücadele* adlı Türk Tarih Kurumu tarafından 1971 yılında baskısı yapılan iki cilt eserdir. İzmir'in Yunan işgaliyle başlayıp Büyük Taarruzla son bulan bu eser, üç buçuk yıllık hatıralarını kapsamaktadır. Eserinin Birinci cildi metin, İkinci cildi belgelerden oluşmaktadır. Kâzım Özalp bu eseri 1931 yılından itibaren günlük notlarından hatıralarını yazıp baskı yaptırmadan uzun süre beklettikten sonra 1955-1957 yıllarında tekrar gözden geçirip, henüz baskıya verilecek duruma getiremeden 6 Haziran 1968'de hayatını kaybedince oğlu Teoman Özalp, hatıratı sadeleştirerek ve belgeleri de tarih sırasında bir dizinde baskıya sunmuştur. İki cilt halinde hazırlanan Hatıralar, **Milli Mücadele** adıyla Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. Daha sonraki hatıraları da Teoman Bey, bir kısım kendi hatıratını da eklemesiyle, **Kâzım Özalp-Teoman Özalp, Atatürk'ten Anılar** adıyla Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları yayımlanmıştır. Yine Teoman Özalp tarafından 2006 da Epsilon yayınlarından, **Tanıklık Ediyorum** adlı Cumhuriyet ve Atatürk anılarını kapsayan bir kitap yayımlanmıştır. Bunlardan başka Vehbi Tanfer'in Atatürk Araştırma Merkezi Dergisinde(Sayı 31, Eylül 1995) "Kâzım Özalp" adlı 12 sayfalık bir makalesi ile Süleyman Erkan'ın, "Kâzım Özalp Paşa, Kurtuluş Savaşına Yön Verenler" adlı Gazi Üniversitesi Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi'nce 1994 te yayınlanan bir makale vardır. Balıkesir Valiliği İl Kültür Müdürlüğü'nün faaliyeti

çerçevesinde Balıkesir Bölgesinde Milli Mücadele Önderleri adlı bir kitapta birkaç sayfalık Kâzım Paşa'nın o dönemdeki bir kısım faaliyetleri anlatılmaktadır. Ayrıca Kâzım Paşa'nın kendisinin çeşitli gazete ve dergilerde tefrika halinde çıkan, bir kısım hatıraları dışında fazla bir derli toplu bilgi bulunmamaktadır. ATASE (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) tarafından Birinci Dünya Harbine Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri ile Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri adlı kitaplardaki biyografi özetleri de özgeçmiş ve terfi kademesini gösterir liste niteliğindedir. TBMM. Arşivindeki biyografisi de bir sayfalık kısa özgeçmişten ibaret olduğu gibi Anıtkabir'de Milli Mücadele Komutanları fotoğraflarının olduğu kısımda Kâzım Paşa'nın fotoğrafının altında da aynı kısa biyografi mevcuttur. Bunlardan başka Kâzım Özalp'le ilgili çalışılmış ve yazılabilmiş fazla bir bilgi olmadığı görüldüğü gibi, yazılan bu kısa notların belli bir arşiv ve belgelere de dayanmadığı dikkat çekmiştir. Yazılabilmiş olanların kaynağı da, yine Kâzım Özalp'in kendi yazdığı hatıraları kaynaklı gözükmektedir.

Kazım Özalp'in biyografisini araştırdığım bu tez çalışmasında, hakkında yeterli bilgi olmaması sebebiyle, TBMM'den başlamanın faydalı olacağını düşündüm. Burada çok değerli bilgi, belge ve literatüre ulaşıldı. Kâzım Paşa'nın Meclis konuşmalarındaki CD kayıtları çıkartıldı. Ayrıca Kâzım Özalp Sicil Dosyası (254 No.lu Dosya, Sicil NO:91), Kazım Paşa'nın 1920-1954 yılları arasında her seçim devresi için seçim mazbataları elde edildi. Bu mazbatalar tezin EKLER kısmında mevcuttur. Ayrıca Meclis Başkanlığı'nın kültürel faaliyetleri ürünü olan, 1920'den beri oluşturulan *Milletvekili Meclis Albümü*, Meclis başkanlarının çalışmalarını kapsayan resimli *90. Yıl Albümü* ile yine Meclis başkanlarının Meclis açılış ve kapanış konuşmalarını kapsayan bir çalışma olan, İsmet Binark'ın "TBMM Başkanları ve Meclis Konuşmaları" (Ankara 2002), eseri elde edildi. Literatür listesinde ve dipnotlarda bunların kayıtları mevcuttur. Daha sonra Kâzım Paşa'nın hayatta olduklarını öğrendiğim 89 yaşındaki Güner Özalp Hanımefendi ve 87 yaşındaki Atatürk'ün Teoman ismini verdiği, oğlu Teoman Özalp Beyle irtibat kurarak İstanbul Anadolu Yakasında, Suadiye'deki Kâzım Özalp Sokağı, Kâzım Özalp Apartmanı 39 Numara'daki evlerinde kendileri birkaç kez ziyaret edildi.

Teoman Bey, daha önce babasının çalışmalarını da kitap halinde hazırlayan, bu konularda oldukça bilgili biri olarak, hem bana yaptığımız mülakatta birçok bilgi aktardı, hem de özel arşivini istifademe sunarak orijinal belgelerden, aile albümünden yararlanmama fırsat verdi. Gerek aile ile ilgili konularda gerekse dönemin yaşayan bir tanığı olarak açıklığa kavuşturamadığım olaylarla ilgili her başvurduğumda bilgisini sunarak yardımlarını esirgemedi.

İstanbul'da, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ile Beyazıt Kütüphanesi katalogları tarandı. Maalesef konu ile ilgili bilinenlerden başka yararlanılabilecek bilgiye ulaşılamadı. Taksim'deki İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesi Arşivinde süreli yayınlardan geçmiş dönemlere ait (Gazete ve bir kısım dergiler dipnotlarda gösterilmiştir.) Kâzım Paşa'nın tarihi günlerle ilgili demeç veya tefrika halindeki hatıraları tespit edilerek mikrofilmleri çekildi CD kayıtları alındı.

Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı arşivinden ise (ATASE) defalarca gidilmesine rağmen çok kısıtlayıcı koşullar nedeniyle Kütüphanesinde ancak literatürden *Birinci Dünya Savaşı ve İstiklâl Savaşlarına Katılan Komutanların Biyografileri* eserlerinden Kâzım Özalp'le ilgili kısımlarının fotokopileri temin edildi. *Türk İstiklâl Harbi* eserinin ilgili cilt ve kısımlarından yararlanıldı. ATASE Arşivinde Kâzım Özalp özel dosyasındaki (Klasör 3198, Dosya No:9) bilgilerin ise *Birinci Dünya Harbi ve İstiklâl Harbine Katılan Komutanların Biyografileri* kitaplarındaki bilgilerin aynısı olduğu görüldü. Bu bilgilerin ve *Türk İstiklâl Harbi* kitapları serilerindeki bilgilerin Kâzım Paşa ile ilgili kısımlarının kaynağının da daha ziyade Kâzım Paşa'nın yazdığı *Milli Mücadele* adlı eserden alıntılandığı da tespit edildi.

Başbakanlık Arşivi ve Milli Kütüphane kayıtlarında dipnot kayıtlarında gösterilen birkaç belge dışında fazla malumat elde edilemedi. CHP Kütüphanesinde Ahmet Demirel tarafından hazırlanan İsmet Paşa ve Nihat Erim günlük ve defterleri incelendi ve CHP Kurultaylarından Kâzım Paşa konuşma metinleri elde edildi. Balıkesir'de İl Halk Kütüphanesi ve Belediye Kültür Müdürlüğü Müzesi ziyaret edildi. Balıkesir Valiliği ve Belediye Kültür Müdürlüğü işbirliği ile Milli Mücadele Dönemi tarihi ile ve tarihi şahsiyetlerle ilgili yapılan çalışmalar elde edildi. Mersin Üniversite Kütüphanesi'nde tespit edilen bir kısım

hatıra kitapları ve literatürden yararlanıldı. Cumhurbaşkanlığı Arşivinden yararlanma talebimiz maalesef reddedildi. Ancak Kaynak Yayınlarınca hazırlanan *Atatürk'ün Bütün Eserleri* adlı 30 ciltlik külliyyatının Cumhurbaşkanlığı Arşivi kökenli olduğu görülünce bu konuda kaynağa ulaşamama açısından bir eksiklik olmadığı kanaatine varıldı.

Gerek duyuldukça da bir kısım bilgilerin denetlenerek elektronik kaynaklardan elde edilmesine çalışılmıştır. Bu konudaki alıntılar da dipnotlarda ve bibliyografya listesinde kayıtlıdır. Bu şekilde derlediğim ve diğer ismini sayamadığım birçok eser, hatırat ve belgelerle bilgiler uzun bir çalışma döneminde değerlendirildi. Yapılan çalışmalar, aşağıda tezin bölümleri halinde verilecektir.

Üç bölümde incelemeye çalıştığım araştırmanın Birinci Bölümü'nde Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemine denk gelen, dünyaya gelişi sürecinde bir asker ailesi çocuğu ve bir asker olarak vatani koruma ve kurtarma duygusu içinde geçen yaşamı isyanlar, Balkan savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve akabinde düşülen durum, henüz Osmanlı can çekişmeleri içinde devam eden mücadeleler anlatılmaktadır. Bu bölümde Kâzım Özalp'in ailesi, yetiştiği ortam, eğitimi, çocukluk ve gençlik yılları, subaylık yılları, İttihat ve Terakki Cemiyetine girişi ve faaliyetleri ile II. Meşrutiyet yıllarındaki olaylar, Balkanlardaki isyanlar ve Balkan Savaşlarındaki üstlendiği görevler anlatıldı. I. Dünya Savaşı'nda üstlendiği görevler, bulunduğu cephe olayları, I. Dünya Savaşı sonunda Mondros Mütarekesiyle başlayan gelişmeler, Osmanlı Devleti yöneticilerinin galip devletlere boyun eğmesi sonucu gerçekleşen İzmir'in Yunan işgali üzerine başlayan acı olaylar ve Miralay Kâzım Bey'in kendi kararı ile kurtuluş arayışına girmesi, Redd-i İlhak örgütlenmesinin gerçekleştirilmesi uğrunda gayretleri, Yunan işgaline karşı verilen mücadeleler, M. Kemal Paşa'nın Doğu'da başlattığı kurtuluş mücadelesi hareketiyle işbirliği, İstanbul Hükümetlerinin Millî Mücadele'yi engellemek için çıkartılan isyanlara karşı verilen mücadeleler, Sevr projesinin uygulama safhasına konulmaya çalışıldığı 1920 yılında başlayan Yunan taarruzu, Kuvay-ı Milli'nin Yunan ordusu karşısında yetersiz kalışı ve geri çekilişi

ile Redd-i İlhak hareketinin Batı Cephesi'ne intikali, ayrıntılarıyla bu bölümde verilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde; TBMM'nin açılışıyla başlayan süreçte artık Osmanlı Devleti'nin yok sayıldığı ve yeni bir devlet ve hükümet idaresinde vatani kurtarma hareketi içindeki Kâzım Özalp ele alındı. Cephelerde verdiği mücadeleler, Sakarya savaşı sonrasında Karesi Mebusu olarak TBMM'deki çalışmaları, Milli Müdafaa Vekili olarak orduyu zafere hazırlama sürecindeki faaliyetleri ve Türkiye'nin karşı karşıya olduğu tehlikelere, Meclis ve yeni bir hükümet yönetimi altında verilen mücadeleler bu bölümde işlendi.

Üçüncü bölümde yeni bir devletin kurulması ve Kâzım Paşa anlatılmıştır. Bu bölümde geçmişin her türlü olumsuzluklarından sıyrılarak, kazanılan vatanın yükseltilmesi, halkın refah ve mutluluğunun sağlanması mücadelesi dönemidir. Bu bölüm, Kâzım Paşa'nın Cumhuriyetin ilanı ile başlayan dönemde üstlendiği görev ve çalışmalarındaki etkinliklerini kapsamaktadır.

17 Şubat 1882'den 6 Haziran 1968'e kadar devam eden yaşamını sunmaya çalıştığım Kâzım Özalp'in hayatı Makedonya'da başlayıp, birçok meşakkatli, maceralı, acı, zafer ve başarılı hizmet yıllarıyla dolu olarak 86 yıllık bir süreçten sonra son bulmuş olup ebedi istirahatgahı olan Ankara'daki Devlet Mezarlığında noktalanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂZIM FİKRİ ÖZALP'İN HAYATI

İnsan hayatına yön veren etkenlerin neler olduğu hususunda söylenebilen sözleri ifade edecek olursak; kişinin yaratılıştan gelen kabiliyetleri ile yaşadığı ortam ve çağın akışından gelen eğilimler, izah edilemeyen birçok unsur ve hatta tesadüflerin yanı sıra yaşadığı yörenin coğrafyası, ailenin verdiği eğitim ve terbiye, bulunduğu toplumun kültür ve gelenekleri ile genetik etkenler kişinin karakterinin oluşumunda belirleyici öğelerdir. Çalışmaya konu olan Kâzım Fikri Özalp için de durum böyle olmuş, doğduğu çevre, hayatını geçirdiği coğrafya ve şartları hem kişiliğini belirleme hem de eğitiminde etkili olarak, ilerideki hayatının zorluklarına karşı onu donanımlı hale getirmiştir. Kâzım Özalp, Makedonya'da Osmanlı Devleti'nin en sorunlu olduğu bir dönemde en sorunlu bir bölgede asker bir ailenin ilk çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Eski Türk aile geleneğine göre büyük bir aile olarak, büyük bir konakta yaşamıştı. Büyük bir ailede birlikte yaşamamanın sunduğu yakın ilişki ortamında saygı, disiplin ve bağlılık gibi değerlerle birlikte, dayanışma ve kader ortaklığı duygusunu küçük yaşta öğrendi ve özümsemi. Asker kökenli olan ailede Kâzım Paşa'nın ileriki hayatına yön verecek koşullar adeta aile ve yaşadığı ortamda mevcuttu. Ailenin sülalece kullandığı Alpoğulları ismi eski Türk geleneğinden kalma bir isim olup Kâzım Paşa da soyadı kanununa kadar Alp adını kullanmıştı. Asırlar önce gelinen bölgeye yerleşme amacı da, akıncılık esasına dayanıyordu. Yaşanılan yöredeki mahallelerin doğal sınırlarla birbirinden ayrıldığı, din, mezhep ve ırklara göre şekillendiği bir ortamda, büyük aile hayatı güvenliğinin de gereği idi. Yaşanılan dönemde merkezî otorite sarsılmış, yöre halkları arasında güven ortamı da zedelenmişti. Aileyi ve vatani korumak eşdeğerde kavramlardı. Bunu yapabilmenin en iyi yolu belki de askerliği meslek edinmektir. Bu tür bir çevre ve anlayış açısından baktığımızda Kâzım Paşa'nın hayat hikâyesini daha iyi anlamak mümkündür.

Kâzım Özalp'in yaşadığı coğrafya ve içinde bulunulan dönem, ailesi ve aldığı eğitim, ülkenin karşı karşıya bulunduğu tehlike ve olaylar ile üstlendiği görev ve etkinlikler, Balkan savaşları, Birinci Dünya Savaşı dönemi ile Mondros Mütareke'sinden sonra başlayan işgaller, Millî Mücadele'nin başlaması sürecinde üstlendiği görevler ve olaylar TBMM'nin açılışına kadar bu bölümde anlatılacaktır.

Çünkü Kâzım Paşa'yı bu olaylardaki etkinlikleri yaratmıştır. Diğer bir ifadeyle, Kâzım Paşa bu olayların ürünüdür. Bu nedenle üzerinde teferruatlı bir biçimde durulacaktır.

1. AİLESİ VE YETİŞTİĞİ ORTAM

Anadolu'dan Makedonya yöresine göç eden pek çok aile gibi Kâzım Paşa'nın(Özalp) ailesi de Karaman'dan Rumeli'ye gelmiş ve Köprülü'ye yerleşmişlerdi. Anadolu'dan Rumeli'ye olan bu göçün Fatih Sultan Mehmet'in bir fermanı ile olduğu rivayet edilir.¹

Vardar nehri Köprülü şehrinin ortasından geçerek şehri ikiye bölmekte ve nehir üzerindeki köprülerin çokluğundan dolayı "Köprüler Şehri" olarak anılırken, sonradan kısaltılarak Köprülü olarak adlandırılmıştır. Köprülü camileri, kiliseleri, havraları bol bir şehir olup nehrin iki yakası meyve bahçeli yalılarla dolu idi. Önceleri bu iki yakayı kemerli taş köprüler birbirine bağlarken, sonraları demir köprüler de yapılmıştı. Çok çeşitli halk topluluğunu barındıran Köprülüler iç içe yaşasalar da her topluluğun mahalleleri ayrı idi. Çatıları kiremit kaplı köşk vari konakları ve köprüleriyle, Köprülü zengin bir şehir görüntüsü vermekteydi.

Kâzım Paşa'nın büyüdüğü ev de, Müslüman mahallesinde üç katlı bir konak olup, konak annesi Yıldız Hanımın dedesi Hüseyin Paşa'nın konağıdır. Bu konakta kalabalık bir aile olarak oturuyorlardı. Kâzım Özalp'in babası İsmail Nazmi Bey, Yıldız Hanımla bu evde evlenmişlerdi. Bu evlilikten dokuz erkek evlat doğuran Yıldız Hanımın ilk oğlu Kâzım'dı.²

Kâzım Özalp'in babası İsmail Nazmi Bey 1854 de Priştina'da doğmuş ve askerlik mesleğini Süvari Albayı olarak Balkan Harbinden sonra emekli olarak bitirmiş ve 1923'de İzmir'de ölmüştür. Yine bir asker kızı olan annesi Yıldız Hanım, Köprülülü Hüseyin Paşa'nın torunu olup, 1864 de Köprülü'de doğmuştur. Yıldız Hanım da 1936 da İstanbul'da ölmüştür.

Kâzım Özalp, 17 Şubat 1882'de Köprülü yakınlarında Kozan adlı bir kasabada doğmuştu.³ Kâzım Özalp'in babası Süvari Albayı İsmail Nazmi Bey, ezanla ismini kulağına okumuş ve doğum tarihini Kuran-ı Kerim'e kaydetmiştir.⁴

¹ Ayten Aygen, *Devrimin Üç Kadını*, Destek Yayınevi, İstanbul 2010, s.17, Bu göçler Türkmen kökenli Türk aileleriydi. Age., s. 195.

² Bu çocuklardan 3 tanesi ölmüş, 6 tanesi yaşamıştır. Aygen. Age., s.19.

³ Teoman Özalp, Tanıklık Ediyorum, Cumhuriyet ve Atatürk Anıları, Epsilon Yayıncılık I. Baskı, İstanbul 2006, s.16; T.B.M.M. kayıtlarındaki kısa biyografisinde, (Tercüme-i hal kâğıdında) ve ayrıca TBMM'nin Meclis Başkanları için "Cumhuriyetin 90. yılında Meclis Başkanları" adıyla hazırladığı kitapta Kâzım Özalp'in 18 Şubat 1880 de Köprülü'de doğduğu belirtilmektedir. Kâzım Özalp, kendi kaleminden hal tercümesinde 17 Şubat 1882 de doğum demektir. Bu hal tercümesi "Teoman Özalp

Kazım Özalp'in dünyaya geldiği yıllarda Osmanlı Devleti'nin ve dünyanın içinde bulunduğu durumu kısaca tasvir ederek, Özalp ailesinin bu olaylarla ne kadar ilgili ve iç içe olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Asker kökenli olduğu için ailede konuşulan konular ve olayların küçük Kâzım üzerindeki etkilerini ve askerliğe özentisini anlamak mümkündür.

93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı – Rus Harbi'nin ağır hezimetle sonuçlanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkımını ve çözülmesini hızlandırmıştı. Bu dönem, Avrupalı büyük devletlerinin Dünya üzerindeki paylaşım ve sömürgecilik faaliyetlerini de artırdıkları bir dönemdir. Sömürgeci devletlerin Dünya'nın çeşitli bölgelerindeki çıkar çatışmaları, onları karşı karşıya getirirken, sorunları aşma noktasında bazen anlaşma, bazen de birbirlerine karşı bloklaşma yolunu seçmişlerdir. Bu ikinci yol devletlerarası ilişkileri gerginleştirmeye başlamıştır ki bu gerginlikler, insanlığı bir dünya savaşına sürüklemiştir.

93 Harbinden sonra, Kâzım Özalp'in askerlik mesleğine yöneldiği süreçte Osmanlı Devleti'nde gelişen iç ve dış olaylara bakacak olursak, dağılma ve çözülmenin boyutu kendini gösterir.

-Ayastafanos ve Berlin anlaşmalarıyla, 1878'de Sırbistan'ın bağımsızlığı tanınmıştır. Ayrıca Niş vilayetine ilaveten Bulgaristan'ın Güneydoğusunda bazı topraklar da Sırbistan'a bırakılmıştır. Karadağ'ın da bağımsızlığı tanınmıştır. Romanya bağımsız devlet olarak kabul edilmiş, Ancak Dobruca karşılığında Besarabya'yı Rusya'ya bırakmayı kabul etmiştir. Büyük Bulgaristan üç bölgeye ayrılmış, birinci bölgede Osmanlı yönetimi altında muhtar bir Bulgaristan Prensiği kurulmuş, ikinci kısmı Doğu Rumeli olarak Osmanlı yönetiminde olacak ancak, bir Hıristiyan vali atanacaktı. Üçüncü bölge Makedonya olup ıslahat yapılmak şartıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştı. Bosna, Hersek'in yönetimi Avusturya'ya bırakıldı. Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya verildi. Teselya Yunanistan'a bırakıldı. Ayrıca Kıbrıs Osmanlı Devleti

Arşiv Dosyası olarak" nüshası özel arşivimde mevcuttur. Ayrıca bu çalışmaya başladıktan sonra Demkar Yayınevi sahibi Atilla Oral, Kâzım Özalp'in hayattaki Oğlu Prof. Dr. Teoman Özalp'ten derlediği kitap ve belgeleri "Kazım Özalp, Anılar-Belgeler" adı altında Şubat 2011 de kitap halinde yayınlamıştır. Bu kitabın girişinde, "Orgeneral Kâzım Özalp Kimdir?" başlığı altında bu hal tercümesini değiştirerek Kâzım Özalp'in anlatımı yerine, yayıncının kendisi Kâzım Paşa'nın hal tercümesini yazmış gibi yayınlamıştır. Bu nedenle hal tercümesinin orijinal şekli tezin sonuna eklenmiştir. Bakınız Ek 1.

⁴ Aygen, age., s. 32; TBMM'nin hazırladığı 90. Yılda Meclis Başkanları adlı albümde "Kâzım Fikri Özalp" ismi kullanılmıştır. Fikri ismine başka kayıtlarda rastlanmadığı gibi Kâzım Paşa kendisi de "Fikri" adını kullanmamıştır. Bu konuda yeterli bilgi bulamayanca Kâzım Paşa'nın hayattaki oğlu Sayın Teoman Özalp Bey'e sordum. O da aile çevresinde bu ismin hiç kullanılmadığını söyledikten sonra, Kâzım Paşa'nın kendisinden bir yaş küçük Fikri isminde bir amcası olduğunu,(Emin Fikri Alpoğlu) Harp Okuluna birlikte gittiklerini, kayıt esnasında memurların onları kardeş sanarak, Fikri ismini Kâzım Bey'in adına eklemiş olabileceğini söyledi.

ile İngiltere arasında yapılan anlaşmaya göre İngiltere'ye bırakıldı. Osmanlı Borçlarının tahsili için alacaklı devletlerce Duyun-u Umumiye idaresi kuruldu (1881). Tunus 1881'de Fransa tarafından işgal edildi. Mısır İngiltere tarafından 1882 de işgal edildi. Girit'e özel yönetim verildi. 1908'de Avusturya Bosna ve Hersek'i ilhak etti.

Bu kadar kısa süreçte İmparatorluğun adeta dağılma ve çözülme gibi bir sürece girmesi, en çok asker ailelerini düşündüren konulardı. Bu kesimde ister istemez vatani içinde bulunduğu bu durumdan kurtarma düşüncesi ve duygusu yoğunluk kazanır.

2. ÇOCUKLUK VE GENÇLİK YILLARI

Küçük Kâzım, ordu geleneğinden gelen bir aile içinde yetiştiği için okul çağı yaklaştıkça babasına duyduğu özentisi ve babası ve annesinin de teşvikiyle askeri eğitim almaya karar verdi. O dönemde okumak isteyen Türk çocukları için ya askeri okul, ya tıbbiye, ya da mülkiye mektepleri vardı. Çocuğun ailesi asker kökenli ise, askeri okullar en tercih edilen konumdaydı. Bu nedenle, Üsküp Askeri Rüştiyesine büyük bir hevesle devam etmiş ve başarıyla bitirmiştir.⁵

Manastır Askeri İdadisi'ne 1896 yılında, Mustafa Kemal'den bir yıl sonra giren Kâzım Özalp, Askeri İdadi'deki anılarını anlatırken, Napolyon'un, "Her neferin çantasında bir mareşal asası olmalıdır" sözünü naklederek, "*Biz askeri idadi sınıflarında okurken, askerliğin son merhalesine kadar ulaşmayı düşünürdük. Memlekete faydalı hizmetler yapmalıydık. Tarih derslerinde bize anlatılan Roma'nın çöküşü sebeplerini o zamanki devlet idaremizle kıyaslar, çökme halinde olduğumuz sonucuna varırdık. Kötü idareyi değiştirmek lazım geldiği düşüncesindeydik*" demekte ve M. Kemal'le tanışmasını da şöyle ifade etmektedir:

*"Mustafa Kemal'le aramızda bir yıl fark vardı. Ama sınıflarımız yan yana idi. Önceleri tanışmıyorduk ama her gün birbirimizi görüyorduk. Onu ders aralarında sınıftaki arkadaşları ile konuşurken, onlara derslerinde yardım ederken görüyordum. İyi riyaziye bildiğini öğrenmiştim. Zamanla gelişen bir arkadaşlık oldu. Tatil günleri birkaç arkadaşla gezmeye çıkıyorduk. Genellikle mektep arkadaşlarımızın devam ettikleri Kavaklaraltı ve Hanlarönü kıraathanelerine giderdik. Orada arkadaşlarla sohbet eder bazen bir lokumuna yani 5 paraya tavla oynardık"*⁶ demektedir.

⁵ Vehbi Tanfer, "Kazım Özalp" (1882-1968) *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Cilt XI, Sayı 31, s.164.

⁶ *Kazım Özalp-Teoman Özalp Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.1; Özalp Atatürk'ü Anlatıyor, Teoman Özalp Arşivi, Hatırat ve Değişik Evrak. Bu dosya Atilla Oral'ın baskısını yaptırdığı Kazım Özalp'in Anıları – Belgeler, kitabında bazı eksiltme ve ilavelerle yer almaktadır.

14 Mart 1900'de İstanbul'daki Harbiye Mektebine Kaydolan Kâzım Özalp, burada da Mustafa Kemal ile arkadaşlığını sürdürmüştür. Harbiye'de iken ülke sorunlarına ve siyasete ilgisi artan Kâzım Özalp, Harbiyelilerin tatil günlerinde gittikleri Babiâli'deki Stefan'ın kıraathanesinde veya Sirkeci'deki Yani'nin kahvesinde buluşarak ülke sorunlarını tartıştıklarını anlatmaktadır. Siyaset dışı vakit geçirirken İstanbul'da tavlâ oyununa ilaveten büyük şehrin sunduğu bir imkânla eğlence anlayışlarına bilardo da eklenmiştir.⁷ Disiplinli bir eğitim altında dersleri yanında ülke sorunlarıyla da dolu tartışmalarla geçen Harbiye yılları 6 Aralık 1902'de Mülâzım-ı Sâni (İkinci Mülâzım) olarak başarılı mezuniyetiyle son buldu.

Genç bir subay olarak Kâzım Bey, Erkânı Harbiye Namzedi Mektebine ayrılmıştır. Erkânı Harbiye'deki anılarını nakleden Özalp, “*Subay çıktuktan sonra derslerin dışında her fırsatta memleket meselelerini tartışıyorduk, olaylar karşısında düşüncelerimiz daha da güçlenmişti. Gizli olarak Fransızca Temps ve Matin gazetelerini sağlıyor ve okuyorduk. Voltaire'in Victor Hugo'nun Türkçeye çevrilmiş eserlerini, Namık Kemal'in Abdülhak Hamit'in şiirlerini gizlice okumakta fikir tartışması yapmakta, vatanın kötü durumunu ele alarak, kurtuluş çarelerini düşünmek zorunluluğunu duyuyorduk. Sultan Hamit'in aleyhindeki gizli konuşmalarımızla vatanımızın bu durumdan nasıl kurtarılabileceğini düşünürdük*”⁸ diyerek o yıllardaki faaliyetlerini ve gelecekle ilgili fikir geliştirdiklerini belirtmektedir.

6 Aralık 1903'de Üsteğmenliğe yükseltilen Kâzım Bey, 5 Kasım 1905 günü Mümtaz (Kurmay) Yüzbaşı olarak Harp Akademisini de başarıyla bitirmiştir.⁹

3. SUBAYLIK YILLARI

Yüzbaşı Kâzım Bey, ilk olarak 3. Ordu'nun 36. Alayının I. Tabur 2. Bölük Kumandanlığına tayin edildi. O tarihlerde Bulgar çeteleri Osmanlı Devleti'nin zayıflığından istifade ederek, demiryollarını tahrip ve trenlere tecavüz etmekte idiler. Bu tecavüzlere karşı koymak için ordu kuvvetleri demiryolları boyunca karakollara dağıtılmış bulunuyordu. Kurmay Yüzbaşı Kâzım Bey, Selanik – Karasulu istasyonları arasındaki demiryolu hattını korumakla görevlendirilmişti. Bu görevi esnasında Gevgili ve Menlik yakınlarında Bulgar çeteleri ile çok başarılı çarpışmalar yapmıştır.¹⁰

⁷ Özalp'in Anıları, s.2.

⁸ Özalp Atatürk'ü Anlatıyor, Teoman Özalp Arşiv Dosyası, s.1; Kazım Özalp-Teoman Özalp'in Anıları I. Bölüm, s.2.

⁹ Kazım Özalp, Milli Mücadele I, s. XIII; www. biyografi.info.Kâzım Özalp; Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, 2.Baskı, Genel Kurmay Basımevi Ankara, 1989, s.187.

¹⁰ Özalp, age. s. XIII; Kâzım Karabekir İstiklâl Harbimiz adlı eserinde Kâzım Özalp'in ilk görev yerini 5. Ordu olarak bildirmektedir. Merk Yayıncılık İstanbul 1988. Age. s.1173 Ancak yapılan araştırmalar

Yüzbaşı Kâzım Bey'in askerlik görevine kıtada başladığı bu dönem Osmanlı Devleti'nin askerî, ekonomik ve sosyal bakımdan büyük sıkıntılar yaşadığı bir dönemdi. Özellikle Balkanlar'daki ayrılıkçı hareketler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan huzursuzluk ülke ve milleti kargaşaya sürüklüyordu. Osmanlı Devleti'nin bu olaylarda büyük toprak kayıpları yanında, Balkanlar'da kalan son topraklarda da özellikle Arnavut ve Bulgar çetelerinin, devlete karşı başkaldırma hareketleri, Harbiyelileri ve genç subayları bu kötü gidişi durduracak arayışa sevk ediyordu. Genç bir subay olarak Yüzbaşı Kâzım Bey de memleketin bu durumuna üzülmüyordu.¹¹ Merkezi hükümetin uyguladığı istibdat rejimi ve olaylar karşısında kalınan çaresizlik, onda mutlaka bir şeyler yapılması gerektiği düşüncesini yaratmıştı. Bu düşüncelerle genç subayların ve aydınların gizlice katıldığı İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında bütün vatanseverlerin güçlerini birleştirmeleri için O da çaba harcamıştır. Yüzbaşı Kâzım bu düşüncelerle Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyetini kuranlar ile tanışmış ve Cemiyete katılmıştır.¹²

3.1. Kâzım Özalp'in İttihat ve Terakki'ye Katılması ve Çalışmaları

Kâzım Bey, 3 Şubat 1906'da 3.Ordu, 36.Alay 1.Tabur, 2.Bölük Komutanı olarak tayin edildi. Selanik ve Karasulu istasyonları arasındaki demiryolu hattını korumakla görevlendirildi. Kâzım Özalp, hatıralarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılımını ve o günleri anılarında şöyle anlatmaktadır.

"321 senesinde mektep tahsilini bitirdikten sonra Selanik'te şimendifer hattı muhafazasına memur olan 36. Alay, 1. Tabur, 2. Bölüğü'ne tayin olunmuştum. Ben bu vazifede iken, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdim. Mustafa Kemal bir ara Şam'daki görevinden Selanik'e gelmişti. Şam'da müstebit idareyi devirmek için bazı arkadaşlarıyla çalışmakta olduğunu anlattı. İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarıyla temasa geçti. Şam'a döndü ve tekrar Selanik'e gelerek Cemiyetin faaliyetlerine katıldı. Meşrutiyet ilân edildikten sonra, Selanik'te toplanan Cemiyetin ilk kongresinde Mustafa Kemal'le beraber bulduk. Politikaya katılmış pek çok subayların amirlerini dinlemeyerek, başıboş hareket ettiklerinden, Cemiyete

sonucunda Selanik Merkez 3. Ordu olduğu kanısı kesinlik kazanmıştır. *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, 2. Baskı, s.187-188.

¹¹ O günlerde genç bir yüzbaşı olarak Baba evine izinli gittiğinde, çocukluğunda elinden tutup, bahçede gezdirdiği dayısının kızı Müveddet Hanım 16 yaşında genç bir hanım olmuştu. Müveddet'e karşı gizli duygular besleyen Kâzım Bey, daha sonra onun Yüzbaşı Mehmet Saim Bey'le evlenmesine çok üzülmüş, Müveddet'i bir kenara çekerek, bu evliliğe rızası olup olmadığını sormuş, açık bir cevap almamasına rağmen onun da gönüllü olduğunu hissedince sevgisini içine gömüp, düğününe de eve kadar gelmesine rağmen geri dönüp gitmiş, annesinin bazı önerilerine rağmen, kendisinin de bundan sonra evlenmeye hiç fırsatı olmamıştı. Aygen, age., s.25 vd.

¹² Özalp, age., s. XIII; 90. *Yıldı Meclis Başkanları*, s.34.

güvenerek emir dinlemediklerinden, ordu inzibatının bozuk olduğundan bahsediliyordu”¹³ diyor. İttihat ve Terakki Kongresinde bu duruma karşı çare düşünülürken, Mustafa Kemal söz isteyerek, uzun izahatlardan sonra askerlik ile siyasetin ayrılmasını, cemiyete mensup subayların ya cemiyeti ya da orduyu tercih etmelerini teklif ederek, askerın siyasetten ayrılmasını istiyordu. İsmet (İnönü) ve Kâzım (Karabekir) beyler de bu kongrede bulunuyorlardı. Onlar da Mustafa Kemal’i desteklediler. Teklifin önemini kavramayıp, Cemiyet’te iyi mevki temin etmiş olan asker ve subaylara vazife veren siviller, Cemiyetin henüz memlekette kuvvetlenmemiş olduğunu ileri sürerek, Meşrutiyet’in korunması için Cemiyetin münevver ve faal uzuvlarını teşkil eden subayların ayrılmalarının mahzurlu olduğunu, Cemiyetin bu yüzden inhilâl tehlikesine maruz kalacağını söylüyorlar. Münakaşa çok uzayıp gidiyor sonuçta Mustafa Kemal’in teklifi red olunuyor. Subayların Cemiyetle meşguliyetleri devam ediyor. Bu duruma karşı olan Ali Fethi (Okyar), M. Kemal, Ali Fuat (Cebesoy) Beylerin karşıtlığı gidişata engel olamamıştı.¹⁴ Mustafa Kemal bu konudaki kararını ancak Cumhuriyetin ilânından sonra 1924 yılında uygulayabilecektir.

Cemiyete mensup subayların, askeri vazifelerinden ziyade siyasete alet olmaları, bazı subayların da İttihat ve Terakki’ye karşı cemiyetlere girmeleri sonucu öyle oldu ki fırka kumandanı itilafçı, alay kumandanı ittihatçı gibi durumlar oluştu. Askeri disiplin iyice bozulmuştu. İşte böyle bir dönemde böyle bir ordu ile Balkan harbine girildi. Ülke ve milletin başına büyük bir felaket geldi. Vatanımızın güzel parçası Rumeli kaybedildi.¹⁵

1908 Yılı Nisan ayında Serez Redif Fırkası Erkânı Harbiye’sine tayin olan Kâzım Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Serez’de şubelerini kurarak cemiyetin gelişmesi yolunda çalışmıştır.¹⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kurulması, Meşrutiyetin ilânı, 31 Mart Olayı ve ardından patlayan Trablusgarp ve Balkan Savaşları ortamının nasıl doğduğu konusu değerlendirilirse, Yüzbaşı Kâzım Bey’in devletin çöküşüyle ilgili endişelerinde ne kadar haklı olduğunu görürüz.

¹³ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul, 1967 s.134; *Özalp Atatürk’ü Anlatıyor*, s.6-7; İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar*, Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara 2005. s.40.

¹⁴ Balkaya, age. s.41.

¹⁵ *Özalp Atatürk’ü Anlatıyor*, Teoman Özalp Arşiv Dosyası, s.6-7.

¹⁶ Özalp, age. s. XIII; Vehbi Tanfer; “Kâzım Özalp”, agd. s.165.

10-23 Temmuz 1908 olaylarını yaratan nedenler olarak, II. Abdülhamid idaresi ve bundan kaynaklanan memnuniyetsizlikler, Bulgar, Sırp, Yunan çete ve komitecilerinin faaliyetleri ve Makedonya’da yaşayan Türk ve Müslüman halka yapılan zulümler, yurdun birçok yerlerindeki isyanlar, Türk gençlerinin hemen daimi bir seferberlik halinde her tarafta kındırılması¹⁷, Avrupalı devletlerin Osmanlı iç işlerine karışmaları, Makedonya’nın elden gitmek üzere olduğu inancının zihinlerde yer etmesi, bunlardan kurtuluş için de subayların, aydınların ve gençlerin İttihat ve Terakki gizli örgütünde toplanmalarını sağlıyordu.¹⁸

3.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin II. Meşrutiyet Ortamını Sağlaması

Bir ihtilal örgütü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti meşrutiyeti zorunlu kılacak eylemlere başladı. Selanik şubesi II. Abdülhamid’in birkaç hafiyesini öldürttü. Ayrıca Cemiyetin Manastır merkezinden de Kolağası Niyazi ve sonra da Eyüp Sabri (Akgöl) beyler birer çete teşkil ederek dağa çıktılar. Arnavutlar da Firzovik’de toplanarak isyan bayrağını çektiler.¹⁹

II. Abdülhamid, komutanların aralarında anlaşarak, Sultan Abdülaziz’e yaptıkları gibi kendisini de tahtan indirmek için işbirliği yapmalarından korkuyordu. Bu yüzden komutanları birbirlerine karşı kullanarak, orduda disiplini bozacak durumlar yaratmaya çalışıyordu. Bunu bilen komutanlar da birbirlerine karşı davranmaya, öyle görünmeye gayret etmişlerdir. Abdülhamid, tehlikenin küçük ve orta rütbeli subaylardan ziyade üst rütbeli subaylardan geleceğini düşünmüştü. Bu ise, İttihat ve Terakki’nin işini kolaylaştırıyordu.²⁰

Subayların Abdülhamid karşıtlığının önemli nedenlerinden biri de düzenli aylık alamadıkları gibi tayin işlerinde de bir düzen olmayışı idi. Bayramlarda ve II. Abdülhamid’in tahta çıkışı gibi yıl dönümlerinde İstanbul’da bulunan birliklerin, yani Hassa Ordusu’nun subaylarına maaş artışı, nişan, rütbe verilmesi, madalya takılması gibi konularda çok cömert davranılırken, cephede savaşan yurdu koruyan askerlere

¹⁷ Osmanlı Devletinin son yılları ve I. Dünya Savaşı ile başlayan süreçte seferberlik durumu öyle bir süreklilik kazanmıştır ki ancak Cumhuriyetin ilanından sonra 31 Ekim 1923’de 365 sayılı kanunla seferberlik durumu son buldu. Bu durumu şu ilginç söyleşi güzel ifade eder. Uzun yıllar vekillik ve Bakanlık yapan Hilmi Uran Çeşme kaymakamı iken bir köylüye, “Hemşeri sen ne iş yaparsın? diye sorar. Köylü, “esaslı bir işim yoktur bey, ikide bir askere gel derler, gider gelirim” der. Şevket Süreyya Aydemir: *Tek Adam* cilt 3, s.162.

¹⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt I, Kısım I, s.429 vd.

¹⁹ Bayur, age., s.430.

²⁰ Bayur, age., s. 32. vd.

aldırış edilmemesi ordudaki huzursuzluğu artırıyordu. Bu durum II. Abdülhamid'in sadece kendini koruyan orduya önem verdiğini, diğerlerine aldırış etmediğini göstermekte olup, onun son anda neden desteksiz kaldığını göstermektedir.²¹

Olayları önlemek için yapılan uğraşlar sonuç vermediği gibi geçen zaman II. Abdülhamid aleyhine ve meşrutiyetçiler lehine gelişti. Padişahın çok güvendiği Firzovik'de toplanan Arnavutlar da II. Abdülhamid'e telgraf çekerek meşrutiyetin yürürlüğe konmasını istediler. Anadolu'dan getirilen redif birlikleri de isyancılara katılınca, 24 Temmuz 1908 de Kanun-i Esasi yeniden yürürlüğe konarak II. Meşrutiyet ilan edildi.²²

İttihat ve Terakki örgütü II. Abdülhamid'e zorla meşrutiyeti ilan ettirmeyi başardığı gibi meşrutiyeti korumak için de bir dizi tedbirler aldı. Rumeli'de çete harplerinde pişmiş, disiplinli ve hemen hepsi de mektepli subaylar idaresinde olan güvenilir avcı taburlarını İstanbul'a gönderdi. Bunları, II. Abdülhamit sarayının muhafazasına memur etti. II. Abdülhamid'in tesiri altında bulunan Arnavut, Arap ve sair hassa birliklerinin yerine yerleştirdi. Eski birlikleri İstanbul'dan uzaklaştırdı. Hücum taburları Taksim kışlası ile Taşkışla'ya yerleştiler. Bunlar ihtilalin genç, ateşli savunucuları olarak İstanbul'da görev almış oldular. Fakat bu genç subaylar kendilerini Beyoğlu'nun sarhoş edici kucağına kolayca bıraktılar. Öyle ki, 31 Mart isyanından 20 gün kadar önce bu taburları habersiz teftiş eden Hassa Ordusu (Birinci Ordu) Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa, kışlaları karmakarışık, askerleri de çavuşların eline terk edilmiş, talimsiz, disiplinsiz ve subaysız bulmuştu.²³

3.3. Meşrutiyete Karşı Tepki: 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909)

31 Mart Vaka'sını yaratan nedenlere kısaca bakacak olursak iç ve dış kaynaklı başlıca olaylar şöyle sıralanabilir:

1909 yılının Şubat, Mart ve Nisan ayları çok gergin bir hava içinde geçmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalifleri ve mürteciler amansız bir propaganda savaşı içine girmişlerdir.

Hükümetin o zamana kadar askere alınmayan medrese öğrencilerinin de askere alınacağı hususunda bir tasarı hazırlaması da bu çevrelerin aşırı muhalefetine ve din elden gidiyor propagandasına yönelmelerine neden olur.

²¹ Bayur, age., s. 436.

²² Bayur, age., s. 479.

²³ Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt I, s.54; *Tek Adam* Cilt I, s.151.

6/7 Nisan 1909 gecesi II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki'yi en çok eleştiren yazılar yazan *Serbesti* gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi Bey'in Galata köprüsü üzerinde öldürülmesi ve failinin bulunmaması çok tepki çekmiş ve 8 Nisan'da Hasan Fehmi'nin cenaze töreni İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hükümete karşı gövde gösterisine dönmüştür.²⁴

Volkan gazetesi sahibi Derviş Vahdeti İttihatçıları devirmek için gazeteciliğin gücünü yeterli görmeyip , “İttihadı Muhammedi Cemiyeti”ni kurarak askerler arasında propagandaya başladı. İttihat ve Terakki'ye adeta savaş ilan etmişti. Ahmet Emin Yalman hatıralarında, Derviş Vahdeti'nin İngiliz gizli örgütü tarafından, “ortalığı ateşe vermek” amacıyla sahneye çıkartıldığını bildirmektedir.²⁵

Rauf Bey de (Orbay), isyanın kışkırtıcısı olarak Prens Sabahattin'i göstermekte ve Onun Hamidiye zırhlısına gelerek subay ve erleri ayaklanmaya kışkırttığını yazmaktadır.²⁶ Nitekim olaylar başlayınca donanma Asar-ı Şevket Zırhlısı Kaptanı deniz binbaşı Ali Kabuli Bey, yobazların kışkırttığı kendi gemisinin erleri tarafından çeşitli işkenceler altında Yıldız Sarayı'na kadar götürülerek, Sarayı bombalayacağı gerekçesiyle II. Abdülhamid'in gözleri önünde öldürüldü.²⁷

Sultan II. Abdülhamid de hatıralarında 31 Mart Vakası'nın çıkışında kendisinin hiçbir kışkırtması veya etkisi olmadığını, olayın hazırlanmasında Meşrutiyet'in ilanı ile sadarettten uzaklaştırılan Kıbrıslı Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa ile Arnavut İsmail Kemal'in rolü olduğunu belirtmektedir.²⁸

Kıbrıslı Derviş Vahdeti'nin *Volkan* gazetesinin tahrikleri, İttihadı Muhammedi Cemiyeti'nin faaliyetleri, Ordudan kışlalı 7.000 subayın ordu reformu için ordudan uzaklaştırılacağı haberleri, medreselilerin askere alınacağı düzenlemeleri, Meşrutiyet'in Şeriatı ortadan kaldırdığı anlayışının softa çevrelerce işlenmesi, diğer bazı ihtiraslarla birleşince “Şeriat isteriz” sloganıyla kitleleri harekete geçirecek ortamı yaratmıştı. 10 Nisan günü de, tahriklerden askeri uzak tutmak için “askerlerin hocalarla görüşmeleri” yasaklanmıştı.²⁹

Bütün bu olaylar, 31 Mart (13 Nisan) 1909 olaylarının patlak vermesine yol açtı. Sabaha karşı Taşkılla'daki 4. Avcı Taburu ayaklandı. Subayları yakalayıp hapsedtikten sonra onbaşı ve çavuşların komutasında Ayasofya istikametinde yürüyüşe geçtiler.

²⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.IX, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1996, s.83.

²⁵ Ahmet Emin Yalman, *Yakın tarihte Gördüklerim ve İşittiklerim*. C.I, s.95; Karal, age. Cilt IX. s.81.

²⁶ *Yakın Tarihimiz*, Cilt 3, sayı 33, s.272; Bayur, age., Cilt I, Kısım 2, s.184.

²⁷ Karal, age., Cilt IX, s.91; Bayur, age. Cilt I, Kısım 2, s.185.

²⁸ *Abdülhamid in Hatıra Defteri*, Sol Yayınları, İstanbul 1960, s.136-137.

²⁹ Karal, age., s.85.

Tabur liderleri diğere taburlara da haber göndererek, Ayasofya’da Mebuslar Meclisi’nin önünde toplanmaya çağıldılar. Tophane’deki İstihkâm Taburu, Kılıç Ali Paşa’daki askerler, Beyoğlu’ndaki Topçu Numune alayı, Yıldız Sarayı’ndaki 5,6 ve 7. Alaylar ve Bahriye Nezareti’ndeki erler “Şeriat isteriz” bağırılarıyla Ayasofya Meydanı’na gelip, beyaz, kırmızı ve yeşil bayraklarla çevrili alanda yerlerini aldılar. Ulema ve Medrese öğrencileri de, cübbeleri ve başlarında sarıklarıyla meydanda toplandılar. İsyancı askerlerin liderleri Yaşar Hamdi Çavuş,³⁰ Serasker Mehmet Çavuş, Süvari Komutanı Hazım Çavuş ve Hassa Ordusu komutanı idiler.

İsyancıların davranışları yeniçeri isyanlarında olduğu gibi Şeyhülislamı Ayasofya meydanına getirip isteklerinin Hükümete iletilmesinde aracılık yapmasını istediler.³¹ İsyancıların istekleri kabul olunmasına rağmen saldırganlığa başladılar. Meclisi Mebusan’a saldırdılar. Emin Aslan adındaki bir mebusu Hüseyin Cahit sanarak öldürdüler. Adliye Nazırı Nazım Paşa Meclise girerken vurularak öldürüldü. Bahriye Nazırı Rıza Paşa da vuruldu ama ölmedi. Sokaklarda gördükleri subayları çevirerek, “alaylı mısın, mektepli misin?” diye sorarak, mektepli olanları öldürüyorlardı. İsyancılar İttihat ve Terakki liderlerinin de peşine düşmüşlerdi. Olaylar tam manasıyla bir gerici hareketiydi. Galeyan eden taassuptan istifade edenler faaliyete geçmişlerdi. Durum kontrol edilemez bir hal almıştı.

Kâzım Paşa, “*Biz Selanik’ten durumu izlemeye çalışıyorduk. Haberler Selanik’te ve Rumeli’de duyulur duyulmaz, Meşrutiyet taraftarı olan vatanseverler subay ve sivil aydın halk kitleleri her kasabada toplanarak olaylar karşısında ne yapılması gerektiğini müzakere ediyorlardı*”³² diyerek olaylar karşısında meşrutiyet yanlılarının kayıtsız kalmadığını belirtiyor.

O zaman Selanik’te Erkan-ı Harp subayı olan Mustafa Kemal, subayları askeri kulüpte toplamış, Rumeli’de acele hazırlanacak askeri kıtalar ve milis kuvvetlerinden oluşan bir Hareket Ordusu teşkili ile hemen İstanbul’a gitmek lazım geldiğini söylemişti. Bu fikri hazır bulunanlar kabul etmişlerdi. Bu esnada Kâzım Bey, Seres Redif Fırkası Erkan-ı Harbi idi. Mustafa Kemal, Kâzım Bey’e Selanik’te cereyan eden ahvali bildirmesi üzerine o da Serez’de bir kuvvet hazırlamaya başladı. Hazırlanan

³⁰ Bu Hamdi Çavuş, Meşrutiyeti ilan ettirmek için Taburuyla dağa çıkan Niyazi Bey’le birlikte hareket eden ve Meşrutiyetin ilanından sonra da Meşrutiyeti korumak için Selanik’ten getirilen Avcı taburlarının bir eri olup 31 Mart isyanında elebaşı olarak görülmüştür. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi* Cilt I, Kısım 2, s.184.

³¹ Karal, age., s.86.

³² *Kazım Özalp’in Anıları*, s.3; Özalp Atatürk’ü anlatıyor, Teoman Özalp Arşiv Dosyası s.2; 10 Kasım 1969 *Milliyet Gazetesi*; “*Özalp Atatürk’ü Anlatıyor.*”

kuvvetlerin yüksek komutanlığını Mahmut Şevket Paşa, komutanlığını Hüsnü Paşa, Kurmay Başkanlığını da Mustafa Kemal üzerine almıştı. Mustafa Kemal, Mahmut Şevket Paşa'nın Erkân-ı Harbi olarak gereken emirleri hazırlıyor, tebliğ ve tamimini temin ediyordu. Selanik Redif Tümeni Hareket Ordusu'nun çekirdeğini oluşturuyordu. Hareket Ordusu'nun öncü birlikleri 14 Nisan akşamı trenle İstanbul'a doğru yola çıktı. Ordu kuvvetlerinin toplanma yeri olarak Yeşilköy bildirilmişti. Mahmut Şevket Paşa, Edirne Komutanı Salih Paşa'nın da İstanbul Yeşilköy'e kuvvet göndermesini istemişti.

Selanik'ten hareket ettirilen ilk tabur Erkân-ı Harp Muhtar Bey'in emrindeydi. Muhtar Bey, İstanbul'daki çarpışmalarda şehit oldu. Bugün Taksim'deki Şehit Muhtar Caddesi onun şehit olduğu yerdedir ve onun anısına, adıyla anılmaktadır.³³

Seres'den asker ve sivil kuvvetler İstanbul'a doğru hareket ettikten biraz sonra Kâzım Bey de Seres'den hareket ettiklerini belirterek, “ *Bizim sivil kuvvetlerimiz arasında daha önceden tanıdığım Bulgar çeteci Sandaski emrindeki Bulgar çeteleri ve bazı sivil Rum silahlıları da vardı. Mustafa Kemal'de bizden önce Redif Fırkası Kumandanı Hüsnü Paşa ile hareket etmişti. Mahmut Şevket Paşa ile Çatalca'da buluştuk. Edirne'de İkinci Ordu'da Şevket Turgut Paşa, İsmet Bey (İnönü), Kazım Karabekir Bey bulunuyordu. 14-19 Nisan arasında Hareket Ordusu kuvvetleri İstanbul'u batıdan yarım çember içine almıştı. 23 Nisan'da Hareket Ordusu kuvvetleri Sirkeci, Aksaray Edirne Kapı ve Beyoğlu'ndan dört kol üzerinden İstanbul'a girdiler*³⁴ demektedir.

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesi üzerine malum olduğu üzere asiler ve mürtecilerle müsademeler yapılarak tedip olundular. Meşrutiyet kurtarıldı. Sultan Hamit halledilerek yerine Sultan Mehmet Reşat padişahlığa getirildi.³⁵

İstanbul dönüşünden sonra Yüzbaşı Kâzım Bey, 9 Ağustos 1910 da Menlik İlçe Kaymakamı olmuştur.³⁶

3.4. Arnavutluk İsyanı

Meşrutiyetin ilanı ile Balkan savaşları arasında Arnavutluk'ta dört ayaklanma meydana geldi. Arnavutlar Meşrutiyetin ilanında etken olmalarına rağmen Meşrutiyet yönetiminden umduklarını bulamamışlardı. Anayasal hak ve eşitlik fikri Arnavutlarca benimsenmemişti. Arnavutluk'a özgürlük kazandırmayı amaçlıyorlardı. Olaylarda Batılı

³³ Kazım Özalp'in Anıları, s.3.

³⁴ Karal, age., s.102.

³⁵ Özalp Atatürk'ü anlatıyor, Teoman Özalp arşivi s.3; Milliyet Gazetesi 10 Kasım 1969 „Özalp Atatürk'ü Anlatıyor” yazı dizisi; Kazım Özalp-Teoman Özalp'in Anıları, İş Bankası Kültür Yayınları. s. 4.

³⁶ Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, s.187.

devletlerin etkisi de vardı. 31 Mart gerici ayaklanması zaten olayların bahanesini yaratmıştı.

27 Temmuz 1909'da Arnavutluk Komitesince düzenlenen Debre Kongresi'nde belirlenen isteklerin özerk bir Arnavutluk talebini ortaya çıkarması, İttihatçılarla Arnavutların arasını açtı. Bu durumdan yararlanan Arnavut lider İsa Bulat isyan bayrağını çekti.³⁷ Cavit Paşa komutasında Arnavutluk'a gönderilen kuvvetler, bu isyanı kanlı bir şekilde bastırdı.³⁸

2 Mart 1910'da Arnavutluk'ta ikinci bir ayaklanma daha çıktı. Bir kısım devlet memurunun Arnavutlarca öldürülmesi üzerine bölgede sıkıyönetim ilan edilmişti. Bunu bahane eden Arnavutlar, yeni konan bazı vergilerin kaldırılması, zorunlu askerlikle ilgili kanunların değiştirilmesi ve halkın silahlarının toplanması ile ilgili hükümet kararının değiştirilmesi talebiyle isyan ettiler. Hükümet devleti egemen kılmak için yine kuvvet kullanma yolunu seçti ve önce Şevket Turgut Paşa komutasında ordu birlikleri Arnavutluk'a gönderildi. Ancak, bu kuvvetler isyanı bastıramadı. Bunun üzerine Harbiye nazırı Mahmut Şevket Paşa Selanik'e gelerek, Trakya ve Selanik'ten toplanan kuvvetlerin başına geçti. Mahmut Şevket Paşa, Mustafa Kemal, Kâzım Bey (Özalp), Nuri (Conker), Kara Vasıf, Şükrü Naili, Aziz ve Bahattin komutasındaki kuvvetleri karargâhına aldı. Toplanan kuvvetlerle Arnavutluk'a giren ordu birlikleri bir ay süren çatışmalar sonucunda isyanı bastırdı. Halkın elinde bulunan silahlar toplatıldı.³⁹ Kâzım Bey, Arnavutluk isyanının bastırılması esnasındaki başarılı hizmetlerinden dolayı 29 Kasım 1911 de Selanik Vilayeti Jandarma Alayı Takip Kuvvetleri Kumandanlığı'na ve Vilayet Komisyonu azalığı görevine getirilmiştir. Bu görevde Kâzım Bey, Bulgar ve Rum çetelerine karşı amansız bir mücadele içerisine girmişti.⁴⁰ Genç bir subay olarak üstlendiği ilk görev, demiryollarını Rum ve Bulgar çetelerinin tedhişinden korumak olan Kâzım Bey, bu konuda oldukça başarılı olmuştu. Çetecilerle gerektiğinde çatışarak onların yıkıcı bölücü faaliyetlerinin önüne geçerken, gerektiğinde de aynı amaçlar uğrunda işbirliği de kurabilmişti. Vatan bütünlüğünü koruma hususunda çatıştığı, yıkıcı eylemlerine fırsat vermediği çete lideri Sandaski ile Meşrutiyetin korunması konusunda işbirliği yapabilmişti. Bu konudaki başarıları ile geleceği parlak bir subay olarak

³⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IX, s.245-246.

³⁸ Karal, *age.*, s.246.

³⁹ Teoman Özalp Arşiv Dosyası, s.3.

⁴⁰ Özalp, *Milli Mücadele* I, s. XIII; Vehbi Tanfer, "Kâzım Özalp", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XI, Sayı 31. s.166.

tanınmıştı. Balkan Savaşları sonunda Balkan ulusları bağımsızlık kazanınca Kâzım Bey de deneyimlerinden Ermeni tedhişine karşı faydalanmak için doğuya gönderilmiştir.

3.5. Osmanlı’da Şapka Meselesi

Cumhuriyet öncesi Şapka Devriminden 15 yıl önce şapka ile ilgili ilginç bir olay yaşanmıştır. Bu olayı Kâzım Özalp anılarında şöyle anlatır. “Arnavutluk İsyanı dönüşünde Deçan Manastırı’nın yanında dere kenarında istirahat ediyorduk. Püsküllü kopuk feslerle yanımızdan geçen er ve subaylara bakarak, bu biçimsiz vaziyetlere üzülüyorduk. Mahmut Şevket Paşa, bunları göstererek, “Bu serpuş işini nasıl halledeceğiz” diye sordu. Mustafa Kemal Bey’e bakarak, “Siz bir şey söyler misiniz?” dedi. M. Kemal tereddütsüz olarak, “*Şapkayı kabul etmek lazımdır*” cevabını verdi. Mahmut Şevket Paşa, “Şimdiki halde şapka kelimesini kullanmak biraz erkendir. Başımıza iş açmış olabiliriz. Başka bir şey düşünelim” dedi. Uzun tartışmalar yapıldı. Sonuçta en münasibi olarak, subaylar için kalpak, erler için kumaştan yapılmış siperliksiz başlıklar olması uygun görülüyordu. Bu suretle gözü evvela fes’ten gayrisine alıştırmak ve ondan sonra da çaresine bakmak münasip olacaktı. Orada hazır bulunanlar, kahve renkli kalpak giymeye karar verdiler. Mustafa Kemal, “bu bir yarım tedbirdir. Ama ne de olsa bir adımdır” diye söylenerek, “*Bir gün gelecek asker, sivil hepimiz şapka giyeceğiz*” diyordu.⁴¹ Bu zihniyet, Türk İnkılâbının liderlerinin ilerde yapacakları konusunda çok önceden, henüz genç yaşlarda iken, net fikirlerinin olduğunu göstermektedir.

3.6. Kâzım Bey’in Selanik Günleri

Arnavutluk isyanından sonra Selanik’te Vilayet Takip Kuvvetleri Kumandanlığına tayin edilen Kâzım Bey, boş zamanlarında Mustafa Kemal’in de bulunduğu arkadaş gurubuyla buluşarak, Yonyo ve Kristal birahanelerine veya Beyazkule bahçesine giderek içki içip, çeşitli oyun veya eğlencelere takılır veya kendi aralarında hikâyeler anlattıklarını naklediyor. Bu toplantılarda M. Kemal genellikle gurup lideri konumunda imiş. Bu arkadaş toplantılarının birinde memleketin gelecekteki durumu tartışılırken, bir anısını nakleden Kâzım Paşa, “*Mustafa Kemal, her birimize çeşitli görev dağılımı yaparak, Fethi Bey’e Sadrazamlık veya Sefirlik, Bana Harbiye Nazırlığı*

⁴¹Teoman Özalp Arşiv Dosyası, s.3-4; *Kazım Özalp’in Anıları*, s.4-5.

görevlerini uygun gördüğünde”, “Peki, sen hangi göreve geleceksin” diye sordüğümüzde, “*Bu görevleri size verecek makama*” diye cevaplandırıldığını belirtiyor.⁴²

Gerektiğinde cüretkâr davranmaktan çekinmeyen bu genç subaylık yıllarından bir anısını nakleden Kâzım Paşa, “*Bir akşam Selanik’e İstanbul’dan bir haber geldi. Selanik gazetesine gelen telgrafta, İstanbul’da büyük bir yangın çıktığı, çok sayıda evin yandığı bildiriliyor ve çok sayıda insanın evsiz, perişan kaldığını yazıyordu. Yangın yerine giden Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’nın omzuna yanan bir tahta parçasının düştüğü, ancak önemli bir yaralanma olmadığı mutlu bir habermiş gibi veriliyordu. O kadar zarar gören halkın durumuna üzüntü duyulacağına, Mahmut Şevket Paşa’ya bir şey olmayışını sevindirici bir habermiş gibi yansıtan telgrafa tepki gösteren, tuhaf karşılayan genç subaylar, Mustafa Kemal başta olmak üzere, “Paşanın bu telgraftan haberi bile yoktur. O böyle dalkavukluklara müsaade etmeyecek kadar olgun ve vatanını seven bir kimsedir. Zarar gören vatandaşlarımıza yardım için ne gibi tedbirler alınması gerektiği üzerinde durulmalıdır”* diyerek, “*Mahmut Şevket Paşa’ya bir geçmiş olsun telgrafi çekelim, ancak yangında zarar görenlerle ilgilenilmesini, dalkavukça çekilen telgraflara izin vermemesini rica edelim*” görüşünü kabul ederler. Telgrafi hazırlayıp Postaneye giden M. Kemal, Kâzım (Özalp) ve Nuri (Conker), Posta Telgraf Müdürü Hamdi Bey tarafından karşılanır. Telgrafi gören Hamdi Bey, “*Ben bunu yollamam, siz de ben de ceza görürüz, Selanik’teki askeri inzibati bozucu manada davranarak, makam atlıyorsunuz*” diyor. Çok zorlayıp sonunda Hamdi Bey’i razı ediyorlar. Hamdi Bey, “*Alacağınız cezalar bugün bildirilir, Selanik’ten çok uzaklaşmayın, sizin yüzünüzden işimden olacağım*” diyor. Ancak Hamdi Bey de yapılan girişimin haklılığını görerek takdir ediyor. Kâzım Bey, “*M. Kemal, Mahmut Şevket Paşa’nın vatanperverliğine ve adaletine sonsuz güveniyordu*” diyor. Birkaç saat sonra paşadan isimlerine yazılı bir cevap geliyor. Telgrafta Paşa’nın, “*genç subayların hüsnüniyet ve samimiyetinden emin olduğunu, icap eden emirleri verdiğini*” bildiriyor.⁴³ Telgrafi gören Telgraf Müdürü Hamdi Bey de seviniyor ama yine de, “*Bu sefer tuttu ama ne olur ne olmaz! Siz yine de bu gibi telgrafları bir daha yazmayın*” diyerek genç subayları ikaz ederek nasihatte bulunuyor. Bu küçük hareket, henüz genç ve küçük rütbeli subaylarken cüretkârlıklarını, gerçekçiliklerini ve dalkavukluklara itibar etmediklerini göstermesi bakımından önemli bir harekettir.

⁴² Kazım Özalp’in Anıları, s.6.

⁴³ Age., s.5-6.

3.7. Balkan Savaşı

II. Abdülhamid'in istibdadı İttihat ve Terakki Örgütünü yaratmış, bu örgütün gizli ve açık faaliyetleri sonucu da II. Meşrutiyet ilan edilmişti. Ancak, üyelerinin çoğu asker kökenli olan İttihat ve Terakki örgütü içinde aşırı politize olan subaylar siyasetten kopmamışlar, bu durum da ordu disiplini ve hiyerarşisini bozmuştu. M. Kemal, Kâzım (Özalp), Kâzım (Karabekir), İsmet (İnönü) ve Fethi (Okyar) gibi genç subaylar, subayların siyasetle uğraşmamasını İttihat ve Terakki toplantılarında savunmuşlarsa da teklifleri reddedilmişti.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nin yıllardır süren iç ve dış savaşlar nedeniyle ordusu iyice yıpranmış, İmparatorluğun Türk olmayan bütün unsurları devlete karşı durum alarak veya açıktan açığa ayaklanmışlardı. Osmanlı Devleti de Yemen'den Kafkaslara ve Balkanlara kadar ve çok geniş coğrafyada ve çok geniş sahillerine kuvvetlerini dağıtmak zorunda kaldığı gibi gerek ülke yönetimi gerekse de ordudaki düzensizlikler had safhada idi. Balkan Devletleri ise aralarında Osmanlı Devletine karşı ittifaklar kurdukları gibi Avrupa'dan gördükleri desteklerle bütün kuvvetlerini Osmanlı sınırlarına yığmışlardı. Türk aydın ve askerleri de birbirine adeta düşman partilere ve görüşlere ayrılmıştı. Dış siyasetinde Osmanlı Devleti dostsuz ve ittifaksız kalmıştı. Rus, Fransız ve İngilizler de Balkanlardaki isyan ve bağımsızlık hareketlerini desteklemişlerdi.⁴⁵ İşte, Balkan harbi bu şartlarda başladı. I. Balkan Savaşı büyük toprak kaybı ve ağır yenilgilerle sonuçlandı.

Yüzbaşı Kâzım Bey, Balkan Harbi başlayınca Eylül 1912'de Vardar Ordusu 5. Kolordu Erkânı Harbiye'sine tayin oldu. Kumanova, Pirlepe ve Manastır muharebelerinde görev aldı. Ordu Berat yakınlarına çekildiği vakit hemen hemen dağılmıştı. Yüzbaşı Kâzım Bey, Sırların daha güneye inmelerini önlemek için, Arnavut gönüllüleri toplamak için İskrapar'a gitmiş ve Bektaşî dedelerinin de yardımıyla topladığı gönüllülerle Sırlara karşı başarılı çarpışmalar yapmıştır. Balkan Harbi'nin en kanlı evrelerinden biri olan ünlü Çatalca direnişinde sol cenah komutanlığının kurmay heyetinde bulunmuştur. Bu direniş İstanbul'un Bulgar ordusunun eline geçmesini önlemiştir. Bu sırada Kâzım Bey'de salgın olan tifüs hastalığına yakalanarak uzun süre hasta yatmıştır.⁴⁶

⁴⁴ "Özalp Atatürk'ü Anlatıyor", Teoman Özalp Arşiv Dosyası s.6; *Kâzım Özalp'in anıları*, s.7; Yusuf Hikmet Bayur, "II. Meşrutiyet Devri Üzerinde Bazı Düşünceler", Belleten, c. XXIII, s.273; Balkaya, age., s.41.

⁴⁵ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 2, Kısım 2, s.2.

⁴⁶ Özalp, *Milli Mücadele* I, s. XIII; Tanfer, agm. s.166-167.

Balkan hezimetini üzerine Kamil Paşa Hükümetini Bab-ı Âli Baskını ile alaşağı eden Enver Paşa, Talat Paşa ve bir kısım arkadaşları Mahmut Şevket Paşa sadrazamlığında yeni bir hükümet kurulmasını sağlamışlardı.⁴⁷ Yeni hükümet 30 Mayıs 1913 de Londra Anlaşmasıyla Midye-Enez hattının batısında kalan toprakları Balkanlı müttefiklere bıraktı. Ancak, Osmanlı iç işlerinde bir türlü sükûn sağlanamıyordu. Bu defa da Hürriyet ve İtilafçılar Balkan felaketinden alınacak hiç ders yokmuş gibi, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'yı 11 Haziran'da pusu kurarak öldürdüler.

Sait Halim Paşa Sadrazamlığında kurulan yeni hükümet de muhaliflerin peşine düştü. Oysa o sırada İstanbul, Rumeli'den kaçıp gelen göçmenler, yaralıları ve hastalarla dolu olduğu gibi, devletin kasasında da memur ve askerlerin maaşlarını ödeyecek para bile yoktu.⁴⁸

Balkan devletleri de, Osmanlı Devleti'nden kazandıkları toprakları pay etmekte anlaşamamışlardı. Bulgaristan, Sırbistan, Romanya ve Yunanistan'la savaşa başlamıştı. Bulgar ordusu ağır yenilgilere uğramıştı. Bu fırsat kaçırılamazdı. Üstelik Yunanlıların Dedeağaç'ı almaları ve Edirne üzerine yürüyecekleri ihtimali doğmuştu. Londra Anlaşması'na rağmen Bulgarların işgal altındaki Türklere yapılan zulümlerini önlemek ve İstanbul'un güvenliğini garanti altına almak gerekçeleriyle 19 Temmuz 1913 de Türk ordusu Midye-Enez hattının batısına geçerek önemli bir direnişle karşılaşmadan 22 Temmuz da Edirne'ye girdi.⁴⁹

Erkânı Harp yüzbaşısı Kâzım (Özalp) bey de Edirne'yi kurtaran kuvvetlerin sol cenah grubu Erkân-ı Harbiye'sinde görev almış ve Balkan Savaşlarındaki başarılı katkılarından dolayı, bir yıl kıdem zammı almıştır.⁵⁰

3.8. Balkan Harbinden I. Dünya Harbine Kadar Geçen Olaylar

Kâzım Bey, Balkan Harbi sonucu Vardar Ordusu'ndan dönüşte Çanakkale Boğazından vapurla geçerken, Vapurun Çanakkale'de durmasından istifade ederek, Gelibolu civarında Fahri Paşa Kuvvetleri karargâhında bulunan M. Kemal'i ziyarete gittiğini belirterek, kendisine, “*İstanbul'da birkaç gün kalacağını ve ondan sonra da döneceğini, dönüşte de onun bulunduğu karargâha tayinini isteyeceğini söylediğini*” belirtmektedir. Ancak, isteği gerçekleşmez. Devamla, “*Beni Enver Bey'in bulunduğu*

⁴⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi* Cilt IX, s.335.

⁴⁸ Karal, age., s.341.

⁴⁹ Karal, age., s.342; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 2, Kısım 2, s.422 vd.

⁵⁰ Özalp, *Milli Mücadele* Cilt I, s. XIV.

*Hurşit Paşa karargâhına tayin ettiler.*⁵¹ *İstanbul Merkez Kumandanı Muavinliğine tayin olmuştum*” diyerek, isteğine göre tayin olmayışına üzölmüşse de, Mustafa Kemal’de o görevde uzun süre kalmamıştır. Bu sırada, İttihat ve Terakki örgütü Umumi Kâtibi (Genel Sekreteri) olan Ali Fethi Bey, askerlerin aşırı politize olmasından şikâyetçi olarak, İttihat ve Terakki’nin genel merkez toplantısında, ya askerlik mesleğinin tercih edilmesi ya da siyasetle uğraşılmasını teklif eder. Teklifi uygun görülmez ve Fethi Bey’in Umumi Kâtipliğe devamı da istenmez. Bunun üzerine, Umumi Kâtiplikten ayrılan Fethi Bey Sofya Sefirliğine tayin oldu. M. Kemal de Fethi Beyin peşinden Sofya Ateşemiliterliği görevine tayin olur.⁵²

M. Kemal Sofya’da Ateşemiliter iken Bulgarların milli bir gününde Hariciye Nazırı bir kostümlü balo tertip etmiş. M. Kemal bu baloda müstesna bir tesir bırakmak ve eski Türklerin fütuhatlarından bahsettirmek düşüncesiyle bir yeniçeri kıyafetiyle baloya gitmeyi düşünmüş. Bu sırada Kâzım Bey, “*Ben Merkez Kumandan Muavini idim. Bana bir mektup yazarak fikrini bildirdi. Çok gösterişli bir yeniçeri kıyafetinin müzeden alınarak gönderilmesini istedi. O zamanki Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın müsaadesiyle müzeden gösterişli ve kıymetli bir elbiseyi büyük palası, kuşakları, yemenisi vesaire takımlarıyla beraber gönderdim. M. Kemal, balodan sonra kıyafetinin yaptığı tesiri bir mektupla bana bildirdi ve elbiseyi geri iade etti*”⁵³ demektedir. Bu dönemdeki anılarını sürdüren Kâzım Paşa, şöyle devam etmektedir.

“*Mustafa Kemal Sofya’da Ateşemiliter iken Harbiye Nazırı Enver Paşa, orduda geniş çaplı bir tasfiye yaparak, eski paşaları bir günde emekliye sevk etmişti. Böylece ordu gençleşmişti. O güne kadar Enver Paşa’yı icraatlarında tenkit eden Mustafa Kemal, bu tasfiye işini çok yerinde bularak Sofya’dan Enver Paşa’ya bir mektup göndererek, “Ordunun gençleştirilmesinden dolayı memlekete çok büyük hizmet yapmış olduğunu” bildirdi. Enver Paşa, daima tenkitlerini işittiği Mustafa Kemal’den bu mektubu aldığına çok memnun olmuş ve Merkez Kumandanı olan amcası Halil Bey’e mektubu okuması ve okutması için vermişti. Enver Paşa tarafından gençleştirilen bu ordu, Cihan harbinden sonra Anadolu’da İstiklâl muharebelerini yapan genç ve cüretli kumandanlara sahip ordudur. Ben daha sonra 17 Mart 1914’de Van Jandarma Alay Komutanlığına tayin oldum*” diyor. Artık Trakya topraklarında ayrımcılık yapacak bir azınlık kalmamıştı. Terör örgütleriyle mücadelede deneyimli bir komutan olan Kâzım Bey, bu defa Doğu illerinde ayrımcılık yapan Ermeni Terör

⁵¹ Teoman Özalp Arşiv Dosyası, s.5.

⁵² Teoman Özalp Arşiv Dosyası. s.6; Balkaya, age. s. 56-57.

⁵³ Teoman Özalp Arşiv Dosyası, s.7

örgütlerinin tedhiş ve saldırılarına karşı güvenliği sağlamak için Van'a gönderildi. Ancak, Çok geçmeden Birinci Cihan Harbi başladı.

4. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ

Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin katılması, Alman kışkırtmaları ile Karadeniz'de Rusya'ya Osmanlı donanmasının saldırısı sonucu başlamıştı. İlk çarpışmalar da Kafkas Cephesi'nde gerçekleşti. Savaş başlamadan önce, 4 Mart 1914'de Binbaşı olan Kâzım Bey Balkan Komitacılarına karşı verdiği başarılı mücadeleler sonucunda kazanmış olduğu deneyim nedeniyle bu sefer de Ermeni komitacılarına karşı mücadele etmek üzere Van Jandarma Alay Komutanlığına Tayin olmuştu. Çok geçmeden Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olmasıyla, çarpışmalar Kafkas Cephesine sığmamış ve Enver Paşa'nın komutasında başlayan Sarıkamış taarruzu Osmanlı ordusunun felaketiyle sonuçlanmıştı.

Ağır kış şartlarında başlatılan Sarıkamış taarruzunda, Osmanlı ordusunun çoğu donarak ölmüştü. Türk ordusundaki tahribat ve kayıplar o kadar ağırdı ki Ruslar, Osmanlı ordusunun kış koşullarındaki bu felaketinden derhal yararlanmaya bile kalkışmadılar. Saldırı için baharı beklediler. Hatta bu cepheden bir kısım kuvvetlerini Alman-Avusturya kuvvetlerine karşı Batı cephesine sevk ettiler.⁵⁴

Rus ordusuna karşı savunma pozisyonuna geçen Türk Ordusu karşısında 1915 bahar aylarında Rus ordusu Hopa ve Artvin istikametinde bazı ilerlemeler kaydettiler. 14-15 Nisan 1915 günlerinde Van Ermenileri Rusların da tahrikleriyle isyan edince kuvvetlerini Van istikametine yönelttiler. 20 Nisan'da Van'da Ermeniler, karakollara, Türk evlerine, camiler ve resmi binalara saldırıp yaktılar. Binbaşı Kâzım Bey, Van Seyyar Jandarma Tümeninden bir kısım kuvvetler ve bir takım oymaklarla Ermenileri mahallelerinde kuşattıysa da isyan bastırılmadı⁵⁵. Musul'daki Birinci Ordudan Enver Paşa'nın amcası olan Halil Bey komutasında kuvvetli bir tümen Tebriz üzerine doğru yola çıkmışken, Erzurum'daki Üçüncü Ordu Komutanı Mahmut Kâmil Paşa, Halil Bey kuvvetlerinin Üçüncü Ordu emrine verilerek, Kâzım Bey (Özalp) kuvvetleriyle birleşip Van'daki Ermeni isyanının bastırılmasını istemişse de önce Enver Paşa buna razı

⁵⁴ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 3, Kısım 3, s. 1.

⁵⁵ Ermeni isyanının bastırılmamasındaki önemli etkenlerden birisi askeri birlikler içinde bulunan Ermeni muvazzaf askerlerinin her fırsatta ihanetleri ve Ermeni komitacıları ile Rus ordusuna casusluk yapmış olmalarıdır. Bu konuda Kâzım Bey'in 3. Orduya gönderdiği rapor ve günlük vukuat notlarında yeterli bilgiler mevcuttur. Bu raporların yeni yazıya çevrilmiş orijinal nüshaları arşivimde mevcuttur. Tezin sonuna da eklenmiştir. Bazınız Ek:2

olmamış ve Van Rusların eline geçmişti.⁵⁶ Van'ın Rusların eline geçmesinden sonra Halil Bey Kuvvetlerinin Üçüncü Ordunun emrine verilmesiyle Van tekrar kurtarıldı ise de takviye kuvvetlerle desteklenen Rus ordusu Van'ı tekrar 29 Eylül 1915'de ele geçirdi.⁵⁷ 1915 yılı böyle sonuçlanmıştır.⁵⁸ Ermeni isyanı esnasında ve onlara yardıma gelen Rus kuvvetlerine karşı Rumiye, Hoy, Saray ve Van yakınlarındaki başarılı muharebeleri nedeniyle Binbaşı Kâzım Bey Yarbaylığa (Kaymakamlığa) terfi etmişti. Yarbay Kâzım Bey, Erzurum ve Kemah yakınlarındaki Ruslara karşı yaptığı başarılı çarpışmalar nedeniyle Gümüş muharebe imtiyaz madalyası, 1916 Temmuz ve 1917'de birer de kıdem zammı kazanarak 1 Eylül 1917'de Miralaylığa (Albay) terfi etmiştir.⁵⁹

O kış hazırlıkla geçiren Ruslar, 11 Ocak 1916' da saldırıya geçerek 18 Ocak'ta Köprüköy, 19 Ocak'ta Hasankale'yi ele geçirerek 13 Şubatta Erzurum'a saldırdılar. 16 Şubat'ta Erzurum da Rusların eline geçti. Erzurum'dan sonra bir taraftan Karadeniz üzerine, diğer taraftan Van üzerine saldırılarına devam ettiler. 19 Şubat'ta Ahlatlı, 13 Mart'ta da Van'ı tekrar ele geçirdiler.⁶⁰ Erzurum'un da Rusların eline geçmesi üzerine Üçüncü Ordu karargâhını Erzincan'a nakletti.⁶¹ Rus taarruzu Karadeniz sahili boyunca da devam ederek 16 Nisan 1916'da Trabzon da Rus kuvvetlerinin eline geçti. Daha sonra 25 Temmuz 1916'da Erzincan da Rus kuvvetlerinin işgaline uğradı.⁶²

Çanakkale savaşlarının son bulması üzerine, İkinci Ordu'nun bir kısım kuvvetlerinin de Doğuda Ruslara karşı gönderilmesi Muş ve Bitlis'in kurtarılmasını sağladıysa da 1916 yılı bölgede daha fazla bir gelişme olmadan son buldu. 1917 Şubatında Rus ihtilali başlayınca da durum Osmanlı Devleti lehine değişti. Rus Başkentinde ihtilâl sonucu Çarlık devrilmişti. Ruslar ihtilalin başarısı için bekleyici bir

⁵⁶ Van ve çevresindeki Ermeni isyanının ne kadar tehlikeli ve kanlı boyutlara ulaştığı Yarbay Kâzım Bey'in 3. Ordu Komutanlığına gönderdiği rapor ve Van'dan Erciş'e harekât esnasında günlük vukuat tutanakları, Ermenilerin Rus desteğiyle bölgede Müslüman halka karşı yaptıkları katliamın boyutunu da göstermesi açısından ibret belgesi niteliğindedir. Bu belgeler Daha önce yayınlanmadığı için hâlâ gündemini koruyan Ermeni olaylarına ışık tutucu niteliktedir. Kâzım Özalp'in vefatından sonra Oğlu Teoman Özalp ile iyi eski yazı bilen, Teoman Özalp Bey'in abimin akrabası dediği Süreyya Morali beyin yardımlarıyla eski yazıdan yeni yazıya aktarıldığını belirtmiştir. Kâzım Paşa'nın Millî Mücadele hatıraları da Kâzım Özalp'in TBMM'de kâtipliğini yapan ve daha sonra da Meclis Bütçe Müdürü olan Ali Kiper Beyin yardımı ile eski yazıdan yeni yazıya aktarılmıştır. Balkan Savaşı günlükleri ile Van'dan Erciş'e Muvasalat raporları ve 3. Orduya sunduğu raporların Orijinalleri Teoman Bey'de olan belgelerin kopyaları bende de mevcuttur. Demkar Yayınevi Sahibi Atilla Oral Bey de Teoman Bey'den sağladığı belgeleri *Kâzım Özalp Anılar-Belgeler* adıyla 2011 Şubat ayında yayınlamıştır. Ancak pek çok yazım hatası mevcuttur. Bu nedenle kitabın sonuna Ek:2, ve Ek:3 olarak eklenmiştir.

⁵⁷ "Van" *Meydan Larousse*, C.12, s.515-516.

⁵⁸ Bayur, age. Cilt3, Kısım 3, s.2 vd.; Akdes Nimet Kurat: *Türkiye ve Rusya*, Ankara Üniversitesi DTCF. Yayını. 1970 s.287; Kocabaş, Süleyman, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, s.390.

⁵⁹ Özalp, age., Cilt I, s. XIV.

⁶⁰ Karal, age., Cilt IX, s.483-484.

⁶¹ Kurat, age., s.291.

⁶² Kurat, *Rusya Tarihi* 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara 1987, s.421.

durum takındılar. 7 Kasım'da iktidara geçen Bolşeviklerin dış savaşa son vermeleri, içte de sosyal bir savaş için propagandaya girişmeleri Kafkas ordusunda disiplinsizlik yarattı. Rus askerleri cepheleri terk etmeye başladı. Avrupa cephelerinde zaten Almanya'ya başvurarak barış yapmak istemişlerdi. Türk Ordusuyla da 18 Aralık'ta Erzincan Ateşkesi yapılmıştı. Bu ateşkesine göre iki taraf kuvvetleri buldukları mevzilerde barış gerçekleşene kadar kalmak üzere çarpışmaları durdurmuşlardı.⁶³

Barış görüşmeleri Brest-Litovsk da başlamıştı. 10 Şubat'ta Bolşeviklerin barış görüşmelerini terk etmelerinden yararlanılarak barış görüşmelerinin sonu beklenmeden Ermenilerin Türklere karşı yapmakta oldukları yok etme hareketine son vermek üzere Üçüncü Ordu birlikleri harekete geçti. 1917 Aralık ayında Merkezi Tirebolu'da bulunan 37. Kafkas Fırkası Kumandanlığına tayin edilmiş olan Albay Kâzım Bey, 3. ve 10. Kafkas Fırkaları da emrine verilerek Trabzon ve Batum'un işgaliyle görevlendirilmişti.⁶⁴ Trabzon'da bulunan Rus kuvvetleri karşı koymadıkları için Trabzon kolaylıkla 24 Şubat'ta işgal edildi. Ancak, Batum'da yeni kurulan Gürcü Hükümetinin gayretleri yüzünden büyük çarpışmalar oldu. Henüz düzenli bir orduya, yeterli silah gücüne sahip olmayan Gürcüler yenildiler ve 14 Nisan 1918'de Batum ele geçirildi.⁶⁵ Bu muharebelerdeki büyük başarıları nedeniyle Miralay Kâzım Bey, 1918 Mayısında 3. rütbe Kılıçlı Mecidi ve bir yıl kıdem zammı almıştır. Ayrıca 1918 Haziranında Altın Liyakat Harp ve Leopold Şövalye madalyalarını kazanmıştır.⁶⁶

Kafkas cephesindeki bu son başarılarla rağmen, daha sonra genel savaşın kaybı ile ve İngilizlerin Kafkas cephesindeki ilerlemeleri Türk başarılarına gölge düşürdü. Mondros Mütarekesi ile de İtilâf Devletleri Brest-Litovsk ve diğer anlaşmaları tanımadılar. Bölgeye statüsünü daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kazandıracaktır. Savaş durumu son bulmadan Miralay Kâzım Bey (Özalp) Şarköy'deki 60. Fırka Kumandanlığına tayin olmuştu. Mondros Mütarekesi de Kâzım Bey Şarköy'de iken imzalandı.⁶⁷

Savaş bitmişti ancak, gelecek konusunda herkeste endişeli bir bekleyiş vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun çökme ve dağılma döneminde asker bir ailenin çocuğu olarak Dünya'ya gelmiş olan Kâzım Bey, asker bir aile geleneği içinde yetişmiş ve ailesinin de etkisiyle askerliği meslek edinmişti. Ailenin hayatta kalan altı erkek

⁶³ Karal, age. Cilt IX. s.509-510.

⁶⁴ Özalp, age., Cilt I, s. XIV.

⁶⁵ Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi* Cilt IX, s.528.

⁶⁶ Özalp, *Milli Mücadele* I, s. XIV.

⁶⁷ Özalp, age., s.3.

çocuğun en büyüğü olarak, diğer kardeşleri için de özenilen ve mesleki yönden izlenen bir karakter olmuştu. Ancak, ailenin büyük evladı olmanın sorumlulukları da büyüktü. Asker olarak birinci görev vatani savunmaksa, ikincisi de aileyi korumaktı. Fakat, ülkede savaş ve mücadele bitmiyordu. Daha öğrencilik yıllarından itibaren, “Vatan içinde bulunduğu durumdan nasıl kurtarılır” sorusuna kafa yorarak yetişmişti. Ancak, asırların ihmali sonucu ortaya çıkan sorunları çözmek kolay değildi. Üstelik de toplumsal yapı ilkel kalmış bir gelenekçiliğe dayanıyordu. O koşullarda kendi yapabildiklerinin en iyisini yapmaktan başka çare yoktu. O da öyle davrandı. Bu amaçla kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne üye oldu. Daha genç bir subayken Vatan koruma uğrunda sonu gelmeyen isyan ve savaşlarda görev alarak cepheden cepheye koştu. Bulduğu noktalarda kendi başarısı olsa da genel başarısızlık içinde kazandığı başarılar da yok sayılıyordu. Başarılı bir öğrencilik yıllarından sonra, henüz genç bir subay iken 36 yaşında sayısız terfi nişan ve madalya sahibi olmuştu. Rütbesi yükseldikçe Vatan’ın bağımsızlığı ve bütünlüğünü koruma hususunda daha büyük sorumluluk duygusu geliştiren Kâzım Bey’i, ülkenin karşı karşıya kaldığı koşullar ve gelişmeler nedeniyle daha büyük görev ve sorumluluklar beklemektedir.

5. MİLLİ MÜCADELE BAŞLARKEN KÂZIM BEY’İN ÜSTLENDİĞİ GÖREVLER

Balkanların içinde bulunduğu kargaşa ve iç savaşlarla Balkan uluslarının verdiği bağımsızlık mücadelesi, Avrupalı devletlerce kışkırtılıp desteklenerek, Osmanlı Devleti’ni Avrupa’dan silmek hareketine dönüşüyordu. Bu gelişmeler karşısında etkisiz kalan Osmanlı Devleti de her gün geri adım atıyordu. Bağımsızlık kazanan Balkan devletleri birleşerek Osmanlı Devletine savaş açıyor, çoğunluğu Türk halkının yerleşik olduğu bölgeler bile elden çıkıyordu. I. Balkan Savaşı’nda, serhat şehri olan Edirne bile elden çıkmış ancak, Balkan devletlerinin kazandıkları toprakları pay edememekten doğan kavgaları fırsat bilinerek geri alınabilmişti. Bu dönemde Osmanlı iç işleri, askerlerin aşırı politize olmaları ve diğer nedenlerle tam bir keşmekeşlik içindeydi. Böyle bir dönemde çıkan Birinci Dünya Harbine ülkeyi sürükleyenler dört yıl süren yıkıcı bir savaşın kaybedilmesiyle ülkeden kaçmışlardı. Barış yanlısı kurulan yeni hükümet de galiplere boyun eğerek kurtuluşu teslimiyette gören bir davranış içine girmişti. İşte bu teslimiyet dönemi gerçek vatanseverlerin başkaldırmasına neden olmuştur. İşgalci düşmana başkaldıran şahsiyetlerden biri olarak, Miralay Kâzım Bey’in yaptığı faaliyetleri bu kısımda inceleyeceğiz. Çünkü Miralay Kâzım Bey’i Millî

Mücadele içinde önemli bir şahsiyet olarak ortaya çıkartan gelişmeler, bu dönemdeki başarılarıyla mümkün olmuştur.

5.1. Mondros Mütarekesi Günlerinde Gelişen Olaylar

Miralay Kâzım Bey'in ailesi, Balkan Harbi başlangıcında Köprülü'den Selanik'e taşınmışlardı. Kâzım Bey'in Annesi daha önce Selanik'e taşınan Kardeşi Yüzbaşı Recep Bey'e bir mektup yazarak, "*Selanik'te hepimiz için bir ev al yine hep birlikte olalım*" diyor. Ablasının teklifini sevinçle karşılayan Recep Bey de, Selanik'te bir ev alarak Köprülü'de olduğu gibi, aileyi tekrar bir çatı altında toplamıştı.⁶⁸ Ancak, çok geçmeden Balkan Savaşlarının kaybedilmesi üzerine, Selanik'te de kalamadılar. Bir gün kapı çalındı. Kapıyı açan Recep Bey'e, tanımadığı bir şahıs, "*Bir saat içinde hazırlanın ve limanda kalkmak üzere olan Hacı Davut Vapuruna yetişin*" diyerek eline bir zarf tutuşturup aceleyle uzaklaştığında arkasından, "*Siz kimsiniz?*" sorusuna, "Bir dost" diyebilmişti. Elindeki zarfta vapur biletleri bulan aile telaşla limana koşup, bin bir güçlükle vapura binerek İzmir'e gitmişlerdi. İzmir'e vardıklarında Kâzım Bey'in (Özalp) Dayısı Recep Bey'in Nahiye Müdürü olan oğlu Hasan Bey rıhtımda onları karşılamıştı.⁶⁹ Kâzım Bey (Özalp) cepheden cepheye savaşırken ailesi vatanlarını, evlerini, eşyalarını pek çok Türk ailesi gibi perişanlık içerisinde terk etmek zorunda kalmışlar canlarını zor kurtarmışlardı.

Miralay Kâzım Bey, Kafkas cephesi görevinden Şarköy'deki 60 Fırka kumandanlığına tayin olduktan sonra Mondros Mütarekesi imzalanmış, Osmanlı Devleti silahsızlanmayı, işgali ve İtilâf Devletleri denetimi altına girmeyi kabullenmişti. Mondros Mütarekesi günlerini anılarında tasvir eden Kâzım Paşa, "*Düşman kuvvetleri memleketin her tarafına yayıldı. Mondros Mütarekesine göre, Ordumuzun silahları toplatıldı. Askerleri terhis ettirildi. Artık elde müdafaa kuvvet ve vasıtası kalmamıştı. Millet kan ağlıyor, düşmanlar şenlik yapıyorlardı. Hiçbir ümit ışığı görünmüyordu*"⁷⁰ diyerek o günlere dair düşünce ve gözlemlerini dile getirmiştir.

18 Ocak 1919'da Paris'te toplanan Barış Konferansı güya savaşın altüst ettiği dünya düzenini yeniden tesis etmeye çalışıyordu. Müttefik, az müttefik, ortak gibi tanımlamalar adı altında İtilâf Devletleri ve bu devletlerin saflarında yer almış 32 devletin temsilcileri 4 büyük devletin (ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya) başkanlığında

⁶⁸ Aygen, age., s.32.

⁶⁹ Age., s. 34-35.

⁷⁰ *Özalp Atatürk'ü Anlatıyor*, Teoman Özalp arşiv dosyası. s.8.

toplanmışlardı.⁷¹ Bu dört büyük devletin başkan veya başbakanları barış konferansında Osmanlı Devletini parçalamak ve savaşta müttefikleri olan Yunanistan'a da hizmetleri karşılığında istekleri doğrultusunda Anadolu'dan pay vermek istiyorlardı. Bu taleplerine bahane olarak da, güya Batı Anadolu'da Müslüman halkla gayri Müslimler arasında sükûnu sağlamak amacıyla Yunan Ordusunu görevlendirmişler ve Yunan ordusunun İzmir'e çıkartılmasını kararlaştırmışlardı.⁷²

İtilâf Devletleri'nin İzmir'in Yunan işgaline izin verdikleri 15 Mayıs 1919'da Miralay Kâzım Bey (Özalp) çoktandır görmediği ailesini ziyaret için izinli geldiği İzmir'de bulunuyordu.⁷³ Kâzım Paşa İzmir'de bulunduğu o günlerdeki duygu ve düşüncelerini hatıralarında şöyle aktarmaktadır.

“İzmir’de Mütarekeyi takip eden bu günlerde çok üzücü haberler işitiliyordu. Türk Milleti hiçbir vakit lâyük olmadığı ve olmayacağı hareketlere maruz bırakılmıştı. Tek teselli çaresi “Wilson Prensiplerinde” idi. Fakat galip devletlerin yaptıkları muamelelerden, bu insani vaatlerin de sözden ibaret kalacağı anlaşılıyordu”⁷⁴ demektedir.

O günlerde her an yeni bir felaket haberi alınıyordu. Ülkedeki demiryolu geçitlerine, mühim askeri sevk ve idare noktalarına İtilâf subayları ve askerleri getiriliyor, bu suretle memleket demir çember içerisine alınıyordu. Herkes üzücü geleceğin süratle yaklaştığını hissediyordu. Bütün fena ihtimaller düşünüldüğü halde Türkiye’de Yunanlılara da galip devletler arasında bir mevki verileceği hatıra getirilmiyordu. Hatta İtilâf donanmaları Boğazlardan geçip, İstanbul önüne geldikleri zaman, “Averof” zırhlısının bunlarla beraber bulunmaması ve hiç olmazsa İstanbul’dan uzak bir yerde demirletilmesi için, İstanbul Hükümeti tarafından yapılan müracaatın kabul edilmesinin işitilmesi ile İtilâf Devletlerinin millî hissiyatı rencide etmek istemedikleri fikri hâsıl olmuştu. Hâlbuki sonradan Türk izzetinefsine riayet fikirlerinin İtilâf Devletlerinin hatırından hiç geçmemiş olduğu anlaşılacaktır. Savaş sonrasında barış beklentisinde olan halkın ve vatanseverlerin endişeleri ve duyulan hayal kırıklığı artıyordu.

⁷¹ Fahir Armaoğlu: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983, s.145.

⁷² Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1994. s.56; Sina Akşin, “Paris Barış Konferansı’nın Yunanlıları İzmir’e Çıkarma Kararı”, *Türk-Yunan İlişkileri*, ATASE yayınları. Ankara 1986, s.174-188.

⁷³ Özalp, *Milli Mücadele* I, s. 3; Teoman Özalp Arşiv Dosyası. s.8.

⁷⁴ Özalp, age., s. 3.

Mondros Mütarekesi ile savaşın bittiği sanılıyordu. Osmanlı Devleti askerlerini terhis edecek, silahsızlanacaktı. Mütarekenin 7. Maddesi galip devletlerin “askeri stratejik bölge” ilan ettikleri bölgeleri işgal etmelerine fırsat veriyordu. Ancak, Osmanlı yöneticilerinin teslimiyet duygusu içinde oluşları, hatta kurtuluşu büyük bir devletin himayesine girmede görmeleri gibi davranışlar işgalci güçlerin cüretini arttırıyordu. Ülkedeki Rum ve Ermenilerin işgalci güçlerden aldıkları cesaretle pervazsız davranışlar sergilemeleri de geleceği gören vatansever insanları endişeye sevk ediyordu. İtilâf Devletleri'nin amacının barıştan ziyade Türk milletini cezalandırmak olduğu olaylarla ortaya çıkıyordu. Kâzım Paşa'nın anlattıkları da, her vatanseverin yüreğinde duyduğu endişeleri yansıtmaktadır.

5.2. İzmir'in İtilâf Devletlerince Yunan İşgaline Hazırlanışı

Yunan başbakanı Venizelos'un Barış Konferansındaki gayretleri meyvelerini vermeye başlamıştı. Yugoslavya sınırındaki Fiume bölgesinin İtalyanlarca işgali diğer İtilâf devletlerinin tepkisini çekince İtalya Başbakanı Orlando 24 Nisan 1919'da barış konferansını terk etmişti. I. Dünya Savaşı'nda İzmir bölgesi, savaşa girmesi karşılığında İtalyanlara vaat edilmiş fakat bu konudaki kararları kesinleşmemişti. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal ettirilmesi kararının İtalyanlar konferansta yokken alınıp, sonra oldubitti şeklinde onlara da kabul ettirilmesi planlanmıştı. Orlando 10 Mayıs 1919'da Konferansa dönünce tasarlanan plana göre, Müttefik ve Ortak Devletler Yüksek Kurulu İtalyan temsilcilerine de haber verecekti. İzmir'in işgaline İzmir'de bulunan kıdemli deniz subaylarından Amiral Calhorte'nin komuta etmesi, Albay Fullerin aşağıda belirtilen talimatları Calhorte iletilmesi kararlaştırıldı:⁷⁵

1-İzmir'de İtalyan gemilerinin varlığı nedeniyle Amiral Calhorte'nin harekâttan önce ve harekât esnasında İzmir'de bulunması,

2-Yunan askerlerinin 14 Mayıs Çarşamba sabahından önce İzmir'e varamayacakları anlaşılmaktadır. İtalyan temsilciler Pazartesi öğleden sonra harekâttan haberdar edilecek.

3-Amiral Calhorte, İstanbul'daki Fransız Komiseri Amet'in Türklere aşağıdaki bildirimde bulunmasını sağlayacak.

a) İzmir'e Yunan askeri çıkmadan 36 saat önce İstanbul'da Türklere İzmir'deki tabyaların Müttefik kuvvetlerine teslim etmeleri bildirilecek.

⁷⁵ Akşin, agm., s. 178.

b)İzmir'e Yunan askeri çıkmadan 12 saat önce İzmir ve çevresinde vuku bulduğu bildirilen karışıklıklar nedeniyle müttefik askerlerinin Mütareke gereğince karaya çıkacaklarının kararlaştırıldığı bildirilecek ve tabyalar sonradan Yunanlılara devredilecek.

Calhorce, tabyaların sadece Fransızlar tarafından işgalini sağlayacak ve herhangi bir İtalyan müdahalesini önleyecek. Ayrıca da Calhorce Yunan kuvvetlerinin İzmir'e varması beklenen gün ve saati de bildirmeli ki Yüksek Kurul ona göre Paris'te İtalyanlara haber verme zamanını ayarlayabilsin.⁷⁶

Bu planlar gereği olarak, Yunan kuvvetlerinin hazır olunca Kavala'dan⁷⁷ hareket etmesi, İtalyanlara da müttefik kararına katılması tasdik ettirildi. Artık Yunan işgali için hiçbir engel kalmadığı gibi müttefikler de muhtemel Türk tepkisine yer vermemek için sinsice planlarını hazırlamış oldular.

5.3. İzmir'in İşgali

İzmir'in işgal planı gereğince İstanbul'da Amiral Webb (İngiliz Yüksek Komiser Vekili) işgal kararını 14 Mayıs'ta Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya tebliğ etti. Aynı gün İzmir'de Calhorce'in Vekili Mr. James Morgan İzmir Valisi İzzet Paşa'ya ve Yarbay Smith de İzmir Kolordusuna işgali tebliğ ettiler.⁷⁸ Tebliğde aşağıdaki maddeler sıralanmıştı:

1-Müttefik Devletlerin Hükümetleri ile Türkiye arasında imzalanan Mütarekenin 7. Maddesine dayanılarak İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgaline karar verilmiştir.

2-Bu karar Osmanlı Hükümetine bildirilmiştir.

3-Bu askeri kafilenin yarın 15 Mayıs saat 8.00'de İzmir'e varması beklenmektedir.

4-Türk kıtalarının kışlalarda kalmalarını, çıkması muhtemel üzücü bir olayı önlemek için, Türk kıtalarının saat 7.00'de merkezi kışlada toplanmaları gerekmektedir.

5-Çıkabilecek bir olayın İzmir'le civar il ve ilçelerde heyecan ve olay yaratabileceği nedeniyle telgrafhane yarın sabah Britanya askerlerince işgal edilerek sansür konacaktır.

Bu durum Türk makamlarında endişe ve derin üzüntü yarattı. İstanbul'la haberleşmelerden olumlu sonuç alınamadığı gibi, Yunanlılar yerine İngiliz veya Fransız

⁷⁶ Akşin, agm. s.,179.

⁷⁷Sina Akşin agm.de Yunan işgal kuvvetlerinin Kavala'dan geldiğini söylerken, Adnan Sofuoğlu, age.de Midilli'nin Yero limanından kalktıklarını yazmaktadır. Muhtemelen ilk kalkış noktası Kavala'dır.

⁷⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarik Kurumu Basımevi Ankara 1986 s.75; Sofuoğlu, age. s.57.

birliklerince işgali talepleri de reddedilmişti. Yunan işgali Türklere hakaret, zulüm ve İzmir'in ilhaki anlamına geliyordu.⁷⁹

Yunan Başbakanı Venizelos, Yunan İşgal kuvvetlerine gönderdiği mesajda, “*Barış Konferansının Yunan emelleri konusunda kesin bir karar almadığını fakat Batı Anadolu'nun esenlik ve güvenliğini Yunanistan'a emanet etmekle Yunan ırkına olan güvenini gösterdiğini, Yunan ordusunun buna layık olduğunu kanıtlayacağına emin olduğunu*” bildirdi.⁸⁰

İzmir Rumlarına da haber vermekten geri kalmayan Venizelos, Yunanistan'ın güvenliği sağlamak için İzmir'i işgal etmesi zamanı geldiğini bildiriyor, bu münasebetle halkın sevincini göstermesine engel olamayacağını, ancak gösterilerde ölçülü olunması gerektiğini bildiriyordu.⁸¹

Kâzım Paşa da, Türk halkının duygularına tercüman olan duygu düşünce ve olayları aktardığı hatıralarında, “*Ben Miralay rütbesinde idim. İzmir'de ailemin yanında izinli bulunuyordum. Her gün yeni bir haber çıkıyor, halkın kederi artıyor, Türklerin ağzını bıçak açmıyordu. Matem içinde ve çaresizlik karşısında eziliyorduk. Her 14 Mayıs İzmir halkının Kızıl-Çullu denen bir mesire yerine pikniğe gittikleri bir gündü. Ben de evden çıktım, Hükümet konağının önünden geçerken İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgal edileceği haberini duydum. Bu esnada Hükümet Konağının karşısındaki Park Kiraathanesinde İzmir'in birçok münevver halkından kimseler toplanmış görüşüyorlardı. Bu haberi Muvaffak Bey (Muvaffak Menemencioğlu) veriyordu*”⁸² diyor. İzmir'in Yunan askerlerince işgal edileceğine dair Metropolit tarafından kilisede Rumlara bilgi verilmiş ve halk da haberi bu yoldan öğrenmişti. Haber sağlam yerden işitilmiş, yalan yahut yanlış olmasının ihtimali yoktu. Bütün halk heyecan içinde bir şeyler öğrenmek istiyorlardı. İçlerinde Necati Bey (Sonradan Maarif Vekili), Haydar Rüştü Bey (Sonradan Denizli Mebusu), Anadolu Gazetesi muharrirlerinden Reşat Bey, Ragıp Nurettin Bey (Sonradan İlk Tedrisat Umum Müdürü), Moralı zade Halit Bey (Tüccar) ile daha birçok kişi, Kâzım Bey'den bilgisi olup olmadığını soruyordu. Olaylar hakkında bilgisi olmayan Kâzım Bey, doğru bilgiyi ancak kolordudan öğrenebileceği düşüncesiyle Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa'nın yanına gidiyor. İstanbul'dan hiçbir bilgi almadığını belirten Ali Nadir Paşa, “*Belki İngiliz askerleriyle birlikte Yunan askerleri, kale ve karakol gibi bazı noktaları işgal edeceklerdir*” diyor. Miralay Kâzım Bey, “*Ne yapmayı düşünüyorsunuz?*” diye sorunca, Ali Nadir Paşa, “*İstanbul'dan hiçbir emir almadığım için bir şey yapmayı düşünmüyorum. Zabitanı kışlada toplu*

⁷⁹ Jaeschke, age., s.78.

⁸⁰ R.Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s.52-53.

⁸¹ Sonyel, age., s.53; Sofuoğlu, age., s. 57.

⁸² Özalp, age., s. 5.

*halde bulunduracağım. İstanbul'a yazdım. Emir bekliyorum” diyor. Oradan, meydanda toplanan halkın yanına giden Kâzım Bey, “Daha sonra Valiye de tebligat yapıldığını öğrendik. Halk Hükümet meydanında toplanmıştı. Daha sonra Lise binasında toplantıya devam edildi. Ragıp Nurettin Bey halkı galeyana getiren etkileyici söz söyleyen bir konuşma yaptı. Halktan da heyecan verici birçok konuşmalar yapıldı. Sonunda valiye bir heyet gönderilmesine karar verildi” demektedir. Vali İzzet Bey, “ işgal esnasında halkın sükûnet ve itidalin muhafaza edilmesi, İtilâf Devletlerini gücendirecek bir nümayişe meydan verilmemesi nasihatinde” bulunuyor.⁸³ Heyet döndükten sonra halk, memur ve subaylardan bazı kimseler ile yine Park Kırathanesinde toplanarak vaziyeti müzakere ederek, görüşmeler sonunda şu kaniya varıyorlar: “Vali ve kumandanandan hiçbir şey beklenemez. Bunların bütün mesaisi, halkın heyecanını kırmağa yöneliktir. Halka, Yunan İşgaline karşı alçakça bir itaat teklif ediyorlardı. Görüşmeler sonunda, gece bir miting yapılmasına karar verildi. Anadolu Gazetesi Matbaasında toplanan bazı vatanseverlerle görüşülerek, “**Redd-i İlhak Cemiyeti**” kuruldu. Cemiyetin hazırlıklı bir orduyu engelleyebilme gücü yoktu. Fakat işgalden sonra, Yunanlılar İzmir'in ilhakına da teşebbüs edebilirlerdi. İşte buna şiddetle mani olmak ve bu iş için şimdiden harekete geçmek, bütün Türklerin dikkatini çekmek, yardıma koşmalarını istemek lazımdı.” Redd-i İlhak cemiyeti bu işlerle meşgul olmak üzere kuruldu.⁸⁴*

Bu cemiyet, hemen hemen bütün Batı Anadolu'ya yayılarak, İzmir etrafındaki millî cepheleri vücuda getirmiş ve “Müdafaai Hukuk” unvanını alıncaya kadar Batı Anadolu'da Millî Hareketin yayılma ve takviyesinde başlıca unsur olmuştur. Heyetin teşekkülünden sonra ilk iş olarak, Necati, Haydar Rüştü, Ragıp Nurettin, Reşat ve Halit Beyler hazır olduğu halde “Redd-i İlhak Heyeti” imzalı bir beyanname yazıldı. Bu beyanname Haydar Rüştü Bey'in Anadolu Matbaası'nda bastırılarak İzmir'de dağıtıldı.⁸⁵ Ayrıca, telgraflarla da bütün Anadolu içerisine duyuruldu. Bu beyanname ile İzmir'in felaketi pek acıklı bir lisanla anlatılıyordu. Halk endişe ve heyecan içinde idi. Halkın o gece Yahudi Maşatlığında toplanması suretiyle büyük bir miting tertibi uygun görüldü. Bu mitingde ateşler yakılarak nutuklar söylenecek ve ellerinde silah olanların silahlı bir müdafaaya iştirakleri teklif olunacaktı. Böyle duygularla bir araya gelmiş olan halk kitlesi esasen insafsız ve haksız bir tecavüze maruz kaldıkları için fiilen mukavemete hazırdılar. O akşam İzmir'in hamiyetli gençleri heyecanlı sözlerle İzmir sokaklarını dolaşarak,

⁸³ Özalp, *Milli Mücadele I*, s.5; Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara 1990, s.12.

⁸⁴ *Özalp Atatürk'ü Anlatıyor*; Teoman Özalp Arşiv dosyası s.9; Sofuoğlu, age., s. 58.

⁸⁵ Bu hususta Haydar Rüştü Öktem'in *Mütareke ve İşgal Anılarına* bakınız, Türk Tarih Kurumu Basımı Ankara 1991, s.65 vd.

“*Vatanını seven Yahudi Maşatlığına gelsin*”^{86*} diye bağıarak, halkı Yahudi maşatlığındaki toplantıya çağırıyorlardı. Kâzım Bey, Misafir geldiği İzmir’de evde bulunan bütün kardeşleriyle Maşatlığa gitmek üzere evden ayrılırken, annesinin de ağlayarak kendilerini maşatlığa gitmeye teşvik ettiğini yazmaktadır.⁸⁷

Maşatlıkta devam eden mitingın kararlarını hükümete tebliğ ve işgal kararını protesto etmek üzere, müftü ve sair zevattan kurulu bir heyetin seçilmesi kararlaştırıldı. Bir kısım halk da başlarında terhis edilmiş yedek subaylar olduğu halde polis dairesindeki silah deposuna hücum ettiler. Kapıları kırarak silah ve cephaneleri aldılar. Oradan askeri hapishaneye giderek, İttihatçılık, Rumlara ve ecnebilere karşı gelme gibi bahanelerle, siyasi nedenlerle tevkif edilmiş olan münevverleri tahliye ettiler. Umumi hapishanedeki tutuklular da kendileri kapıları kırarak çıkmışlardı. Depolardan silahları alan ve tutukluları serbest bırakan halka engel olunması Valilik ve Komutanlıkça bildirilmesine rağmen ne subaylar, ne jandarma, ne de polisler engelleme yapmayarak halkla aynı duyguları taşıdıklarını göstermişlerdir. Redd-i İlhak Heyeti, kararları hükümete tebliğ etmeye giderken ortalık aydınlanıyordu.⁸⁸ Silahları alıp şehir dışına çıkanlar yakın kazalardaki halkı uyararak, memleketi müdafaaya hazırlamak düşüncesindeydiler. Bütün bu faaliyetlerin içinde aktif rol alan Miralay Kâzım Bey, böyle hazırlıklı bir işgale yeterli hazırlıksız direnmenin askeri bakımdan bir netice teşkil etmeyeceğini bildiği için İzmir dışından da destek alarak yeterince hazırlanıp bir direniş ve karşı koyuştan sonuç alınabileceği düşüncesiyle ve Anadolu’yu da teşkilatlandırarak hazırlanmak için Menemen tarafına gitmeyi planlamış ve o tarafa gelecek olanlarla da buluşup ortak hareket etmeyi düşünmüştü. Bu olayların içerisinde etkin rol alan şahıslardan biri olan Haydar Rüştü Öktem, anılarında, Kâzım Bey’in kendilerine hareket hattının belirlenmesinde yol gösteren kişi olduğunu belirtmektedir.⁸⁹

5.4. İzmir’den Ayrılış

Maşatlık mitingi sabaha karşı dağılınca Kâzım Bey de sabah olmadan Menemen istikametinde İzmir’den ayrılma kararı almıştı. İzmir’den ayrılan silahlı kişilerin bir kısmı Ödemiş, bir kısmı da Menemen istikametine gideceklerdi. Kâzım

⁸⁶ Apak, age., s.12; Sofuoğlu, age., s.58.; *Maşatlık, gayrimüslim mezarlığına Müslümanların taktığı isimdir.

⁸⁷ Özalp, age., s.6-7.

⁸⁸ Özalp, age., s.7.

⁸⁹ Öktem, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, s.75.

Bey, Menemen istikametinde gidecek olan silahlı vatandaşlarla Menemen de buluşmayı planlamıştı.⁹⁰

Kâzım Bey İzmir'den ayrılışını anılarında anlatarak, “*Kardeşim Yedek Subay Fethi ile anamız ve babamızla vedalaşarak sivil kıyafetlerle evden çıktık. Karadan gitmek fevkalade tehlikeli idi. Yol üzerinde Rum köylerinden geçerken bir tecavüze uğramak çok muhtemeldi. Trenle gidebilmek de tesadüfe bağlı idi. Buna rağmen istasyona gittik. Orada talihim yardımuma yetişti. Hareket etmek üzere olan bir marşandiz treninin hazır olduğunu anladık. İstasyon mütareke günlerinden beri bir Fransız müfrezesi tarafından işgal edilmekte idi. Kapıda nöbetçi bulunan Fransız askerine Fransızca olarak Menemenli bir tüccar olduğumu, trenle Menemen’e gitmek istediğimi söyledim ve trene binebilmem için bana yardımcı olmasını rica ettim. Kısa bir tereddütten sonra olumlu cevap verdi. Şirket memurlarının itirazına rağmen Fransız askerinin yardımıyla, kardeşim Fethi ile birlikte trene bindik. Bizim tren Karşıyaka hizasını geçerken, Yunan gemileri de İzmir limanına giriyorlardı”⁹¹ diyor. Kendileri de bir kararlılıkla ama bir meçhule gidiyorlardı. Kafalarında tek düşünce vardı. Vatanı düşman işgalinden kurtarmak! Bunun için de vatan savunması yapmak! Köprülü’den Selanik’e, Selanik’ten İzmir’e kadar kaçarcasına hayatlarını kurtarmak için çekilmişlerdi. Buradan sonra nereye gideceklerdi! Bundan sonrası ya vatan kurtarılacaktı, ya da vatan için ölünecekti. Bu kararlılıkla yola çıkmışlardı.*

Menemen’de Jandarma Kumandanı olan Kardeşi Asım Bey ve Van’da görev yaparken Saray (Bugünkü Özalp) Kaymakamı olarak tanıdığı eski arkadaşı Menemen Kaymakamı Kemal Bey, İzmir’den haber alabilmek amacıyla istasyonda bulunuyorlardı. Asım Bey, “*İzmir’de çatışmalar olduğunu bütün telgraf ve telefon görüşmelerinin kesik olduğunu, hadisenin esası hakkında bir bilgi edinemediğini*” endişeli bir şekilde ifade etmişti. İzmir’de Yunan saldırganlığına karşı halkın direniş göstermesini haklı bulduğunu belirten Kâzım Paşa, bu konudaki yorumunda, “*Yunanlıların İzmir’e Müslüman halka tecavüz etmek ön düşüncesiyle geldikleri pek aşikârdı. Eğer bu tecavüzlere halk tarafından mukavemet edilmişse, bunu mukaddes tanımak lazımdır. Herhangi bir tecavüze karşı gelmek Türklerin meşru bir hakkı idi. Yunan askerleri İzmir’e çıkıp, halka tecavüz etmeye ve evlere girmeye başladıkları zaman, tabi olarak memleketin eli silah tutan vatanperverlerine karşı gelme vazifesi düşmüştü. Tecavüze ve haksızlığa karşı elbet mukavemet edilecekti”* demektedir.⁹²

⁹⁰ Özalp, age., s.9; Tanfer, agm., s.169.

⁹¹ Özalp, age., s. 8.

⁹² Özalp, age., aynı yer.

İzmir’de birçok hadise olduğu muhakkaktı. Birkaç saat sonra İzmir civarındaki köylerden gelenler, İzmir’in içinden şiddetli silah ve makineli tüfek seslerinin geldiğini söylüyorlardı. Kâzım Bey, o gün Menemen’de kalarak durumu anlamaya çalışıp, başka haberler bekledi. İzmir’de meydana gelen olayları anılarında nakletmiştir. Yunan askerleri gösterilerle rıhtıma çıkmışlar. Yerli Rumlar çok heyecanlı ve coşkulu biçimde çiçekler atarak ve Rumca milli şarkılar söyleyerek onları karşılamışlar. Yunan askerleri Hükümet meydanına gelince birçok taşkınlıklar yapınca, kendinden geçecek derecede galeyana gelen Hasan Tahsin Recep, tabancasını çekip ilk kurşunu sıkmış ve kendisi de oracıkta şehit edilmiş. Bu olay üzerine Yunan askerleri halk üzerine ateş açmışlar ve birçok kişiyi kurşunlamışlar. Hükümet binasının kapısında bekleyen jandarmaların ve Kolordudaki nöbetçilerin üzerine de ateş açmışlar, müsademe bir hayli devam ettikten sonra birçok Türk şehit edilmişti. Subaylar elleri havada Kolordudan çıkartılarak, sokaklarda “Zito Venizelos” diye bağırmaya mecbur edilmiş, bağırmayan subaylar şehit edilmişlerdi. Şehit edilenler arasında Askerlik Şubesi Reisi Miralay Süleyman Fethi Bey ve Kurmay Albay Ali, Kolordu Sertabibi Yarbay Şükrü Bey ve otuzdan fazla subay ve erlerimiz bulunuyordu.⁹³ İzmir’de Yunan askerlerinin yaptığı bu zulümleri bütün Anadolu’ya Menemen’den “Reddi İlhak” imzasıyla bildiren Kâzım Bey, halktan silahlı kuvvetler oluşturmak amacı gütmekteydi. Yine bu amaç doğrultusunda trenle Balıkesir’den Bandırma istikametinde hareket ederek, istasyonlarda heyecan içinde haber bekleyen halka durumu anlatarak, yerleşim alanlarının belediye başkanlarıyla ve vatansever aydınlarla konuşup, hemen faaliyete geçilmesini, silahlı birlikler oluşturulmasını ve iki gün sonra bu yoldan tekrar dönerken kendisine iltihak etmelerini istedi. İstasyonlarda İzmir’den gelen yolculardan haber almak için bekleyen halkın psikolojisinden bahseden Kazım Paşa, “*Yolda Bandırma’ya doğru giderken, her istasyonda ahali, İzmir’den gelen yolcuları heyecan ve merakla karşılayarak, haber soruyor ve facia haberlerini aldıkça çok müteessir olarak ne yapılması, ne yapılabileceğini öğrenmek istiyorlardı. Menemen’den Manisa, Akhisar, Soma, Balıkesir ve Bandırma’ya kadar hep böyle. Halk ayakta, heyecan içinde, Yunan işgaline karşı bir tedbir düşünülebilir mi? Endişesinde. Halk, o bir iki gün içinde hükümetten bir hayır gelemeyeceğini anlamış, başının çaresine nasıl bakacağını düşünüyor, daha doğrusu baş arıyor*”⁹⁴ diyor. Böylece, Bandırmaya kadar giderek, Van cephesinden tanıdığı, Çerkez Reşit ve Ethem’le de görüşerek, bütün taraftarlarını toplayıp, silahlı bir kuvvet teşkil etmelerini

⁹³ Özalp, age., s.11; Apak, age., s. 8; Teoman Özalp Arşiv Dosyası, s.10; *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, sayı 19, s. 153.

⁹⁴ Kazım Özalp Anlatıyor; *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, Sayı 19, s. 153; Sofuoğlu, age., s.66.

ve Yunan kuvvetlerine karşı harekete geçilmesini söyledi.⁹⁵ Bandırma’da bazı subaylarla da anlaştıktan sonra, İstanbul’dan İzmir’e gitmek üzere Bandırma’ya gelmiş olan Vasıf Bey’le (Çınar) tanıştı. Vasıf Bey’le durum değerlendirmesi yaparak, Onun Redd-i İlhak Müfettişi olarak görev yapmasını, halkla temas etmesi ve İzmir’e yakın bulunması için Manisa’ya gitmesi kararlaştırıldı.⁹⁶ Vasıf Bey’den sonra Bandırma’daki 61. Fırka yaveri Mülazım Nusret,⁹⁷ Mülazım Selim, Yüzbaşı Sami, Mülazım Necati, Mülazım Halit ve Kaymakam Recep beylerle ve diğer bazı subaylarla İzmir’e yardım için yapılacak işleri kararlaştırdı. Bu görüşmelerden sonra Manisa’ya hareket eden Kâzım Bey, istasyonlarda milli kuvvetlerin hazırlanmakta olduklarına dair belediye reisleri ve kasabaların ileri gelenleri ve münevverlerinden bilgi alıyordu. 18 Mayıs’ta Manisa’ya vardı. Manisa’da Mutasarrıf Hüsnü Bey’in milli mukavemetin şiddetle karşısında olarak Vasıf Bey’in de Manisa’yı terke zorlandığını öğrendi. Mutasarrıfın Kâzım Bey’in de Manisa’da bulunmasını istemediğini kendisine söylediler. Bunun üzerine Manisa Belediye Başkanı kaldığı otele gelerek Kâzım Bey’i evine davet etti. Orada bulunan bazı kişilerle Ödemiş efeleriyle irtibat kurulması, Manisa’da bulunan silah ve cephanenin gerilere nakli, mukavemet teşkilatının kurulması hakkında görüşmeler yaptı. Bu arada Menemen Kaymakamı Kemal Bey’le de Yaptığı telefon görüşmelerinde Bir Yunan müfrezesinin kasabaya yaklaştığını daha sonra da Menemen’in işgal edildiğini öğrendi. Menemen’in işgali üzerine oradan gelen bir subay, düşmandan kaçırdığı bir telefon tesisatının bütün malzemesini Bahri Bey’in evine getirip, Menemen köylerindeki halkın teşebbüsleri hakkında da memnuniyet verici bilgiler verdi.⁹⁸ Kardeşi Asım’a Menemen’de kalarak milli teşkilata çalışıp, Yunanlılar hakkında muntazam bilgi vermesini söyleyen Kâzım Bey, 20 Mayıs günü tekrar Bandırma’ya hareket etti. Yol boyu istasyonlarda “Reddi İlhak Cemiyeti” teşkilatı ve milli kuvvetlerin hazırlıkları hakkında sevindirici haberler aldı ve bu defa Bandırma’ya vardığında subayları ve halkı daha heyecanlı buldu. Halk ve askerler

⁹⁵ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi* adlı eserinin 3. Kitabında, “Çerkez Ethem ve Ağabeyi Reşit Bey, Dünya savaşından onları Tanıyan Rauf (Orbay) Bey ile Kolordu Komutan Vekili Albay Bekir Sami’nin isteği üzerine Milli Mücadeleye katıldılar” demektedir. Age., s. 1017; Aynı Konuda Cemal Kutay’da Çerkez Ethem Dosyası Cilt I’ de Rauf Bey’in dört arkadaşıyla İstanbul’dan Bandırmaya gelip, Manyas’ta bulunan Ethem ve kardeşleriyle görüşerek mücadeleye azmettirdiğini, Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı Eşref Bey’in Salihli civarındaki çiftliğini karargah olarak kullanabileceğini söylediğini belirtiyor. Age., s.17 vd.; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.93.

⁹⁶ Özalp, age. C.II, s.9; Sofuoğlu, age., s.76.

⁹⁷ Bekir Sami Bey anılarında Yunan işgaline karşı milli uyanışı sağlamak için çalışma yaparken 61. Tümen komutan vekili ve kalem reisi Mülazım Nusret’in kendisini Harbiye Nezaretine jurnallediğini yazmaktadır. Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*. s.18.

⁹⁸ Özalp, age., s. 13.

mukavemete hazırlanıyordu. Ancak 61. Tümen Kumandanı Miralay Muhittin Bey çekimser davranıyordu.⁹⁹ Bu esnada 56. Tümen Komutanlığı ve 17. Kolordu Komutan Vekili olarak İzmir'in işgali üzerine dağılan 17. Kolordu subaylarını bir araya toplamak için Albay Bekir Sami Bey de, 21 Mayıs'ta İstanbul'dan Bandırma'ya gelmişti. Ayrıca, Rauf Bey de bazı arkadaşlarıyla Bandırma'ya gelip Akhisar'a gitmişlerdi. İzmir'in işgali günü Yunan askerlerinin 17. Kolordu subaylarını tevkif ederek vapurlara götürüp hapsedmişlerdi. Üç gün süreyle her türlü sefalet ve hakaretlere maruz kalan subaylar, vesika mukabilinde bırakılmışlar ve daha sonra da vapurla Mudanya'ya nakledilmişlerdi. Bekir Sami Bey, İzmir'den çıkartılan ve dağılan subay ve askerleri bir yerde toplayarak, intizama sokmak ve cereyan edecek olaylara göre tedbir almakla görevlendirilmişti. Bekir Sami Bey Önce Akhisar'a oradan da Manisa'ya gidecekti. Kâzım Bey de oluşturulacak kuvvetlerin kumandasını üzerine almak için Bekir Sami Beyle birlikte hareket etmeye karar verdi. Bekir Sami Bey, yaveri Mülazım Selahattin Efendi, Kâzım Bey'in Kardeşi Fethi, Vasıf Bey (Çınar) ve kardeşi Esat Bey, İnceoğlu Hamit Şevket Bey, Mülazım Necati efendi ve daha 7-8 İzmirli şahıslarla birlikte Bandırma'dan Akhisar'a gittiler. Akhisar'da Kaza Kaymakamı ve halkın ileri gelenleri ile birlikte bir toplantı yaptılar. Tehlike karşısında alınacak tedbirleri görüştüler. Akhisar'da Osmanzade Hamdi Bey, Manisalı Halit Paşa, Sarı Ali Bey ve Parti Pehlivan da silahlı adamlarıyla geldiler. Toplanan milli kuvvetlerle Manisa'ya giderek orada Yunanlılara karşı müdafaa tertibatı almaya karar verdiler. Ayrıca, Manisa'da depolarda bulunan silahları ve top kamalarını Yunanlıların eline geçmeden gerilere nakletmeyi düşünmüşlerdi. Ancak, maalesef 25 Mayıs günü Belen karyesine vardıklarında Yunan ordusunun Manisa'yı işgal ettiğini öğrendiler.¹⁰⁰ Bu durumda planları değişmişti. Tekrar Akhisar'a dönen Kâzım Bey, Akhisar'dan Bandırmaya dönmüştür.¹⁰¹ Trende İzmir'den Bandırma'ya gitmekte olan Ali Hikmet Bey'le (sonradan Paşa) karşılaşır ve İzmir'in

⁹⁹ Ayvalık'ta 172 Alay Kumandanı Kaymakam Ali Bey (Çetinkaya) *Milli Mücadele Dönemi Hatıralarında* Muhittin Bey'in çekimserliğinden bahsederek, Kâzım Paşa'nın 61. Tümen kumanda edene kadar 61. Fırkadan beklenen etkinliklerin yapılmadığından bahseder. Ali Çetinkaya, *Milli Mücadele Dönemi Hatıraları*, Atatürk Araştırma. Merkezi Yayınları, Ankara 1993, s.57-59.

¹⁰⁰ Özalp, age., s.14; Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 27.

¹⁰¹ Akhisar'dan Manisa'ya gidemeden dönmek zorunda kalışını anılarında anlatan Bekir Sami Bey, "Yerleşim yerlerindeki Rum halkının evlerini Yunan bayraklarıyla süslediklerini, Türk halkının İzmir'in başına gelenlerden sonra büyük korku içinde Rum halkına yanaşarak, Yunan askerleri gelince kendilerine bir şey yapılmaması için kendilerini garantiye almak istediklerini, bu yüzden kendilerine bu korku ve panik içinde yaşamadıklarını, hatta yiyecek ve yatacak yer vermeyip misafir etmekten korktuklarını" nakletmektedir. Apak, age., s.19 vd. ; Akhisar eşrafiyla mukavemet için yapılan toplantıda korkak davranan Akhisar ileri gelenlerini sınırlanan Bekir Sami Bey'in ağır sözlerle kovduğu ve toplantının bu şekilde son bulduğu belirtilmektedir. İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahaddin'in Romanı*, C.II,s.65. Remzi Kitapevi İstanbul 1973; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.92-93; Sofuoğlu, age., s.82.

vaziyeti hakkında teferruatlı bilgi alır ve kendisi de düşüncelerinden ve yapmak istediklerinden bahseder.¹⁰²

O günler öyle günlerdir ki, ülkeyi yönetmekle görevli hükümet aciz ve korkak; galip devletler kaybedilen bir savaşın ardından yapılan mütareke koşullarına uymak yerine keyfi uygulamalar yapıyorlar. Bu durumda merkezden uzak yerlerde görevlilerin çoğunda inisiyatif kullanma becerisi yok, duruma korku, panik, gelecek endişesi yön verir gözüküyor. Halk da gelecekte muhtemel Yunan işgalinden zarar görmemek için Rum azınlığa yaklaşıyor, geleceğini güvence altına almak istemekte. Yerli Rumlar ise böyle tarihi bir fırsat doğmuşken, bu avantajlı durumdan gerektiğince yararlanma düşüncesi taşımaktaydı. Bunun için de Yunan kuvvetlerini yaşadıkları yörenin işgaline davet ederek teşvik etmekte ve yaşadıkları ortamı Yunan bayraklarıyla süsleyerek davranışlarını böylece göstermek düşüncesindeydiler. Böyle bir durumda Miralay Kâzım Bey gibi görev ve yetkisi yokken, kendi kişisel gayret ve kanaatiyle ülke ve milletin başına gelenlere çözüm arama gayretleri, ancak gerçek liderlik vasıflarına sahip insanların vatan sevgisi ile yapabileceği ve başarabileceği işlerdir. Akhisar-Manisa yolculuğu esnasında ne tür zorluklar ve tehlikeler yaşayarak Manisa'ya varamadan dönmek zorunda kalışlarını, yola birlikte çıkan kişilerin çoğunun kişisel endişelerle ne kadar korku ve panik yaşadıklarını, Yunan işgali korkusuyla halktan nasıl kötü muamele gördüklerini Bekir Sami Bey anılarında naklediyor. Aynı yolu kateden Kâzım Bey'in ise daha iyimser, gelecekte her şeye rağmen umutlu ve mücadele azminden ve kararlılığından bir şey kaybetmeden yoluna devam ettiği görülüyor.

6. KUVAY-I MİLLİYENİN TEŞEKKÜLÜ

Akhisar'dan Bandırma'ya gelen Kâzım Bey, dağınık bir halde olan 61. Tümenin subay ve erlerini teşkilatlandırarak, toplanacak milli kuvvetlerle birlikte Yunanlılara karşı bir mukavemet cephesi kurmanın mümkün olacağına kanaat etmişti. Bu kanaatle bir an önce mukavemet hareketine başlayabilmek için 61. Tümen Komutanlığı'nın kendisine verilmesi lazımdı.¹⁰³ Kendisinin görev yeri Şarköy'deki 60. Tümen Komutanlığı idi. İzinli olarak İzmir'de iken ülkenin karşı karşıya kaldığı felaket nedeniyle kendi kıtasını bırakarak, vatan vazifesi uğruna diğer birçok vatansever gibi kendiliğinden kurtuluş arayışına yönelmişti. Ancak, bu işi gerektiği gibi yapabilmek için görev ve yetki lazımdı. Bu hususta girişimde bulunmak üzere sivil kıyafet ve başka

¹⁰² Özalp, age., s. 14.

¹⁰³ Dinamo, *Kutsal İsyan 2*, s.268.

bir kimlikle İstanbul'a gitti. Erkân-ı Umumiye Reisi Cevat paşa (Çobanlı) ile görüştü ve İzmir ve Çevresinde meydana gelen olayları tafsilatı ile anlattı. Cevat Paşa da, Kâzım Bey'in davranışını tasvip ediyordu. Cevat Paşa, Kâzım Bey'den gördüklerini ve düşündüklerini ayrıntılı olarak belirten bir rapor yazmasını istedi. Kâzım Bey, acele bir rapor hazırladı ve verdi. Bu raporda, "*İzmir ve civarında toplu ve dağınık ne kadar asker ve subay varsa, bunların derhal bir milli hüviyet alarak, küçük müfrezeler halinde Yunanlılara karşı mukavemet etmelerini ve halkın da milli mücadeleye iştirak ettirilmesinin lüzumunu belirtti. Bunun istilâyı durdurmak için yegâne tedbir olduğunu yazdı.*"¹⁰⁴ Cevat Paşa Kâzım Bey'in yüzüne bakarak, "Bu işi nasıl yapabiliriz?" dedi. Kâzım Bey, Cevap olarak, "61. Fırka Kumandanlığına tayin olmalıyım. Bu sıfat ve salahiyeti aldıktan sonra bu söylediğim ve raporda yazdığım işleri bütün mesuliyeti şahsıma ait olmak üzere başarabilirim. İtilâf mümessillerine bu işlerden dolayı muhatap olur ve gereken cevapları veririm" dedi. Cevat Paşa'nın gözleri yaşardı ve "Allah milleti bağışlasın"¹⁰⁵ diyerek heyecanlandı ve Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan Samsun'a gittiğini ve 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıktığını da müjdeledi. Hemen arkasından fikrini açıkladı. "Fırka Kumandanlığı için irade lazımdır. İrade çıkarmak hem uzun sürer, belki de mümkün olmaz. 61. Fırka Kumandanlığı'na vekil olarak tayin edildiğine dair Erkânıharbiye Reisi sıfatıyla bir yazı yazayım, olur mu?" der. Kâzım Bey, "bu bana kâfidir" cevabını verip, yazılı emri aldıktan sonra Cevat Paşa'ya veda ederek ayrılan Kâzım Bey, O gün İstanbul'da tanıdığı bazı subaylara Bandırma'ya gelmelerini söyleyerek, akşam vapurla Bandırmaya hareket etti.¹⁰⁶ 61. Fırka'nın merkezi Bandırma'da, kıtaları ise Balıkesir, Soma ve civarında idi. Bu kıtalarda da yeterli sayıda kuvvet kalmamıştı. İzmir'in işgali üzerine oradan ayrılan ve kıtası olmayan birçok başıboş subaylar da vardı. Çabuk hareket etmek ve kuvvetleri toparlamak gerekiyordu. 2 Haziran 1919 günü Bandırma'ya dönen Kâzım Bey, 61. Fırka Kumandanı Muhittin Bey'e giderek Cevat Paşadan aldığı yetki kâğıdını gösterdi ve komutayı devraldı. Komutayı devreden Miralay Muhittin Bey aynı gün İstanbul'a gitti.¹⁰⁷ Subaylarla bir toplantı yapan Miralay Kâzım Bey, yapmayı düşündüğü planlarından bahsetti. Birkaç subayın itirazını sert davranışıyla engelledi. 61.

¹⁰⁴ Özalp, age., s. 17; *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, Sayı 20, s.196.

¹⁰⁵ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s.238; Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyân II*, s.268; *Milli Mücadele Tarihi, Makaleler*, s.40. Atatürk Araştırma Merkezi Yayını Ankara, 2002.

¹⁰⁶ Özalp, age., s.17. Manisa'nın işgali üzerine Akhisar'a geri dönen Bekir Sami, Kâzım Bey ve yanındakiler Akhisar'da halk, Yunan korkusuyla heyete kötü davranınca Bekir Sami Bey, durumu Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa'ya rapor ederek, Olayların Kâzım Bey tarafından anlatılacağını, Kâzım Bey'in de Bandırma'daki 61. Fırkaya atanmasını bir alayının Balıkesir'de olan Tümen karargahının Balıkesir'e alınmasını uygun gördüğünü belirtmiştir. İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı II*. Kitap, s.70. vd.; Sofuoğlu, age., s.83-84.

¹⁰⁷ Özalp, age., aynı yer.

Fırkanın 2 Alayını milis kuvvetiyle takviye ederek destekledi. Balıkesir de “Milli Alay” adıyla bir kuvvet oluşturuldu. Ayvalık’taki alay da Milli Alayın emrine verildi. Bu sırada 11 Haziran 1919 Çarşamba günü Bandırma’ya gelen Hacim Muhittin Bey de Kâzım Bey’le görüşerek milli teşkilât kurma çalışmalarına katıldı. Böylece Gönen, Manyas ve Bandırma’da millî teşkilât kurmak için çalışmalar başladı.¹⁰⁸ Bu esnada, Yunanlılar ise İzmir’den sonra Urla, Çeşme, Manisa ve Menemen’den sonra, Akhisar, Ödemiş, Ahmetli, Nazilli, Aydın, Tire ile birçok köy ve kasabayı önemli bir direnişle karşılaşmadan işgal etmişlerdi.¹⁰⁹ Yunan işgalleri ve ilerlemeleri karşısında Sadrazam Damat Ferit Paşa, İtilaf Devletlerine protestolar gönderilerek, bu Yunan yayılmasının mutlaka durdurulacağını bildiriyor, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey’de Ayvalık’ın işgal girişiminin her türlü kuvvetlerle mukavemet edilerek engellenmesini Karesi Mutasarrıfı Hilmi Bey’e bildirmişti. Ancak Yunan işgalleri karşısında yöre halkının silaha sarılarak örgütlenip Reddi İlhak örgütleri kurulması, silahlanan milli kuvvetlerin ihtiyaçlarını karşılamak ve yönetmek için önemli merkezlerde “Merkez Heyet’leri” kurulması faaliyetleri yoğunlaşınca, çok geçmeden başlangıçtaki bu tavırlarını değiştirdiler. Balıkesir’de bir kongre toplanacağını duyan İstanbul hükümeti, Mutasarrıf Hilmi Bey’e kongrenin engellenmesi ve taraftarlarının tutuklanması talimatı vererek milli hareketin gelişmesine şiddetle karşı oldular.¹¹⁰

6.1. Kuvay-ı Milliye’nin Yunan Ordusuyla İlk Karşılaşması

Kâzım Bey, Bandırma’ya 61.Tümen Kumandan Vekili olarak geldiği sırada, Yunanlılar da Ayvalık’ı işgale hazırlanıyorlardı. Ayvalık’ta 172. Alay Kumandanı Yarbay Ali Bey (Çetinkaya) mahiyetindeki kuvvetleri Yunanlılara karşı savunma vaziyetine koyarak, işgal ve istila hareketine karşı koyacağını Yunan kumandanına bildirmişti. Ali Bey’in alayındaki kuvvetlerden başka Edremit Kaymakamı iken görevden uzaklaştırılan Köprülülü Hamdi Bey, vatanın tehlikede olduğunu görünce Edremit, Burhaniye ve Ayvalık çevrelerinden etrafına topladığı vatanseverlerle silahlı bir sivil müfreze oluşturmuştu. Bu kuvvete, Pelitköylü Mehmet Bey’le birlikte komuta ediyordu. Bu kuvvetlerle Ayvalık’a gelerek Ali Bey kuvvetlerine katılmıştı. Toplam

¹⁰⁸ Zekeriya Özdemir, *Balıkesir Bölgesinde Milli Mücadele Önderleri*, 2. Basım. Ankara 2001, s.38.

¹⁰⁹ *Yakın Tarihimiz*, “Kazım Özalp Anlatıyor,” cilt 2, sayı 20, s.196.

¹¹⁰ Özalp, age., C. I. s.38-39; Teoman Özalp Arşiv Dosyası, “Özal Atatürk’ü Anlatıyor” s.13.

kuvvet 500-600 civarındaydı.¹¹¹ Ayvalık'ta direnişle karşılaşacağını anlayan Yunan kuvvetleri 8. Girit Alayından iki piyade, bir makineli tüfek bölüğü, dağ topçu grubundan bir top takımı takviye alarak, 27-28 Mayıs gecesi Ayvalık'ı işgale geldiler. Yuna kuvvetleri 29 Mayıs günü sabaha karşı iki koldan Ayvalık'ı işgale başladılar. Çıkarmanın bir kolu Ali Bey Adası üzerinden Ayvalık'ın kuzeyindeki tepelere, diğer kol ise doğrudan şehre çıkıyorlardı. İngiliz korumasındaki birkaç aile dışında tüm Müslüman halk şehri terk etmişti. Ali Bey, kuvvetleriyle direndiyse de karaya çıkan 1500 kişilik üstün kuvvet karşısında geri çekildiler.¹¹² Ancak, yörede Yunan genişlemesini de önlediler. Böylece Milli Mücadele'nin İzmir'den sonra ikinci silahı Yunanlılara karşı burada patlatılmıştır.¹¹³ Ayvalık'ı işgal eden Yunan kumandanı İngiliz temsilci Hadkinson'un aracılığı ile Ayvalık mıntıkası kumandanı Ali Beyle (Çetinkaya) görüşme talep ederek, Yunan askerlerinin Ayvalık kasabası dâhilinde bulunmayacağına ve diğer bazı hususlarda taahhütte bulunmuş ve bir saldırıda bulunulmamasını teklif etmiş ise de görüşmelerden bir netice çıkmamıştır.¹¹⁴

Yunanlılar bu bölgelerdeki Rumların davetlerine uyararak, küçük müfrezelerle birçok mevkiileri işgal etmişlerdi. Ancak Türk halkının Yunanlılara karşı duyduğu düşmanlık hissi nedeniyle mukavemet oluşturmak amacıyla yapılacak hareketlere halk katılımı sağlanabiliyordu. Bu durumu değerlendiren Kâzım Paşa, "*Müslüman halkın silahlanarak, mukavemete hazırlanmaları düşmanı endişeye düşürmüş ve daha toplu bir vaziyete girmek ve küçük müfrezeleri toparlamak mecburiyetinde bırakmıştı. Bunun neticesi olarak da, mukavemet görmeksizin işgal ettikleri Akhisar, Ahmetli, Ödemiş ve Nazilli kasabalarını boşalttılar*"¹¹⁵ demektedir.

Yunan işgalleri karşısında Harbiye Nazırlığı Tekirdağ'daki 14. Kolordu'nun Bandırma'ya nakline karar kılmış, kolordunun naklinden önce Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa Haziran'ın ilk günlerinde Balıkesir'e gelmişti. İzmir-Afyon demiryolu hattının kuzeyi 14. Kolordu bölgesi olarak tespit edilmişti.¹¹⁶ Manisa'nın işgalinden sonra Bergama, Soma ve Akhisar istikametinde bölgeyi koruyacak bir kuvvet bulunmuyordu. Kâzım Bey, 61 Tümen Kumandanlığını devralınca subayların

¹¹¹Zekeriya Özdemir, "Kâzım Özalp" *Balıkesir Bölgesinde Milli Mücadele Önderleri*, s.10, Kazım Özalp bu kuvveti 150 mevcutlu 172. Alay, ve 250 kadar da Kuvay-ı Milliye efradı olarak belirtiyor. *Milli Mücadele I*, s.24.

¹¹² İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s. 99-100 ; Sofuoğlu, age. s. 95.

¹¹³ *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, s.196; Özalp, age., s. 15; Dinamo, age., s.269.

¹¹⁴ Özalp, age., s.18.

¹¹⁵ Özalp, age., s.23.

¹¹⁶ Bekir Sami Bey, Salihli'de iken 29 Mayıs 1919 günü Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'dan aldığı telgraf emrinde Tekirdağ'daki 14. Kolordu'nun Balıkesir'e nakledildiği, 61. ve 56. Fırkalarında bu kolorduya bağlandığının bildirildiğini naklediyor. *Yüzbaşı Selahaddin'in Romanı II*. Kitap, s. 81.

yönetiminde kuvvetler hazırlayarak, Yunan işgal sahalarının etrafında millî müfrezeler oluşturmaya başlamıştı. Fakat 12 Haziran'da Yunan birlikleri mukavemetsiz bir şekilde Bergama'yı işgal etmişlerdi. Bu sıralarda Bergama'yı işgal eden Yunan kuvvetlerine karşı millî kuvvetlerin bir baskın yapması mümkün ve faydalı görülüyordu. Daha önceleri de, Yunan kuvvetlerine karşı iyice teşkilatlanmadan ve yeteri silah temin etmeden yapılacak bir baskının başarısızlığının millî kuvvetlerin gelişimine moral bakımından olumsuz etki yapabileceğini düşünen Kâzım Bey, temkinli davranıyordu. 5 Haziran'da Akhisar'ın işgali üzerine Harbiye Nazırı Şevket Turgut'un imzasıyla 14. Kolordu ve 61. Tümen Komutanlıklarına gönderilen bir emirle, Balıkesir'den bir birliğin Bergama veya Soma'ya gönderilmesi bildirilmişti. Yüzbaşı Kemal (Balıkesirli) kumandasında Balıkesir Kuvayı-ı Millîyesi Akhisar'a 188. Alay da Soma, Kırkağaç ve Akhisar yöresine gönderildi. Bu esnada Reşadiye Telgraf memuru, Menemen'den bir Yunan kuvvetinin Bergama'ya hareket ettiğini bildirdi. Yüzbaşı Kemal Bey, müfrezesini 188. Alay emrine bırakarak Bergama'ya gitti. Bergama'da Üsteğmen Nuri Bey, Yunanlıların eline geçmesin diye cephaneliği ateşlemişti. Yüzbaşı Kemal Bey, Balıkesir ve Ayvalık yöresinden millî kuvvetler gelene kadar oluşturulan milis kuvvetiyle Bergama'yı savunmayı sağlamaya çalışıyordu. Ancak, oluşturulan gönüllü müfrezeden Hamit Çavuş ve arkadaşları Yüzbaşı Kemal Bey'i yakalayıp Yunan kıtasına teslim ettiler. Bergamalı Hasan Çavuş ve 50 kişinin imzaladığı bir davetle Yunanlılar önemli bir direnişle karşılaşmadan 12 Haziran'da Bergama'yı işgal ettiler.¹¹⁷ Bergama'nın işgali Balıkesir'in de tehlikeye düşmesi demektir. Bu da düşmanın Bandırma ve Marmara'ya ulaşması anlamına geliyordu. Bu tehlikeyi gören Türk kuvvetleri bir baskınla Bergama'nın kurtarılmasını planlayacaklardır. Bergama'da çoğu yerli Rum 800 piyade 130 süvari, 4 ağır makineli tüfek ve iki top olduğu eğitimlerinin yetersiz olduğu istihbarat edilmişti. 14 Haziran günü Ayazmendli Nazmi Bey'in Yunan kuvvetinin Bergama-Dikili bağlantısını kesmek için güneye indiğinde rastladığı bir erzak kafilesini ele geçirmesi üzerine Yunanlıların hazırlanmasına ve İzmir'den yardım istemesine fırsat vermemek için, Yarbay Akif Bey, Binbaşı Cemal Bey, Akhisar'dan Gelen Parti Pehlivan, Hafız Hüseyin Bey (Çerkez Ethem'in Eniştesi) ve Bergamalı Ekrem Bey Emrindeki kuvvetler bir araya gelerek aynı gün öğlene doğru saldırıya geçerek Yunanlıları gafil avladılar.¹¹⁸ Yunan kuvvetleri 400 den fazla kayıp vererek gecedan yararlanıp Bergama'dan Menemen istikametinde çekildiler. Menemen'e kaçan

¹¹⁷ İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s. 118 ; Sofuoğlu, age., s.114.

¹¹⁸ Dinamo, *Kutsal İsyân 2*, s.272.

Yunan kuvvetleri 17 Haziran günü sadece intikam almak için Menemen'de büyük bir katliam başlattılar. Menemen Kaymakamı Kemal Bey (Kâzım Bey'in Van'ın Saray ilçesi Kaymakamı iken tanıdığı arkadaşı) ve sivil memurlar, jandarmalar ve halktan pek çok kişiyi öldürdüler. Menemen Jandarma Komutanı olan Kâzım Bey'in kardeşi Asım'ı da öldürmek için saldıran Yunan askerlerini tesadüfen hükümet konağında bulunan bir Fransız subayı önlerine geçerek durdurmuş ve Asım Bey'in hayatı tesadüfen kurtulmuştur.¹¹⁹

Bergama'nın Türk kuvvetleri tarafından geri alınması Yunanlılarda da İtilâf temsilcilerinde de şaşkınlık yaratmıştı. Bu arada İzmir'de Yunan Ordusu Genel Karargâh komutasında bir değişiklik olmuş ve Albay Zafiriu yerine General Nider komutayı devralmıştı. General Nider ordusunun itibarını kurtarmak için Bergama'ya bir tümene yakın kuvvetin sevk edilmesi kararını aldı. Dikili'de karaya çıkartılan birlikler 18 Haziran sabahı Bergama üzerine yürürken, Menemen'de bulunan Bergama taburunun da Bergama'ya hareketi emrolunmuştu. 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'da, 61. Tümen Kumandanı Kâzım Bey'i (Özalp) bu cephenin kumandanlığına atadı. 18 Haziran'da Bergama'ya gelen 61. Tümen Komutanı Kâzım Bey, hazırlık yapacak yeteri zaman bulamadan Yunan ilerleyişi başlamıştı. 18/19 Haziran tarihli 14. Kolorduya verdiği raporda Albay Kâzım Bey, “ *Haziranın 19. Günü Yunanlılar Bergama'ya iki alay askerle taarruz ettiler. Bu kuvvetlerin bir alayı da güneyden olmak üzere Bergama'ya doğru ilerlediler. Yunan kuvvetlerinin Bergama'ya yaklaşması anında ben, 188. Alaydan toplayabilmiş olduğum subaylar, askerler ve millî müfrezelerle şehrin içerisinde bulunuyordum. Şiddetli bir çarpışma başladı. Yanımızda top yoktu. Çarpışmaya iştirak eden kuvvetlerimiz, az miktarda süvari ile nizamiyeden ve millî efrattan kurulu, 500 kadar piyade ve 4 makineli tüfekten ibaretti. Düşmanın üstün kuvvetlerine karşı şiddetle mukavemet ediyorduk. Bu sırada bütün Bergama halkı, hiçbir fert kalmamak üzere, Soma istikametine doğru sevk olundular. Eşyalarını ve hayvanlarını da beraber götürdüler. Hastaları bile yollamaya muvaffak olduk. Bizim için böyle hareket etmek mecburiyeti vardı. Çünkü Yunanlıların Bergama'da uğradıkları mağlubiyet ve kayıplarının intikamını, Türk halkını öldürmek suretiyle almak isteyecekleri tabiidir*”¹²⁰ demektedir. Göç tamamlandıktan sonra 19 Haziran gecesi Türk kuvvetleri Bergama'dan çekildiler. Yunan kuvvetleri geceyi kent dışında geçirerek 20 Haziran günü şehri ikinci defa işgal ettiler.¹²¹

¹¹⁹ Özalp, age., s.25; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s. 120.

¹²⁰ Özalp, age., s.25-26.

¹²¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.123; Dinamo, age., s.275.

19-20 gecesi Bergama'yı terkeden Kâzım Bey ve arkadaşları, sabaha karşı Kınık'a gelmişlerdi. Burada Yusuf İzzet Paşa ve Erkânıharp Hayrullah Bey'le görüşen Kâzım Bey, bu aşamada yapılabilecek işler hakkında birtakım kararlar aldılar. Yusuf İzzet Paşa Balıkesir'e geri döndü. Kâzım Bey, Soma'ya giderek, burada cepheyi yeniden örgütlemeye çalıştı. Bergama'da çarpışmaya iştirak eden millî ve nizamiye kuvvetleri dağılmıştı. Soma'ya ilerlemesi muhtemel Yunan kuvvetlerine karşı Kınık civarında yeni bir cephe kuruldu. Fakat Bergama'yı işgal eden Yunan kuvvetleri ilerleyerek 21 Haziran günü Kınık müfrezesini küçük bir çarpışmayla dağıtarak, Kınık ve Ayas'ı işgal ettiler ve Bergama'daki kuvvetleri için ileri karakollar oluşturdular.¹²²

Yunan ilerleyişi durduktan sonra Kâzım Bey, Bergama'daki kuvvetlerin 20 Haziran'da Soma'ya ulaşmasından sonra Soma cephesini tevzi ederek, Yunan kuvvetlerine karşı Göçbeyli, Bölcek, Çerkezköy, Cumalı ve Hamzalı'ya millî kuvvetler yerleştirerek Soma cephesini oluşturdu.¹²³

6.2. Soma Cephesinde Gelişen Olaylar

Soma, Bergama'dan göç eden halkın sorunlarıyla uğraşıyordu. Yiyecek, barınak bulma telaşı büyük boyutlardaydı. Bu durumlardan etkilenen halkın, direnişin yaygınlaşmasına neden olacağı İtilâf Devletleri temsilcilerini de endişelendiriyordu. Bölgede bulunan İngiliz temsilci Binbaşı Hadkinson¹²⁴ Soma'ya gelerek Miralay Kâzım Bey'le bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede geçen konuşmaları Milli Mücadele adlı eserinde Kâzım Paşa aktarmıştır. Orijinalitesi açısından Kâzım Paşa'nın ağzından aynen naklediyorum.

“Bergama'dan Soma'ya gelişimin ertesi günü İngiliz mümessili Binbaşı Hadkinson Soma'ya geldi ve benimle görüşme talep etti. Kendisiyle birkaç saat görüştüm. Konuştuğumuz odanın penceresinden Bergama'dan kaçan ve yollara dökülen halkın perişan manzarası görülüyordu. Bunlar barınacak yer, yiyecek ekmek arıyorlardı. Hadkinson 'la evvelce tanışmamıştım. Fakat ziyaret maksadını tahmin etmiştim. Evvela pencereden dışarı bakıp perişan manzarayı görmesini, ondan sonra görüşmelere başlamamızı söyledim. Acı duyan bir vaziyet alarak, “*Ne yapalım bizim kabahatimiz değil*” dedi. “*O halde görüşelim*” dedim. Hadkinson'un söylediği sözler ve fikirler

¹²² *Türk İstiklâl Harbi*, Cilt II, Batı Cephesi, I. Kısım. Genel Kurmay Harp Tarihi Dairesi Yayını Ankara 1963, s. 452- 453; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s123.

¹²³ Age., s.123.

¹²⁴ Bölgede 2 adet İngiliz temsilci vardı. İkisinin de adı Hadkinson olup biri yüzbaşı biri de binbaşı idi. Özalp, age., s.30.

şunlardan ibaretti. *“Halk ve askerlerin Yunanlılara karşı harp etmeleri çok tehlikelidir. Bu hareket İngilizlere ve diğer İtilâf devletlerine karşı mütarekeyi ihlâl edecek bir mahiyettedir. Siz bu hareketlerinizle, İtilâf devletlerini Yunanlıların yanı başında bulundurmamak, Yunanlılar ile beraber karşısına çıkarmak tehlikesine maruzsunuz. Şimdi bir şey yapmayınız, İtilâf devletleriyle temas edip fikrinizi sulhen anlatmaya çalışınız”*¹²⁵ dedi.

Ben, bu gibi nasihatlerden hiçbir fayda hâsıl olmayacağını söyledim. Memleketimizi işgal ile her türlü tecavüzde bulunan Yunanlılarla İngilizlerin aynı fikirde olup olmadıklarını sordum. *“Zulme taraftar değiliz. Fakat muayyen bir muntıkanın işgaline Döveli İtilâfiye muvafakat etmişlerdir.”* dedi. Ben de, *“Hükümetin resmi memurları ve kumandanları da, halkı vatanlarını müdafaa etmeye mani olamaz. Her taraftan toplanan silahlı halk Yunan kuvvetlerine tecavüz için geliyorlar ve yakında gene taarruz edeceklerdir. Bu işi yapan vatanperver halktır”* dedim. Pencereden tekrar Bergama halkını gösterdim. *“İşte bakınız ve uygun görürseniz gidip nasihat ediniz”* dedim. Bir cevap vermedi, önüne baktı. Ben konuşmaya devam ettim. *“Menemen’de yapılan katliamdan haberdar mısınız? İzmir’deki faciayı gördünüz mü?”* dedim. Cevapla, *“evet işittim tesadüf”*¹²⁶ *edilecek hadiselerdir. Tahkikat yaptırıyorum”* dedi. Tekrar sordum: *“Türk halkı yapılan tecavüze tamamen vâkıf olmuştur. Bu hale göre halka, Yunanlılara teslim olunuz diyebilir misiniz?”* dedim. Bu suale karşı da Hadkinson ancak sükûnet ile mukabele edebildi. Ben konuşmama devam ettim. *“Bir Türk zabiti sıfatıyla ben, silaha sarılan millete vatanınızı ve kendinizi müdafaa etmeyiniz diyemem. Siz, bir İngiliz zabiti olarak, benim vaziyetimde ve benim yerimde olsaydınız ne yapardınız?”* dedim. Hadkinson bir müddet endişe ile durdu. Bu sualime cevap vermedi. Ancak, *“Türk milleti, Türk zabitleri vatanperver ve iyi kalpli insanlardır. Vereceğim rapor Türklerin lehine olacaktır”* dedi.

Konuşmanın sonunda, İtilâf devletlerince Yunanlıların işgal sahasının kararlaştırılıp kararlaştırılmadığını, nereye kadar genişletileceğini soran Kâzım Bey’e Hadkinson, *“Bu işgalin İzmir sancağı ile Ayvalık kazasına göre sınırlandığını ve bunu nasıl olup da şimdiye kadar İstanbul hükümetinin anlayamamış olmasına hayret ettiğini”* söyledi.¹²⁷ Giderken de, Soma’daki Rumların hayatlarının tehlikede olup olmadığını Kâzım Bey’e sordu. Kâzım Bey de, *“İtilâf devletlerinin müsaadeleri ile Yunanlılar tarafından işgal edilmiş*

¹²⁵ Dinamo, age., s.277.

¹²⁶ Bu kelime “teessüf” olmalıdır.

¹²⁷ Dinamo, age., s. 279.

olan sahadaki Türklere nispeten buradaki Rumların daha ziyade emniyette olduklarını kabul edebilirsiniz” dedi.¹²⁸

Kâzım Bey, Soma’da iken gelişen diğer bir olay da Çerkez Ethem’in Soma’ya gelerek Kâzım Bey’le görüşmesidir. Ethem, Bandırma’dan Ayvalık mıntıkasına Ali Bey’in (Çetinkaya) yanına gitmiş, Ali Bey’den umduğu yakınlığı göremeyince oradan Soma’ya Kâzım Bey’in yanına gelmiştir. Kâzım Bey’den bir miktar silah ve Akhisar’da silahlı bir milis gurubu oluşturmak için bir yetki belgesi almıştır. Kâzım Bey ayrıca ufak bir askeri birlikle beraber oluşacak millî kuvvetleri eğitmek üzere Binbaşı Konyalı Hüsnü Bey’i Çerkez Ethem’le birlikte gönderdi.¹²⁹ Soma’dan Salihli’deki karargâhına dönen Çerkez Ethem, Soma’dan aldığı silah ve cephaneyi orada bıraktıktan sonra¹³⁰ aynı gün 10-15 atlıyla Akhisar’a gitmiştir. Akhisar Kaymakamına Kâzım Bey’den (Özalp) aldığı yetki belgesini göstererek, Akhisar’ın ileri gelenlerinin toplanmasını istemiştir. Başlangıçta “Redd-i İlhak” oluşumuna sıcak bakmayan Akhisar ileri gelenleri, Yunan zulümleri karşısında tereddüt etmeden Ulemadan Hafız Mehmet Sait, halktan Mehmet Nuri, Müderriszade Süleyman, Musazade Rıza, ahaliden Hafız Osman Oğlu Hasan ve Müderriszade Mehmet Beylerin önderliğinde Akhisar Redd-i İlhak Cemiyetini kurdular.¹³¹ Böylece, gerek Salihli’de gerekse Akhisar’da millî teşkilât kurulmuştu. Aynı zamanda, Aydın ve Ödemiş havalisinde de İttihat ve Terakki’nin İzmir kâtibi olduğu için, İstanbul Hükümetince tevkifi istenen Celâl Bey (Bayar), Demirci Efe ile buluşup Galip Hoca namı ile halkı silahlandırmaya Yunanlılara karşı milis kuvveti oluşturmaya çalışıyordu.¹³²

İzmir’in işgalinden sonra Yunanlılara karşı Yörük Ali Efe, Demirci Efe, Binbaşı Hacı Şükrü Bey’le birleşerek milli kuvvetler oluşturmuşlardı. Ödemiş civarında da Sarı Efe Edip, İsmail Efe, Mestan Efe ve arkadaşları ile daha birçok kimseler millî kuvvetler oluşturmuşlardı. İzmir’in işgalinden sonra bir ay zarfında millet her cephede eline silah alarak harekete geçmişti. Kâzım Paşa, “İtilâf kuvvetleri bu hareketleri önleyemeyince İstanbul hükümetini baskı altına almaya başlayacaklardır”¹³³ demektedir. İtilâf Devletleri Yunanistan’ın savaştaki hizmetleri karşılığında, Venizelos’un da gayretleriyle, Batı Anadolu Rum halkının varlığına dayanarak, Yunanistan’a bazı

¹²⁸ Özalp, age., s.30-31.

¹²⁹ Özalp, age., s. 31; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.124

¹³⁰ Salihli’de Eşref Bey çiftliğinin Ethem Bey’in milli kuvvetlerinin karargâhı olarak kullanmasını Rauf Bey’in (Orbay) eniştesi Aziz Bey sağlamıştır. Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası*, s.53.

¹³¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s124.

¹³² Özalp, age., s.31.

¹³³ Özalp, age., aynı yer.

toprakları kazandırmak düşüncesiyle böyle bir oluşuma yeşil ışık yakarken Türk halkının böyle bir savaşıma kalkabileceğini hesaplayamadılar.

6.3. Kuvay-ı Milliye Karşı İstanbul Hükümetlerinin Tavrı

İzmir'in Yuna işgalinin İtilâf devletleri oluruyla oldubittiye getirilmesinden sonra Yunan kuvvetlerinin İzmir'in işgaliyle sınırlı kalmaması İstanbul hükümetinin de tepkisine neden olmuştu. Harbiye Nazırı Cevat Paşa, *"Bu vaziyet karşısında aelumum kıtaatımızın terk-i mevki etmeyerek yerlerinde kalmaları ve bir emri vaki halinde silahlarından tecridi gibi bir muameleye maruz kalmamaları için her kıtanın toplu silâh başında ve zaptu raptı yerinde bir halde bulundurulması, en küçük müsellaah kıtanın dahi bu yolda hareket etmesi için aelumum kumandanlar ve ahzı asker riyasetince kıtaata tebligat ifası rica olunur"*¹³⁴ diyen bir şifreyi 16 Mayıs 1919 da 61.Fırka Kumandanlığına bildirmişti. Sadrazam Damat Ferit imzasıyla Bandırma'ya gelen bir telgrafta da *"İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali şayialarının, şehir civarındaki istihkâmların İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edilmesi sebebine dayanarak ortaya çıkarıldığı belirtiliyor ve heyecana kapılmayarak sükûnetin muhafaza edilmesi"* tavsiye ediliyordu. Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey ise Karesi mutasarrıfı Hilmi Bey'e yazdığı 27 Mayıs günlü telgrafta da, *"Merkezden bir emri sarih ve İngilizlerden konferansın mukarreratına dair tebliği katı olmadıkça asla Yunanlılar tarafından asker ihracına ve işgale müsaade edilmemesi ve iktiza ederse her türlü kuvvetle mukavemet olunması lazımdır"*¹³⁵ deniyordu. Yunan kuvvetlerinin İzmir'den sonra Menemen'i işgal edip oradaki silah ve cephanelere el koyması üzerine Harbiye Nazırı Cevat Paşa ilgililere 22 Mayıs 1919 tarihli şifresiyle; *"İzmir'de Nadir Paşa'dan alına bir telgrafta, Yunanlıların Menemen'i işgalleri ve oradaki mitralyöz ve cephaneyi bilâhadise teslim aldıkları maatteessüf bildiriliyor. Devletin Yunanlılara kaptıracak fazla ne bir silahı ne de bir fişengi vardır. Binaenaleyh bu gibi tehlikelere maruz mallarla esliha ve cephane ile toplarımızı hiç bir dağdağaya meydan vermemek üzere emin mahallere nakil ettirmenizi rica ve böylece teslimi silah gibi zilletlere meydan bırakılmamasını ehemmiyetle ilâve ederim"* demektedir.¹³⁶

Başlangıçta Yunan işgaline karşı olan, her türlü kuvvetle karşı konulmasını ileri süren İstanbul hükümeti, çabuk ağız değiştirerek barış konferansında bizi zor

¹³⁴ Özalp, age., Cilt I, s. 10; Cilt II, s. VII, Orijinal Belge s.2; Sofuoğlu, age., s.64.

¹³⁵ Özalp, age., C.I, s. 9, C. II, Belge 1 ; Özalp Atatürk'ü Anlatıyor, Teoman Özalp Arşiv Dosyası s. 12-13; Sofuoğlu age., s.122.

¹³⁶ Özalp, age., s. 15; C. II, Belge 7; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, s.210, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 1973; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.92; Sofuoğlu, age., s.67.

durumda bırakacak hareketlerden çekinilmesi uyarılarında bulunuyordu.¹³⁷ Harbiye Nazırı (Şevket Turgut Paşa) önceleri Redd-i İlhak gibi hareketlerin askeri birliklerin kontrolünde olması halinde desteklediklerini bildirirken, 19 Haziran 1919'da 14. Kolorduya gönderdiği emirde, "Kuva-yı Milliye'nin Yunanlılara karşı giriştiği harekâtın barış müzakerelerine zarar vereceği için engellenmesi gerektiğini" bildiriyordu. Böylece başlangıçtaki tavırlarından vazgeçip, "Kuva-yı Millî" gibi veya "Redd-i İlhak" gibi halk örgütlenmesi hareketlerine asla izin verilmemesi talimatları gönderilecektir.¹³⁸ Doğuda Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Kuva-yı Millîye hareketi ile Batıda Yunan işgaline karşı oluşan Redd-i İlhak hareketinin birleşmesini önlemek isteyen İstanbul yönetimi Batı hareketini kontrol altında tutmak isteyen yaklaşımlarda bulunarak, bazı girişimlerde bulunmuşlarsa da Redd-i İlhak temsilcilerinin "*Bizim memleketi düşmandan kurtarmak için çalışanlar ile aramızda ihtilâf olamaz*" cevapları girişimlerini boşa çıkarmıştır. Millî kuvvetler tamamen kontrol dışı kalıp, gönderilen talimatlar da etkili olmayınca İtilâf devletlerinin baskısıyla millî kuvvetleri ortadan kaldıracak kuvvet kullanma yoluna başvurulacaktır. Bütün bu engellemeler millî cephele oluşturularak ülkemizi işgal eden düşmanlarımıza karşı halkımızın silahlanarak millî cephele oluşturmasını engelleyemeyecektir. İstanbul yönetiminin Kuva-yı Millîyi önleme hareketi sonuç vermeyince birtakım isyan hareketleriyle yok etme faaliyetlerine başvuracaklardır. Nizamiye kuvvetleriyle dayanışma içerisinde oluşturulan bu kuvvetlerin Yunanlılarla çarpışmaya başlamaları, düşmana elini kolunu sallayarak memleketimizi işgal edemeyecekleri gerçeğini göstermiştir. Gelişen olaylar sonucunda daha fazla kuvvetleri cephelere yığma yoluna başvuran Yunan kuvvetleri bunun da yetersizliğini gördükleri noktada İtilâf devletlerinden yardım talebinde bulunacaklardır.

7. BALIKESİR KONGRESİ ÇALIŞMALARI

İzmir'in işgali sonrası Yunan ordusunun İzmir çevresindeki il ve ilçelerin işgaline yönelmeleri üzerine, 29 Mayıs 1919 günlü bir telgrafla Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Ege'de buluna kuvvetleri yeni bir düzen içinde toparlayıp, Tekirdağ'daki 14. Kolordu'nun Balıkesir'e nakli ile Bandırma'daki 61. Tümenle İzmir'den Bursa'ya alınan 56. Tümenin de 14. Kolordu'ya bağlandığını bildiriyordu.¹³⁹ Ancak bu arada Yunan işgalinin genişlemesi "Redd-i İlhak" ve "Müdafaa-yı Hukuk" adlarıyla milli kuvvetlerin

¹³⁷ Age., s. 31.

¹³⁸ Age., s.33; Sofuoğlu, age., s. 123-126.

¹³⁹ İlhan Selçuk, age., s. 81; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.95.

örgütlenmesini yaratmıştı. 14. Kolordu'nun Balıkesir'e taşınmasının yanı sıra 61. Tümen Kumandanı Kâzım Bey'in bölgedeki çalışmaları, Balıkesir'i önemli bir askeri ve sivil direniş merkezi durumuna getirmişti. Böylece Yunan işgal sahasındaki kuvvetleri karşısında Ayvalık, Soma, Akhisar cepheleri gibi nizamiye kuvvetleri yanında genellikle subaylar yönetiminde milis kuvvetleri de toplanmış ve silahlı olarak alınarak cepheler oluşturulmuştu. Karesi (Balıkesir) Mutasarrıfı iken İstanbul Hükümetince görevden alınan Hacim Muhittin Bey'in de 11 Haziran'da İstanbul'dan Bandırmaya gelerek 61. Tümen Kumandanı Kâzım (Özalp) Bey'le işbirliği etmesiyle, toplanan bu kuvvetlere silah temini, ihtiyaç ve iaşe sağlanması çarelerini aradılar. Camilerde vaazlar verilerek halktan 15 Haziran günü 3000 Lira toplanıp Reddi İlhak Cemiyeti'ne verildi.¹⁴⁰ Ancak bu işlerin bu şekilde vaazlarla ve bu tür etkinliklerle değil de geceli gündüzlü uğraşarak halkın da gösterdiği büyük fedakârlıklarla toplanan büyük kuvvetlerin intizamlarının sağlanması, ihtiyaçlarının karşılanması, muntazam olarak sevk ve idarelerinin karşılanması esaslı tedbirleri gerektiriyordu. Bu amaçla Balıkesir'de 28 Haziran 1919 günü bir kongre toplanması gerçekleştirildi. Kâzım Paşa Milli Mücadele anılarında bu kongre ile ilgili verdiği bilgilerde, *“Bu kongreye Ayvalık, Soma, Akhisar mıntukaları ile Balıkesir'e bağlı diğer kazaların temsilcileri iştirak ettiler”* demektedir. Kongrenin toplandığı yer Darü'l-Nafia Medresesi idi. Kongre 12 Temmuz tarihine kadar devam etti. Belirttiğim meseleler hakkında çok esaslı kararlar aldı.¹⁴¹ Bu kararlara göre Balıkesir'de bir Heyet-i Merkeziye kurulması lazım gelmişti. Bu Heyet-i Merkeziye'de cepheler ve kazalar ayrı ayrı temsil edilmişti. Heyet-i Merkeziye'nin reisliğine Hacim Muhittin Bey seçilmişti. Cephedeki kuvvetlerin hangi kazalar yardımıyla beslenecekleri, Redd-i İlhak heyetlerinin selâhiyeti ve bağlantıları, cephelerin takviyesi için hangi kazalar halkının nerelere sevk olunacakları bu kongrede tayin ve tespit edildi.¹⁴² Ayrıca Alınan kararların uygulanabilmesi için bir temsil temeline ve daha geniş bir tabana dayanmak gerekmektedir. Böylece teşkilatlanmanın yaygınlaşması sağlanacaktı. Bu amaçla Heyet-i Merkeziye 19 Temmuz 1919'da toplanarak, *“merkezde teşkilât-ı tevhid etmek üzere her kazadan ve nahiyelerden ikişer zatın merkez teşkilâtı heyet-i reisi ve azalarıyla levazım heyetinden bir ve maliye heyetinden iki zat hazır bulunmak suretiyle heyet-i umumiye teşekkül edecektir”* kararı alınarak Balıkesir'de ikinci bir kongre toplanması kararlaştırıldı. Bu karar gereğince 26 Temmuz 1919'da Redd-i İlhak

¹⁴⁰ İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.126; Sofuoğlu, age., s.109.

¹⁴¹ Yunanlılara karşı direniş yapan kuvvetlerin silah, cephaneye iaşe ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasını ifade etmektedir. Özalp, *Milli Mücadele* I. s.38; Sofuoğlu, age., s.116.

¹⁴² Hacim Muhittin Çarıklı, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvay-ı Milliye Hatıraları*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1967, s.23 vd.; Özalp, age., s.38; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s. 171 vd.

Heyet-i Merkezi olan Mekteb-i Sultani'de II. Balıkesir Kongresi toplandı. Kongrede Heyet-i Merkeziye'nin daha önce almış olduğu kararlar görüşüldüğü gibi daha kapsamlı kararlar alınarak daha geniş bir tabana dayanılmıştır. İlçe ve nahiye katılımlarıyla alınan kararların uygulanabilir olması için bir temsil temeline dayanılması düşünülmüştür. Cemiyetin amaçları açıklıkla ortaya konduğu gibi alınan kararlar çerçevesinde amaçlar hem İstanbul hükümetine bağlılık içerisinde arz edilmiş, hem de İtilâf devletleri temsilciliklerine bildirilmiştir.¹⁴³ Kongre merkez heyeti adı da "Redd-i İlhak" yetersiz görülerek, "Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi" olarak değiştirilmiştir. Kongrenin toplanmasında etken olan sivil, asker, bürokratlardan Mutasarrıf Hilmi Bey, 61. Fırka Kumandanı Kâzım Bey, Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, Keçeci Hafız Bey, Vasıf (Çınar) Bey, Maliye Müfettişi Muvaffak ve İhsan Beyler ve diğer bazı zevat kongre çalışmaları esnasında bir araya gelerek durum değerlendirmesi yapıp izlenecek strateji tespitine çalışmışlardır.¹⁴⁴

Balıkesir'de bir kongre yapıldığının İstanbul hükümetince duyulması üzerine Mutasarrıf Hilmi Bey'e şiddetli tebligatlarda bulunduğu belirtilen Kâzım Paşa, kongrenin durdurulmasını Mutasarrıftan istemişlerse de bunu kimsenin dikkate almadığını, Balıkesir ve çevresindeki gelişmelerden yeterince habersiz olan İstanbul hükümetinin gafletinden bahisle, "kongreye katılanların tevkiflerini bile istemiştir" diyor ve Mutasarrıf, hangi vasıta ve hangi kuvvetle ve kimi tevkif edebilirdi ki! Dedikten sonra, zaten vatansever bir kimse olan Hilmi Bey'in de bizzat olayların içinde bulunduğunu belirterek, kongre azalarının ve Cenup Cephesine mensup Heyet-i Merkeziye ile Redd-i İlhak heyetleri azalarının ve millî müfrezeler kumandanlarının o günkü koşullarda İstanbul hükümetinin tehditlerine rağmen gösterdikleri fedakârlıkları övmüştür.¹⁴⁵

İzmir çevresinde kurulmuş olan millî cephele daha sonra müşterek işbirliğinin sağlanması için İzmir'in Doğu, Kuzey ve Güney bölgelerinden gelen temsilciler 4 Ağustos 1919'da Akşehir'de toplandılar. Bu toplantıda millî kuvvetlerin güçlendirilmesi ve işbirliği sağlanması konularında kararlar aldılar.¹⁴⁶

Bölgedeki millî kuvvetlerin organizasyonunun sivil kuruluşlarca düzenlenmesi çalışmaları değerlendirilecek olursa, "Bu cemiyet ve ortaya çıkan organizasyon, devletin

¹⁴³ Özalp, age., C.I, s. 44. vd.; Sofuoğlu, age., s.147-148.

¹⁴⁴ Özalp, age., C.I, s.43. vd. ; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.171-172; Sofuoğlu, age., s.142. vd.

¹⁴⁵ Özalp, age., s. 38-39; Sofuoğlu, age., s. 124-125; Adnan Sofuoğlu, İstanbul'dan Harbiye Nezaretinden, kongrenin zorla dağıtılması için 14. Kolordu Komutan Vekili Kâzım (Özalp) Bey'e emir verildiğini Harp Tarihi Vesikaları Dergisi Vesika:219 kaynaklı bilgi vererek, Kâzım Bey'in Kongrenin zorla dağıtılmasının sorunlara yol açacağı gerekçesiyle işin nasihatle çözümlenmesi gerektiğini bir şifre ile bildirdiğini yazmaktadır. Age., s.146.

¹⁴⁶ Özalp, age., s. 49.

bazı yetkilerini üstlenmiş veya ortak olmuştur. Bir sivil kurumun bunu başarabilmesi iki halde olanaklıdır. Ya merkezin, yani İstanbul'un bu çevrede denetimi çok zayıflamıştır, ya da devletin yöredeki temsilcileri bu sivil örgütlenmeyle işbirliği içindedir. Balıkesir'deki bu oluşumda her iki etken de söz konusudur."¹⁴⁷ Kazım Paşa'nın açıklamaları da bunu teyit etmektedir.

8. YUNAN KUVVETLERİYLE ÇEŞİTLİ CEPHELERDE YAPILAN ÇARPIŞMALAR ve MİLNE HATTI

15 Mayıs 1919 İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgal günü, Yunan işgaline karşı İzmir'de ilk kurşun atan Hasan Tahsin Recep (Osman Nevruz) olayını bahane ederek çıkan çatışmalarda Yunan ordusu tarafından, Müslüman halka karşı bir katliam yapılmıştı. Her ne kadar İzmir'den çıkanlar Yunanlılara karşı yurdu savunmak için kuvvet teşkil etme gayretlerine girmişlerse de henüz Yunan kuvvetlerinin karşısına dikilecek organizasyon oluşmadan Yunanlılar 16-17 Mayıs'ta Urla ve Çeşme'yi işgal ettiler. Sonra da işgal sahasını yavaş yavaş genişletmeye başladılar. Deniz yoluyla bir kuvvet Ayvalık istikametine, bir diğer kol İzmir'in Kuzeyine, başka bir kol da İzmir'in Doğusuna hareket etmişti. 28-29 Mayıs günlerinde Ayvalık'ı işgal etmek isteyen Yunan kuvvetlerine karşı ilk direnişi 172. Alay Kumandanı Ali Bey (Çetinkaya) ve Köprülülü Hamdi Bey komutasındaki milis kuvvetleri vermişti. Aydın istikametinde hareket eden bir Yunan kuvveti de 25 Mayıs'ta Bayındır'ı işgal etmiş ve 27 Mayıs'ta Aydın'a bir direnişle karşılaşmadan girmiş, 28 Mayıs'ta da Tire işgal edilmişti. Ödemiş üzerine yürüyen bir Yunan müfrezesi 30 Mayıs'ta Hacı İlyaslar'da millî kuvvetlerce silahla karşılanmış ve Yunan kuvvetleriyle ikinci çatışma 30 Mayıs'ta burada yaşanmıştı. 1 Haziran'da Nazilli işgale uğramıştı. Bu aşamada gerek nizamiye kuvvetleri gerekse millî kuvvetler henüz organize olamamışlardı. Fakat çok geçmeden 14. Kolordu, Balıkesir Heyeti Merkeziyesi ve 61. Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Bey'in de gayretleriyle Ayvalık, Soma ve Akhisar'da örgütlenen nizamiye ve milis kuvvetleri bu bölgedeki Yunan kuvvetlerine karşı cephe oluşturarak, Yunan ilerleyişini durdurup hatta Bergama'yı işgal eden Yunan kuvvetlerine bir baskın düzenleyerek ağır kayıplar verdirmiş ve Yunanlılar Bergama'dan çekilmişlerdi. Kuva-yı Millinin bu zaferi karşısında şaşkına dönen Yunan ordusu intikam peşine düşmüş ve Bergama'dan Menemen'e gelen Yunan kuvvetleri Bergama'nın intikamını almak için sivil halktan pek çok kişileri ve bu arada Kâzım Bey'in Van'da görev

¹⁴⁷ İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s127; Bu hususta Kuva-yı Milli'nin yapısı ve çalışmaları hakkında daha geniş bilgi için bakınız Sofuoğlu, age., s.130 vd.

yaparken tanıdığı arkadaşı Menemen Kaymakamı Kemal Bey'i de şehit etmişlerdi. Bu gelişmeler İtilaf devletlerini de telaşa düşürmüş, Türk direnişini engelleme gayretleri sonuç vermeyince İstanbul Hükümetini de baskı altına almışlardı.

İstanbul Hükümetlerince, önceleri Yunanlıların mütareke hükümleri ve Paris koşullarını aşan işgallerine izin verilmemesini, her türlü kuvvetlerle engellenmesi bildirilmişti.¹⁴⁸ Bergama'daki Yunan kuvvetlerine yapılan baskın sonrasında ise barış görüşmelerini olumsuz etkiler endişesiyle, taarruz girişimlerinden kaçınılmasını bildiren talimatlar gönderildi. Ancak, daha sonra Anadolu'nun kontrolden çıkması endişesine kapılarak Kuva-yı Millîye yapılanmasına karşı tamamen cephe alınmıştı.¹⁴⁹ Ama artık İstanbul'un iradesine boyun eğmeyen Kuva-yı Millîye hareketi Kuzeydeki Ayvalık, Soma ve Akhisar cephelerine ilaveten Güneyde de Ödemiş ve Aydın cepheleri kurulmuş ve Haziran ayı ortalarından sonra Yunanlılarla çarpışmalar başlamıştı.¹⁵⁰

Bu direniş karşısında ülkemizi başlangıçta olduğu gibi serbestçe işgal edemeyeceklerini anlayan Yunanlılar önce bir kısım bölgeleri tahliye ettiler ancak Yunanistan'dan yeni kuvvetler getirterek buldukları cepheleri kuvvetlendirmeye çalıştılar. Kuva-yı Millî hareketi de kısa sürede giderek kuvvetlenerek Haziran sonlarında ve Temmuz başlarında Yunanlılarla baş edebilecek derecede güçlendi. O esnadaki durumu değerlendiren Kâzım Paşa; *"Temmuz ayında millî kuvvetler intizama alınarak miktarları artırıldı. Millî cephelerin esasî kurularak Yunanlıları zorlayacak tertibat alındı. İstanbul'dan bir çok subay Anadolu'ya gelerek memleketin her tarafına yayılıyordu. İstanbul'dan gelen bu subayların bir kısmı İzmir civarındaki cephelerde vazife aldılar"*¹⁵¹ demektedir. Silahlanan bu güçleri geriden besleyecek ve donatacak çalışmaları ise düzenlenen kongrelerle sağlamaya çalışıyorlardı.

Kuva-yı Milli'nin örgütlenip cepheleşmesiyle Yunan kuvvetleriyle Türk kuvvetleri arasında bir denge oluşmaya başlamıştı. Çatışmaların daha da büyümemesi için, barış konferansında Yunan işgal sahasının sınırlandırılmasına yönelik çalışmalar olduğu gibi, Türk-Yunan çatışmasını önleyecek bir girişim olarak İngiliz generali Milne arabulucu olarak görevlendirildi.¹⁵² Paris Barış Konferansı, 18 Temmuz 1919'da Batı Anadolu ile ilgili aldığı kararla 3 sorunu birden çözmek istemişti.¹⁵³ Bu sorunlar şunlardı:

¹⁴⁸ Apak, age., s.30 vd.

¹⁴⁹ Özalp, age., s.33,50; Apak, age., s.35.

¹⁵⁰ Özalp, age., s.35.

¹⁵¹ Age., s.41.

¹⁵² Özalp, age., s. 53; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s. 281; Yunan işgal ve zulmüne karşı Batı Anadolu'da cepheler oluşturularak karşı konulması üzerine Venizelos, Paris'teki Müttefikler Yüksek Konseyi'ne başvurarak Yunan ordusuna karşı Türk kuvvetleri tarafından yöneltilen saldırılara mani olunmasını

1. Egedeki İtalyan-Yunan işgal sahalarının sınırını tespit etmek
2. Türk-Yunan kuvvetleri arasında bir sınır oluşturmak
3. Batı Anadolu'daki olayları araştırarak bir tahkikat komisyonu oluşturmak

2. Madde ile ilgili çalışmayı General Milne başkanlığında bir heyet yürütecekti.
3. madde ile ilgili araştırmayı da, Amiral Bristol başkanlığında uluslararası bir heyet yapacaktı.

General Milne adına, 13 Ağustos'ta İngiliz generali Hanri başkanlığında bir İngiliz binbaşı, iki İngiliz subayı, bir Yunan subayı ve mülkiye müfettişi ile Ali Bey'den kurulu heyete İngilizce tercümanlık yapan mülazım Hadi Bey in de bulunduğu heyet Soma'ya gelmişlerdi. O sırada Kolordu Komutanlığı görevini de üzerine almış olan Kâzım Bey, anılarında bu görüşmeleri şöyle anlatmaktadır:

“General Henry, dökülen kanlara nihayet vermek gibi insanca bir düşünce ile sulh konferansının General Milne'yi Kuvayı işgaliye kumandanı tayin ederek İzmir'e göndereceğini ve kendisinin de General Milne tarafından tahkikat için cephelere gönderildiklerini belirtip ve 8 Ağustos'tan beri Yunan kuvvetlerine ileri gitmemeleri hakkında tebligat yapıldığını ilave ederek, Kuva-yı Millîye tarafından da tecavüz edilmemesini bizden istemiştir.

Halktan, Balıkesirliler adına Hulûsi Bey, Somalılar adına Hafız Mehmet Efendi, Bergamalılar adına Hasan Bey, Kırkağaç'ular adına Hadimi Ahmet Efendi bu heyetle görüştürülerek, Yunanlıların yaptıkları zulme dair vesikalara dayanan ve Redd-i İlhak heyetleri tarafından hazırlanan raporları komisyona vermişler ve ayrıca sözlü açıklamalar yapmışlardı. Yunanlıların İngiliz generali tarafından verilecek emirlere itaat edecekleri şüpheli olduğundan, memleketimizden çıkarılmalarından başka bir çare düşünilemeyeceğini ısrarla ifade eden Redd-i İlhak heyetlerine karşı İngiliz generali açık bir cevap verememiştir.”¹⁵⁴

Soma'dan Bergama'ya geçen heyeti izlemesi ve gelişmelerle ilgili rapor tutması için Kolordu Erkânı Harbiye Reisi Hayrullah Bey'i görevlendiren Kâzım Bey, gelişmeleri yakından izlemiştir. Yunan işgal sahası ile Kuva-yı Millînin durumunu tespit eden bir haritanın mevcut olduğu ve komisyonun bu hududu tetkik etmekle görevli olup,

istemiştir. Yüksek Konsey Türk-Yunan-İtalyan işgal sahalarına sınır çizmek ve çatışmayı önlemek için İngiliz Generali Milne'yi görevlendirecektir. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*. C. VII, Baha Matbaası, İstanbul 1969, s.2236 vd.; Sofuoğlu, age., s.155-156.

¹⁵³ Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, s.87; İlhan Tekeli-Selim İlkin, s.281.

¹⁵⁴ Özalp, age., s.53; Milne Hattı oluşturma çalışmalarının yapıldığı o günlerde, Kâzım Paşa, “Bazı ecnebi subay ve memurları Kuvayı Milliye'nin kuruluş şekli, mevcudu ve faaliyeti hakkında bilgiler almak üzere Balıkesir'e geldiler. Bunların bazılarını cephenin belli noktalarına göndermekte bir zarar görmüyordum” diyor. Ancak, R. Salahi Sonyel, “Orgeneral Kâzım Özalp'in Anıları İle İlgili Bir Açıklama” adlı makalesinde (Belleten XXXVII. Sayı, s.231 vd.) İngiliz ajanlarının milli kuvvetler hakkında edindikleri bilgilerin 18.11.1919 günlü Binbaşı W.N.Hay'in İstanbul'dan Londra'da İngiliz Askeri İstihbarat Şefi Tümgeneral Sir. W. Thwaites'e rapor ettiğini bildirmektedir.

Yunan veya Osmanlı memurlarının da bu konuda yetki sahibi olmayacağı anlaşılmıştır. Komisyonun dönüşünden sonra General Milne tarafından Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya 3 Kasım 1919'da Milne sınır hattı ile ilgili bir nota vermişti. Notada hattın geçtiği sınır belirtildikten sonra Osmanlı askerleriyle silahlı çetelerin bu hattın 3 Km. geriye çekilmeleri istenmekte ve hattın 13 Kasım 1919'dan itibaren uygulanacağı belirtilmekteydi. Notaya cevap veren Cemal Paşa bunu kabule hükümetin yetkili olacağını, kendilerine tabi olmayan Kuva-yı Millîye'nin bunu kabul etmeyeceğini ve ettirilemeyeceğini bildirmiştir. General Milne notasında Türk kuvvetleri Yunan kuvvetlerine taarruzu sürdürürse Yunan kuvvetlerinin ilerlemesine engel olamayacağını bildirmişti.¹⁵⁵ Bu durumu değerlendiren Kâzım Paşa, *"Bu yazıdan çıkardığım mana, Yunanlıların biraz daha kuvvetlendikten sonra Kuva-yı Millîyi bahane ederek memleketimizin bir kısmını daha istilaya kalkışacakları idi. Biz de buna göre hazırlanmak lazım geldiğini düşündük"* demektedir.¹⁵⁶ Aslında İtilâf devletlerinin uğraşları Ege'deki Yunan varlığını güvence altına almayı amaçlıyordu. General Milne'nin belirlediği sınırı Paris'teki Yüksek Konsey 7 Ekim 1919'da onaylamıştı. Yunanistan bu Milne hattını kabul etmişti. Ancak Kuva-yı Millîye hattı tanımadı ve geri çekilmediği gibi yeni Yunan taarruzlarına karşı hazırlıklarını sürdürdü.

Bu dönemde en büyük zorluk silah ve cephane temin edilmesinde idi. Kolordu depolarında bulunan mekanizmasız silahları çalışır duruma getirmek için ya İstanbul'dan sandıklarla mekanizme getirtilmesi, ya da denize atılanların çıkartılmasına çalışılıyordu. Ancak bu çabalar ihtiyacı karşılamaya yetmiyordu. Bu günlerde bazı tekliflerle karşılaştıklarını belirten Kâzım Paşa, İstanbul'dan bazı Bolşevik Ruslar bizimle temas kurarak, *"Mücadelenizi Rus dostluğuna dayanarak devam ettireceğinizi, kapitalist âlemine karşı Ruslar ile aynı fikirde olduğumuzu ilân edersek bize istediğimiz kadar silah, cephane, para ve hatta Türkistanlı asker yardımı yapacaklarını"* söylediler diyor. Ancak yukarıda 154. dipnotta da açıkladığımız gibi, bunların gerçekte Rus değil İngiliz ajanları olduğunu, R. Salahi Sonyel sözü edilen makalede belgelendirerek açıklamıştır. Kâzım Paşa'nın İngiliz İstihbaratı tarafından nasıl aldatılarak, millî kuvvetler hakkında kendisinden bilgi almaya çalışıldığını bildirmektedir.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Age., s. 55-56; Sofuoğlu, age., s.158. ayrıca Milne hattı ile ilgili detaylı bilgi s.222. vd.

¹⁵⁶ Age., s. 56.

¹⁵⁷ R. Salahi Sonyel, "Orgeneral Kâzım Özalp'in Anıları İle İlgili Bir Açıklama" Belleten XXXVII. Sayı:146. s.231-232. vd. ; Bu makale, TTK. Basımında Ankara 1973, ayrı basım yapılmış olup Milli Kütüphane 1973(AD 4072) kayıtlı bulunmaktadır.

9. ANADOLU'DA DOĞU-BATI BİRLİĞİNİN KURULMASI

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin ertesi günü, Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan Samsun'a doğru yola çıkmıştı. Amacı 9. Ordu Müfettişi olarak Karadeniz ve Doğu illerindeki karışıklıkları önleyip gayri Müslümlerle Müslümanlar arasında barış ve huzuru sağlamak değil, ***ülkeyi işgali altına almış olan düşmandan ve düşmana boyun eğen saltanat yönetiminden vatani ve milleti kurtarmaktı. Bu amaçla Tüm Anadolu'yu bu amaç etrafında toplayacak çalışmaları başlattı.*** Amasya Tamimi ile Sivas Kongresini düzenlerken, Doğu İlleri Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin çalışmalarını da millî amaca yöneltmek için Erzurum'a gitti ve Erzurum Kongresi gerçekleşikten sonra da kongre temsil heyetiyle Sivas'a gelerek Sivas Kongresi çalışmalarına başladı. Bu sırada Batı Anadolu'da da başlayan Redd-i İlhak hareketi giderek örgütlenip gelişerek Yunan işgal hareketine karşı cepheler kurarak ve cephelere sivil halkın desteğini de sağlamak amacıyla kongreler düzenliyorlardı. Batı harekâtının bu noktada amacı, devlet düşman işgalini engelleyemediği için, milletin düşmana karşı başının çaresine kendisinin bakması şeklinde bir hareket başlatılmıştı. Ancak, hareketin öncüleri Doğuda olduğu gibi yine devlet görevlileri ile halk ileri gelenlerinden oluşuyordu. Batı da fili işgal olduğu için İstanbul yönetimi egemenliği açısından Batı hareketini tehlikeli görmezken, Doğu hareketini siyasi amaçlı ve kendi egemenliğine karşı bir hareket olarak kabul etmiştir. Aslında, hem Batı hareketinin, hem de Doğu hareketinin dayandığı temel fikir “vatan ve milleti.”

İlk Balıkesir Kongresi 28 Haziran ile 12 Temmuz tarihleri arasında toplanmış, Balıkesir merkez kazası için bir Redd-i İlhak heyeti oluşturularak başkanlığına da Hacim Muhittin Bey getirilmişti.¹⁵⁸ Ancak, Kuva-yı Millî'nin desteklenmesi için Balıkesir merkezinin yeterli olmayacağı görüldüğünden 26 Temmuz – 30 Temmuz tarihleri arasında Balıkesir çevresinden 18 kaza ve nahiyelerinden gelen ikişer temsilci ile ikinci bir kongre daha toplandı. Bu kongreye halk temsilcileri haricinde Mutasarrıf Hilmi Bey, 61 Tümen Kumandanı Kâzım Bey, İzmir Türk Ocağından Vasıf Bey(Çınar), Maliye Müfettişi Muvaffak ve İhsan beyler de katıldılar.¹⁵⁹ Kâzım Bey ve Hacim Muhittin öncülüğünde delege üyeleri kongre çalışmaları dışında zaman zaman toplanıp strateji oluşturmaya çalışmışlardı. Balıkesir'de 2. Kongrenin toplandığı günlerde Erzurum'da da Doğu illeri adına Mustafa Kemal Paşa başkanlığında Erzurum Kongresi yapılmaktaydı. Mustafa

¹⁵⁸ Hacim Muhittin Çarıklı, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları*, Ankara 1967, s.23; Zekeriya Özdemir, *Balıkesir Bölgesinde Milli Mücadele Önderleri*, s.38; Özalp, age., s.39; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.171.

¹⁵⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s. 171; Sofuoğlu, age., s.142.

Kemal Paşa, Erzurum kongresinden sonra Sivas'a gelerek Sivas Kongresi çalışmalarına başkanlık yapmış ve kongrede, Anadolu'daki düşmana karşı mücadele veren örgütleri birleştirme ve tek merkezden yönetme kararı alınmıştı. Millî Mücadele veren kuruluşların genel adının "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk" olması kabul edildi. Bu arada, Sivas Kongresi'ni dağıtmak için İstanbul Hükümetinin yetkilendirdiği Elazığ Valisi Ali Galip'in örgütlediği girişimi Mustafa Kemal Paşa aldığı önlemlerle boşa çıkardıktan sonra İstanbul Hükümetinin millete ihanet içinde olduğunu ileri sürerek, milletin dileklerini Padişaha iletmek için doğrudan temasa geçmek istemesini Damat Ferit engelleyince Mustafa Kemal Paşa, 12 Eylül'de Anadolu'nun İstanbul ile haberleşmesinin kesilmesini istemişti.¹⁶⁰ Sivas Kongresi Heyeti Temsiliye'sinin bu kararına itirazlar oldu. En kuvvetli muhalefet Trabzon'dan geldi. Erzurum da aynı görüşe katıldı. Kâzım Karabekir Paşa da Heyeti Temsiliye'nin bir karar merkezinden ziyade bir haber merkezi olmasını istiyordu.¹⁶¹

İstanbul Hükümeti ile Heyeti Temsiliye arasında çatışmanın sertleştiği günlerde Balıkesir'de 16-22 Eylül günlerinde 3. Kongre yapılıyordu. Bu kongrede de muhalif sesler çıkmasına rağmen, Hacim Muhittin Bey ve Kâzım Bey'in ağırlık koymasıyla Sivas Kongresi yanında yer alınması fikri benimsendi.¹⁶² 7 Eylül günü Hacim Muhittin Bey'in Sivas Kongresi'ne bir kutlama telgrafi göndererek, "*Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nin Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerine gösterdiği samimi teveccühten son derece memnun kaldık. Her iki kongrenin âciz reisi bulunmaklığım hesabıyla bilveکہâle arz-ı teşekkür ederim. Şarktan garba tevessü eden teşkilat-ı vatanperver anileriyle, Garpten Şarka tevessü edecek teşkilat-ı nacizanelerimizin birleştiği gün, kongremizin ve istihlas-ı vatana matuf teşebbüsât-ı vatanperveranemizin en büyük bayramı olacaktır*" demiştir.¹⁶³ Ancak, gerek İstanbul Hükümeti gerekse İtilâf devletleri Balıkesir kongresi çalışmalarına yakın ilgi göstererek iki hareketin birleşmesini engellemek istiyorlardı.¹⁶⁴ Dâhiliye Nazırı Adil Bey, Sivas Kongresine karşı Balıkesir'e olumlu yaklaşıp 25 Eylül 1919 günü Balıkesir Mutasarrıflığı kanalıyla Kongre temsilcisi 3 kişiyi İstanbul'a çağırıştır. İstanbul'a giden heyet, Dâhiliye Nazırı Adil Bey'le 1 Ekim de görüşmüştür. Bu görüşmede Dâhiliye Nazırı, "İzmir civarındaki kuvvetlerin vatani gayelerle Yunanlılara karşı mücadele ettiklerini fakat Sivas'ta toplananların siyasi emellerle kendi çıkarlarını sağlamak istediklerini ileri sürmüştür. Sivas'la ilişkileri olmadığını ve onları tanımadıklarını ilân etmeleri halinde Batı Anadolu teşkilatına her türlü yardımda bulunacaklarını

¹⁶⁰ Kemal Atatürk, *Nutuk C.I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951, s.141.

¹⁶¹ Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s.115 vd.; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.215.

¹⁶² Hacim Muhittin Çarıklı, age., s. 64.

¹⁶³ Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, s.29-30; Sofuoğlu, age., s.175.

¹⁶⁴ Sofuoğlu, age., s.160.

bildirmiştir.”¹⁶⁵ Balıkesir heyetinin ileri sürülen koşulları kabul etmemesi ve İstanbul Hükümetini eleştirmesi üzerine, Dâhiliye Nazırı fenalaşır ve görüşmeler ertesi güne kalır. Ertesi gün de Damat Ferit Hükümeti istifa ettiğinden görüşme yapılamaz. İstanbul’un etkisiyle Balıkesir Kongresinde Sivas Kongresini açıkça destekler bir karar alınmadığı gibi Balıkesir direniş örgütleri de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i hukuk adını henüz almamıştı. Kâzım Paşa, Sivas Kongresine aza seçerek gönderildiğine dair, “4 Eylül 1919 da İbrahim Süreyya Beyi (İzmit mebusu) aza seçerek Heyet-i Temsiliye’ye gönderdik diyor.”¹⁶⁶ Ancak Balıkesir’de yeni bir kongre toplanacağı ve bu kongreye Bursa’nın da iştirakini sağlamak için dava vekili Süleyman Sadi Efendi 10.10.1919’da Bursa’ya gönderilince, bu durumu Osman Nuri Bey (Özpay), Bursa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Bursa delegesi sıfatıyla 12.10.1919’da Sivas’a bildirmiştir. 14.10.1919’da Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa’dan Balıkesir’de Kolordu Komutanı Kâzım Beyefendiye diye bir telgraf geldi. Telgrafta sonuç olarak, kongre ve bu gibi toplantılara gerek olmadığını ilgililere duyurulmasını ve sonucunun bildirilmesini önemle rica ederim deniyordu.¹⁶⁷ Bu telgraf üzerine toplanan Heyeti Merkeziye görüşmeler sonucu bölgenin özel durumunu açıklamak için Ethem Bey’i bir mektupla Sivas’a Heyet-i Temsiliye’ye gönderme kararı verdi. Ethem Bey’in hareketinden sonra 18 Ekim’de Hacim Muhittin Bey de Sivas’a bir telgraf çekerek açıklamada bulunup ittihad-ı millînin temini düşüncesinden başka bir maksadı olmadığını açıklamıştır. Böylece 20 Ekim’de yapılacağı söylenen kongre de yapılmamıştır.¹⁶⁸ Kâzım Paşa, daha sonra 19 Kasım 1919 da Balıkesir’de toplanan Redd-i İlhak Cemiyeti kongresinde, teşkilâtımızın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almasına karar verdik demektedir.¹⁶⁹ Cemiyetin Redd-i İlhak adı Müdafaa-i Hukuk oldu. Ancak yine de bağımsız konum sürmüştür. Gerçi Mustafa Kemal Paşa 13 Eylül tarihli Heyeti Temsiliye adına ve Bölgenizdeki Müdafaa-i Hukuk örgütlerine duyurulması için diye 2 adet talimat göndermiştir.¹⁷⁰ Kâzım Bey, Mustafa Kemal Paşa ile yazışmalarını sürdürmüş ve verilen talimatları da ilgili yerlere iletmıştır ama yine de Batıdaki bağımsız konumlarını sürdürmüşlerdir.¹⁷¹ Gerçi 18.10.1919 da Mustafa Kemal Paşa’ya 3. Kolordu Kumandanlığı kanalıyla bir telgraf yazarak, “*Karesi Heyeti Merkeziyesi’nin Heyet-i Temsiliye’ye olan bağlılığını teyit ettim*” diyerek telgraf metnini belge olarak da

¹⁶⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.218; Sofuoğlu, age., s.161.,181.

¹⁶⁶ Yakın Tarihimiz, “Kazım Özalp Anlatıyor” Cilt 2, sayı 20, s. 197.

¹⁶⁷ Nutuk, C. III, s.122-123, Belge 155.

¹⁶⁸ Sofuoğlu, age., s.200.

¹⁶⁹ Özalp, age., s.75.

¹⁷⁰ Özalp, age., s.56, 57.

¹⁷¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.238; Sofuoğlu, age., s. 299.

göstermektedir.¹⁷² Bu durumda denebilir ki ilişki var ama bağıllık yok veya bağımsız davranışa devam edilmektedir. Örneğin 16 Mart 1920’de İstanbul’un İtilâf Devletlerince işgali üzerine derhal bir beyanname hazırlayan Kâzım Bey, “*Mıntukam içerisindeki bütün makamların tarafımdan emir alacaklarını, kanunlarımızın tatbik edileceğini ve mintukam içerisinde olan, fakat teşkilât itibariyle Karesi mutasarrıflığına tabi olmayan kaza ve nahiyelerin de doğrudan doğruya Karesi mutasarrıflığına bağlı olacaklarını*” bildirdim. Balıkesir’de o zamanda toplantıda bulunan kongre de bu kararımı teyit etti demektir.¹⁷³ Bu durumu anılarında değerlendiren Kâzım Paşa, “*Bu durumda ne yapılacağına dair Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye ile bir görüşmede bulunmadık. Heyeti Temsiliyenin de ne yapacağını bilmiyorduk. Bizler Heyet-i Temsiliye ile aynı gaye uğrunda çalışmakta ve muharebe etmekte idik. Ancak teşkilâtımız hiçbir teşekküle bağlı değildi. Bu bakımdan Heyeti Temsiliye ile temas etmeden her türlü beyannameyi neşretmeye yetkili idik. Neşrettiğim beyannamenin bir suretini malumat olmak üzere Mustafa Kemal Paşa’ya yolladım*” demektir.¹⁷⁴

Kâzım Paşa ile bu konuda mülakat yapmış olan Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilâli* adlı eserinde Sivas Kongresi’nin millî teşekkülleri birleştiremediğini belirterek, Balıkesir bölgesinin bağımsız tutumunu uzun süre devam ettirmesini şöyle nakletmektedir. “onlarla Bu bölgenin askeri şefi olan Kâzım (Özalp) Paşa’dan Balıkesir Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtının, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne neden katılmadığını sorduk. Şu cevabı verdi: “*Bu hususta aramızda bir hayli konuştuk. Ve şu karara vardık ki biz halka Yunanlıları gösterip bir teşkilât kurduk, yürütüyoruz. Şimdi umumi teşkilâta katılırsak siyasete karışmış olacağız. Onun için uzak duralım dedik. Bize İstanbul’dan şöyle teklifler geliyordu: Heyeti Temsiliye ile ilişiginiz olmadığını ilân eder, bağımsız olduğunuzu söylerseniz, İstanbul’dan mücadelenize yardım eder, silah, cephane, malzeme veririz. Cevap olarak: Onlarla beraber değiliz, fakat bunu da ilân etmeyiz*” dedik. Vaziyetin iyice aydınlanmasını bekledik ve nihayet bir kongre toplayarak iltihak kararı verdik.” Bu kongre 22 Mart 1920 tarihli İzmir Şimal Mıntıkası Kuva-yı Milliye Heyeti Umumiyesi adıyla Balıkesir’de toplanmış ve Şu kararı almıştır. “*Heyet-i Umumiye, 4 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi’nin millî birliğimizin ve istiklâlimizin muhafazası uğrunda kabul ettiği maksatlara ve siyasi emellere tamamen iştirak eder.*” Bunu da tam bir katılma saymayan Sabahattin selek, “*Sivas Kongresinin amaç güttüğü birlik, ancak Büyük Millet Meclisi’nin açılıp kendisini kabul ettirmesinden sonra kurulabilmiştir*” demektir.¹⁷⁵

¹⁷² Özalp, age., s.62; Belge *Nutuk* Cilt 3, s. 183 te de mevcuttur.

¹⁷³ Özalp, age., s.103.

¹⁷⁴ Age. aynı yer.

¹⁷⁵ Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, Cilt I, 8. Baskı, Kastaş Yayını, İstanbul 1987, s.103-104.

Bütün bu bilgilerin değerlendirilmesi sonucu İzmir Kuzey Bölgesi Millî Mücadele hareketi, Yunanlıların İzmir ve Ege’de ilhak amaçlı işgali karşısında; adeta içgüdüsel bir vatan savunması mücadelesidir. O günün zor koşullarında bu mücadele örgütlü bir organize güce dönüşmüştü. Henüz sonucu belli olmayan, bir macera gibi gözükten Doğu ve Orta Anadolu harekâtına karşı uzak duruşun nedeni; kendilerine destek olan halkın beklentilerini hüsrana uğratmamak amaçlı olduğu gibi, İstanbul’a bağlılık duygusu içinde olan çevrelerin de işbirliğinden kopmamasını sağlamak hususunda temkinli bir davranıştı. Yoksa Orta ve Doğu Anadolu hareketi olarak adlandırılan hareketin, vatan ve milleti kurtarma konusundaki öncüleri ile hem duygusal ve hem de işbirliği bağları güçlüdür. Zaten Doğu hareketi içinde yöresel temsilcileri de bulundurulmuştu. Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’un işgali üzerine Ankara’da bir meclis açılması kararı tüm Anadolu halkından destek bulmuştur. Bu durum Sebahattin Selek’in görüşünü de haklı göstermektedir. Kâzım Paşa da ilk meclise zaten Karesi mebusu seçilmiştir.

10. MECLİS-İ MEBUSAN’IN TOPLANMASI VE GELİŞEN OLAYLAR

Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkmasıyla başlayan Doğudaki Millî Mücadele hareketini, hükümet ve Saltanat rejimine karşı siyasi bir hareket kabul eden İstanbul hükümeti, İzmir’in 15 Mayıs 1919’da işgali üzerine başlayan Batı Anadolu hareketini Doğudan hariç tutup, iki hareketin birleşmesini önlemeye çalışmıştı. Mustafa Kemal ve arkadaşlarını siyasi amaçlılıkla suçlarken, Batı Anadolu Kuvay-ı Millîye ’sini Yunan işgaline karşı vatan savunması yapan bir konumda kabul edip hareketi tasvip ve benimseme konumunda tutmaya çalıştılar. Bu durum neticede birleşmeyi önlemedi ama geciktirdi denilebilir. Sivas Kongresi sonrasında Kuvay-ı Millîye hareketi İstanbul’la her türlü ilişkiyi kesip diğer yerlerinde kesmesini istediği bir sırada Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi İstanbul’a temsilci heyet göndermişti.¹⁷⁶ Doğu hareketi de bütün güçlükler ve engelleme çabalarına rağmen gücünü artırarak gelişme gösteriyordu. Eski bahriye nazırlarından Rauf Bey (Orbay) 9 Temmuz 1919’da bir beyanname ile Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışmaya karar verdiğini açıklamıştı. Bu beyanname 3. Ordu Müfettişliği kanalıyla bütün cemiyetlere, heyetlere ve firka kumandanlıklarına duyurulmuştu.¹⁷⁷ Buna karşılık Paris’ten barış konferansından dönen Sadrazam Damat Ferit, görüşmelerden çok olumlu sonuçlar almış gibi Harbiye Nazırı Süleyman Şefik’e yolladığı bir yazı ile Anadolu’daki Kuva-yı Milliye hareketinin bu sonuçları bozacağı

¹⁷⁶ Sofuoğlu, age., s.181.

¹⁷⁷ Özalp, *Milli Mücadele* I, s.40.

endişesiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın kongre toplayarak, memleketi hükümet aleyhine tahrik edecek hareketlerine engel olmasını istemiştir.

Kâzım Bey (Özalp), Damat Ferit Hükümeti'nin Dâhiliye Nazırı Adil Bey'in İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni destekleyerek ülkenin kurtuluşunu İngiliz himayesine sokacak bir uğraşı içinde olduğunu belirterek, "O günlerde Bandırma'dan İstanbul'a giden bir tanıdığma, "*Bandırma'da bir İngiliz Muhipleri Cemiyeti şubesi kurmasını teklif edip mühür ve talimat vermiştir*" diyor.¹⁷⁸ Saray ve hükümetin ecnebi kuvvetlerin tesiriyle kendi mevkilerini korumak arzusunda bulduklarını belirten Kâzım Paşa, "*fakat Kuvayı Millîye taraftarı gözüken ve milliyetperver bilinen bazı kimselerin de manda fikrini benimsemeleri hayret ve ibret verici*" olduklarını belirterek buna karşın, "*Türk milleti kendi mevcudiyetini silahı ile kurtarmaya karar vermiş ve mücadeleye atılmış bulunuyordu. Ben kendi bulunduğum bölgede, hiçbir surette manda fikrinden bahsedilmesine dahi müsaade etmedim*" diyerek kendi kararlılıklarını ifade etmektedir.¹⁷⁹

Damat Ferit hükümeti Kuva-yı Milliye aleyhindeki teşebbüslerinden vazgeçmezken, Mustafa Kemal Paşa da, Damat Ferit'in meclis toplanmadan yapmayı düşündüğü bir barış projesini millet adına kabul etmeden, Mebussan Meclisinin toplanmasını sağlamaya çalışıyordu. Sivas Kongresi sonucunda Damat Ferit Hükümeti'ne savaş açan Mustafa Kemal Paşa, Hükümetin seçimleri ihmal ettiğini belirterek, 13 Eylül 1919 günlü Bandırma'da 61. Tümen Kumandanı olan Kâzım Bey'e iki adet telgraf çekmişti. Birinci telgrafında doğabilecek yeni durumlara karşı hazırlıklı olmak üzere bölgedeki sancak ve kaza temsilcilerinin şimdiden belirlenerek isimlerinin ihtiyaten bildirilmesini istemiştir.¹⁸⁰ İkinci Telgrafında ise, sancaklardan seçim kanununa göre çıkartılacak milletvekili sayılarının belirlenerek seçim hazırlıklarının süratle tamamlanması için bölgedeki belediyeler ve Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin bilgilendirilerek gereğinin yapılmasını istemiştir.¹⁸¹ Sivas Kongresi Heyeti Temsiliyesi adına Mustafa Kemal'le Damat Ferit hükümeti arasındaki mücadele Damat Ferit'in istifadesiyle sonuçlandı. Yerine kurulan Ali Rıza Paşa hükümetiyle yapılan uzun görüşmelerle devam eden diyalog arayışı sonunda, hükümet adına Amasya'ya gönderilen Bahriye Nazırı Salih Paşa ile imzalanan protokollerle uzlaşmaya varılmıştır.¹⁸²

¹⁷⁸ Age., s. 50; Sofuoğlu, age., s.159.

¹⁷⁹ Özalp, age., C. I, s. 50-51.

¹⁸⁰ Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt I, s.142-143; *Nutuk*, Cilt 3, Belge 86. s.52; Özalp, age., s.56-57.

¹⁸¹ Age., Cilt I, s.142; Cilt 3, s.76.

¹⁸² Age., Cilt I, s.242 vd.

Amasya görüşmelerinden sonra, Meclis-i Mebusan'ın toplanma yeri, Heyet-i Temsiliye ve Teşkilât-ı Milliye'nin faaliyetleri, Paris Barış Konferansının muhtemel kararları üzerinde görüşmeler yapmak üzere, komutanlarla Sivas'ta bir toplantı yapan Mustafa Kemal Paşa, Bandırma'da 61. Tümen ve 14. Kolordu Kumandanlığına komuta eden¹⁸³ Kâzım Bey'e bir telgraf çekerek, "*Berayı müzakere Ali Fuat Paşa Sivas'a geldi. Kâzım Karabekir Paşa geliyor. Zatı âlilerini ubudiyeti mesafeden ve muntakanızın ehemmiyetinden naşi davete cesaret edemedik, görüşeceğimiz hususâtı birer birer zatı âlinize de arz ederek kıymettar mütalaanızı istifsar edeceğiz. Cümleten arzı hürmet ederiz, kardeşim. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal*" sözleriyle, yapılacak toplantı hakkında bilgi verdi.¹⁸⁴ Alınan kararlarla ilgili olarak da Heyet-i Temsiliye'nin Meclisin İstanbul'da toplanmasının kabul edilmesi kararını 29.11 1919 tarihli komutanlar toplantısında, "*Meclisin İstanbul'da toplanmasının bazı zararları olacağı düşünölmekle beraber, İstanbul hükümetinin bu durumu kabul etmemesi halinde memleketi bir çıkmaza sokmaktan kaçınmak için Meclisin İstanbul'da toplanmasının uygun göröldüğü*"¹⁸⁵ gerekçesiyle kabul ettiği belirtiliyordu.

Mebusan Meclisi için seçimler bu şartlarda gerçekleştirildi. Mustafa Kemal Paşa, seçilen milletvekilleri için bir talimat hazırladığı gibi İstanbul'a gitmeden önce de Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma ve Edirne'de toplantılar yaparak Mecliste "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk" gurubunu kurarak Sivas Kongresi kararlarını benimsemelerini istemiştir.¹⁸⁶ Nihayet, Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920 günü İstanbul'da toplanmıştır. Meclisin açılışı münasebetiyle Balıkesir'den Meclis-i Mebusan Riyasetine bir telgraf çektik diyen Kâzım Bey, "*Muhterem Meclisi Millimizin faaliyeti tarihiyeye iptidar eylediği haberi, felaket ve ıstırap içinde inleyen milletimiz için bir amili gurur ve teselli olmuştur. Dâhili ve harici birçok savletlere maruz kalan bedbaht milletimizin hakkı beka ve istiklâl için perverde edilen ümitler nihayet muhterem meclisimizin sakfı hamiyetinde tekâsüf ediyor. İstiklâl ve şerefimiz uğrunda sekiz aydan beri cephelede maddi ve manevi birçok fedakârlıklarda bulunan Kuvay-ı milliyemiz meclisi âlilerinin bütün vatanperverane tecellütlerine zahir olacaktır.*

İrade-i milliyenin mümessilleri bulunan muhterem mebusalarımıza ihtiramâtı faika ve temenniyatımızın lütfen tebliğine vesatet buyrulmasını istirham ve bu vesile ile zat-ı âli-i riyaset penahilerine arzı tazimat eyleriz"¹⁸⁷ diyerek Meclis-i Mebusan'a başarı dileklerini bildirdiler.

¹⁸³ Özalp, age., s.62.

¹⁸⁴ Age., s. 63; *Nutuk* Cilt I, s. 271.

¹⁸⁵ *Nutuk*, Cilt I, s.272-273.

¹⁸⁶ Age., Cilt I, s.274-277.

¹⁸⁷ Özalp, age., s. 85; Sofuoğlu, age., s.262.

10.1. Meclis-i Mebusan'a Müdahale Ve İstanbul'un İşgali

12 Ocak 1920 de açılan meclis, aynı gün çalışmalarına başlamıştı. Rauf Bey'in (Orbay) gayretleriyle Felah-ı Vatan Grubu kurulmuş ve meclis çoğunluğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı paralelinde bir tavır koymaya başlamıştı. Ancak İstanbul'daki Kuvay-ı Milliye aleyhtarları olan Damat Ferit ve Hürriyet ve İtilâf taraftarları da boş durmuyorlardı. Meclisin gizli oturumlarından haberdar olmak için Âyan locasına casus bile gizlemişler.¹⁸⁸ 19.2.1920 tarihinde Ali Rıza Paşa, Dâhiliye Nazırı ve Bahriye Nazırı ile birlikte Felahı Vatan grubu toplantısına gelerek, Kuvay-ı Milliye'nin ikinci bir hükümet şeklinde görünmesinden şikâyetçi olmuşlar, Grup tarafından da eleştirilmişlerdi.¹⁸⁹ Guruptaki durumu Mustafa Kemal Paşa'ya aktaran Rauf Bey, “*Gayri müdrik, âciz heyetin amali milliyeye muvafık hareket edecekleri heyetçe memul değildir. Felâhi Vatan İttifakı Heyetince namuslu memurların tayini ve namussuzların tebdili hakkında Hükümetçe hiçbir şey yapılamayacağı anlaşılmaktadır. Zatı şahane hükümete Meclisten ziyade hâkimdir. Meclisin haleti ruhiyesine göre, bu hükümeti ıskat ve yerine şeraiti lazımevi haiz, millî bir kabine ikame etmek mümkün değildir*”¹⁹⁰ diyordu.

26-27 Ocak 1920 gecesi gerçekleştirilen Akbaş Cephaneliği olayı ile Urfa ve Maraş'tan Fransızların tard edilmesi olayları ve Milne hattına riayet edilmemesi gibi nedenlerle İtilaf Devletlerinin İstanbul Hükümeti ve Meclis üzerinde baskıları yoğunlaşmıştı. Ayrıca, 18-19-20 Şubat 1920 günlerinde Yunanlılar İzmir'e yeni kuvvetler, vasıtalardan ve külliyatlı miktarda cephane nakletmişlerdi. Bu hazırlığı öğrenen Kâzım Bey, (Özalp) “Yunanlıların İzmir'i ilhak edeceklerini” düşünerek, İngiliz Kemal olarak bilinen şahsı, bazı tedhiş olayları gerçekleştirmek ve Yunanlılara gözdağı vermek için gizlice İzmir'e göndermişti.¹⁹¹ General Milne'de Kuvay-ı Milliye ile Yunanlılar arasında 3 kilometre bir mesafe oluşturmak için Millî kuvvetlerin geri çekilmelerini istemişti. Ancak, Millî kuvvetler bunu reddetmişti. 3 Mart 1920'de Saldırıya geçen Yunanlılar Gölcük Yaylasıyla Bozdağ'ını işgal ettiler. Bu baskılara dayanamayan Ali Rıza Paşa hükümeti 3 Mart 1920 tarihinde istifa etmişti. Ali Rıza Paşa'nın yerine sadarete aynı kabinede Bahriye Nazırı olan Salih Paşa getirilmişse de, Salih Paşa'nın Sadrazamlığı Padişahın bir oyalama

¹⁸⁸ Age., s. 95.

¹⁸⁹ *Nutuk*. Cilt I, s. 383; Özalp, age., s. 95.

¹⁹⁰ Age., Cilt I, s.383.

¹⁹¹ Özalp, age., s.81-83; Sofuoğlu, age., s. 259.

taktiği olarak değerlendirilmişti.¹⁹² Çok geçmeden zaten İstanbul İtilâf devletlerince işgal edildi. İşgalden bir hafta sonra da Salih Paşa hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştı.¹⁹³

10.2. İstanbul'un İşgaline Tepkiler

10 Mart 1920 günü Balıkesir'de Karesi ve Saruhan livaları ile Bursa ve Bilecik sancağı ve merkez liva ile diğer bütün kaza ve nahiye temsilcilerinin katılımıyla büyük bir kongre toplanmıştı. Bir taraftan Yunan saldırganlığı devam ederken, diğer taraftan Kuvay-ı Millî aleyhtarı güçlerin saldırıları Yunanlılardan daha da tehlikeli durumlar yaratıyordu. İtilâf devletlerinin baskılarının da ölçüsü kaçmıştı. Kongre devam ederken 16 Mart 1920 de İstanbul İşgal edildi. Bu durumu Kâzım Paşa şu sözlerle değerlendirmektedir. *“İstanbul'un işgali, Osmanlı İmparatorluğunun çökmesini tamamlayan, son ve can alıcı darbe oldu. Bu son darbe ile Osmanlı İmparatorluğunun sarayları üstünde son felaketleri sayan, altı asırlık tarihi saat bile parçalanmıştı. Bir imparatorluk isteklerinin güç ve kuvvetiyle geleceğe ümidini bağlamış olan Babıali'nin kendi duvarlarında çınlayan paydos sesini işitmemesi tabii idi. Baştanbaşa bütün Türkiye'de her fert bu işgal karşısında memleketin kötü geleceğini hissediyordu. İşgal haberi, Anadolu'nun her tarafında derin bir ıstırapla karşılandı”*¹⁹⁴ demektedir.

İstanbul'un işgal edileceği ile ilgili daha önce istihbarat alan Mustafa Kemal Paşa'ya 9 Mart günü İstanbul'da Türk Ocağı binasının İngilizlerce işgal edildiği haberi bildirilmişti. 10 Mart 1920 günü de Ankara'daki İngiliz mümessili, aldığı bir telgraf üzerine bütün mahiyetiyle birlikte Ankara'yı terk ederek İstanbul'a hareket etmişti. Rauf Bey'in 10 Mart 1920 günü verdiği malumata göre, *“Londra'dan gelen ve İstanbul'daki Kuvay-ı Milliye rüesasının tevkif emrini havi olan bir meseleyi tezekkür etmişler ve emri infaza karar vermişler”*¹⁹⁵ deniliyordu. Gelişmelerin işgalle ilgili şüphe götürmez olduğu anlaşılıyordu. Nitekim çok geçmeden Mustafa Kemal Paşa, 16 Mart 1920 tarihli bir telgraf ile İstanbul'un işgali hakkında posta memuru olan Manastırlı Hamdi Bey'den aldığı ilk bilgileri bütün kumandanlara bildirmişti. Ayrıca bu yeni durum karşısında 16 Mart tarihli millete hitaben beyannamesinde, *“Bugün Osmanlı Milleti kabiliyet-i medeniyyesinin, hakk-ı hayat ve istiklâlinin ve bütün istikbâlinin müdafaasına davet ediliyor”* dedikten sonra Hristiyan halka karşı yapılacak muamelede dikkatli davranılması, ahkâmı kanuniye harici davranışlara yer verilmemesi hususunu Heyet-i Temsiliye adına bildiriyordu.¹⁹⁶

¹⁹² Feridun Kandemir, *Milli Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşındakiler*, Yakın Tarih Yayınları, Ercan Matbaası, İstanbul 1964 s.160.

¹⁹³ Özalp, age., s.106.

¹⁹⁴ Age., s.102.

¹⁹⁵ *Nutuk*, Cilt I, s. 408-409-410.

¹⁹⁶ *Nutuk*, Cilt I, s.413-414; *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Mart 1336/1920; Özalp, age., s.104-105.

Kâzım Bey de, “Makam-ı Âli Kumandanî’den Halka” hitaben, mıntıkası dâhiline bir beyanname yayınlayarak şöyle diyordu: “*Memleketin vahdeti hayatını temin etmek, bir kargaşalığa meydan vermemek için İstanbul’da meşru ve müstakil bir hükümetimizin mevcudiyeti sabit oluncaya kadar mıntıkam dâhilinde mercisiz kalan bilumum makamat tarafımdan emir alacaklardır. Saadet ve refahı vatan uğrunda her fedakârlığı ihtiyar eden milletimizin bu mühim anı tarihîde her türlü evamire inkıyat ederek istikbal ve istiklâli memleketi temine gayret edeceklerine kaniyim. Bütün Anadolu’nun bu tehlike-i vatan karşısında vahdeti temin edilmiştir. Vatan ve milletin selametini temine matuf olan işbu beyanatıma ahali-i muhteremenin ve bütün memurinin riayetkâr olacaklarına eminim. Selameti memleket uğrunda yegâne istinatgâhımız olan azmü imanı millîmiz inşallah bizi mesut edecektir. Miralay Kâzım*”¹⁹⁷ diyerek, mıntıkası dâhilindeki her türlü kurum ve kuruluşun İstanbul’la bağlantısına son verdi.

İstanbul’un işgalinin yalnız kendi cephelelerinde değil, bütün Anadolu’da uyandırdığı derin üzüntü, yapılan mitinglerde de görülüyordu diyen Kâzım Bey, “*Balıkesir’de 18 Mart günü Belediye Meydanını dolduran heyecanlı halk kitlelerine Balıkesir’de bulunan kongre üyelerinin de katıldığını, Soma Temsilcisi Ali Rıza Bey’in, Söğüt temsilcisi Halil Bey’in, Bandırma temsilcisi Hoca Tahsin Efendi ve Vasıf Bey’in heyecanlı konuşmalar yaparak halkı ikaz ve tecavüzleri protesto ettiler*”¹⁹⁸ diyerek gözlemlerini ve halkın tepkilerini dile getirmiştir.

“*Ecnebi işgal ve baskısı altında milleti temsil eden bir Meclis-i Mebusan’ın vazifesine devam edemeyeceği tabîi idi*” diyen Kâzım Bey, olayların gelişiminde kendi karar ve uygulamalarını da aktararak: “*Anadolu’da Yunanlılara karşı muazzam ve çetin bir mücadeleye girişildiği bir anda, İstanbul’un böyle ansızın tecavüze uğraması, hükümet ve millî varlığımıza düşman kuvvetlerinin müdahalesi, Anadolu’da birdenbire karışıklıklara sebep olabilirdi. Hassas bir mevkiye bulunduğumu düşünerek, bir kısım Kuva-yı Milliye taraftarlarını dahi itiraza sevk eden kesin kararımı verdim: “Mıntıkam içerisindeki resmî teşkilâtın İstanbul hükümetine bağlılığını keserek, askeri mülkî bütün hükümet idaresini emrime aldım”*. Bu, bence lüzumlu bir tedbirdir demektir. Olayların gelişmelerini aktaran Kâzım Paşa, işgalin ertesi günü bir beyanname neşrederek, “*Mıntıkam içerisindeki bütün makamların tarafımdan emir alacaklarını, kanunlarımızın tatbik edileceğini ve mıntıkam içerisinde olan, fakat teşkilat itibarıyla Karesi Mutasarrıflığına tabi olmayan kaza ve nahiyelerin de doğrudan doğruya Karesi*

¹⁹⁷ İzmir’e Doğru, 19 Mart 1336/1920; Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara 1990, s.132-133; Özalp, age., s.103-104; Sofuoğlu, age., s.307.

¹⁹⁸ Özalp, age., s.105.

*Mutasarrıflığına bağlı olacaklarını bildirdim Balıkesir’de toplantıda olan kongre heyeti de bu kararımı teyit etti” demektedir.*¹⁹⁹

İstanbul’un işgali ve Meclis-i Mebusan’ın kapanması üzerine Balıkesir yöresinde düşmana kendi imkânlarıyla karşı koyan, Kuzeypatı Anadolu’da Kâzım Bey askeri liderliğiyle sivil Kongre Merkez Heyet’li adeta özerk bir yönetim tarzı doğdu. Kâzım Bey yayınladığı beyannamede, “İstanbul’da meşru ve müstakil bir hükümetin mevcudiyeti sabit oluncaya kadar” bu yönetim tarzına süre belirtilmişti. İstanbul’un işgali günlerinde Balıkesir Kongresi toplantı halindeydi. İşgal üzerine İstanbul’un Anadolu ile irtibatı kesilmişti. Bu durumu da dikkate alan Kongre Heyeti, “**İzmir Şimal Mıntıkası Kongresi**” adıyla Kâzım Bey’in beyannamesi doğrultusunda ayrı bir beyanname daha yayınlayarak, bölgede sıkıyönetim ilân edildiğini duyurup, Osmanlı kanunlarının yürürlükte olduğu belirtilerek herkesin kanunlara riayetkâr olması bildiriliyordu.²⁰⁰ Bu sistem Büyük Millet Meclisi idaresinin kurulup, Anadolu’nun yönetimini ele almasına kadar devam edecektir.

İstanbul’da yönetime el koyan İngilizler birçok kimseleri tevkif etmişlerdi. Vatan uğrunda çalışmak için artık İstanbul hiç uygun değildi. Mebuslar, vatanperverler birer ikişer kıyafet değiştirerek birçok zorluklar içinde kaçıyorlar ve Anadolu’ya geliyorlardı. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, seçime başlanmasını ve milli bir meclisin Ankara’da toplanacağını 19 Mart 1920 tarihli bir seçim bildirisiyle tebliğ ediyordu. İkinci seçmenler ile Müdafaa-i Hukuk, belediye ve meclisi, idare heyetleri tarafından her livadan yeniden beşer mebus seçilecekti. 19 Mart 1920 tarihli seçim bildirgesi üzerine Kâzım Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya yazdığı bir şifre ile bu toplantının bir kongre şeklinde mi, yoksa “Meclisi Müessesan” mahiyetinde mi olacağını sordu. Mustafa Kemal Paşa’dan aldığı cevapta, Meclisi Müessesan (kurucu meclis) mahiyetinde olacağını, fakat şimdilik bu tabirin kullanılmasının münasip olacağı bildiriliyordu.²⁰¹

Kâzım Bey, Ankara’daki vaziyeti öğrenmek ve kendi durumlarını Mustafa Kemal Paşa’ya daha geniş olarak anlatmak üzere, mebusluğa seçilmesi düşünülen Basri Bey’i Ankara’ya göndermeye karar verip, Basri Bey’e hareketinden önce gizli olarak “Benim samimi fikrim, bu memleketi kurtarmak için artık mümkün olduğu kadar süratle cumhuriyet idaresine kavuşturacak yola girmektir. Mustafa Kemal Paşa’ya bu düşüncelerimi gizli olarak söyleyiniz” diyor. Basri Bey de söyleyeceğini vaad ederek Ankara’ya gidiyor.

¹⁹⁹ Özalp, age., s.103; *İzmir’e Doğru*, 19 Mart 1336/1920; Yakın Tarihimiz, “Kâzım Özalp Anlatıyor” , Cilt 2, Sayı 22, s. 261.

²⁰⁰ *İzmir’e Doğru*, 19 Mart 1336/1920; *Milli Mücadele Dönemi Beyânnameleri ve Basını*, s.131-132.

²⁰¹ Özalp, age., s.106.

O günlerde Birinci Büyük Millet Meclisi azalarının seçimine başlanmıştı. Balıkesir Kongresi, İstanbul'daki kötü hadiseleri büyük bir dikkatle takip ederek, cephelerin kuvvet ve iaşesini temin için mühim kararlar aldıktan sonra 23 Mart'ta toplantısına son verdi.²⁰²

Millî Mücadele cephesinde artık yeni bir dönem başlıyordu. O zamana kadar Millî Mücadele hareketine bel bağlamayan ve Saltanat hükümetlerinden medet uman birçok kişi ve çevreler de yönünü Millî Mücadele hareketine çevirecektir. Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılışı ile başlayan dönem Millî Mücadele Tarihi açısından yeni bir milat olacaktır. Bu yeni döneme geçmeden önce Miralay Kâzım Bey'in planlayıp organize ettiği gayri nizami harp konusunda önemli gördüğüm bazı olayları belirteceğim.

11. İNGİLİZ KEMAL OLAYLARI İLE KÖPRÜLÜLÜ HAMDİ BEY VE AKBAŞ CEPHANELİĞİ OLAYI

Kâzım Bey, komutası altında bulunan bölgede uzak yakın olması muhtemel durumları dikkate alarak birtakım gayri nizami usullerle ülke ve milletin yararına olacak tedbirler düşünmüş ve imkânları içerisinde çareler üretmeye çalışmıştır. Silah ve cephane tedarikinde yaşanan güçlükleri aşmak için Mondros mütarekesi gereği mekanizması sökülen silahları aktif hale getirecek çözümler yaratmaya çalışması yanında Osmanlı Devletine ait İtilâf devletleri kontrolündeki depolardan silah temini gibi birçok yola başvurulmuştur. Bu gibi olaylara örnek olarak söylenebilecek olaylardan biri İngiliz Kemal olayıdır. Kâzım Bey, İngiliz Kemal'den iki ayrı eylemde faaliyet göstermesini istemiştir. Diğer bir olay da Akbaş cephaneliği olayıdır. Bu olayın kahramanı da Köprülülü Hamdi Beydir. Bu olaylar tamamen Kâzım Bey'in düşünüp plânladığı ve organize ettiği ilginç olaylar olduğu için sırasıyla nakledilmesi gerekli ve yararlı görülerek aşağıda sunulmuştur.

11.1. İzmir Ve Anzavur Eylemlerinde İngiliz Kemal

Yunanlıların 13-14 Ocak 1920 günlerinde İzmir'i emrivaki bir biçimde ilhak edecekleri söylentileri üzerine, Yunanlıların böyle bir olaya cesaretle bulunmamaları ve İtilâf Devletlerinin konuya dikkatini çekmek için şiddetli tedbirlerin alınması gereğini gören Kâzım Bey, İngilizlerin elinde esir iken kaçarak Biga'ya ve sonra da Balıkesir'e gelmiş bulunan esas adı Esat olan ve mükemmel İngilizce konuşabilen ve "İngiliz Kemal" olarak bilinen İstanbullu vatansever bir gençten yararlanmayı düşündü. İngiliz Kemal'in

²⁰²Age., s.107.

kimlik ve kıyafet değiştirerek İzmir'e gitmesini istedi. Bu isteği olumlu karşılayan Esat Bey, İzmir'de gizlice beyanname dağıtacak ve bir kısım yerlere de gizlice bombalar yerleştirecekti. Beyannameler ve bombalar hazırlandı. İngiliz Kemal İzmir'e bir yabancı gibi girecek, İlhak gününden 2 gün evvel yani 11/12 Ocakta, bombaları uygun yerlere koyacaktı. Beyannameler de İzmir'in Yunanistan'a ilhakı ilân edilirse, Kuva-yı Milliye'nin çok şiddetli eylemlere geçeceği bildiriliyor ve dūřman tehdit ediliyordu. Kâzım Bey, 13/14 Ocak günlerinde de bütün kuvvetlere taarruz için hazır olmaları emrini vermişti. Ayrıca, bütün Anadolu'ya Yunanlıların İzmir'i ilhak tasavvurunda oldukları bildirildi. Balıkesir Heyeti Merkeziyesi de, 7 Ocakta İtilâf temsilciliklerine şiddetli bir muhtıra yolladı.²⁰³ Bu hareketlerle Kâzım Bey, " *İzmir'in Yunanlılarca ilhakı kararı alınması halinde, yapılan haksızlık ve zulümlere karşı hiçbir insani ve medeni kayıpla bağlı olmaksızın şiddet hareketlerine girişeceğimizi, bu konuda kesin kararlı olduğumuzu İtilâf devletlerine iyice anlatmak istiyorduk*" demektedir.

Sonuçta, ilhak vaki olmadı diyen Kâzım Paşa, " *İtilâf devletlerinin işe müdahale ederek, şayet böyle bir tasavvurları varsa kesinlikle vazgeçmelerini, aksi takdirde filen karşı koyacaklarını Yunanlılara tebliğ ettiklerini, ecnebi dostlarımız söylediler*" demektedir.

İngiliz Kemal, bir ecnebi gibi İzmir'e girerek çalışmaya başlayıp, oradaki Kuva-yı Milliyecilerle temas ederek beyannamelerin tam zamanında dağıtılmasını ve bombaların da gereken yerlere başarıyla konmasını sağlamıştır.²⁰⁴ Beyannameleri gören Yunanlılar ve İtilâf temsilcileri telaşa dūřerek, İzmir'de Kuva-yı Milliye'ye mensup geniş bir teşkilâtın faaliyette bulunduğuna kanaat getirerek araştırmalara girişmişlerdi diyen Kâzım Pařa, İngiliz Kemal kıyafet değiştirmede o kadar başarılı olmuştu ki dönüşünde kendisini ilk görüşte tanıyamadık demektedir.²⁰⁵

İngilizlerin İstanbul'u işgal edip Mebusan Meclisinin de çalışamaz duruma gelmesi üzerine Mustafa Kemal Pařa'nın Ankara'da yeni bir meclis toplamaya çalıştığı günlerde Yunanlılar Batıdan, İngilizler de İzmit civarında kuvvetlerini artırarak millî kuvvetler üzerinde baskı kurmaya çalışıyorlardı. İstanbul Hükümetinin de dūřmanla işbirliği içinde hareket etmesini sağladığı Ahmet Anzavur, yeni bir isyan dalgası başlatmıştı.²⁰⁶ Anzavur, Biga ve Gönen köyleri halkından kurduğu mühim bir kuvvetle Gönen üzerine yürüdü. Bu sırada Gönen'de Kuva-yı Milliye olarak Kaymakam Rahmi Bey kumandasında

²⁰³ Özalp, age., C.I. s. 82; Sofuoğlu, age., s.258.

²⁰⁴ Age., s.83; Sofuoğlu, age., s.259.

²⁰⁵ Özalp, age., aynı yer.

²⁰⁶ Falih Rifkı Atay'ın İstanbul'un isyancısı dediği Damat Ferit'in İzmit Mutasarrıfı ve Mir-i Miran paşası olan Anzavur'a İngilizlerden izin alarak Maçka silahhanesinden 600 tüfek, 30.000 fişek, 80.000 makineli tüfek cephanesi verdirdiğini yazmaktadır. *Çankaya* s.246.

200 askerlik bir kuvvet bulunmakta idi. Anzavur'un Gönen'e taarruzu üzerine Gönen halkından da bir kısım vatanseverler Anzavur'a karşı savunmaya katılmışlardı. Piyade, süvari ve topçu birliklerden oluşan üstün kuvvetlerle saldıran Anzavur kuvvetleriyle 48 saat savaşan Rahmi Bey de şehit olmuştu. Gönen'e giren Anzavur kuvvetleri Kuva-yı Milliye mensuplarını tevkif ettiler. Birçok subay ve askerleri öldürdüler. Ayrıca, Gönen eşrafından Belediye başkanı ve Mudafaa-i Hukuk Reisi Hüseyin Beyi, Gönenin vatansever gençlerinden Ramis Beyi, Müftü Şevket Bey ile Mehmet Beyi şehit ettiler evlere saldırarak halkın paralarını aldılar.²⁰⁷ Anzavur Gönen'den kendisine katılan yeni kuvvetlerle Bandırma üzerine yürüdü. Bu esnada 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa Bandırma'da idi. 61.Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Bey, Yusuf İzzet Paşa'yı makine başına çağırarak, mukavemet fikrinde olup olmadığını sorduğunda, Yusuf İzzet Paşa, "*Bandırma'daki kuvvetin mukavemet için kâfi olmadığını bildirerek, yanına yaverini, birkaç subay ve biraz da kuvvet alarak Bursa'ya hareket etmek istediğini söyledi ve veda etti.*"²⁰⁸ Bunun üzerine Bandırma'da bulunan Kaymakam Seyfullah Bey'i makine başına çağırarak Kâzım Bey, "*Bandırma'da bulunan bütün subay ve askerlerle derhal Balıkesir'e hareket ediniz. Gelmeyecek olan subaylar bizden sayılmayacaktır. Pek yakında şakileri ezeceğimizden şüphe etmeyiniz*" dedi. Bu görüşmeden sonra Seyfullah Bey, subay ve askerlerle Balıkesir'e hareket etti. Anzavur böylece bir direnişle karşılaşmadan Bandırma'ya girdi. Gönen'de olduğu gibi Bandırma'da da çapulculuk ve zulümlerde bulundu.

Asilerin Bandırma'ya girmeleri üzerine Anzavur'un İstanbul'la ve Sadrazam Damat Ferit'le doğrudan irtibat kurma fırsatı doğmuştu. Damat Ferit'le telgraf başında irtibat kuran Anzavur, "*yakında Kuva-yı Millîyi perişan edeceğini bildiriyor, silah, cephane, para ve iki adet de tayyare gönderilmesini*"²⁰⁹ istiyordu.

Anzavur'un Bandırma'dan yaptığı telgraf görüşmelerini o zaman Balıkesir Telgraf Müdürü olan Yusuf Bey, özel bir tertip ile elde ederek Kâzım Bey'e iletliyordu. Böylece, Anzavur'un Bandırma'daki tertibat ve faaliyetlerinden Kâzım Bey haberdar oluyordu. Bandırma'da ilânlar, beyannameler neşreden Anzavur, İtilâf temsilcileriyle görüşüyor ve Anadolu'yu istilaya hazırlanıyordu. Karşı tedbirleri hazırlayabilmek için Anzavur'un kuvvetini, vaziyetini ve ne zaman harekete geçeceğini, düşüncelerini yakından ve tam olarak öğrenmek gerekiyordu diyen Kâzım Bey, "*karargâhında görevli olan ve bu maksatla evvelce İzmir'e gitmiş olan İngiliz Kemal'i (Esat Bey) Bandırma'ya göndermeyi düşündüm. İngiliz Kemal, teklifimi kabul etti. Kıyafet değiştirerek Amerikan mümessili sıfatıyla Anzavur ile görüşecek,*

²⁰⁷ Yakın Tarihimiz, "Kazım Özalp Anlatıyor", Cilt 2, Sayı 22, s.261.

²⁰⁸ Özalp, *Milli Mücadele* I, s. 109.

²⁰⁹ Özalp, age., s. 110.

Anzavur'un ecnebilerle münasebet derecesini, nelere ihtiyacı olduğunu ve Kuva-yı Millî aleyhindeki düşüncelerini anlayacaktı”²¹⁰ demektedir. Bu sayede Anzavur’un tasavvurlarını ve hareketini öğrenecek olan Kâzım Bey, karşı tedbirleri planlayacaktı.

İngiliz Kemal, Bandırma’da Mr. Duri adıyla bir Amerikan gemisinden karaya çıkıp, bir Rum evinde misafir kalarak büyük ikram gördü. Rumların kilisede Yunanlılar ve Anzavur’un başarısı için yaptıkları ayine katıldı. Ayinden sonra bir Rum tercüman bularak, onun aracılığı ile Anzavur Paşa’yı ziyaret ederek bir görüşme istedi. Anzavur Paşa, Amerikan temsilcisi sandığı Mr. Duri’yi kapıda karşıladı. Mr. Duri, bir merasim kıtası ile selamlanarak içeri girip görüşmeye başladı.

Anzavur, bu görüşmede kuvvetlerinin çokluğundan, teşkilâtının kuvvetinden bahsederek, bir haftaya kadar Kuva-yı Milliyeyi imha edip, ileri gelenlerini kendilerine teslim edeceğini söylemiştir. İngiliz tayyarelerinin kendisine yardımının faydalı olacağını söyleyen Anzavur, harekâtı tamamen sona erdirmek için, 50 bin İngiliz lirasına ihtiyacı olduğunu söylemeyi de ihmal etmemiştir. Bandırma’da teşkilâtı tamamladıktan sonra beş güne kadar bir kolun Gönen-Balya üzerinden Balıkesir yönüne, diğer bir kolun Susurluk üzerinden Balıkesir’e, üçüncü bir kolun da Kirmastı üzerinden Bursa’ya sevk edileceğini söylemişti.

Amerikan temsilcisi Mr. Duri, Anzavur’un isteklerini ve beyanatını not defterine kaydederek, istediği şeyleri bir iki güne kadar mutlaka temin edeceğini vadetti. Anzavur’a, mümkün olduğu kadar süratli hareket etmesini, Kuva-yı Milliye’nin ileri gelenlerinin kaçmalarına fırsat bırakılmamasını, Hıristiyanlara iyi davranılmasını, yağmacılık yapılmamasını tavsiye ederek veda etti.²¹¹

Bu konudaki gelişmeleri nakleden Kâzım paşa, “*Amerikalı Mr. Duri, Bandırma’dan telgrafla makine başında benimle görüşmek istiyordu*” diyerek, “İngiliz Kemal’in elde ettiği bilgileri derhal makine başında telgrafla vermeğe cesaret edecek kadar müsait bir vaziyette olacağını, hasımlarımızın bu derece gaflet içinde bulunacaklarını zannetmiyordum” dedikten sonra, “*meğer bizim Amerikalı mümessil, kendisine ait olarak İzmir’e gönderilen bir evrak paketinin kayıp olduğunu, bunun yolda treni tevkif eden şahıslar tarafından alınmış olma ihtimali bulunduğunu, bunun içinde izahat almak üzere Balıkesir’deki kumandanı makine başına çağırarak kendisiyle muhabere edeceğini ve bu arada Anzavur Ahmet Paşa ve maiyetinin halka ve askere iyi muamele ettiğini tebliğ edeceğini söylemiş. Bu suretle bana makine başında derhal malumat verme*

²¹⁰ Age., s. 110; Yakın Tarihimiz, “Kazım Özalp Anlatıyor”, Cilt 2, Sayı22, s.261; Sofuoğlu, age., s.329.

²¹¹ Özalp, age., s.110-111, *Milli Mücadele I* adlı eserinde Kâzım Paşa İngiliz Kemal’in Anzavur’la görüşmesinde Amerikan temsilcisi rolünde olduğunu belirtmesine rağmen, Yakın Tarihimiz adlı dergide “Kazım Özalp Anlatıyor” yazı dizisinde İngiliz temsilci diyor Yakın Tarihimiz Cilt 2, Sayı 22, s.261.

yolunu bulmuştu”²¹² demektedir. İngiliz Kemal’in iletlediği bilgiler dâhilinde Anzavur’un harekâtını tespit eden ve ona göre gereken tedbirleri almayı başaran Kâzım Bey, Anzavur isyanının bastırılmasını sağlamıştır. Bu konu ile ilgili bilgilerin devamı Anzavur İsyanı bahsinde verilecektir.

11.2. Akbaş Cephaneliği Olayı

İtilâf Devletlerince, Mondros Mütarekesi gereği olarak Osmanlı Devleti’nin silah ve cephaneliklerine ve her türlü harp malzemelerine el konulmuş ve bunları depolarda kendi askerlerinin kontrolüne almışlardı. Anadolu’daki depolardaki tüfeklerin sürgü kolları ile topların kamalarını da sökerek sahillere taşıtırmışlardı. En büyük depolar İstanbul’da ve Gelibolu yarımadasında kurulmuştu. Bu depolarda Türk subayları da çalışmakla beraber, sorumluluk İtilâf kuvvetlerine ait bulunuyordu.

Yunan işgal sahasındaki İzmir ve Manisa depolarındaki silahlara Yunan ordusu el koymuştu. Bu duruma 61. Tümen Komutanı olarak itiraz eden Kâzım Bey, “*İtilâf temsilcilerine, silah ve cephanenin mütareke hükümleri gereği geçici olmak üzere İtilâf devletleri muhafazasına terkedildiğini, Yunanlıların depolara müdahalesinin durdurulmasını*” istemiştir. Bu istek üzerine, İtilâf temsilcileri ile Yunanlılar arasında bir tartışma olmuşsa da, “İtilâf devletleri hesabına Yunan kuvvetleri tarafından muhafazası” gibi bir kararla sonuçlanmıştı.

Anadolu’da birçok yerde tüfek ve top vardı ancak tüfeklerin sürgüsü topların da kaması yoktu. İstanbul’dan gizli olarak kaçırılan tüfek sürgüleri ve top kamaları ihtiyacı karşılayacak düzeyde değildi. Balya maden fabrikalarında top kaması ve tüfek sürgüsü yaptırma girişiminden de başarılı sonuç alınamamıştı. Elde bulunan Alman tüfeklerinin cephanesi azalmıştı. Osmanlı tüfeği cephanesi mevcuttu. Alman tüfeklerini Osmanlı fişegi atacak şekilde yapılan tadilat ise tüfeklerin balistikiyetini bozuyordu. Cephelere mücadele için gelen halka verilecek silah bulunamıyordu. İşte böyle bir durumda, Gelibolu’daki en çok silah ve cephaneye bulunduğu bilinen Akbaş depolarının Anadolu’ya nakilleri düşünüldü. Bu sıralarda Rusya’daki Bolşevikliği ortadan kaldırabilmek için İtilâf devletleri görevlileri Bolşevik Ruslara karşı savaşan Çarlık yanlısı bir kuvvet olan Rus Generali Vrangeli (Nikolayeviç Vrangeli) ordusu askerlerine Akbaş depolarındaki silah ve cephaneleri sevk etmeyi düşünüyorlardı.²¹³ Bu amaçla bazı nakliye gemileri Gelibolu önlerine geliyordu. Depolar birçok İtilâf savaş gemilerinin kontrolünde idi. Bu koşullarda

²¹² Özalp, age., s. 111.

²¹³ İstanbul basınında bu hususla ilgili haberler çıkınca Bölgedeki Kuvay-ı Milliye ile Heyet-i Temsiliye’nin dikkatini çekmişti. Sofuoğlu, age., s.266; Ayrıca bakınız Mücteba İlgürel, “Akbaş Cephaneliği Baskını” Tarih Dergisi, Özel Sayı. 1981. s.272.

Akbaş'tan bu silah ve cephanenin Anadolu'ya geçirilmesi pek güç bir işti. İtilaf donanmasının arasından karşıya geçip, muhafız müfrezeleri etkisiz hale getirdikten sonra bu cephaneleri nakledecek vasıtaları bulmak, iskeleye getirecek gemilere yüklemek ve tekrar donanma arasından karşı sahile geçirmek pek zorlu bir işti. Bu imkânsız gibi görünen işi büyük bir fedakârlıkla ve başarıyla neticelendirerek, Akbaş depolarındaki silah ve cephaneler, depoların muhafızı olan Fransız müfrezesiyle beraber bir gecede Anadolu sahiline nakledildi. Bu önemli görevi Köprülülü Hamdi Bey üzerine almıştı. Hamdi Bey, yanına aldığı 10 Kuva-yı Milliye askeriyle Balıkesir'den Biga'ya hareket etti. O sıralarda Gönen havalisinde Anzavur taraftarlarını takip etmekte olan Dramalı Rıza Bey'i de 61. Tümen Komutanı ve 14. Kolordu Komutan Vekili Kâzım Bey, 40 askerle birlikte Hamdi Bey'in emrine gönderdi. Biga'da Hamdi Bey'le birleşen bu kuvvete, Biga ve havalisine hâkim olan Kuva-yı Milliye'den Kara Hasan da katılarak, Hamdi Bey'in emrine tabi oldu. Dramalı Rıza Bey, Biga'dan kıyafet değiştirerek iki arkadaşı ile Rumeli sahiline geçti. Bir hafta kadar Akbaş depolarının etrafında çoban kıyafetiyle tetkiklerde bulundu. Bazı köylülerle tanıştı. Muhafızların vaziyet ve mevkilerini, nöbetçilerin adedini ve ne şekilde nöbet değiştirdiklerini, telefon hatlarını, depoların ihtiva ettiği malzemenin miktarını, depolardan iskele civarına gelen yolları, sahilde kayıkların yanaşabileceği noktaları öğrendi. Sonuçta yapılacak iş için gerekli bütün bilgileri toplayarak Biga'ya döndü. Öğrendiklerini Hamdi Bey'e anlattı. Hamdi Bey, durumu bir şifre ile Kâzım Bey' aktardı. Akbaş depoları Fransız müfrezelerinin muhafazası altında bulunuyordu. Muhafaza tedbirleri de çok dikkatli alınmıştı.²¹⁴

O sırada İstanbul Bahr-ı Sefid ve Boğaz Kumandanı olan, Galatalı Şevket Bey'e 14. Kolordu Komutan Vekili sıfatıyla telgraf çeken Kâzım Bey, "*Lâpseki ve Karabiga civarında kalan kolorduya ait eşyanın Bandırma'ya nakli için bir motor göndermesini ve motor kaptanına da, Lâpseki'de tarafımdan gönderilen memurun kendisine vereceği emre göre hareket etmesi lüzumunun tebliğini rica ettim*" demektedir. Kolorduya ait nakledilecek eşya mevcut olmadığını belirten Kâzım Paşa, "*Sadece bir motor getirtebilmek düşüncesiyle bu telgrafi yazdım. Lâpseki'de bulunacak memur ise kolordunun bir subayı kıyafetine girmiş olan Hamdi Bey'di*" demektedir.²¹⁵

Müstahkem Mevki Kumandanlığından gönderilen motor Lâpseki'ye gelmişti. Gece Anadolu sahilinde bulunan kayık ve mavna gibi vasıtalar da motora bağlatıldı. 30 kadar silahlı Kuva-yı Milliye askeri 26-27 Ocak 1920 gecesini Rumeli sahiline

²¹⁴ Özalp, age., s.90; Sofuoğlu, age., s267.

²¹⁵ Age. Aynı yer ; Sofuoğlu, age., aynı yer.

hareket ettiler. İtilâf gemilerine görünmeden karşı sahile geçtiler. Evvela telefon hatlarını kesen millî müfreze askerleri, Fransız nöbetçileri esir aldılar. Sonra da, muhafız müfrezesinin oturduğu binayı sardılar. Şaşkına dönen Fransızlar teslim oldular. Oradaki Türklerin de yardımıyla depolardaki silah ve cephaneleri sahildeki vasıtalara naklettiler. Hava aydınlanmadan sekiz bin tüfek, beş bin sandık cephaneye ve üç yüz mitralyöz kayıklara yerleştirildi. Planlar o kadar mükemmel ve muntazam yürütülmüştü ki civardaki depoların muhafızları ile görevli diğer müfrezeler ve İtilâf savaş gemileri sabaha kadar hiçbir şeyden haberdar olmamışlardı. Sabah olmadan evvel, esir alınan Fransız müfrezesinden 20 asker de dâhil olmak üzere silah ve cephaneye ile dönen fedakâr ve kahraman Kuva-yı Milliye askerlerimiz Lâpseki civarına vardılar.

İtilâf kıtaları ile donanmasının sabah olur olmaz hadiseden haberdar olacakları muhakkak olduğundan, Anadolu sahilinde de boşaltma tertibatı tamamen hazırlanmıştı. Boşaltma işi de kısa bir zamanda tamamlandı. Silah ve cephanenin sahilden içeriye nakline hemen başlandı. Bu malzeme evvela en yakın sırtlar gerisine, bütün civar halkın gayretiyle getirildi. Bu suretle sahilden vuku bulacak herhangi bir saldırıya karşı emniyete alındı. O gün Lâpseki'ye bir Fransız gemisi gelmiş, fakat ortada kaptan ve mürettebatı karaya çıkarılmış boş bir motordan başka bir şey bulunmadığından bütün hiddetini bu boş teknedeki alması ve motoru batırmışlardır. Fransızların esir alınan müfrezesi askerleri ellerine iki günlük yiyecekleri verilerek geri yollandılar.

Kâzım Bey, 20. Kolordu Komutanlığı aracılığı ile Köprülülü Hamdi Bey'in bu başarılı askeri hareketi hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya da bilgi verdi.²¹⁶

Hadise duyulunca Kuva-yı Milliye mensupları ve taraftarları sevinçlerini ilan ettiler. Her taraftan tebrik telgrafları yağıyordu. Bu vesile ile Mustafa Kemal Paşa da, Heyeti Temsiliye namına bir tebrik telgrafı gönderdi.²¹⁷

Akbaş'tan nakledilen silah ve cephanelerin sahile yakın olmasının mahsurlu görülmesi nedeniyle daha emniyetli olması için sahilden en az iki günlük bir mesafeye sevk edilmesini Kâzım Bey'le Hamdi Bey kararlaştırmışlardı. Silah ve cephaneler Tabak nahiyesinin Yenice karyesi ve civarındaki köylere nakledilmişti. Akbaş olayından sonra Biga'ya dönen Hamdi Bey, burada Akbaş'tan kaçırılan silahlarla Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi adına Yunanlılara yapılması düşünülen taarruz için beşbin kişilik bir kuvvet hazırlamak üzere çalışmalara başlamıştı. Askerlerin yedirilip giydirilmesi için ihtiyaç

²¹⁶ M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.3 (1919-1927) Belgeler s. 191-192, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Kutlama Koordinasyon Kurulu, Bu Günkü Dilde Yayına Hazırlayan İsmet Gönülal. Belge:239.

²¹⁷ *Nutuk*, C.3, (1919-1927) Belgeler s.192;Özalp, age., s. 91-92; Sofuoğlu, age., s.270. vd.

duyulan paranın halktan toplanması gerekiyordu. Üstelik gereken yardımın bir hafta içinde tedariki istenmişti. Bu durum köylüler arasında korku ve telaş yaratmıştı. Köylünün bu durumundan yararlanan Anzavur, Biga köylerinde isyan için gizlice faaliyet göstererek Akbaş'tan getirtilen silahlardan Kuva-yı Milliye'nin yararlanmasını engellemek için mutaassıp halkı el altından tahrik etmiş ve Gâvur İmam lakaplı İmam Fevzi'yi de taraftar kazanarak, birçok köylülerle de birlikte 17 Şubat 1920 de Biga'yı basmıştı.²¹⁸

Hamdi Bey, emrindeki adamlarla bir müddet Anzavur kuvvetleriyle çarpıştıktan sonra Dramalı Rıza Bey'i kuvvetlerin çoğu ile silah ve cephanelerin güvenliği için silahların bulunduğu Yenice karyesine göndermişti.

Anzavur ile Gâvur İmam bütün köyleri Kuva-yı Milliye aleyhine harekete geçirince Hamdi Bey, emrindeki 15 kişi ile şehir içinde uzun süre karşı koyamayarak silahların bulunduğu Yenice karyesine doğru çekilmişti. Ancak, maalesef bu geri çekiliş esnasında Anzavur ve Gâvur İmam'ın adamları tarafından şehit edilmişti.²¹⁹

Hamdi Bey, Anzavur ve Gâvur İmam'ın köylüleri Biga'ya hücum için uğraştıklarını haber alınca telgrafla makine başında Kâzım Bey'le görüşüp, kendisinin Biga'da mukavemet edeceğini başarılı olamazsa Yenice'ye çekileceğini bildirip, buraya kuvvet gönderilmesini istemişti. Kâzım Bey, Hem Hamdi Bey'e yardım hem de silah ve cephanenin kurtarılması için derhal kuvvet çıkardıysa da maalesef yardım kuvveti olayların süratle gelişmesi sonucu zamanında yetişememişti.

Biga ve Gönen kasaba ve köylerinden çok sayıda halk Anzavur ve Gâvur İmam kuvvetlerine katılarak, silahları almak için yürüyüşe geçmişlerdi.²²⁰ Kâzım Bey, "*Hamdi Bey, henüz Biga'da iken kendisiyle görüşmüştüm. Yenice karyesine yetişeceğini zannediyordum. Balıkesir ve Edremit'ten Yenice istikametinde kuvvetlerimiz harekete geçmişlerdi. Vaziyet mühimdi. Balıkesir'den Binbaşı Muhtar Bey, Necati Bey, bir müfreze ile hareket etmişlerdi. Onlara Vasıf Bey, İngiliz Kemal, Giresunlu Bulgurcu Mehmet Efe maiyetiyle ve Balyalı Mustafa Çavuş da bu kuvvete katılarak Yenice karyesine yetişmişlerdi. Fakat sayıca fazla olan haydutların şiddetli*

²¹⁸ Sofuoğlu, age., s.286. Kazım Özalp, Biga baskın gününü 20 Şubat 1920 günü olarak yazmıştır.

²¹⁹ Uluğ İğdemir, *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları*, TTK. Basımevi Ankara 1989, s.12-13; Özalp, age., s. 98; Sofuoğlu, age., s.287.

²²⁰ Uluğ İğdemir, *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları* (Günlük Anılar) adlı eserinde, Biga'da halkın birçoğunun Anzavur'a katılmasının sebebi olarak, "*Hamdi Bey, Akbaş olayından sonra Biga'da millî bir alay kurarak Akhisar cephesine göndermeyi düşünüyordu. Alayın ihtiyacı için paraya ihtiyaç vardı. Biga ve köylerinden 120 bin lira civarında bir iane toplamayı düşünüyordu. Bu iane, köylerin nüfusuna ve zenginliğine göre bir nevi vergi olacaktı. Hamdi Bey'in bu planı çabucak etrafa yayıldı. Kara Hasan çetesinden kaçmış olup köylerde gizlenenler, ayrıca millî örgütlenmeye taraftar olmayan padişahçılar halkın arasında Hamdi Bey aleyhine propagandaya başladılar ve bu iane işini abartılmış biçimde halka anlatmaya koyuldular. Biga ayaklanmasında bu propaganda birinci derecede etkili olmuş, olumsuz ortamı haber alan Anzavur harekete geçmiş ve Biga ayaklanması böylece gerçekleşmiştir*" demektedir. s.87.

baskısı karşısında uzun müddet dayanamayacaklarını anlayan Dramalı Rıza Bey ve emrindekiler, asilerin eline geçmesine fırsat vermemek için, silah ve cephanenin bulunduğu binaları ve camiyi havaya uçurdular.” Bu büyük bir hataydı diyen Kâzım Bey, “Çünkü Yenice’ye takviye kuvvetler gönderilmişti. Ben de, mühim bir kuvvetle bizzat Balıkesir’den Yenice’ye hareket etmiştim. Rıza Bey, biraz daha dayanabilmiş olsaydı yetişeceğimiz muhakkaktı” demektedir.²²¹

Köprülülü Hamdi Bey’in büyük kahramanlık ve fedakârlıklarla düşman elinden kaçırdığı silahlarımız, bir kısım hainlerin gayretkeşliği, iletişim olanaklarının yetersizliği ve yeteri tedbirlerin zamanında düşünülmemesi gibi nedenlerle maalesef hem Hamdi Bey’in hayatına mal olmuş hem de o imkânsızlıklar içinde büyük işe yarayacak silah ve cephaneler heba olmuştu.

Batı Anadolu’da milli mücadele hareketini en çok meşgul ve tehdit eden, Kâzım Bey’in de çok uğraşmak zorunda kaldığı ve sonunda ortadan kaldırılmasında etken olduğu en tehlikeli olaylardan biri de Anzavur isyanlarıdır. Milli Mücadele hareketine karşı İstanbul hükümeti adına isyan eden, İngiliz ve Yunan kuvvetlerince de desteklenen bu isyan olayları, Miralay Kâzım Bey’in o dönemdeki yaşamında önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu nedenle konularımıza dâhil olmuştur.

12. ANZAVUR İSYANLARI

İstanbul hükümeti, millî kuvvetlerin faaliyetlerini önleyemeyince milleti içten bölecek ve birbirine düşürecek bir hareketi gerçekleştirmek için, İzmit eski mutasarrıfı, emekli bir jandarma binbaşısı ve eski bir Teşkilâtı Mahsusa görevlisi olan Ahmet Anzavur’u Kuva-yı Milliye karşı görevlendirdi. Anzavur ilk olarak 1919 yılı Ekim ayında Gönen ve Manyas yöresindeki Kafkas göçmen köylerinden topladığı gönüllülerle Marmara yöresinde Kuva-yı Milliye karşı ilk ihtilâl hareketini başlattı.²²² 25 Ekim 1919 tarihiyle 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa’ya bir telgraf çeken 61. Tümen Kumandanı Miralay Kâzım Bey, “İstanbul’dan Gönen’e gelen Ahmet Anzavur’un Manyas’ta millî hareket aleyhine teşkilat yapmakta olduğunu bildirerek, Bandırma’daki bazı Çerkez ileri gelenlerinin isimlerini bildirerek, bunlar aracılığı ile Anzavur’u fikrinden vazgeçirmeye çalışmasını rica etmiştir.”²²³

14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, 2 Kasım 1919 günü Harbiye Nezaretine bir şifre ile Anzavur’un faaliyeti hakkında bilgi vererek, Anzavur’a karşı aldığı tedbirlerden bahsedip, hareketinin takip edildiğini bildirerek, Yunanlılara karşı Soma ve

²²¹ Özalp, age., s.98-99 ; İğdemir, age., s.86; Sofuoğlu, age., s.288.

²²² Apak. Rahmi, *Garp Cephesi nasıl Kuruldu*, s.123 vd.; Sofuoğlu, age., s.213.; Vikipedi:Özgür Ansiklopedi (tr.wikipedia.org/wiki/ Ahmet Anzavur); İğdemir, age., s.91.

²²³ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı:9, Vesika:219; Sofuoğlu, age., s.214.

Akhisar cephelerindeki nizamiye ve millî kuvvetlerimize karşı içeriden ve arkadan yapılacak tehditlere karşı himaye etmek amaçlı Bursa'daki 56. Tümen 250-300 kişilik bir kuvvetin Bandırma'ya hareketini emrettiğini, Balıkesir ve Bandırma'da kuvvetli bulunmak, Manyas ve Gönen havalisinde de kuvvetli bir müfreze bulundurmak üzere tedbirler aldığını belirtip, Kirmastı (Mustafakemalpaşa) ve Bandırma'daki 56. Tümen 61. Tümen Kumandanı Miralay Kâzım Bey'e verdiğini 56. Tümen Kumandanlığına bildirmiştir.²²⁴

Ahmet Anzavur ise Şah İsmail, Cambazlı Hakkı, Kadir, Aleksili Nuri, Sülüklülü Davut gibi birtakım eşkiyayı etrafına toplayarak, Manyas bölgesinde gizli faaliyete başlamıştı. Önceleri halktan yana gözükersen, toplayacağı kuvvetle Yunanlılara karşı hareket edeceğini, fakat önce Yunanlıların karşısında bulunan İttihatçıları cezalandırmak kararında bulunduğunu ilân etti. Bu durumu değerlendiren 61. Tümen Kumandanı Kâzım Bey, *“Gayesi pek açıktı. Yunanlılarla meşgul olduğumuz bir sırada bizi ansızın arkamızdan vuracaktı. Bu durumu düşünerek bu fikirden vazgeçmesi gerektiğini kendisine anlatmak üzere Köprülülü Hamdi Bey'i Anzavur'a yolladık Teklifimizi kabul etmeyen Anzavur, faaliyetine devam etti. Gönen ve Manyas'tan topladığı kuvvetlerle Susurluğa giderek buradaki askeri depoları yağma ederek, tesadüf ettiği askerleri terhis ederek Kuva-yı Milliye dağıtmak maksadıyla Bandırma'ya doğru yürümeye başladı”*²²⁵ diyor.

Anzavur avanesiyle Balıkesir'in kuzeyinden Demirkapı köyüne geldiği zaman, Kâzım Bey de Balıkesir'den topladığı ve cephelerden getirttiği kuvvetlerle Demirkapı'ya doğru hareket ettiler. Geceyi Balıkesir'le Demirkapı arasında geçirdiler. Sabaha karşı Anzavur'a nasihat için gönderilen Çerkez Sait Bey, Anzavur'dan Kâzım Bey'e bir mektup getirdi ve Anzavur'un fikrinden vazgeçmediğini beyan etti. Anzavur mektubunda, *“Siyaset-i İslamiye ve Osmaniye'yi İttihatçılardan kurtarmak ve Yunan cephesine karşı hakiki ve parasız hizmete amade bir millet ordusu vücuda getirmek azmindeyim. Bana karşı gelmek isterseniz sizi vazife-i askeriyesi haricine çıkmış ve yegâne düşmanım olan İttihatçılara iltihak etmiş bir çete addetmekte mazurum. Bundan dolayı tevelliüt edecek mesuliyeti harbiye doğrudan doğruya size ait olacaktır. Yarın Balıkesir halkı ile temas etmek üzere geldiğim zaman vazife-i resmîyenizi bi-terafane istimal ettiğinizi görmek isterim azizim”*²²⁶ diyordu.

Anzavur bizi Balıkesir'de zannediyordu. Hâlbuki biz, Demirkapı'ya bir buçuk saat mesafesi olan bir yerde bulunuyorduk diyen Kâzım Paşa, Anzavur'a karşı hareketini anlatarak, *“Hamdi Bey'i emrindeki süvarilerle derhal Demirkapı'ya hareket ettirdim. Bunları*

²²⁴ Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, C.I, 8.Baskı, Kastaş Yayınları 1987, İstanbul, s.359-360.

²²⁵ Özalp, age., s.65; Sofuoğlu, age., s. 218-219.

²²⁶ Age., s.66 ; Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. I, s.359; Sofuoğlu, age. s. 221.

takiben piyade ve topçularımız da yola koyuldular. Mürtecilerden daha faal ve daha cesur davranarak üzerlerine atılmak ve seri darbe indirmek gerekiyordu” diyor. Hamdi Bey’in emrinde bulunan Balıkesir eşrafından Rasim Bey, Hulusi bey, Hayrettin Bey, Muzaffer Bey ve daha başkalarından kurulan süvari kuvveti Demirkapı’nın cenup tarafında Anzavur’un nöbetçileriyle karşılaşarak çarpışmaya başladılar. Az sonra Kâzım Bey de komutasındaki piyade ve topçularla yetişerek, topçu ateşini takip eden hücum Anzavur’un kuvvetlerini fena halde şaşırttı. Bu sırada Kirmasti’den gelen Kaymakam Rahmi Bey’in kumandası altındaki kuvvetle Bandırma’dan gönderilen Yüzbaşı Selim Efendi’nin kuvveti, evvelce verilen emir ve talimata göre tam zamanında kuzeyden Demirkapı önlerine yetişmiş bulunuyorlardı. Böyle ani bir şekilde her taraftan sarılan şakiler, şaşkın darmadağın bir halde dağlara kaçmaya başladılar. Anzavur’un muhakkak yakalanması için bütün kuvvetlerle takibe koyulmalarına rağmen Anzavur yine de kaçmayı başardı. Demirkapı’dan dağılan Anzavur kuvvetleri Manyas’a kadar takip edilmişti. Bu takip süresinde tekrar mukavemete cesaret ettiklerinden, Biga’dan Kara hasan ve Bandırma’dan Yüzbaşı Rıza Bey’in emirlerinde kuvvet hazırlanarak, takipte bulunan Kaymakam Rahmi, Yüzbaşı Selim ve Dramalı Rıza beylerin kuvvetleriyle birleşmeye memur edildiler. Anzavur birkaç gün gizlendikten sonra, avenesinin bir kısmı ile Gönen civarında görülmüş ve ansızın Gönen’i basarak pek çok zulüm yapmıştır. Takip kuvvetlerinin yetişmesi üzerine Gönen’den çıkarak adamları ile kaçmış, ancak daha birkaç yerde takip kuvvetleriyle çarpışmalar yapmıştır. Nihayet 28 Kasım’da Ulubat’ta yapılan bir çarpışmada perişan olarak yeniden kaçmıştır. Maalesef ele geçirilememiştir.²²⁷

Bu Anzavur Ahmet’in Kuva-yı Milliye karşı ilk isyanıydı. İstanbul’a giden Anzavur 1920 yılı Şubat ayı itibariyle yeniden faaliyete geçecek ve bu defa daha tehlikeli durumlar yaratacaktır. Bu olayların gelişimi de aşağıda verilmiştir.²²⁸

12.1. II. Anzavur İsyanı ve Gâvur İmam

1920 Yılı Şubat ayından itibaren Biga ve yöresine hükmeden Gâvur İmam olarak zikredilen, Pomak asıllı İmam Fevzi ile işbirliğine giren Anzavur Ahmet, İstanbul’un işgal edildiği, Yunanlıların saldırılarını artırdığı bir dönemde ve İstanbul’da Damat Ferit hükümetinin tekrar işbaşına geldiği günlerde düşmanla bir plan içerisinde

²²⁷ Kazım Özalp Anlatıyor, *Yakın Tarihimiz* Cilt 2, Sayı 21, s.231-232; Sofuoğlu, age., s.221.

²²⁸ Kazım Paşa, bu ilk Anzavur isyanı bastırıldıktan sonra cepheleri teftiş için Akhisar cephesine gittiğinde üstün düşmana karşı kahramanca savaşan kuvvetlerimizi övdükten sonra onlara, “*ileride Cumhuriyet ordusunu kuracak olan millî kuvvetlerimizin, Padişah kuvvetlerine karşı ilk galibiyetlerini aldıklarını ifade etti. Orada bulunan Akhisar Alay Kumandanı Celâl Bey (Bayar), bu hadisenin önemini belirten bir konuşma yaptı*” demektedir. Özalp, age., s.68.

büyük bir tehlike arz etmeye başlamıştı. Anzavur, Osmanlıdan paşalık unvanı aldığı gibi İngiliz gizli servisinin adamı olan Papaz Frew 'dan da maddi destek görüyordu.²²⁹

Anzavur ikinci defa 16 Şubat 1920'den itibaren Biga'da kuvvet toplayarak, Kumandan Sabri Bey emrinde gönderilen kuvvetlerin Biga'ya ilerlemesine mani olup, bölgedeki kuvvet ve nüfuzunu artırmıştı. Biga ve Gönen köyleri halkından kurduğu mühim bir kuvvetle Gönen'e varmıştır. Piyade, topçu ve süvariden kurulu bir kuvvetle Gönen'e Taarruz eden Anzavur kuvvetlerine karşı, Gönen'de kaymakam Rahmi Bey kumandasında 200 askerlik bir kuvvete halktan da silahlanarak Anzavur'a karşı savunmaya katılanlar olduysa da Gönen savunması 48 saat sürmüş ve Kaymakam Rahmi Bey dâhil pek çok şehit verilmiştir. Gönen'e giren Anzavur kuvvetleri pek çok çapulculuk yaparak Kuva-yı Milliye mensuplarını tevkif ettiler. Birçok subay ve jandarmaları öldürdüler. Bu arada Müftü Şevket, Belediye Başkanı ve Müdafay-ı Hukuk Reisi Hüseyin Bey'i şehit ettiler.²³⁰ İstanbul'da Kuva-yı Milliye aleyhtarı Hürriyet ve İtilâf, Nigehbancılar, Kızıl Hançerliler ve Teâli İslâm Cemiyeti ittifak ederek, İngilizlerin de desteğiyle bir Cemiyet-i Ahmediye örgütünü teşkil edip, Anadolu'da bulunan Kuva-yı Ahmediye teşkilâtıyla birleşerek, dini propaganda ile taassup altındaki halkı Kuva-yı Milliye karşı isyan ettirip cihat ilân etmek istiyorlardı. Bunlar Biga'da başlayan Anzavur isyanının ikmaliyle Gönen'i müteakiben Bursa'ya da elde ederek Adapazarı hareketiyle birleşmeyi planlıyorlardı.²³¹ İstanbul İngilizlerce işgal edilip, Vahdettin'in tekrar işbaşına getirdiği Damat Ferit ve yardımcılarını bu defa Anzavur'un Kuva-yı Milliye'yi imha edeceğine inanmaya başladılar.²³²

Gönen'de kendisine katılan yeni kuvvetlerle gücü daha da artan Anzavur, Bandırma üzerine yürüdü. Bandırma'da bulunan 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, Bandırma'daki kuvvetlerin karşı koymaya yeterli olmaması nedeniyle Bandırma'dan ayrılarak Bursa'ya hareket etti. Bandırma'da bulunan Kaymakam Seyfullah Bey'i arayan 61.Tümen Kumandanı Kâzım Bey, Bandırma'da bulunan bütün subay ve erlerle Balıkesir'e gelme talimatı verince Anzavur, Bandırma'ya mukavemet görmeden girdi.²³³

Bandırma'dan sonra ilerleyişini sürdüren Anzavur kuvvetlerinden Gavur İmam, iki bin silahlı ile Balya üzerinden Balıkesir'e ilerlerken, Anzavur' da beş bin kişi ile

²²⁹ Özalp, *Milli Mücadele I*, s.110; Vikipedi, Özgür Ansiklopedi(tr.wikipedia.org/wiki/Ahmet_Anzavur); Apak, *Yetmişlik Bir Subay'ın Hatıraları*, s. 193.

²³⁰ Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s.127.

²³¹ Bakınız 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir ile 20 Kolordu Vekili Mahmut Bey yazışmaları. Karabekir, age., s.469. vd.; Sofuoğlu, age., 283.

²³² Selek, age., s.361.

²³³ Özalp, age., s.110.

Kirmasti'ye girdi. Diğer taraftan Susurluğu işgal etti. Millî kuvvetler için dinsiz imansız diyen Anzavur Cuma namazını Bursa'da Çınılı Camide kılacağını ilân etti.²³⁴

Durumu değerlendiren 61. Tümen Kumandanı Kâzım Bey, “*Millî Mücadelemizde geçirdiğimiz en mühim anlardan biri ortaya çıkmıştı. Yapılacak tek bir iş vardı. İzmir etrafındaki bütün millî cephelerden yardım isteyerek, bütün kuvvetlerden istifade etmek, kuvvetimizin büyük bir kısmını düşmanın önünden çekmek, diğer düşmanın önüne koymak. Bunun manası şu olacaktı: Cephelerde yalnız oyalamaya yetecek kadar kuvvet bırakarak süratle Balıkesir’de toplanılacak ve Anzavur’a şiddetli bir darbe indirilecekti*” demektedir. Bundan Yunanlılar istifade etmeye kalkışarak, bir kısım toprak daha istila etmeleri muhtemeldi. Anzavur’un ilerlemesi de aynı derecede belki de daha fazla zararlı idi. Bu nedenle Kâzım Bey, kuvvetleri iç düşmana yöneltmeyi daha doğru buldu. Anzavur muvaffak olur ise memlekette hürriyet ve istiklâl ruhu öldürülür, vatani dış düşmanların istilasına açık bırakmak isteyenlerin zaferi gerçekleşebilirdi.

Kâzım Bey, İşte ben, milletin istiklâl için ateşlediği mukaddes silahlar uğruna, Yunandan gelecek zararı tercih ederek, bütün varlığımızla Anzavur ’un mevcudiyetimize kasteden tecavüzüne karşı koydum. Görüşlerimi ve kararımı diğer cephe kumandanlarına da bildirdim. Görüşlerimi kabul eden kumandanlar emirlerindeki kuvvetlerin çoğunu emrimde hazır bulundurduklarını bildirdiler. Cephelerdeki kuvvetlerin çoğunun süratle Balıkesir’de toplanmaları emrini verdim demektedir.²³⁵

Çerkez Ethem’e çektiği özel telgrafta genel durumu açıkladıktan sonra, “*Ben son itaat edecek neferim kalıncaya kadar dövüşeceğim. Fakat maksat şahsi şeref değil, ortak ve mukaddes bir gayedir. Durum muhataralıdır. Bu bakımdan bizzat ve kâfi bir kuvvet ve süratle Balıkesir’e hareket ediniz. Kuvvetlerin Akhisar istasyonundan trenle Balıkesir’e kadar sevki mümkündür. Bu, süratle gelmenize yardım eder. Telgraf başında muvafakat cevabınızı bekliyorum. 61. Fırka Kumandanı Miralay Kâzım*”²³⁶ diyerek Çerkez Ethem’in Anzavur’la savaşa acele katılımını sağlamaya çalışmıştır.

Salihli cephesinden Ethem’in kumandasında süvari ve piyadeden oluşan iki bin mevcutlu bir müfreze geldi. Demirci Efe de, Aydın cephesinden 600 süvari zeybek gönderdi. Akhisar cephesinden, Millî Alay Kumandanı Hafız Hüseyin Bey kumandasında millî kuvvetlerle 14. Süvari Alayı’nın büyük bir kısmı, Soma cephesinden Selâhaddin

²³⁴ Age., s. 112; Apak, age., s. 129.

²³⁵ Özalp, age., s.112; Atatürk de aynı görüşte olduğunu *Nutuk*’ta belirtmektedir. Cilt II, s.464.

²³⁶ Özalp, age., s.113; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s.247; Çerkez Ethem Salihli Bölgesi Heyet-i Merkeziyesi ’ne bağlı bir kuvvet iken, bu yardım çağrularına kendi inisiyatifi ile haber vermeden katıldığı için Heyet-i Merkeziye Başkanı İbrahim (Tahtakılıç) Bey’den kendi başına haber ve izin almadan davrandığı için tekit yazısı almıştır. İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.373, Yazının metni için bakınız age., s.400.

Efendi kumandasında kuvvetli bir müfreze, İvrindi ve Ayvalık bölgesinden de önemli kuvvetler geldi. Bütün bunları Balıkesir’de toplayan Kâzım Bey, Balıkesir’den de Keçeci Hafız Emin Bey kumandasında millî bir süvari müfrezesi kurulmasını sağladı. Binbaşı Salim Bey kumandasındaki nizamiye kuvveti de bunlara katıldı. Eskişehir, Bilecik ve Bursa’dan da yardımcı olacak millî kuvvetler kuruldu ve sevk edildi.²³⁷ Bu hareket süresince Ali Fuat Paşa da Ankara’dan Bursa’ya gelmişti.²³⁸

Kâzım Bey, “*Harekâtın idaresini ve bütün kuvvetlerin kumandasını üzerime aldım. İzmir’den yanıma gelmiş olan kardeşlerim Hüsnü, Nazım, Fethi ve Kenan da harekâta iştirak ettiler.*” Mustafa Kemal Paşa da Heyeti Temsiliye adına 3 Nisan 1920’de yayınladığı beyannamede, “*61. Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Bey’e Karesi lıvası ve 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey’e de Hüdavendigâr vilayeti dâhilindeki tek mil Kuva-yı mülkiye ve askeriye ve milliyeyi deruhte eyleyerek, dâhili memlekette ihdas etmek istedikleri tefrikaya mani olmak için her tedbire teşebbüs edebilmeleri, vahdet ve istikbâli milliyi ihlâlâ teşebbüs edecek veya idameyi vahdet için ibrazı mesai etmeyecek bilumum memurini mülkiye ve askeriye hakkında cürümün derecesine göre azil, hapis, idam gibi her nevi cezaları tatbik için salahiyeti fevkalade verilmiştir. Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal*”²³⁹ diyerek yetkilendirildiklerini belirtiyordu.

Anzavur’un plânlarını İngiliz Kemal’in iletmiş olduğu bilgiler sayesinde öğrenen Kâzım Bey, kuvvetlerin bir kısmını Gönen’den Balya-Balıkesir yönünde ilerleyen Gâvur İmam’a karşı Balya ile Gönen arasında savunma amaçlı tertibat aldırırken, Balıkesir’de cephe kumandanlığı vekâletine Avni Bey’i bırakıp 14 Nisan 1920 de büyük kuvvetlerle Anzavur’un bulunduğu Susurluk bölgesine hareket etti. Bir gün sonra 15 Nisan Perşembe günü akşamı ileri kıtalar Susurluk ile Kirmastı arasında Yayaköy sırtlarında Anzavur kuvvetleriyle karşılaştılar. Anzavur kuvvetlerine karşı başlatılan şiddetli taarruz ertesi gün akşama kadar devam etti. Anzavur kuvvetlerinin kesin bozgunuyla sonuçlandı. Anzavur neye uğradığını şaşırmış, Bandırma’ya doğru kaçmaya başlamıştı. Süvariler de Anzavur kuvvetlerini şiddetle takibe koyuldular.

Gönen’den ilerleyen Gâvur İmam’a karşı yardımcı kuvvetlerle 16-17 Nisan da Balya bölgesine geçen Kâzım Bey, Gâvur İmam’a karşı cesurca direnen kuvvetlere ihtiyatlarıyla yetişerek, bütün kuvvetlerle taarruza geçti. Gâvur İmam kuvvetleri de

²³⁷ Selek, age., s.362; Dürizade Abdullah Efendinin fetvasının etkisinden bahseden Falih Rıfkı, Eskişehir’den Bursa’ya doğru isyanı bastırmaya gönderilen kuvvetler kaçmışlardı. Subaylar er kıyafeti giyerek kaçış nedenlerini araştırdıklarında, Köylü ve hoca kıyafetli kimseler, “*Anzavur ve adamları Padişahın Müslüman askerleridir. Onlara silah atmak cinayettir, padişaha isyan etmektir*” dediklerini naklediyor. Atay, age., s. 246.

²³⁸ Özalp, age., s. 113.

²³⁹ Özalp, age., s. 114; İsmet İnönü, *Hatıralar*, I. Kitap, s.202-203; Selek, age., s.361-362; Sofuoğlu, age., s.317.

bozulup, kaçmaya başladı. Kirmasti'ye giren kuvvetler asileri takip ederek Bandırma'ya girdiler. Bandırma'da İngilizlerin kontrolü altında bulunan çok sayıdaki silah cephane ve topları da kurtardılar.²⁴⁰ Burada iki kola ayrılan kuvvetlerden bir kol Gönen, diğer bir kol da Karabiga üzerinden Biga yönünde ilerlediler. Gönen üzerinden Biga'ya ilk giren kuvvetler Biga'yı işgal etti. Böylece, saltanatçıların bütün Kuva-yı Millî'yi dağıtacaklarına inandıkları Halife kuvvetleri, üç gün içinde dağıtılmış ve imha edilmişti. Kaçan Anzavur kuvvetlerini kurtarmaya Karabiga İskelesi'ne ecnebi gemileri gelmişti. Anzavur da bir İngiliz savaş gemisine binerek kaçtı. Gemilere binme fırsatı bulabilenler kurtuldular. Millî kuvvetler isyancıları sahile kadar takip ettiler. Sahilden vatanseverlerin yaylım ateşi işitilmeye başlayınca eşkıyanın sığındığı gemiler, İngiliz savaş gemileri limandan süratle uzaklaştılar.²⁴¹

Bu esnada Bolu, Düzce ve Hendek istikametindeki isyanlar da tehlikeli bir durum yaratmıştı. Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey, Biga'da bulunan Ethem'i telgraf başına çağırdı. Önce zaferini tebrik ettikten sonra, "*Umumi durum iyi değildir. Mustafa Kemal Paşa ve kardeşiniz Reşit Bey yanındadır. Makine başındayız. Acı haber vereceğim. Merkezde kuvvetimiz yoktur. Miralay Mahmut Bey furkasına Hendek boğazında hücum ettiler. Mahmut Bey öldü. Ankara'nın kuzey batı tarafındaki isyan bölgesine gönderdiğimiz Kaymakam Arif Bey'in birliği yenildi. Geri çekilirken de kendisi suikasta kurban gitti. Askerleri isyancılara katıldı ve dağıldı. Geyve boğazını isyancılara karşı müdafaa eden Ali Fuat Paşa'nın durumu da tehlikededir. Orada Miralay Kâzım Bey'i (Özalp) bırakarak en kestirme yoldan Geyve boğazında Ali Fuat Paşa'ya yardıma yetişiniz*"²⁴² diyerek içinde buldukları zor durumu belirtmişti.

Bundan sonra Anzavur, Kocaeli bölgesinde Kuva-yı Milliye karşı Halife kuvvetleri arasında görülmüştür.²⁴³ Daha sonraları Yunan işgal mıntıkasında kalarak Türklere birçok zulüm yapmıştı. Sakarya muharebesinden sonra Şehit Köprülülü Hamdi Bey'in adamları, Anzavur'u Biga civarında yakalayıp öldürmüşlerdir.²⁴⁴

İzmir'in Yunan işgaliyle Ege'de başlayan Redd-i İlhak direniş Hareketi, Tüm bölgede cepheler oluşturularak Batıdan yeni bir savaşımı başlatırken, Doğudan da Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Mudafaa-i Hukuk hareketi millî bir nitelik kazanarak ve merkezi bir güç hareketine dönüşerek kendisine yönelik saldırıları da göğüsleyerek gelişme yoluna

²⁴⁰ Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s.129; Sofuoğlu, age.,s.333.

²⁴¹ Özalp, age., s.115; Apak, age., s.129; Atay, age., s.247.

²⁴² Atay, age., s.247; Sofuoğlu, age., s.355-356.

²⁴³ Biga yenilgisinden sonra İstanbul'a kaçan Anzavur, Adapazarı havalisinde isyan eden Abaza ve Çerkezlerden oluşan kuvvetlere kumandan olarak tayin edilmişti. Sofuoğlu, age., s.351.

²⁴⁴ Özalp, age., s.116; İğdemir, age., s.103; Sefer E. Berzek'in *Çerkez Göçmenleri II* adlı kitabında Anzavur'un 15 Nisan 1921 de Karabiga dolaylarında bir Arnavut çetesinin pususuna düşürülerek dırıldığı, mezarının da Biga'nın Buzağlık köyünde olduğu bildirilmektedir.

girmiştir. Bu durumun yaratılmasına İtilâf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ni parçalamak, Türk milletini de esarete mahkûm etmek istemeleri neden olmuştur. İtilâf Devletlerinin bu amaçlarına ülkedeki Rum ve Ermeni azınlıkları alet etmek istemeleri Türk milletinin tepkisini çektiği gibi, özellikle Sevr projesinin uygulanır lığını Yunan ordusuna havale etmeleri Anadolu'da millî birliğin oluşumuna büyük katkı sağlamıştır. Düşmana boyun eğen İstanbul yönetiminin tavrı da ulusal egemenliğine giden yolu aralamıştır.

Kâzım Bey, bu hareketin içine vatan ve millet sevgisi bilinciyle girmiştir. Kendisi özellikle Kuzey Batı Anadolu hareketinin gelişmesi ve mücadelesinde etkin görev almıştır. Soma, Akhisar ve Ayvalık cephelerinin kurulması ve verilen mücadelelere katkısı çok büyük olmuştur. Miralay Kâzım Bey'in Kuzeybatı Anadolu'da başlattığı Redd-i İlhak hareketi başlangıçtaki başarılarla rağmen sonunda büyük Yunan güçleri karşısında başarısız olduysa da, halkta işgale boyun eğme yerine vatani savunma ve kurtarma duygusunu geliştirecek ve güçlendirecektir. Bu durum Yunan ordusunun saldırganlığına karşı TBMM. Ordularının kurulduğu dönemde, mücadeleye hazır bir halk desteğini yaratmıştır.

Kâzım Bey, genç bir Kurmay Yüzbaşı olarak III. Ordu'nun 36. Alayı'nda Bölük Komutanlığıyla başladığı kıta hizmetinde, terör örgütlerine karşı verdiği mücadelelerde, gayri nizamı harp usullerinde, halkı örgütleme ve gerilla mücadelelerinde deneyim kazanarak, bu kazanımlarını bulunduğu cephelerde başarıyla uyguladı. Her ne kadar kaybedilen savaşlarda genel başarısızlık içerisinde kendi başarılarının sonucu değiştirmeye katkısı olmadıysa da o teröre karşı başarılı mücadelesiyle tanınan bir subay olduğu için, Balkan cephesinden Doğudaki Ermeni terörü mücadelesine karşı Van'a gönderildi. Doğu görevinde iken çıkan Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti üzerindeki yıkıcı etkilerine rağmen Kâzım Bey, Binbaşı olarak gittiği Doğu Cephesindeki başarılarıyla Miralay olarak döndü.

Birinci Dünya Savaşı bitmiş gözüküyordu ama Mondros Mütarekesi şartları ülkeye barış değil yeni bir halk savaşı başlatacak nitelikleri taşıyordu. Nitekim İzmir'in Yunan işgaline karşı Batıda bir halk mücadelesi başlarken, Doğuda da Mustafa Kemal Paşa Vatan mücadelesini başlatmıştı. İzinli bulunduğu İzmir'den halkı örgütleyerek silahlandırıp, Redd-i İlhak hareketine öncülük yapmaya çalışan Miralay Kâzım Bey, Bandırma'daki 61. Tümen Komutanlığının kendisine verilmesini de sağlayarak asker-sivil müşterek bir hareket olan "Kuzeybatı Redd-i İlhak" hareketinin başına geçti. Osmanlı Devleti'nin ülkeyi düşman işgalinden koruyamadığını gören halk, maddi manevi güçleriyle Redd-i İlhak hareketine destek oldu. Ne İtilaf Devletlerinin halk hareketlerini önleme

gayretleri, ne de Osmanlı hükümetlerinin önleme ve yok etme arayışları Redd-i İlhak veya Kuva-yı Milliye olarak adlandırılan Millî Mücadele hareketini önlemeye yetmedi.

Yunan işgal sahasının genişlemesine karşı koyan Ayvalık, Soma ve Akhisar Cephelerinin kurulması ve yönetiminde yararlı hizmetleri olan Kâzım Bey'in bu hizmetleri başlangıçta Yunan ilerlemesini durdurmaya yetmişse de İtilâf devletlerinin Sevr Projesi'ni Türkiye'ye zorla kabul ettirmek amacıyla, Yunan ordusuna sağladığı destekle 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan saldırganlığı karşısında, henüz ordu düzeni kuramamış olan Kuva-yı Milliye başarılı olamadı. Kuvvetlerini Doğuya çekerek, M. Kemal Paşa'nın Doğuda başlattığı hareketle birleşen Kâzım Bey, Büyük Millet Meclisi'nin açılışıyla başlayan yeni dönemde, Millî Mücadele hareketinin bir parçası olarak hem cephelerde hem de M. Kemal Paşa'nın tavsiyesiyle Karesi Mebusu seçildiği için gerektiğinde de Mecliste görev yaparak yeni bir döneme girecektir. İkinci bölümde bu yeni dönemin olayları ve konular üzerinde durulacak, Kâzım Özalp'ın rolü incelenerek, olaylar üzerindeki tesiri, yönlendirmesi ve katkısı tespit edilmeye çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ DÖNEMİ VE KÂZIM ÖZALP'İN ÜSTLENDİĞİ GÖREVLER

İstanbul'un İtilâf Devletlerince işgal edilip, bir kısım milletvekillerinin tevkifi üzerine, Meclis-i Mebusan güvenli bir halin oluşumuna kadar çalışmalarına ara vermişti. Salih Paşa Hükümetinin istifası ve yerine Millî Mücadele'ye düşman bir hükümetin kurulması bütün vatanseverlerde artık kurtuluşu Millî Mücadele hareketinde görme düşüncesi yaratmıştı. Bu düşünceyle İstanbul'dan Anadolu'ya kaçış da artmıştı. Mustafa Kemal Paşa'da zaten İstanbul'un düşman işgaline uğraması nedeniyle, millî egemenliğin Saltanat yönetimi eliyle artık kullanılamayacağı düşüncesiyle, Ankara'da olağanüstü bir meclis açılması için 19 Mart 1920 de tüm yurda bir seçim genelgesi göndererek harekete geçmişti. Artık Türkiye Tarihinde ve Türk Milletinin kaderinde yeni bir dönem başlıyordu. Ancak bu gelişmeye izin vermek istemeyen Saltanat yönetimi ile Sevr Barış Planını Osmanlı Devleti'ne icbar etmeye çalışan Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri amaçlarına ters buldukları Anadolu harekâtını, taşeron tuttıkları Yunan ordusu eliyle önlemeye çalışacaklardır. İstanbul'daki Saltanat yönetimi, Hilâfet sıfatını da kullanarak çıkardığı isyanlarla Millî Mücadele hareketini boğmaya çalışırken Yunan ordusu da Megalo İdea hevesiyle Anadolu'dan elde edeceği topraklar karşılığında İtilâf Devletleri adına saldırganlığını sürdürerek Sevr'i silah zoruyla uygulatma amacı güdecektir. Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi yönetimi, bütün bu güçlerin saldırganlığına karşı, Kurtuluş Savaşları dediğimiz bir dizi savaşlar sonucunda bağımsızlığını, gücüyle kabul ettirdiği Mudanya Ateşkesi ve Lozan Barış Anlaşmalarıyla gerçekleştirecektir. Bu dönemde, hem cephelerde Kurtuluş Savaşında, hem de TBMM de etkin görevler alan Kâzım Paşa'nın yaptığı görevler ve etkinlikleri bu bölümde verilmeye çalışılacaktır. Kâzım Paşa'nın bu dönemdeki hizmetleri kendisini Cumhuriyetin kurucuları arasında önemli bir mevkie taşıdığı için üzerinde durulmuştur.

1. KARESİ MEBUSLUĞUNA SEÇİLMESİ

İstanbul'un işgal edilip, Salih paşa hükümetinin de istifası sonrasında tekrar Damat Ferit hükümeti kurulmuştu. Damat Ferit hükümetinin teşvikiyle millî kuvvetlere karşı Anzavur saldırganlığı yeniden başlamıştı. Anzavur'a karşı mücadele veren kuvvetlerin başına geçen Miralay Kâzım Bey, Susurluk'tan ihtiyat kuvvetleriyle Gâvur İmam'a karşı Balya bölgesine geçerken yolda Mustafa Kemal Paşa'dan bir telgraf almıştı.

Bu telgrafta Mustafa kemal paşa, Kâzım Bey'in Karesi livasından mebus seçilmesini istiyordu. Seçildikten sonra da cephedeki görevlerine devam etmesini bildiriyordu. Kâzım Bey, Balya'da bulunduğu sırada Karesi'de yapılan seçimler sonucunda kendisi de milletvekili seçilmişti.²⁴⁵ O günlerdeki genel durumu, iç ve dış olayları değerlendiren Kâzım Paşa anılarında o günleri değerlendiren şu nakilleri yapmıştır.

“Nisan ayı boyunca bir taraftan Anzavur isyanı, diğer taraftan da Yunan saldırganlığı ile uğraşıyorduk. Ayrıca, İngilizlerin bir kısım kuvvetlerle Kocaeli civarındaki faaliyetleri ile İngilizlerin silahlandığı bazı çeteler ve İstanbul hükümetinin Kuva-yı Milliye güçlerine karşı açık olarak başlattığı düşmanlık kampanyası her taraftan milli hareketi boğmaya çalışıyordu. Anadolu'nun kararlı kahramanları dört bir yandan saldıran düşmanla bir anda boğuşmaya mecbur kalmıştı” demektedir.²⁴⁶

Millî kuvvetlerimiz Kocaeli bölgesinde İngilizlerle temas ve çarpışmalarda bulunuyorlardı. Nisan ayı başında Anzavur faaliyete başladığı zaman İngilizler de Kandıra'ya bir süvari bölüğü daha gönderdiler. Millî kuvvetler İngilizlere karşı bölgede kuvvet toplamaya çalışırken, Geyve Boğazı ve Ortaköy civarında İngiliz yanlısı çeteler de millî kuvvetlere saldırıyorlardı. Aynı günlerde İzmir etrafındaki cephelerde de faaliyet vardı. Soma, Aydın, Akhisar, Salihli cephelerinde Yunan kuvvetleri top ve mitralyözlerle cepheyi daima ateş altında bulundurarak, kuvvetlerimizin geri çekilmelerine bile fırsat vermemek istiyorlardı. 6 Nisanda Soma cephesinde Yunan ordusunun bir kısım kuvveti merkez cephemiz üzerine ilerlemek teşebbüsünde bulunmuşlar fakat geri püskürtülmüşlerdi. Yunanlıların bu taarruzlarına rağmen cepheden büyük kuvvetler Anzavur kuvvetlerine karşı harekâta çekilmiş,²⁴⁷ Anzavur halledildikten sonra tekrar süratle cephelerdeki yerlerini almışlardı. Bu dönemde İngilizlerin İstanbul'da halk üzerinde baskıları da iyice arttığı gibi Yunan işgal sahasındaki Türk halkına da Kuva-yı Milliye taraftarı oldukları bahanesi ile toplayıp ellerini bağlayarak Yunan vapurları ile belirsiz yerlere götürülüyorlardı. Halkın İtilaf devletleri mümessilleri nezdindeki şikâyetleri de neticesiz kalıyordu.”²⁴⁸ Genel durumu bu şekilde iken, İtilâf Devletleri'nin tavırlarının tamamen aleyhimize olduğu o günlerde Millî Mücadele hareketi olarak mücadele azminden, kararlılıklarından ve gelecekle ilgili düşüncelerinden taviz vermeden mücadeleye devam edip, genel konjektörü de

²⁴⁵ Özalp, age., s.116, Kâzım Özalp'in bu döneme ait mahallindeki seçim tutanakları ekler kısmında mevcuttur.

²⁴⁶ Özalp, age., s.116-117; Selek, age., C.I, s.362-363.

²⁴⁷ Selek, age., C.I. s.362. Sebhattin Selek bütün kuvvetler bu isyan bölgesine sevk edilmiş, cephe adeta boşaltılmıştı demektedir.

²⁴⁸ Özalp, age., s.117.

gözden ırak tutmadıklarını belirten Kâzım Paşa, İtilâf Devletleri'nin tavrına değinerek, “İtilâf devletleri İstanbul'da daima kendi emirlerine uyan bir hükümet istiyorlardı. Biz ise kendi hudutları içerisinde hür ve bağımsız, her türlü müdahaleden kurtulmuş kendi mukadderatına kendisinin hâkim olduğu bir Türkiye istiyorduk” demektedir.²⁴⁹

İç ve dış vaziyetimiz ve halkımız böyle büyük tehlikelerle karşı karşıya iken, ülkenin geleceğine ve kaderine el koyan yeni kadrolar, bütün cihanı ilgilendiren Rus İhtilâli ve inkılâbını dahi yakından takip ediyorlar, kendi başarıları için de mücadele ediyorlardı. Bu konudaki görüşlerini de aktaran Kâzım Paşa, “ Bolşevikler hasımları aleyhinde her gün yeni muvaffakiyetler kazanıyorlardı. Bolşevikler, çetin ve kanlı muharebelerden sonra memleketleri içerisinde inkılâbı muzaffer kılmışlardı. Bu Nisan ayı içerisinde Bolşevikler, önlerindeki pek önemli engelleri yok etmişlerdi” dedikten sonra kendi mücadelesine dönerek aşağıdaki bilgileri naklediyor.

“Bu günlerde memleketin her bölgesinden Büyük Millet Meclisi için seçilmiş mebuslar Ankara'ya gidiyorlardı. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa'dan Meclisin açılışı ile ilgili olan 21 ve 22 Nisan 1920 tarihli iki telgraf aldım” demektedir.

Bu telgraflardan birincisinde 23 Nisan 1920 Cuma günü Hacı bayram Veli Camii şerifinde Cuma namazını müteakip Meclisin törenlerle açılacağını duyuruyordu.

İkincisinde ise Büyük Millet Meclisinin açılarak göreve başlayacağından, “Bilumum makam atı mülkiye ve askeriyenin ve umum milletin mercii Meclisi mezkûr olacağı tamimen arz edilmektedir²⁵⁰ deniliyordu. Yaşanan olaylar ve Büyük Millet Meclisi'nin açılışı, Anadolu'da Doğu-Batı mücadelelerinin birliğini sağlayan bir gelişme yarattı.

TBMM'de Balıkesir Mebusu olan Kâzım Bey, Meclis'in açıldığı günlerde isyancı peşinde koşturuyordu. O günlerin anısını da aktararak, “Ankara'da Meclis'in açıldığı gün, Ben Balya'da eşkıya ile çarpışan kuvvetlerin başında idim. Balya hükümet konağına gittim. Sevinç gösterilerinde hazır bulundum. Vasıf (Çınar)Bey, toplanan halka hitap ederek, heyecanlı bir nutuk söyledi. Diğer hatipler de konuştu. Büyük Millet Meclisi'nin muvaffakiyeti için dua edildi. Yeni Meclisin önemli kararları bekleniyordu. İstanbul'da Fındıklı Sarayı'nda süngülerle dağıtılan Meclisi Mebussan yerine, Ankara'da süngülerin uzanamayacağı bir yerde Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu, düşmanlarımız için bir hezimetti. Saray ve taraftarları, son bir hamle ile propagandaya hız verdiler. Onların tek fakat kesin bir silahları vardı: “Taassub-u tahrik”²⁵¹ demektedir. Saltanatını koruma uğruna düşmana boyun eğen İstanbul yönetimi Türk halkını birbirine kırdırmaktan çekinmeyecektir.

²⁴⁹ Age., s. 118.

²⁵⁰ Nutuk, Cilt I, s. 431, 432; Özalp, age., s. 119, 120.

²⁵¹ Özalp, age., s.121.

Anadolu, bağımsızlığını kendi egemenliği ile sağlama yolunda mücadele verirken, İstanbul Hükümeti, Halifelik ve Şeyhülislamlık makamlarını fesat ve ihanet ocakları biçiminde kullanarak, fetvalarla cahil halkı Millî hükümete karşı isyanlara teşvik ediyorlardı. Anadolu'yu kan gölüne çevirip, saltanatlarını korumak ve ihtirasları uğruna halkı düşmanların safında yer almaya teşvik ediyordu.²⁵²

2. SAN REMO KARARLARI VE YENİ YUNAN SALDIRILARI

İtilâf devletleri, Paris, Londra ve San Remo görüşmeleri sonucunda Osmanlı Devleti için belirledikleri barış taslağını 11 Mayıs 1920 de Paris'e giden Osmanlı Dışişleri Nazırı Tevfik Paşa başkanlığındaki heyete tebliğ ettiler. Tevfik Paşa, barış taslağını inceledikten sonra koşulları çok ağır bularak, “*Bu kadar ağır bir tarihi sorumluluğu kabul edemeyeceğini*”²⁵³ belirterek Paris'i terk edince, İtilâf devletleri Osmanlı Devletine bir aylık bir süre tanıyarak, aksi takdirde silah zoruyla barış şartlarının uygulanacağını açıklamışlardı.²⁵⁴ Barış şartlarını Londra'da İngiliz Başbakanı Lloyd George yaptığı görüşmelerle, Türklere zorla kabul ettirme görevini üstlenen Yunan Başbakanı Venizelos, ülkesine büyük bir zafer kazanmış olarak dönmüş oluyordu. İtilâf devletlerinin Osmanlı Devleti'ne barış şartlarını kabul için tanıdığı bir aylık sürenin bittiği 22 Haziran tarihinde Anadolu'daki kuvvetlerini çoktandır takviye eden Yunan ordusu taarruza geçti.²⁵⁵

San Remo kararlarının Paris'te görüşüldüğü günlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarına başlamıştı. Türk Milletinin yegâne temsilcisi olduğunu açıklayan Meclis ve Hükümeti, İstanbul hükümetlerine kabul ettirilen kararların Türk Milletini bağlamayacağını ilan ederek, kendi temsilcilerinden başka hiçbir kimsenin milletin mukadderatı hakkında oy kullanmaya ve karar almaya yetkili olmadığını ilân etmiştir. Meclis Başkanı sıfatıyla yabancı devletlerin dışişleri bakanlıklarına bir nota gönderen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgaliyle egemenlik haklarımıza yapılan tecavüzleri belirterek, milletin yeni bir meclis ve hükümetle memleketin idaresini ele aldığını ilân

²⁵² Özalp, age., s.125.

²⁵³ *Türk İstiklâl Harbi*, C. II, Kısım 2, s. 180; Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, 2. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1982, s.211; Sofuoğlu, age. s.372.

²⁵⁴ Selek, *Anadolu İhtilâli Cilt II*, s 430.; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleri*, Başbakanlık Basımevi Ankara 1973, s.212; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age. s.308; Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika C.II*, s.79.

²⁵⁵ Selek, age., C.II, s.428 vd.; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.90. İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.309.

etmiştir.²⁵⁶ İstanbul'un İşgali Anadolu hareketinin hem meşruluğunu kuvvetlendirmiş, hem de İstanbul'dan Anadolu'ya kaçıışı hızlandırmıştı. Bu dönemde Anadolu'ya kaçan önemli bir şahsiyet de, İstanbul hükümetinin Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşa (Çakmak) idi. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'nın Anadolu'ya gelişini 27.4.1920 günlü bir tamimle illere ve kolordulara bildirdi.²⁵⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı günlerde Anzavur isyanları henüz bastırılma aşamasındayken, İstanbul hükümetinin kışkırtmaları ve bizzat Halife ordusu adıyla kuvvet oluşturup Anadolu'ya göndermesi sonucu Adapazarı, Bolu, Düzce, Hendek ve Mudurnu bölgelerinde uzun süren isyanlar olmuştu.²⁵⁸ Bu isyanları bastırmak için bölgedeki millî kuvvetlere ilaveten Batı cephesinde Yunan ordusuna karşı mücadele eden bir kısım kuvvetler de geri çekilerek bu isyanları bastırmakla görevlendirilmiştir. Bundan yararlanan Yunan ordusu da mevzi genişleterek, Yunanistan'dan getirilen takviye kuvvetlerle genel bir taarruza hazırlanmıştı. Bu arada İngiliz işgal kuvvetleri de boş durmayıp gerek Anzavur'a destek olmak için, gerekse Anadolu isyanlarını ve Halife ordularını başarılı kılacak girişimlerde bulunmuşlardı.²⁵⁹ Kuzey Batı Ege kuvvetlerinin genel olarak başında bulunan ve bu isyan ve bastırma hareketlerinin organize edilmesinde etken olan Miralay Kâzım (Özalp) Bey, bu hareketlerin başarıyla sonuçlanmasında da oldukça etkin görev yapmıştır.

Fevzi Paşa'nın Ankara Hükümeti emrine girip Millî Müdafaa Vekili olarak Batı Cephesi kuvvetlerinin durumunu gözden geçirmek için geldiği 9 Haziran'da Balıkesir'den Kâzım Bey'le birlikte Alaşehir ve Akhisar Cephesine kadar giderek incelemelerde bulunup, Yunan kuvvetleriyle cephe durumunu mukayese ederek

²⁵⁶ Özalp, age., s.123-124; *Nutuk*, C. I. s. 432; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, s.314; Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, 1918-1938, 2. Baskı Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara 1988 s.159; Selek, age., C.I. s.350; Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 2. Baskı, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1986. S.233-234.

²⁵⁷ Özalp, age., s.124; Kocatürk, age., s. 158; Fevzi Paşa (Çakmak) 17 Nisan 1920 de İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek üzere harekete geçmiş ve 20 Nisan'da Kuşçalı'da Mustafa Kemal Paşa ile irtibat kurmuştur. Mustafa Kemal Paşa 24. Tümen Kumandanı Yarbay Mahmut Bey'in kendisini karşılayarak güvenlik içerisinde Ankara'ya gelmesini sağlayacağını da kendisine bildirmiştir. Fevzi Paşa'nın Ankara'ya gelmekte olduğunu Kâzım Karabekir'e de bildiren Mustafa Kemal Paşa, kendisinin Millî Müdafaa Vekili olmasını münasip görüyoruz diyor. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* s.611.

²⁵⁸ Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*. s.190; Selek, age., C.I. s.362-363.

²⁵⁹ 22 Haziran Yunan saldırısının tamamen İngiliz kontrolünde olduğunu Arnold Toynbee'yi kaynak göstererek belirten Doğan Avcıoğlu, saldırı planlarının da İngiliz kurmayları ile birlikte hazırlandığını belirtip, "Hiç kuşku yok ki, İngiltere Karadeniz Ordusu kurmayları planların hazırlanmasına katıldı. İngiltere deniz güçleri de mümkün olan her yerde bu hazırlığın içindeydi" demektedir. Arnold Toynbee, *The Western Questions*, s.103; Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, I. Kitap, İstanbul Matbaası İstanbul, 1974, s. 167.

eksikleri tespit edip muhtemel Yunan taarruzuna karşı gerekli tedbirlerin alınması düşünülmüştü.²⁶⁰

Haziran ortalarında Adapazarı Bolu isyanları bastırılınca İzmit civarında Kuva-yı Milliye karşısında İngiliz birlikleri kalmıştı. İngiliz kuvvetlerinin Mudanya'yı ani olarak işgal ederek burada bulunan 56. Tümenine ait bir piyade bölüğünü dağıtması 56. Tümenin Yunan taarruzları karşısında 61. Tümenine yardımını engelleme amaçlı olduğu anlaşılmıştı.²⁶¹

İngilizler dikkati kendi üzerlerine çekerken Yunan ordusu İzmir cephelerinde tayyare keşfi veya casuslar aracılığı ile Türk kuvvetlerinin miktarı ve konumları hakkında bilgi topluyorlardı diyen Kâzım paşa, “*Düşman cephelerindeki bu faaliyet ve hazırlıklardan Haziran ayı içerisinde taarruz edeceğine şüphe etmiyordum. Yunanlılar, taarruz hazırlığı yaparken biz halâ Biga taraflarında iç isyanları bastırmakla uğraşıyorduk*” demektedir.

İsyanlar bastırılınca Millî kuvvetlere süratle cephelerde toplama talimatı veren Miralay Kâzım Bey, Bursa’da hazırlanan kuvvetlerin de Balıkesir’e gönderilmesini bildirdiğini belirtmektedir.²⁶²

İtilâf Devletlerinin İstanbul hükümetine San Remo kararlarını tanınması için verdiği bir aylık sürenin bitimi olan 22 Haziran günü sabahı Yunan ordusu 7 tümenlik bir kuvvetle Akhisar ve Soma cephelerinden taarruza başladılar.²⁶³

Çok üstün Yunan kuvvetlerinin taarruzuyla karşılaşan cephe kuvvetlerinin durumu ve geri çekilmeleri ile geçen olayları bölgedeki kuvvetlere komuta eden en yetkili kişi olarak nakleden Miralay Kâzım Bey,

“*Bizden çok üstün olduklarından vaziyetin pek ciddi olduğuna şüphe yoktu. Derhal mıntıkam içerisinde ve cephe gerisinde bulunan bütün kuvvetler, trenlerle ve süratle Soma yönünde hareket ettirildiler. İvrindi ve Ayvalık mıntıklarındaki kuvvetlerimize de karşılarındaki düşman kuvvetlerine taarruz emrini verdim. Aynı zamanda Bursa ve havalisinde ne kadar kuvvet varsa, derhal en yakın demiryolu istasyonlarına gitmelerini ve trenlerle Soma cephesine yollanmalarını yazdım. Ben de Balıkesir’den beraberimde Necati Bey, Vasıf Bey, yaverim Nusret Bey, kardeşlerim Hüsnü, Fethi, Kenan ile karargâh zabitleriyle beraber trenle Akhisar’a hareket ettim*” diyor. Çok üstün kuvvetlerle saldıran Yunan kuvvetlerine karşı

²⁶⁰ Özalp, age., s.129; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.310; Sofuoğlu, age., s.374.

²⁶¹ Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, s.197; Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu* s.177-183. İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.310.

²⁶² Özalp, age., s.133; Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilâli* adlı eserinde 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa’nın talimatıyla 56. Tümenin bazı taburlarının Kâzım Bey’in emrine verildiğini yazıyor. s.360.

²⁶³ Özalp, age., s.134; Apak, age., s.197; Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s.183.

23 Haziran'da Kırkağaç'a varan Kâzım Bey, Akhisar'ın düşmüş ve kıtaların Harta istasyonuna çekilmiş olduğunu gördü. Akhisar cephesinde çok şiddetli muharebeler olmuştu. Akhisar Cephe kumandanlığını üzerine almış olan Derviş Bey, Yunan taarruzunu durdurmaya çalışmıştı. Fakat çok üstün kuvvet karşısında buldukları yerleri adım adım müdafaa ederek geri çekilmeye mecbur kalmışlardı.

Soma cephesinde de Yunanlılar taarruza devam ediyorlardı. Kâzım Bey, Balıkesir'den gelmekte olan iki yedek taburun, şuradan buradan cepheye koşan ufak millî kıtaların, Soma istasyonunun doğusundaki sırtlarda toplanarak emir beklemelerini, ve eski Balıkesir Belediye Reisi Keçeci Hafız Bey'in emrindeki millî süvarilerin de süratle Harta istasyonuna gitmelerini bildirdikten sonra kendisi de Harta istasyonuna gidiyor. 14. Süvari Alayı ile Akhisar mıntikasına bağlı bazı nizamiye ve millî piyade kıtaları ile burada yeni bir müdafaa hattı kurmaya çalışmakta idiler. Soma'nın Doğusunda toplanmakta olan yedek kuvvetlerin düzene sokulması için tertibat almasını 14. Süvari Alayı'na emir veren Kâzım Bey, Mıntika Kumandanı Derviş Bey'i bu alayın başında bırakarak kendisi Kırkağaç çamlığına döndü. Burasını geçici olarak karargâh yaptı. Soma cephesinden bütün gece tüfek, makineli tüfek ve bomba sesleri devam etti.

24 Haziran sabahı o gece Soma cephesinde yapılan muharebelerin neticesi hakkında malumat almak üzere, karargâh süvari takım kumandanı Kemal Bey'i beş süvari ile Soma maden ocakları yönünde keşfe gönderen Kâzım Bey cephe durumunu belirterek, “ *Harta boğazından şiddetli top sesleri geliyor ve bize bağlı süvari ve piyadeler kısmen Kırkağaç ve kısmen Gelenbe'ye çekiliyorlardı. Keçeci Hafız Emin Bey kumandasındaki süvariler de Kırkağaç'tan Harta Boğazı'na doğru yürümekte iken geri döndüler. Soma cephesinden şiddetli top ve tüfek sesleri işitiliyordu. Kıtalarımızın çekilmekte oldukları görülüyordu*” diyor. Buldukları tepeye Harta Boğazından çekilen Kaymakam Sabri Bey, emrindeki birkaç zabitle gelerek Harta Boğazında yapılmış olan çarpışmalar hakkında bilgi verip, Süvari alayının çok kabiliyetli ve fedakâr subaylarından biri olan Yüzbaşı Halil Bey'in şehit olduğunu, Derviş Bey'in de kolundan yaralandığını söylüyor.

Düşman süvarileri buldukları tepeye yakın yerlere kadar ilerlemişlerdi. Hatta Kırkağaç'tan gelerek Soma'ya doğru geçen ve buldukları tepeye pek fazla yaklaşmış bulunan bir süvari kıtasını Türk süvarileri sandılar. Bu düşman süvarilerinin şiddetli çarpışmalar sebebiyle şaşkın bir durumda olmaları onları mutlak bir felâketten kurtardı. Buradan Soma istasyonunun Doğu sırtlarında bulunan yedek kuvvetlerin yanına gitmek üzere hareket ettikten biraz sonra yeniden daha büyük bir zorlukla

karşılaştılar. Güneye ve Batıya karşı tertibat almış olan kuvvetlerimiz, onları uzaktan düşman süvarileri sanarak üzerlerine şiddetli ateş açtılar. Bir atlıyı elinde beyaz bir mendille süratle Türk piyadelerine doğru göndererek Kendilerini ancak bu suretle tanıtabildiler.

Cephelerden çekilen ve gerilerden gelmekte olan kıtaları uygun bir yerde toplayıp, ilerleyen düşmanı karşılamak üzere, karargâhıyla Bekçe boğazına hareket eden Kâzım Bey, Geriden gelmekte olan kuvvetlerle Akhisar ve Soma cephelerinden çekilen kıtaları Savaştepe civarında toplamaya karar verdi.

Soma ve Ayvalık mıntıklarında muharebe devam ediyordu. Bu cephelerde düşmana şiddetle karşı koyan kuvvetlerimiz, çok üstün düşman kuvvetleri karşısında direnememişlerdi. 25/26 Haziran gecesini Bekçe ile Savaştepe arasındaki bir ormanda geçiren Kâzım Bey, gelen haberlerden düşman harekâtının süratle ilerlemekte olduğunu anlamıştı. Halk da korku ve panik içindeydi. Karargâh subayları, halkı mümkün olduğu kadar teskine çalıştılar. Gece yarısı Balıkesir'den yardım için trenle gelenler kıtaların beslenmesi için bir miktar da erzak getirmişlerdi. Bu arada Bursa, Balıkesir, Biga ve diğer geri mevkilerden hareket etmiş olan kıtalar, Savaştepe istasyonuna gelmiş oldular. Bursa'dan üç taburlu bir alay, Biga'dan ve Balıkesir'den de bazı millî kuvvetler gelmişlerdi. Savaştepe istasyonunun güneyinde bulunan müdafaa mevzilerinin tahkimine başlandı. Düşman, Akhisar cephesine iki fırka ve Soma cephesine de bir fırka kuvvetle taarruz etmiş ve bunlardan iki fırkası 28 Haziran'da Bekçe Boğazına ilerleyerek oradaki ileri kıtaatımızı çekilmeye mecbur etmişti.²⁶⁴

29 Haziran sabahı düşman tekrar taarruza başladı. Eşenli Yusuf Bey'in emrinde bulunan Kuva-yı Milliye süvarileri, kurulan müdafaa mevziinin sağ cenahında fabrika civarında, Balıkesirli Keçeci Hafız Emin Bey'in emrindeki millî süvarilerimizse sol cenahta ve piyadeler de Savaştepe'nin 5 Km. güneyindeki sırtlarda tertibat almış bulunuyorlardı. Düşman tayyareleri ormanlık arazide Türk kıtalarını keşfe çalışıyorlardı. Şiddetli bir topçu ateşini takiben düşmanın keşif avcı hatları ilerlemeye başladılar. Beş saat süren çok şiddetli ve kesintisiz bir muharebe cereyan etti. Birçok noktalara yapılan mukabil taarruz ve süngü hücumlarıyla düşman kıtaları geri püskürtülmüş ve fakat bunların gerisinden yeni takviye kıtaları gelmişti. Düşmanın topçu ateşi de çok üstün ve piyadelerimiz üzerinde tesirli idi. Düşman Kâzım Bey'in karargâhının bulunduğu tepeyi de şiddetli topçu ateşi altına almıştı. Bu anda gelen bir

²⁶⁴ Özalp, age., C. I. S.140. vd.; *Türk İstiklâl Harbi*, C.II, Kısım 2, s.206; Sofuoğlu, age., s.379.

süvari askeri vaziyeti açıkladı. Düşman Fabrikayı işgal etmiş ve oradan da müdafaa hattının sağ cenahını sarmak üzere taarruza başlamıştı. Az zaman sonra düşmanın sarma yapan kolunun tesiri görüldü. Merkez ve sol cenahımızın mukavemetine rağmen sağ cenahımız geri çekilmeye başladı. Nihayet geri çekilme bütün müdafaa hattına yayıldı. Düşman şiddetli takip ile geri çekilmeyi büsbütün gayri muntazam bir hale koydu. Çok şiddetli bir kurşun yağmuru altında yürüyerek çekildik diyen Kâzım Bey, “*Artık bu civarda yeni bir tertibat alma imkânı kalmamıştı. Düşman nispeten derecede üstün kuvvetlerle harbe hâkim olmuştu*”²⁶⁵ demektedir. Süvari kuvvetlerinin Konakpınar’a, piyadenin de Soğucak istasyonuna çekilip toplanmaları emrini veren Kâzım Bey, “*Akşamüstü Konakpınar’a vardığımız zaman çekilmenin tesirini görüyordum. Konakpınar’da nahiye müdürü ve iki jandarmadan başka kimse kalmamıştı. Kardeşlerimden Hüsnü ve Kenan ile karargâh subaylarından bazıları dahi çekilme sırasında kaybolmuşlardı*”²⁶⁶ diyerek düşmanın ezici üstünlüğü karşısında yaşanan panik ve kargaşayı belirtmektedir.

Yunan ordusunun bu ilerleyişi, Paris Barış Konferansı şartlarının Osmanlı hükümeti tarafından tanınmaması üzerine verilmiş bir kararın neticesiydi. Bu hizmetleri karşılığında Yunanistan’a, Anadolu ve Trakya’da yeni avantajlar tanıyacaktı.²⁶⁷ Yunan ordusu bu karar gereği, Anadolu’daki kuvvetlerini takviye etmiş ve İngiliz destekli taarruza hazırlanmıştı. Bu esnada, İstanbul Hükümeti millî kuvvetlerin başına önce Anzavur belasını sarmıştı. Anzavur’un millî kuvvetler aleyhine başlattığı isyan hareketleri başarısız olunca da, İngiliz destekli, Anadolu kuvvetlerini bölücü ve Halife adına yapılan diğer isyanlarla takatsiz bıraktırarak, Yunan ordusuna başarı ortamını hep birlikte hazırlamışlardı.²⁶⁸ Bu Yunan saldırıları üzerine İstanbul Hükümetinin Adliye Nazırı Ali Rüştü Efendi, gazetelere beyanatında adeta durumdan memnuniyetini belirterek, “*Hükümetimiz Mustafa Kemal taraftarlarını resmen mahkûm etmiş ve Hilâfetle vatana hain olduklarını ilân etmiştir. Binaenaleyh vazifesi asilere layık olduğu cezayı vermektir. O halde kendi programımıza dâhil bulunan bir hareketi neye protesto etmeli?*” demiştir.²⁶⁹

15 Mayıs 1919 Yunan işgaline karşı direniş cepheleleri olarak kurulan Ayvalık, Soma ve Akhisar cepheleleri böyle bir saldırıyla çökertildikten sonra Yunan ordusu ilerleyişini sürdürdü. Büyük bir Yunan süvari kuvveti Sındırgı üzerinden Balıkesir yönüne yürümüşü. Balıkesir’in savunması için Balıkesir’in güneyindeki

²⁶⁵ Özalp, age., s. 141; *Türk İstiklâl Harbi*, C.II, Kısım 2, s.207.

²⁶⁶ Özalp, age. s.141; İbrahim Ethem Akıncı, *Demirci Akıncıları*, s.4; Sofuoğlu, age., s.380.

²⁶⁷ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, s.157-158; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*. s.90 vd.; Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s.295.

²⁶⁸ *Nutuk II*, s. 463 vd.

²⁶⁹ Tefvik Bıyıkoğlu, *Atatürk Anadolu’da Kent Basımevi*, İstanbul 1981, s.138.

pavyonların bulunduğu sırtlarda yeni bir müdafaa tertibatı düşünen Kâzım Bey, gece Konakpınar'dan Balıkesir'e hareket etmişti. Yolda dağınık veya toplu şekilde rastladığı kuvvetlere Balıkesir önlerinde toplanma talimatı vermişti. Gece karanlığında birkaç defa yolunu kaybederek 30 Haziran sabahı Balıkesir'in pavyonlarına ulaşan Kâzım Bey, dere kenarında biraz istirahat ederken, süratle bir otomobille gelen Derviş Bey, *"Düşmanın büyük bir süvari kuvvetinin Bigadiç üzerinden Balıkesir'e doğru ilerlemekte olduğunu, Ayvalık ve İvrindi mıntıklarında da üstün düşman kuvvetlerinin taarruza geçerek o mıntıklardaki kuvvetlerin de geri çekilmek mecburiyetinde kaldıklarını"* söylemiştir. Bu durumda Balıkesir'in güneyinde kalarak bir savunma yapabilmek ihtimali kalmamıştı diyen Kâzım Bey, Savaştepe muharebesinde kaybolan kardeşleri Hüsnü ve Kenan ile karargâha mensup subayların birçok tehlikeler atlatarak Balıkesir'e ulaştıkları haberini alarak sevindi. Artık Balıkesir'in de düşman işgaline uğramaktan kurtulamayacağını anlayan Kâzım Bey, Derviş Bey'e, *"süratle Balıkesir'e giderek depolarda bulunan silah, cephane, malzeme, eşya ve evrakın kurtarılarak trenle Susurluk'a naklettirilmesini, Balıkesir'de bulunan subay ve askerlerin de Susurluk'a gitmeleri"* talimatını verdi.²⁷⁰

Kâzım Bey, şehre uğramadan Balıkesir'in kuzeyinde Değirmen mevkiinde iken Balıkesir'i terk eden son trenin geçişini de görmüştü. Henüz şehirden bir kilometre kadar uzaklaşmışken Yunan süvarileri de Balıkesir'e girmişlerdi. Kâzım Bey, Derviş Bey'i Balıkesir'in kuzeyindeki ovaya hâkim sırtlarda düşmanın hareketini izlemek ve kuvvetlerin naklini sağlamakla görevlendirmişti. Kendisi de iki gündür geceli gündüzlü hiç dinlenmeden hareket halinde olduğu için yorgun düşmüştü. Değirmen yanında biraz dinlenmek üzere durduklarında, Derviş Bey gelerek, kuvvetlerimizin tamamen geri çekildiğini, Yunan süvarilerinin de yakındaki sırtlarda göründüklerini bildirmesi üzerine, kendileri de hiç durmadan geriye çekilmeye devam ettiler.

Bu esnada, Bandırma'da bir tabur piyade, Gönen ve Biga'da da bazı kuvvetler bulunuyordu. Kâzım Bey, son vaziyet karşısında, Ayvalık, İvrindi mıntıklarıyla Savaştepe, Balıkesir ve diğer yerlerden gelen kuvvetleri Susurluk'ta toplayarak düşmanın ilerlemesine mümkün olduğu kadar engel olmak istemiştir. Ancak Susurluk'a geldiğinde, Nahiye Müdürü, telgraf memuru ve birkaç kişiden başka kimse kalmadığını görmüştür. Trenle gelen malzemeleri ve topları Kirmasti'ye doğru yola koyduran Kâzım Bey, telgrafhaneye giderek durum hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya

²⁷⁰ Özalp, age., s.142; Bu geri çekiliş esnasındaki halkın yaşadığı korku, panik, perişanlık ve çaresizliği İbrahim Ethem Akıncı *Demirci Akıncıları* adlı hatıratında anlatmaktadır. Age., s.4-5. Bu düzensizliği Kâzım Bey biraz düzene sokmaya çalışmıştır; Sofuoğlu, age., s.380.

bilgi vermiş ve merkezden takviye kuvvet gönderilme ihtimalinin olmadığını öğrenmiştir. Bu haberleşmeden sonra çekilen kuvvetleri Ulubat Köprüsü'nün gerisinde toplamaktan başka çare görememiştir. Geceyi Susurluk yakınında, yol kenarında geçiren Kâzım Bey, *“Gerçi düşman buraya uzaktı, fakat bizim düşmana karşı hiçbir emniyet tertibatımız kalmamıştı. Biz düşmanı uzakta düşünerek biraz olsun dinlenmeye çalışırken, daha mühim iç düşmanların çok yakınımızda bulduklarından haberdar olduk. Çerkez Davut ve avenesinin, Kirmastı yolu üzerine çıkarak, halkı, memurları ve askerleri soydukları ve feci cinayetler yapmakta oldukları hakkında gece bana bilgi getirdiler”* diyor. Eşküyânın buldukları yer 5-6 Km. mesafede idi. Bunların sayısı da oldukça fazla idi. Bu nedenle gece yola çıkmayı tehlikeli gören Kâzım Bey, Henüz Susurluk'tan hareket etmiş olan, topçulara ve ağırlıklara buldukları yerde durarak, emniyet tertibatı almaları için haber gönderdi. Balıkesir ve civarından çekilen halk da Bandırma veya Susurluk'tan Kirmastı-Bursa istikametine gitmişlerdi. Gidenlerin çoğu Davut çetesinin taarruzuna uğramışlardı. Sabah olunca emniyet tertibatı alarak hareket eden guruba Eşküyâya tecavüze cesaret edemeyerek uzaklaşmıştır. Kirmastı'ya vardıklarında Balıkesir'den gelen halk ve memurların çoğu orada toplanmıştı. Temmuzun birinci günü Karacabey yakınından geçerken, Bandırma'dan gelen halk ve memurlarla birleşen gurupta Kâzım Bey'in pederi ve küçük kardeşi de bulunuyordu.²⁷¹

Akşam geç vakit Ulubat köprüsüne varıldığında burası bir mahşer halinde idi. Kadın, erkek, çocuk, genç, ihtiyar halk ve memurlar, askerler köprünün etrafına yayılmış, ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Eşyasını almadan evini bırakanlar veya eşyasını yolda kaybedenler hallerinden şikâyet ediyorlardı. Bursa'ya doğru gidenlerin hemen hepsi yürüyerek gelmişlerdi. Kâzım Bey, silahlı Kuva-yı Milliye efradını ve askerleri ayırıp bunları bir kıta halinde tanzim ettirdi. Halkı da muntazam kabileler halinde yola koydurdu. Bu sırada Ulubat Köprüsüne gelmiş bulunan Tahir Bey kumandasındaki jandarma taburundan da Bursa yolu üzerine devriyeler çıkartıldı. Birkaç saat içerisinde intizam kurulmuştu.²⁷² Düşman karşısındaki bu hezimetten sonra hiç değilse çekilen halk ve askerlerin daha fazla mağduriyetini önleyecek güvenlik tertibatı alınmasını sağlayıp kargaşayı önlemeye çalışmıştır.

Halk ve memurlar gidince ertesi sabah Ulubat köprüsü etrafında düşman ilerleyişini engellemek için tahkimat hazırlığına girişen Kâzım Bey, Kirmastı ve Bandırma istikametlerine keşif kolları gönderdi. Ancak çok geçmeden İngilizlerin

²⁷¹ Özalp, age., s.142-143; Sofuoğlu, age., s. 381.

²⁷² Age., Aynı yer.

Mudanya'ya çıkarma yaptıkları haberini aldı. Yunan ordusuna destek amaçlı bu çıkarma hareketinin güneye sarkması durumunda Apolyont Gölünün kuzeyinde bulunan kuvvetlerin geri çekilme yolunun tamamen kapatılması ihtimalini yarattığı için kuvvetlerin Ulubat Köprüsünde tertibat almasını doğru bulmayarak, köprüde Bursa Jandarma taburundan bir emniyet kıtası bırakarak, diğer bütün kuvvetleri Apolyont gölünün doğu kenarı hizasına çekti. Bu yeni mevziye Bursa'da hazırlanan kuvvetler de gönderildiler.²⁷³ 2 Temmuzda Kirmasti ve Karacabey'i İşgal eden Yunan kuvvetleri karşısında Ulubat Köprüsünü tahribeden 61. ve 56. Fırka kuvvetleri Bursa istikametinde çekildiler.²⁷⁴

Bursa'ya gelen Kâzım Bey, Bursa'da Celal Bey (Bayar), Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey (Çarıklı), Muhittin Baha Bey ve Bekir Sami Beylerle görüştü. Emrindeki kuvvetlerin komutasını Bekir Sami Bey'e devreden Kâzım Bey, Ankara'dan aldığı telgraf gereği olarak bir kısım subaylar ve millî kuvvetlerle Eskişehir'e geldi.²⁷⁵

3. YENİ CEPHELERİN KURULMASI ERTUĞRUL GRUBU

Yunan ordusu 22 Haziran 1920 itibariyle genel taarruza başlayınca 24 Haziran günü Ankara'da Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu toplantısına Batı Cephesi Kumandanı sıfatıyla Ali Fuat Paşa'da katılmıştı. Bu toplantıda münhal kolordu kumandanlıklarına bazı muktedir kumandanların tayini gerektiğini belirten Ali Fuat Paşa, 20 Kolorduya 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey'in, 14. Kolorduya da 61. Fırka Kumandanı Miralay Kâzım (Özalp) Bey'in icrayı tayinlerini önerdiğini ve teklifinin Heyet-i Vekilece kabul gördüğü belirtilmektedir.²⁷⁶ Bu karar gereği olarak Batı cephesindeki kuvvetleri yeniden organize etmek ve Yunan ilerleyişini durdurmak için Anadolu'da yeni kuvvetlerin hazırlanması gerekmektedir. Bu durumu değerlendiren Ali Fuat Paşa, *"Yunan ilerleyişi karşısında İzmir çevresindeki cephelerin düşmesi üzerine gerek cephedeki harekâtın ve gerekse yeni ordunun teşkili işlerini bir makamdan idare etmenin imkânı görülmediğinden bir Garbi Anadolu Kumandanlığı Vekâleti teşkil edilmiş ve bu yeni vazifeyi Miralay Kâzım Bey (Özalp) hazretleri deruhte etmişti"*²⁷⁷ demektedir.

²⁷³ Age. s.143-144.

²⁷⁴ *Nutuk*, II, s.460; Sofuoğlu, age., aynı yer.

²⁷⁵ Özalp, age., s.144.

²⁷⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar* s. 60. Yayına Hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu Temel Yayınları İstanbul 2001; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s.317.

²⁷⁷ Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s.66.

Eskişehir’de her taraftan gelip toplanmış olan silahlı ve silahsız çok sayıda halk ile Batı cephesi Kumandanlığı tarafından toplanarak subayların yönetiminde eğitim görmekte olan bir depo kıtası oluşturulmuştu. Kâzım Bey, beraberinde getirdiği subaylar yönetiminde nizami harp kuvvetleriyle bu depo askerlerini bir düzene koyarak bir nizamiye alayı ve ayrıca millî müfrezeler kurdurdu. Uşak’ın düşman işgaline uğramasından sonra İnegöl-Yenişehir-Bilecik-Pazarcık mıntkasında bulunan Miralay Kâzım Bey yönetimindeki Ertuğrul Grubu (61. ve 11. Piyade Fırkaları, Birinci Süvari Livası) Süvari Livası müstesna olmak üzere Eskişehir-Seyitgazi mıntkasına naklolunmuştu.²⁷⁸

Batı cephesindeki bozguna Mecliste gösterilen aşırı tepkiler nedeniyle genel durumu görmek ve Meclise bilgi vermek üzere Meclisten bir heyetle Eskişehir’e gelen Mustafa Kemal Paşa, yeni kurulan nizamiye ve millî kuvvetleri teftiş edip Subay ve askerlerin moralini artıracak sözler söyledi.²⁷⁹

Yeni oluşturulan bu kuvvetlerle Bilecik’e giden Kâzım Bey kuvvetlerine İnegöl savunması için Pazarcık’ta bulunan 11. Fırka da katıldı. Bu kuvvetlerle “Ertuğrul Grubu” teşekkül etmiş oldu. Bu grubun kumandanı olan Kâzım Bey, karargâhını Bilecik’te kurdu.²⁸⁰ Batı cephesinde Ertuğrul Grubu Kumandanlığını üstlenen Miralay Kâzım Bey, Batı Cephesi’nde Mirliva Ali Fuat Paşa komutasında kolordu kumandanı idi. 27.07.1920 günlü Ordu Komutanlığından aldığı görev emrinde görev ve komuta sahası şu şekilde belirlenmişti:

“Şimalen Geyve-İzmit hattı, cenuben Beyce, İnönü, Eskişehir sancakları hududu. Kıtaatı: 11. ve 61. Fırkalar; vazifesi: Bursa ve İzmit arasındaki şarka ilerleyecek düşmanı Sakarya garbinde ve Göksu-Kocaçay hattında tevkif etmek, 24. Fırka ile tevhide hareket eylemek ve Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından talep edildiği zaman verilmek üzere iki alay piyadeyi diğer istikametler için hazır bulundurmak.

²⁷⁸ Age., s.82; Sofuoğlu, age., s. 383.

²⁷⁹ Nutuk II, s.461 vd.

²⁸⁰ Özalp, age. s. 149., Yunan ordusu karşısında başarısızlık üzerine cephe durumlarını teftişe gelen M. Kemal Paşa Bilecik’te Ertuğrul Grubu Kumandanı olan Miralay Kâzım Bey’le de görüşmüştü. BMM’de ordu durumu ile ilgili 9 Ağustos 1920 günlü gizli celsede açıklamalar yapıp, ordunun yeniden düzenlenip takviye edilmesi gereği üzerinde durmuştu. *Gizli Celse Zabıtları*, C. I, s.118 vd. ; M. Kemal Paşa 27 Temmuz 1920 günü beraberinde bir meclis heyetiyle Batı Cephesi kuvvetlerini teftiş ederek 9 Ağustosta Ankara’ya geri dönmüşlerdir. Bu teftişte ilk önce Miralay Kâzım Bey’in komutasındaki “Ertuğrul Grubu” nu teftiş ediyorlar ve durumdan oldukça memnun kalıyorlar. Diğer cephelerde ise (Afyon, Uşak) umduklarını bulamadıklarını Meclisin gizli oturumunda M. Kemal Paşa ifade etmiştir. Bakınız *Gizli Celse Zabıtları* , Cilt I, 9 Ağustos 1920, s. 118. vd.; İlhan Tekeli-Selim İlkin, age., s. 326.

61. Fırka karargâhı; hem 61. Fırka Kumandanlığı, hem de aynı zamanda grup karargâhı vazifesini ifa ve kumandasını kolordu kumandanlığını salahiyet ve muhassasatıyla Miralay Kâzım Bey deruhte edeceğinden ona göre mezkûr karargâh teşkil edilmelidir.

Bu grubun teşkili sırf harekâtı nokta-i nazarından olup, 11. ve 61. Fırkaların geri hidemat ve muhassasatının temin ve tesviyesi resen Eskişehir’de 20. Kolordu Kumandanlığı vekâleti tarafından yapılacaktır”²⁸¹ denilmekteydi.

Bu gelişmeler esnasında ilerleyen düşman Bursa’ya da girmişti. Bilecik’te Kâzım Bey komutasında askeri yapılanma hızla ilerlemişti. Çöken İzmir cephelerinin yerine Temmuz ayı sonlarında eski cephelerin gerisinde yeni cepheler kurulmuştu. İlerleyişini sürdürmek isteyen Yunan kuvvetleri, Yenişehir-İnegöl hattında Kâzım Bey kuvvetleriyle yapılan çarpışmalar sonucunda, bu hatta durdurulmuştu.²⁸²

Büyük Millet Meclisi’nde milletvekilleri cephe durumlarıyla devamlı olarak ilgileniyordu. Batı cephesindeki son bozgun durumundan sonra yeni oluşturulan cepheleri yakından görmek ve ordunun ihtiyaçlarını tetkik etmek, Meclise bilgi vermek üzere seçilen bir heyetle birlikte Mustafa Kemal Paşa ve Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa da olduğu halde cepheye geldiler. Mustafa Kemal Paşa, durumu Kâzım Bey’e önceden haber vererek hazırlıklı olunmasını ve özellikle de Refik Koraltan’ın durum hakkında iknaya çalışılmasını bildirmişti. Kâzım Bey’in de hazır bulunduğu bu heyetle birlikte kıtaların en ileride bulunan birliklerinin yanına gidildi. Yenişehir yolu üzerinde bu kıtalar Derviş Bey’in (Erkânı Harp Binbaşısı) kumandasında Köprühisar’ın Şark sırtlarında bulunuyordu. Toplu kıtalara muharebe talimleri yaptırmak, subay ve askerlere sözlü sualler sormak suretiyle teftiş yapıldı. Derviş Bey muhtemel bir düşman taarruzu karşısında alınan tertipleri ve muhtelif muharebe vaziyetlerini izah etti. Konya Mebusu Refik Bey (Koraltan) ve diğer mebuslar askere hitaben nutuklar söylediler. Mustafa Kemal Paşa ve Meclis heyeti, alınan tedbirlerin ciddi bir müdafaayı temin edeceğine kani olarak geri döndüler.²⁸³

Ağustos ayı sonlarına kadar cephe durumlarında önemli bir değişiklik olmadı. Ara sıra küçük çapta bazı müfrezeler arasında veya Rum çeteleri ile Kuva-yı Millî arasında çarpışma ve baskınlar şeklinde çatışmalar olduğu, Ertuğrul Grup Komutanı olarak Kâzım Bey’in muharebe raporlarından anlaşılmaktadır.²⁸⁴

²⁸¹ Özalp, *Milli Mücadele* II, Belge 108; Sofuoğlu, age., s.389-390.

²⁸² Özalp, age., s.151.

²⁸³ Age. aynı yer; *Kazım Özalp-Teoman Özalp’in Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları s. 11.

²⁸⁴ Özalp, *Milli Mücadele*, Cilt II, 109, 110, 111, 112, 113 no.lu cephe durum raporları.

Barış konferansı konusunda bu arada gelişmeler yaşanmış olup, Osmanlı Hükümetinin barış koşullarının iyileştirilmesi konusundaki itirazlarına 16 Temmuz 1920 de Millerand imzasıyla verilen sert cevapta Osmanlı Devleti'nin savaşa haksız yere iştirak ettiği belirtilerek, “*Düvel-i Müttefikayı milyonlarca hayatı insaniye ve yüz milyonlarca para zayi etmeye sevk etmiştir. Hürriyeti âlemi, pek vasi zararlara mukabil iade ve tesis eylemiş olanlara karşı Türkiye'nin medyun olduğu tamirat kendisinin hiçbir zaman tediye edemeyeceği miktarın pek fevkindedir. Düveli Müttefika, vazıhan görüliüyor ki, diğer milletler üzerindeki Türk hâkimiyetine sureti katiyede nihayet vermek zamanı gelmiştir*” deniliyordu.²⁸⁵

Millerand'ın bu belgesi Türkiye Büyük Millet Meclisinde de okunarak büyük tepki görürken, Osmanlı Hükümeti Paris'e gönderdiği temsilcilerine Sevr projesini imza ettirmiştir.²⁸⁶

Sevr projesinin millet nezdinde hiçbir kıymeti olmadığı Anadolu'dan bütün dünyaya açıklanırken, Mustafa Kemal Paşa'da Müdafaayı Hukuk örgütlerine bir genelge göndererek, “*Mevcudiyetimizi imhaya kasteden İngilizler ve müttefikleri, bu maksatlarını istihsal için her türlü çareye tevessülden geri durmadılar. Milletimiz kuvvetli bir kitle halinde buldukça naili emel olamayacaklarını katiyen kani olduklarından vahdet-i milliyemizi ihlâl için evvelâ ihtilâli dâhilî ikaina çalıştılar. Bununla arzu ettikleri neticenin istihsaline muvaffak olamayacakları tabii idi. Şimdi son çare olarak, Yunanlıları millet ve memleketimize yeniden taslit ediyorlar. Yunanlıların mahiyeti harekâtı ne olursa olsun binnetice muvaffak olamayacakları şüphesizdir*”²⁸⁷ demiştir. Yaşanan güçlükler ve içinde bulunulan zorluklara rağmen moral gücü daima korunmuştur. Türk zaferini Yunan saldırganlığı karşısında övenler, Türk başarısını bu moral gücüyle izah etmektedir.

4. YENİ CEPHE DURUMU VE GEDİZ MUHAREBESİ

Ağustos Ayı sonlarında Ertuğrul Grup karargâhı Küplü'de 61. Fırka Bilecik'te, Süvari Alayı Yenişehir'de, Gökbayrak Millî Taburu İznik'te düşman mevzilerine göre konuşlandırılmıştı. Kâzım Bey 1 Eylül 1920'de Bilecik'ten Eskişehir'e gitti. 61. Fırka Kumandanlığını vekâleten sürdüren Kaymakam Sabri Bey, İnegöl hattında kalan 14. Süvari Alayı ve diğer bazı kuvvetlerin kumandasını almak üzere Pazarcığa gönderildi. 61. Fırka Kumandanlığına da İzzettin Bey (Çalışlar), tayin edildi. Düşmanın ilerlemesi ihtimaline karşı İnönü mevkiindeki arazinin savunmaya

²⁸⁵ Özalp, *Milli Mücadele I*, s.155.

²⁸⁶ Kocatürk, age., s. 192; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika C. II*. TTK. Basımevi, Ankara 1986, s.84; Sofuoğlu, age., s.398.

²⁸⁷ Özalp, age., s.157-158; Sonyel, age., s.80.

daha elverişli olduğu dikkate alınarak, Ertuğrul Grubu tarafından tahkimine başlandı. Bu sırada düşman Gediz istikametinden kıtalarımızı tazyike başlamıştı. Konya ve Bolu civarında da isyanlar çıkmıştı.

Gediz civarında gelişen düşman faaliyeti karşısında Batı Cephesi'nin yedek kuvvetini teşkil eden Ertuğrul Grubu, Eskişehir'le Kütahya arasındaki sahaya toplu bir vaziyette yerleştirildi. Kâzım Bey, Bilecik yönünün savunmasını 24. Tüme bırakarak demektedir. Kütahya'da İsmail Hakkı Bey Yönetiminde kurulan Kütahya Millî Alayı da Bolu bölgesine yollanmıştı. Bu alayın erleri subaylarına isyan ederek bir kısım subayları öldürmüş, İsmail Hakkı Bey'i de yaralamışlardı. Bu durumu Kâzım Bey, İnönü mevzilerindeki tahkimatı tetkik etmek üzere Eskişehir'den ayrıldığı esnada yolda öğrenmişti. Yanında karargâh süvarileri vardı. Kendisi de yaver Nusret Bey ve Dr. Zahit Bey'le karargâh faytonuna binmişti. Esnemez karyesi yakınlarında süvarileri kısa yoldan İnönü'ye göndermişti. Faytonla ana yoldan giderlerken civardaki tepelerden ovaya doğru silahlı adamların inmekte olduklarını gördü. Sayıları yüzleri bulan başıboş silahlı eşkıyadan bir kısmı gelerek faytonu durdurdular. Kâzım Bey, bunların isyan ederek eşkıyalığa başlayan kişiler olduğunu anladı. Tesadüfen her üçü de sivil kıyafetli idiler. Bu durum onları gerçek bir ölüm tehlikesinden kurtardı. Sorgulamada gerçek kimliklerini gizleyerek, yakındaki Esnemez köyünde bir vakanın tetkikinden dönen doktor ve sorgu hâkimi olduklarını söylediler. Kâzım Bey'in yanında bulunan dübünü de ganimet olarak alan soyguncular, uğurlar olsun diyerek uzaklaştılar. Gerçek bir hayati tehlike atlatan Kâzım Bey, bu şakilerin Kütahya civarında tesadüf ettikleri subayları öldürdüklerini, ayrıca da cephelere yollanan askerleri muhafızların elinden alarak memleketlerine geri yolladıklarını öğrendi. İnönü'ye varır varmaz karargâh süvarilerini alarak süratle takibe başladılar. Kâzım Bey, "*kısa zamanda çoğunu yakalayıp gereken cezaları verdik*" demektedir.²⁸⁸

Birkaç gün sonra Ertuğrul Grubu karargâhı Alayont İstasyonuna, 11. ve 61. Fırkalar ise Kütahya yakınına naklolundular. Bu sırada, Konya'da bir ayaklanma başlamış ve asiler şehre hâkim olmuşlardı. İsyân kazalara da yayılmıştı. İsyânı bastırmakla görevlendirilen Dâhiliye Vekili Refet Bey kuvvetlerine Ertuğrul Grubundan Erkân-ı Harp Reisi Derviş Bey, yaveri Nusret Bey ve Binbaşı Reşat Bey emirlerine kuvvetli bir müfreze verilerek 4 Ekim 1920 de Alayont' tan asilerle çarpışmaya

²⁸⁸ Özalp, age., s. 162-163.

gönderildiler. İsyân az zamanda bastırıldı. Ertuğrul Grubu kuvvetleri daha sonra asayışı teminle Bozkır'da uzun zaman kalarak, ıslahatla meşgul oldular.²⁸⁹

Uşak'ı işgal eden Yunan kuvvetlerinden bir alaydan fazla bir müfreze Gedos'a kadar ilerleyerek o civardaki tepelerde tahkimat yapmıştı. Asli kuvvetlerden uzak kalan bu müfreze taarruz ederek Gedos'un kurtarılması, halkın ve Kuva-yı Milliye'nin maneviyatını kuvvetlendirebilirdi. Çerkez Ethem ve kuvvetleri de Gediz civarında bulunan Yunan Kuvvetlerine taarruz etmek istiyorlardı. Kâzım Paşa bu nedenle, "*Ertuğrul Grubu ve Çerkez Ethem kuvvetlerinin düşmana taarruz etmesine Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa karar verdi. Erkânı Harbiye Umumiye Reisliği tali maksatla cephaneye sarfına ve insan zayıflığına sebep olacağı gerekçesiyle taarruz taraftar değildi*"²⁹⁰ demektedir. Uzun muhabere sonucunda Erkânı Harbiye-i Umumiye'nin muvafakati alındı. 18 Ekim'de Ali Fuat Paşa Alayont'a geldi. Ertuğrul Grubunun ve I. Kuva-yı Seyyârenin iştirakiyle taarruzu muvafık gördü. İzmir cephelerinin düşmesinden sonra, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ordusu tarafından, o zamana göre büyük ölçüde sayılabilecek ilk taarruzdu.²⁹¹

Gediz taarruzunda Ertuğrul Grubu, 11. Fırka ve 61. Fırkalar ve bir depo alayı Eskişehir-Seyitgazi arasında merkez grubu olarak Kâzım Bey komutasında bulunuyordu.²⁹² I. Kuvayı Seyyare ve Kütahya Batısında Emet kazasında Dr. Fazıl Bey'in teşkil ettiği millî müfrezeler toplam kuvvetlerdi. Olayları Anlatan Kâzım Paşa, "*Düşmana hissettirmeden kıtalarımızı yaklaştırdık. 23-24 Ekim gecesi 61. Fırka sağ cemahta depo alayı merkezde, 11. Fırka sol cemahta, Kuva-yı Seyyare de daha solda olmak üzere Gediz'in kuzeyinde Yunuslar gediğinin iki tarafında yerleşmiş olan Yunan kuvvetlerinin karşısında bulunuyorduk. Yunanlılar yaklaştığımızdan ve gizli tertibatımızdan haberdar olmuşlardı. 24 Ekim sabahı bütün cephe taarruzumuzla şiddetli bir muharebe başladı*" diyor. Çarpışmalar esnasında Hava yağmurlu idi. Aynı zamanda yoğun bir sis tabakası ortalığı kaplamıştı. 11. Fırka düşmanın şiddetli mukavemeti ve karşı taarruzu önünde muvaffak olamadı ve firkaya bağlı bazı kıtalar dağıldılar. Bu firkaya Kaymakam Arif Bey (Ayıcı) kumanda ediyordu. Merkezden taarruz eden depo alayı ile sağ cemahtan taarruz eden 61. Fırka, düşman mevzilerini şiddetle zorluyordu. Öğleden sonra taarruzun

²⁸⁹ Özalp, age., s.164.

²⁹⁰ Özalp, "*Özalp Atatürk'ü Anlatıyor*", Teoman Özalp Arşiv Dosyası s. 15; *Yakın Tarihimiz*, Kazım Özalp Anlatıyor, Cilt 2, Sayı 23, s.294-295.

²⁹¹ *Nutuk* II, s.495. vd.; İsmet İnönü, *Hatıralar*, I. Kitap, Bilgi Yayınevi Birinci Baskı, İstanbul 1985. s. 213; Özalp, age., s. 164; Sofuoğlu, age., s.428-429. Sofuoğlu toplantı tarihini 16 Ekim olarak veriyor.

²⁹² Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, Yayına hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu Temel Yayınları 2001 İst. s. 102-103.

şiddetlendirilmesini ve 11. Fırkanın dağılan kuvvetlerini toplayarak tekrar taarruza geçmesi sağlandı. Muharebe akşama kadar devam etti. Fakat düşmanı mevzilerinden çıkarmak mümkün olmadı. Geceleyin de taarruza devam edildi. Ancak cephe kumandanı Ali Fuat Paşa'dan geri çekilme emri geldi. Bu anda 61. Fırka gece taarruzuna başlamış bulunuyordu. Ali Fuat Paşa 11. Fırkanın yanında bulunduğundan geri çekilme emrini fırkaya doğrudan tebliğ etmişti. Bu suretle, merkez ve sağ cenahtan kuvvetler taarruz ederken, 11. Fırka ile Kuva-yı Seyyare, muharebe hattından geri çekilmeye başlamışlardı. 61. Fırka 25 Ekim saat üçe kadar taarruza devam etti. 11. Fırka 25 Ekim sabahı Yenice Armutlu köyüne dönmüş bulunuyordu. Kuva-yı Seyyare de bu civara çekilmişti. Verilen emir üzerine 61. Fırka sabahleyin muharebe ettiği sırtlardan ayrılarak geri dönüyordu. Kâzım Bey, *“Muharebeyi idare ettiğim tepeden, kıtalarımızın çekilişlerini kontrol ederken, düşmanın çekilen kıtalarımızı topçu ateşiyle bile takip etmemesi dikkatimi çekti. Keşif için karargâh süvarilerini muharebe mevzilerinin istikametinde gönderdim. Düşmanın gece yarısından itibaren çekilmeye başladığını ve Gediz'de düşman kalmadığını haber aldım. Bu sırada yanıma gelen İzzettin Bey'e, bir atlı piyade müfrezesi teşkil ederek Gedos istikametine hareket etmesini emrettim”* diyor. Ayrıca bütün kıtalara buldukları yerlerde durmaları emrini yollayan Kâzım Bey, Dr. Fazıl Bey kumandasında Emet'ten gelmiş olan millî kuvvetlerin Gedos'a giderek Hamidiye Hanı yönünde düşmanı takibe koyulduklarını belirtiyor.²⁹³ Bu arada, durum hakkında cephe karargâhına Ali Fuat Paşa'ya bilgi vermek için telgraf hattından Çavdarhisar'ı arayan Kâzım Bey'e Kütahya telgrafhanesinden, Ankara'dan muharebenin neticesi hakkında gecedan beri malumat beklediklerini, merak içinde olduklarını ve Mustafa Kemal Paşa'nın son haberleri beklediği bildirilmiştir. Geceki muharebe ve sabahki vaziyeti bildiren Kâzım Bey, kıtaların Gediz'e girdiğini arz etmiştir.²⁹⁴

26-27 Ekim'de tekrar taarruz eden Yunan kuvvetleri, daha sonra Gediz'den Batı cephesi kuvvetlerini geri çekilmeye mecbur bırakarak, 31 Ekim'de Yunuslar Gediğini de işgal etmişti. Kâzım Bey, 2 Kasım'da karargâhıyla Eskişehir'e dönmüş ve ertesi gün de karargâhını Çukurhisar'a nakletmişti.

Gediz muharebesinde Türk kıtaları arasındaki muhabere noksanlıkları Kuva-yı Seyyare ile Nizami birlikler arasında bulunan bazı tatsızlıkları ortaya çıkarmıştı. Bu

²⁹³ Özalp, age., s.165; Yakın Tarihimiz, “Kazım Özalp Anlatıyor” Cilt 2, s.295.

²⁹⁴ Özalp, age., s. 166; Yakın Tarihimiz C.II, s.295.

durum Kuva-yı Millinin emir komuta zincirine uyum tartışmalarını başlatarak düzenli orduya geçişi zorunlu kılacaktır. Bunun sonucunda da Çerkez Ethem isyanı çıkmıştır.

5. ÇERKEZ ETHEM İSYANI

Çerkez Ethem ve arkadaşları Gediz muharebesinde düzenli ordu birliklerinin görevlerini yapmadıklarını, Kuva-yı Seyyare'ye yardımda bulunmadıklarını söyleyip düzenli ordunun işe yaramadığı intibamı yaratmak istiyorlardı. Buna karşı düzenli orduda görevli komutanlar da Kuva-yı Seyyare'nin ciddi muharebeye girişmediğini, muharebe alanını terk ettiğini söylüyorlardı. Münakaşa gittikçe büyüyordu. Cephe Kumandanı Ali Fuat Paşa, tartışmaları bitirmek için her kıtanın görevlerini layıkıyla yaptığını belirterek tartışmaları bitirmek istediyse de münakaşalar bitmedi.²⁹⁵ Tartışmalara müdahale eden Mustafa Kemal Paşa, cephe komutanının cephede disiplin kuramadığı kanaatiyle, cephe komutanlığını değiştirmeyi, olayların gerisinde “Yeşil Ordu” şeklinde gizli yapılanma girişimlerinin olduğunu, bu duruma son vermek için de cephede radikal değişiklikleri gerekli görüyordu.²⁹⁶

Ali Fuat Paşa'ya Sovyet Rusya ile ilişkiler konusunun önem kazanması nedeni ile Moskova'da Büyükelçilik görevi veren Mustafa Kemal Paşa, Batı cephesini de ikiye ayırıp, Erkân-ı Harbiye Reisi İsmet Bey'i Garp Cephesi ve Dâhiliye Vekili Refet Bey'i de Cenup Cephesi kumandanlığına mevcut görevlerini de geçici olarak muhafaza ettirerek tayin etmişti.²⁹⁷

Albay İsmet Bey'in Batı Cephesi Komutanlığını devralmak üzere (10 Kasım 1920) Eskişehir'e geldiği esnada Kâzım Bey karargâhıyla Çukurhisar'da bulunuyordu. Kâzım Bey'de Batı Cephesi kuvvetlerine bağlı bulunmaktaydı. Ancak aynı zamanda BMM' de Karesi (Balıkesir) milletvekili idi. Kâzım Bey, daha önce Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazarak bir müddet Meclis çalışmalarına katılmak talebini iletmiş ve Mustafa Kemal Paşa'dan olumlu cevap alınca, Kumandanı olduğu Ertuğrul Grubuna bir veda tebliği yaparak, 22 Kasım 1920 de Cephe görevinden ayrılarak Ankara'ya hareket

²⁹⁵ Özalp, age., s.166; *Yakın Tarihimiz* Cilt II, s.295, Aslında Ethem'in Yozgat İsyanı esnasında, Ankara'nın çaresizliği, Anzavur ve Bolu, Düzce, Hendek isyanlarındaki başarılarından dolayı Meclis'te gördüğü aşırı ilgi ile başı büyümüşü. Kuvvetlerinin de, Yeşil Ordu'nun adeta temelini teşkil etmesi cüretini arttırmıştı. Emir dinlemez tavrı bu gelişmelerin sonucuydu. Avcıoğlu, II. Kitap, s.560-561 Bu tavrı doğrulayan Ali Fuat Paşa'da *Milli Mücadele Hatıralarında*, “Bana haber dahi verilmeden Ethem'i Yozgat İsyanını bastırmaya Genel Kurmay Başkanı İsmet İnönü çağırılmıştı. Ben de Genel Kurmaya Ethem Bey hakkında düşüncelerimi sunmuştum” diyor. age., s. 408.

²⁹⁶ *Nutuk* II, s.467 vd. s.502-503-504.

²⁹⁷ İnönü, *Hatıralar* I. Kitap, s. 214; Özalp, age., s.166; *Nutuk* II, s.503-504; Sofuoğlu, age., s.443.

etmişti.²⁹⁸ Ertuğrul Grubu da Kâzım Bey'in cepheden ayrılmasından bir müddet sonra kaldırılmıştı.

İsmet Paşa'nın cephede göreve başladığı günlerde Çerkez Ethem rahatsızlığını bahane ederek Ankara'ya gelmişti. Yerine Kuva-yı Seyyare'ye kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey vekâleten kumanda ediyordu. Kuva-yı Seyyare Kumandanlığı Karacaşehir'de gizlice Karakeçili adında yeni bir müfreze teşkil etmişti. Bundan Batı Cephesi Kumandanlığının haberi yoktu. 17 Kasım 1920 de bu durum öğrenilince cephe komutanlığınca bu müfrezenin mevcudiyeti hakkında bilgi istenerek, kıtanın teftişe hazırlanması emrolundu. Çerkez Ethem ve kardeşleri bu emre itaat etmedikleri gibi, Cephe Komutanlığı'nca diğer seyyar kuvvetlerden ayırt edilmesi için, "Birinci Kuva-yı Seyyare" olarak ismin belirlenmesine rağmen, kendiliklerinden "Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı" unvanını kullanıyorlardı.²⁹⁹ Cephe komutanlığı, cephe gerisi faaliyetleri yasaklamasına rağmen, kendiliklerinden asker toplamak, halktan vergi almak emirlerine karşı gelenleri kendileri cezalandırmak gibi faaliyetleri sürdürüyorlardı. Cephe komutanlığınca "Simav ve Havalisi Kumandanlığı" adı altında bir sahra jandarma kumandanlığı oluşturularak Miralay İbrahim Bey komutasında cephe gerisi hizmetleri için görevlendirilmişti. Tevfik Bey, bölge komutanlığını da tanımayarak Eskişehir'e geri göndermiş, hiçbir cephe komutanlığı emirlerine itaat etmediği gibi Batı ve Güney cepheleri komutanlarını da tanımadığını açıklamıştı.³⁰⁰

Durum Mustafa kemal Paşa'ya intikal etmiş ve birçok muhaberata rağmen çözüme ulaşılamayınca, 3 Aralık 1920 de Mustafa Kemal Paşa, özel bir trenle Kâzım Bey (Özalp), Celâl Bey (Bayar), Kılıç Ali Bey, Eyüp Sabri Bey, Hakkı Behiç Bey ve Hacı Şükrü Beylerle Çerkez Ethem ve milletvekili olan Ağabeysi Reşit Bey'i de alarak Eskişehir'e hareket etti.³⁰¹ Eskişehir'e varıldığında İsmet Bey Bilecik'te idi. Çerkez Ethem tren Eskişehir'e varınca habersizce trenden inerek Eskişehir'deki evine gitti. Mustafa Kemal Paşa, Bilecik'ten Eskişehir'e çağırılan İsmet Bey'le özel görüşme yapmak için trenle Eskişehir'den birkaç istasyon daha ileri gitti ve İsmet Beyle görüştü. Bu arada Eskişehir'de kalan Kâzım Bey ve diğerleri Çerkez Ethem'in evinde toplandılar. Bu toplantıda Ethem, "*Düzenli ordu birliklerinin Kuva-yı Seyyare aleyhinde*

²⁹⁸ Özalp, age., s. 167. Adı geçen eserde Kâzım Paşa Ankara'ya hareketini yanlışlıkla 22 Ekim yazmıştır.

²⁹⁹ *Nutuk II*, s.511-512.

³⁰⁰ *Nutuk II*, s. 513-516. vd.

³⁰¹ *Nutuk II*, s. 521; Atay, age., s.276-277.

kışkırtıldığını, bu konuda bir subaydan bilgi aldığını, cephe kumandanına güveni kalmadığını söylemişti.”³⁰²

Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Bey Eskişehir’e gelince, 4 Aralık akşamı Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey’in karargâhında Kâzım Bey, Celâl Bey, Hakkı Behiç Beylerle Reşit ve Ethem beylerle sorunun çözümü için konuşulacaktı. Ancak, Ethem Bey gelmemişti. Mustafa Kemal Paşa, Reşit Bey’e Ethem’in ne zaman geleceğini sorduğunda Reşit Bey, “Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır!” cevabını vermişti. Toplantı Ethem Bey olmadan yapıldı. İsmet Bey, içinde bulunulan durumu, yapılan haberleşmeleri, Kuva-yı Seyyare Kumandanı Vekili olarak Tevfik Bey’in takındığı tavrı anlattı.³⁰³ Reşit Bey, kendisi ve kardeşleri adına yaptığı konuşmada, Kuva-yı Seyyare’nin ve kardeşlerinin yaptığı hizmetleri anlatarak, onların birer kahraman olduklarını, hiç kimsenin emrine giremeyeceklerini, herkesin bunu böylece kabul etmesi gerektiğini bildiriyor, ordu, kumanda, hükümet mefhumlarına ve bu konularla ilgili kurallara önem vermiyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, “*Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaşınız sıfatıyla ve sizin lehinizde bir neticeye ulaşmak için samimiyetle görüşüyordum. Bu dakikadan itibaren arkadaşlık ve hususiyete ait vaziyetim son bulmuştur. Şimdi karşınızda Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ve Hükümetinin Reisi bulunmaktadır. Devlet Reisi sıfatıyla Garp Cephesi Kumandanına halin icabını tatbik salâhiyetini kullanmasını emrediyorum*” dedi. İsmet Bey de, “*maiyetimde bulunan kumandanlardan herhangi biri bana itaatsizlik etmiş olabilir. Ben vaziyetin icabını yaparım*” dedi. Bunun üzerine bağıra bağıra konuşan Reşit Bey, gayet yumuşak bir tavırla, “*ileri gitmekte acele edilmemesini ve kendisi kardeşlerinin yanına giderse bir çare bulunacağını*” beyan etti. Reşit Bey’in teklifi kabul edildi. Ertesi gün Cephe Komutanlığının hazırlatacağı özel bir trenle Kâzım Beyle (Özalp) birlikte Kütahya’ya kardeşlerinin yanına gittiler.³⁰⁴ Çerkez Ethem de Hacı Şükrü Beyle birlikte Kütahya’ya gelmişti. Gediz’de bulunan kardeşi Tevfik de çağrıldı. Görüşmeleri anlatan Kâzım Bey, “*Meseleyi beraberce görüştüğümüz zaman, cephe kumandanının emirlerine itaat edeceklerini vaad ettiler. Yalnız, Refet Bey’in Konya’dan alınmasında ısrar ediyor ve benim kendilerine kumandan olmamı istiyorlardı. Bu fikirde ısrar etmelerinin doğru olmadığını kendilerine birkaç defa söyledim. Kendilerinin isteğiyle benim kumandayı üzerime almaklığımın, askeri usullerle bağdaşmadığını ve böyle bir vaziyeti şahsen kabul edemeyeceğimi bildirdim*” diyor. Ertesi gün

³⁰² Özalp, age., s.168.

³⁰³ İsmet İnönü, *Hatıralar I*. Kitap s.227-228.

³⁰⁴ *Nutuk II*, s. 520 vd.; Özalp, age., s168; İnönü, *Hatıralar I*. Kitap, s. 231; Atay, F. Rıfki: *Çankaya*, s.281.

Reşit ve Hacı Şükrü Bey'le beraber Eskişehir'e dönen Kâzım Bey, *Konuştuklarımızı İsmet Bey'e anlattım. Şimdilik meselenin halledilmiş olduğunu sanıyorduk*³⁰⁵ demektedir.

Kâzım Paşa, “Ankara'ya dönüşümüzden birkaç gün sonra Ethem cephe kumandanına tekrar cephe almıştı, millî kuvvetleri kendi komutası altında toplamaya çalışıyordu. Ayrıca, Kütahya'da aldığı askeri tertibat da cephe kuvvetleri aleyhine idi” diyor. O günlerde Mustafa Kemal Paşa'ya, gittikçe çözümsüz bir hal alan Ethem meselesinin çarpışma ile neticelenmesinin mümkün olduğunu söyleyen Kâzım Bey, mesele iyice açığa çıkmıştı. Ethem Ankara'da bulunan kardeşi Reşit'i makine başına çağırarak yaptığı uzun görüşmede, Refet Bey'in Konya'dan hala kaldırılmadığını yazarak isteklerinde ısrar ediyordu. Reşit Bey, bu görüşmeyi Mustafa Kemal Paşaya anlattı. Bu görüşmede Kâzım (Özalp) ve Celâl Bey (Bayar) birlikte bulunuyorlardı. Kâzım Bey, “Benim Garp Cephesinde bir vazife almamın, belki bu pürüzleri önleyebileceği fikri ileri sürüldü ve Ertuğrul Grubunu tekrar kurmam düşünüldü. Bu görüşler üzerine İsmet Bey'le haberleşip kati bir karar verdikten sonra cephede görev almak üzere Eskişehir'e hareket ettim”³⁰⁶ diyor. İsmet Bey'le görüşen Kâzım Bey, Ethem ve kardeşleriyle son bir defa daha teması kararlaştırdıktan sonra Kütahya'ya giderek Ethem'le görüştü. Ethem Bey, Cephe Kumandanı'nın emirlerine uyacağını ve artık bu münakaşalara mutlaka nihayet vereceğini beyan ederek, katî teminata bulunmuştu. Eskişehir'e dönen Kâzım Bey, Kütahya görüşmesi hakkında İsmet Bey'e bilgi verdi. Ancak bu görüşmede İsmet Bey, Ethem'in Demirci Efe'ye yazdığı bir şifreyi gösterdi. Bu şifrede hükümet aleyhinde ağır sözler vardı. Bütün Kuva-yı Milliye'nin beraberce isyan etmesi teklif ediliyordu. Kâzım Bey bu şifreyi gördükten sonra, Ethem ve kardeşlerini tatmin edecek tedbirlerin faydasız olduğunu ve bilakis cüretlerinin artacağına kanaat getirerek Ankara'ya döndü. Görüşmeleri ve intibalarını Mustafa Kemal Paşa'ya da anlattı.³⁰⁷

Aradan birkaç gün geçtikten sonra Ethem cephe ile irtibatını tamamen keserek hasmane bir tavır aldı. Cephe kumandanlığı da mukabil tedbirler almağa başladı. Meclis de, bu konu ile meşguldü. Milletvekillerinin arzusu üzerine Ethem'i bir kere daha iyilikle ikna etmek belki mümkün olabilirdi. Reşit'in teklifi üzerine, Ethem'e nasihat vermek üzere Reşit Bey'le birlikte Celâl Bey, Kılıç Ali Bey, Eyüp Sabri ve Vehbi Beyler 23 Aralıkta Ankara'dan hareketle 24 Aralıkta Kütahya'ya vardılar. Reşit Bey, Kâzım Bey'in de gelmesi için ısrar etmiş fakat Kâzım Bey, Mustafa Kemal

³⁰⁵ Özalp, age., s. 169.

³⁰⁶ Atay, Çankaya, s.295.

³⁰⁷ Nutuk II, s. 534 vd. ;İnönü, *Hatıralar I*, s.233-234; Özalp, age., s. 169-170; Yakın Tarihimiz, “Kazım Özalp Anlatıyor” Cilt 2, Sayı 25, s.363.

Paşa'nın gitmemesi noktasındaki işareti üzerine mazeret belirterek gitmemiştir.³⁰⁸ Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bunu, "*Kazım Bey'in Ethem tarafından tevkif edilerek imzasının kullanılmasından istifade edebilirlerdi*" diyerek gerekçesini belirtmiştir.³⁰⁹

Heyetin Kütahya görüşmelerinden beklenen fayda sağlanamadı. Heyet Kütahya'dan Ankara'ya dönmeden, Ethem isyanı başladı. Ethem, 29 Aralıkta bir beyanname yayınlarak Meclis ve Orduyu tahkir ediyor ve halkı Meclis ve ordu aleyhine harekete geçmeye çağırıyordu.³¹⁰

Heyet Ankara'ya döndükten sonra Mecliste görüşmeler yapıldı. Celâl Bey, Kütahya'daki görüşmeler hakkında bilgi verdi. Mustafa Kemal Paşa'da şimdiye kadar cereyan eden hadiseler ve uzlaşmak için yapılan çalışmaları ve alınan tedbirleri geniş olarak anlattı. Ethem'in beyannameyi okundu. Bunun üzerine Meclis, hükümetin gerekli tedbirlerin alınması ile ilgili tavrını kabul etti. Karar, Batı cephesi Kumandanı İsmet Bey'e derhal tebliğ edildi.

Batı Cephesi Kumandanlığı 61. Fırkanın tamamını, 11. Fırkanın da iki alayını Kütahya'ya yollamıştı. Millî ordu kitaları ile karşılaşınca Ethem emrindeki subay ve askerlerin bir kısmı millî ordu tarafına geçtiler, geride kalanlar ise, kati bir muharebe kabul etmeden kaçarak, ufak çarpışmalarla Gediz yönünde dağlara çekildiler. İstanbul hükümetine ve Yunanlılara da başvuran Ethem, 6 Ocak 1921 de Yunan ordusunun taarruza geçmesi üzerine, Yunanlılarla anlaşarak yanında kalan kuvvetlerle ordumuzun arkasına doğru harekete geçerek düşmanla işbirliği yaptı. İzzettin Bey emrindeki iki alay, Ethem'in taarruzlarına karşı mukavemet etti. Derviş Bey kumandasında gelen süvarilerin de katılımıyla mağlup olarak geri çekildi. Birçok çarpışmalar sonucunda yanında kardeşleri ve birkaç arkadaşı ile 22 Ocak 1921' de Gediz'de Yunanlılara teslim oldu.³¹¹

Türk kuvvetlerinin bu iç hesaplaşmasını ve Ethem ihanetini fırsat bilen Yunan kuvvetleri, 6 Ocak 1921 de taarruza geçtiler. 9-10 Ocak günlerinde İnönü Mevkiinde iki gün süren çarpışmalarda birçok kayıplar vererek, bir sonuç alamayacakları düşüncesiyle geri çekildiler. Böylece hem Çerkez Ethem galesi ortadan kalkmış ve Batı Cephesi'nde disiplin sağlanmış oldu. Hem de Çerkez Ethem isyanından yararlanarak Türk kuvvetlerine darbe vurmaya isteyen Yunan kuvvetleri birçok kayıplar vererek, I. İnönü Muharebesi ve zaferini, Türk ordusuna armağan ederek çekildiler.

³⁰⁸ Nutuk II, s.539; Özalp, age., s.170.

³⁰⁹ Nutuk II. s.539.

³¹⁰ ; Özalp, age., s.170.

³¹¹ Özalp, age., s. 171; *Yakın Tarihimiz* Cilt 2, Sayı 25, s.365.

6. MÜRETTEP KOLORDU KOMUTANLIĞI

Çerkez Ethem sorununu çözmek için birçok gayretler gösteren Kâzım Bey, olumlu sonuç alınamayınca Çerkez Ethem isyan etmiş ve isyan bastırılırken de Yunan ordusu taarruza geçmişti. Bu günlerde çoktandır görmediği ve Antalya’da yaşayan ailesini görmek üzere izin alarak Eskişehir’e gelen Kâzım Bey, Konya’ya gidecek treni beklerken, İnönü mevkiinde muharebe başlamıştı. Yunan tayyarelerinin şehri bombaladığı, İnönü mevkiindeki top seslerinin Eskişehir’den duyulduğu 9-10 Ocak günlerinde Türk ordusunun ikmalî de Eskişehir’den yapıldığı için şehirde oldukça hareketli ve heyecanlı anlar yaşanıyordu. Antalya’ya gitmekten vazgeçen Kâzım Bey, muharebenin sonucunu bekledi. Nihayet Yunan ordusunun geri çekildiği ve muharebenin lehimize sonuçlandığını bildiren cephe komutanı İsmet Bey’in raporunu gördükten sonra tekrar Ankara’ya dönmüştü.³¹²

I. İnönü Muharebesi sonucunda İtilâf devletleri Sevr şartlarını Türkiye lehine değiştirmek ve savaşı durdurmak istemişlerse de, bu girişim bir siyasi oyundan başka bir şey değildi. Nitekim barış heyetleri henüz yurda dönmeden Yunan ordusu iki koldan taarruza geçmişti.³¹³ Bu Yunan taarruzu ile II. İnönü muharebeleri olmuş ve yenilen düşman kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Düşman kuvvetlerinin ağır hezimetle İnönü mevkiilerini terk ettikleri gün, Mustafa Kemal Paşa, Mürettep Kolordu Kumandanı olarak Kâzım Bey’in Kocaeli bölgesine gitmesini istedi. Milletvekilliği saklı kalarak görevi kabul eden Kâzım Bey, Ankara’dan ayrılarak cepheye hareket etti. Geçtiği yollarda II. İnönü zaferinin sevincini yaşayan halk, Kâzım Bey’e de unutamayacağı içten tezahüratlar göstermiştir. 7 Nisan 1921 günü Düzce’ye vardığında, Yunan kuvvetleri Afyon’u da boşaltarak Dumlupınar’a doğru çekilmişti.³¹⁴

Kocaeli bölgesinde bulunan düşman Sakarya boyunca ve kısmen Geyve Boğazı ile bunun Batısındaki sırtlardan denize kadar uzanan mevzileri işgal etmişti. İzmit, Adapazarı, Sapanca’da düşman işgalinde idi. İzmit Adapazarı bölgesinde Yunan ordusunun teçhizatlı bir tümenine karşılık, Kâzım Bey’in Mürettep Kolordusu Recep Reis’in (İpsiz Recep) Kuva-yı Milliye’den nizamiyeye çevrilmiş bir taburu, Adapazarı Milis Taburu (Yüzbaşı Ethem Şevki Bey’in kumandasında) ve Zibooğlu Hüseyin Efendi’nin emrindeki Kuva-yı Milliye’den nizamiyeye dönüştürülen iki taburdan

³¹² Özalp, age., s.171. Kazım Bey’in uzun süredir görmediği ailesini görmek için Antalya’ya gidip gitmediği konusunda tereddütte düşmüştüm. Çünkü yazılı literatürde bu konuda açıklık yoktu. Konuyu Kâzım Bey’in hayattaki oğlu Teoman Bey’e sordum. Teoman Bey de Antalya’ya gitmediğini ifade etti.

³¹³ *Nutuk* II. s.578.

³¹⁴ Özalp, age.,s. 176.

oluşuyordu. Bütün kuvvetler beş tabur piyade, bir millî süvari alayı, üç seri, ikisi adi ateşli olmak üzere beş toptan ibaretti. Piyade taburlarının çoğunun henüz teşkilâtı tamamlanmamıştı. Subayları eksik, nakliye vasıtaları yok, mevcutları az, silahları değişik çaplarda, cephaneleri yetersiz ve erleri askeri elbiseli değildi. Süvari alayı ise, Sarı Efe Edip'in emrindeki Kuva-yı Milliye süvarileri idi. Kocaeli bölgesinde asker olarak istifade edilebilecek yaşları uygun halk vardı ancak silah, cephaneye, subay ve diğer malzemelerin yetersizliği bunların yetiştirilmesi, teçhiz edilmesi, yeni kıtalar kurulmasına fırsat vermiyordu.³¹⁵

Mürettep Kolordu'nun başına geçen Kâzım Bey, “*düşman bizim bölgedeki kuvvetlerimizin zayıflığının farkında değildi. Biz ise, kuvvetlerimizi olduğundan fazla göstererek düşman fırkasını burada oyalamaya çalışıyorduk. Kuvvetlerimiz hakkında İstanbul basınında uydurma haberler çıkıyordu. Gazetelerde Kocaeli'ye kolordu kumandanı olarak geldiğim ve burada mühim kuvvetlerin bulunduğu hakkında havadisler yazılıyordu. Düşmanı aldatmak için Sakarya'nın muhtelif noktalarında geçitler keşfettiriyor, bazı yerlerde Sakarya'yı geçmek için sallar yaptırıyor, Kandıra yakınlarında Sakarya'yı geçecek kuvvetlerin yetiştirilmesi ve eğitimi için tatbikata çalışıyorduk. Düşman bu faaliyetimizi görüyor ve taarruz edeceğimizi zannederek karşı tedbirler alıyordu. Cepheye gece baskınlarına ve keşif faaliyetlerine devam ediyorduk*”³¹⁶ demektedir.

Mayıs ayı başında karargâhını Düzce'den Geyve'ye nakleden Kâzım Bey, bir aylık geçen sürede kuvvetlerini düzene sokmuş, yeni bir tabur daha teşkil ederek kuvvetlerini altı piyade taburuna çıkarmış ve Haziran ortalarında düşmanın çekileceği haberleri üzerine bir gece baskını ile düşman mevzilerinin mühim noktalarını ele geçirmek için taarruz kararı verdi.³¹⁷

21-22 Haziran gecesi karanlıkta Sakarya'nın muhtelif yerlerinden Adapazarı milis taburuna bağlı kuvvetler Sakarya'nın karşı kıyısına çıkartılarak bir hamlede düşman mevzileri işgal edildi. Adapazarı'na hücumla geçildi. Aynı zamanda Arifiye-Sapanca arasındaki Yunan mevzilerine de taarruz edildi. Bu taarruz karşısında Yunan kuvvetleri kısmen İzmit, kısmen de Seymen İskelesi istikametinde geri çekiliyorlardı. Düşmanın muntazam çekilmesine fırsat vermemek için süvari alayının da süratle

³¹⁵ Özalp, age., s. 177; I. Devre Adana Mebusu Damar Arıkoğlu *Hatıralarında*, “Başkumandanlık Kanununun kabulünden sonra, Mecliste bulunan kıymetli kumandanların cepheye birer vazife ile tayinleri bazı hatiplerce açıklanınca M. Kemal Paşa bu arzuya tamamen iştirak ettiğini açıkladı. Mebus paşalardan Yusuf İzzet Paşa ve Kâzım Özalp birer grup kumandanlığı vazifesiyle derhal cepheye gittiler” demektedir. age., s. 205 Ancak bu bilgi, Yusuf İzzet Paşa için doğru olsa da Kâzım Paşa için yanlıştır. Doğru bilgi yukarıda verilmiştir. Ayrıca bu konuda bakınız Selek, *Anadolu İhtilâli C.II*, s.633.

³¹⁶ Özalp, age., s. 177.

³¹⁷ Özalp, age., s. 178; Yakın Tarihimiz, “Kazım Özalp Anlatıyor” cilt 3, Sayı 28, s.38.

Adapazarı'na hareketini emreden Kâzım Bey, böylece bütün kuvvetlerini Yunan kuvvetlerinin takibine sevk etmiştir. İzmit istikametinde çekilen Yunan kuvvetlerini Miralay Emin Bey'in kumandasındaki kuvvetler, Seymen istikametinde çekilen kuvvetleri de Nurettin Bey'in emrindeki kuvvetler takip ediyordu. Kâzım Bey de Sapanca Gölünün güneyinden düşman kuvvetlerini takip eden kuvvetlerin yanında bulunuyordu. Takip kıtaları düşmanla teması bozmadan ilerliyorlardı. 22 Haziran'da Kalabak köyünde, çuha fabrikasında ve Bahçecik'te şiddetli çarpışmalar oldu. 24 Haziran sabahı düşman kuvvetleri İzmit istikametine sürüldü. Bir kısım Türk kuvveti İzmit'e girdi. Yunanlılar İzmit Körfezindeki gemilerinden deniz askerlerini karaya çıkardılar. Trakya'dan gelen bir alay takviye kuvveti ile İzmit şehri içerisinde kuvvetli çarpışmalar oldu. Seymen istikametinde çekilen Yunan kuvvetleri de geri dönerek karşı taarruza geçmişlerdi. Yunan kuvvetleri İzmit'i bırakmak istemiyordu. Denizden de Kılış adındaki Yunan zırhlısı karadaki kıtalarımız üzerine bomba yağdırıyordu. Bu durumda kıtalarımız geri çekilmek zorunda kaldılar. Kâzım Bey, Çuha fabrikasının doğusunda bulunan bir köy minaresinden muharebeyi gözleyip idare ediyordu. İzmit'e ve Seymen İskelesine kadar yanaştıktan sonra elde edilen başarıların kaybedilmesini kabul etmeyen Kâzım Bey, ikinci bir hamleye karar verdi. 25 Haziran gününü hazırlıkla geçirttikten sonra 26-27 Haziran günlerinde tekrar taarruza geçen Mürettep Kolordusu kuvvetleri karşısında 27-28 Haziran gecesi Yunan kuvvetleri İzmit'i boşaltarak Karamürsel istikametinde çekildiler.³¹⁸

Adapazarı ve İzmit'in Yunan kuvvetlerinden kurtarılışı askeri ve siyasi birçok yararlar sağladı. İstanbul'la doğrudan temas kurulması sağlanmıştı. İstanbul basını da, Mürettep Kolordunun başarılarını heyecanlı başlıklarla yansıtıyor, Kuva-yı Millinin İstanbul'a geleceğinden dahi bahsederek, Kolordu Kumandanı Kâzım Bey'in at üstünde çekilmiş bir fotoğrafını da basmışlardı.

İzmit'in kurtarılması İngilizleri de telaşlandırmıştı. Bir İngiliz subayı İzmit'teki kuvvetlerin kumandanı Miralay Emin Bey'e müracaat ederek İngiliz Erkân-ı Harbiye'sinden aldığı emre göre Kolordu Kumandanı Kâzım Bey'le görüşmek istediğini bildirmişti. Miralay Emin Bey, İngiliz subayının müracaatını bildirmek için Kâzım Bey'in yanına geldiğinde, Kazım Bey, "*İngiliz subayıyla doğrudan görüşmeyeceğini, ne arzusu varsa Emin Bey'e bildirmesi gerektiğini*" söylemiştir. İngilizler, İzmit'e giren Türk kuvvetlerinin ilerlemelerini İstanbul'a doğru sürdürüp

³¹⁸ Özalp, age., s.179.

sürdürmeyeceklerini merak ediyorlarmış. Kâzım Bey, Emin Bey aracılığı ile İngilizlere verdiği cevapta, “Ankara Erkân-ı Harbiye Reisliğinden alacağımız emirlere göre hareket edilecektir” demiştir.³¹⁹

Adapazarı ve İzmit’ten çekilen Yunan kuvvetleri her iki şehri de yakmaya teşebbüs etmişler, fakat takip kuvvetleri buna fırsat vermemişti. Buna rağmen İzmit’in bir mahallesi ile yakınındaki bazı köyleri yakmışlardır. Karamürsel İstanbul’dan kaçırılan malzemelerin Anadolu’ya nakledildiği önemli bir merkez görevi görüyordu. Karamürsel halkı da yediden yetmişe büyük vatanseverlik göstererek bu malzemeleri taşıyorlardı. Burada arama yapan Yunanlılar, Karamürsel’i de yaktılar.

Karamürsel’den çekilen Yunan kuvvetleri İznik gölünün doğu ve güneyine doğru çekildi ve kuvvetlerini burada topladı. Kâzım Bey de İzmit’te mevki kumandanı Miralay Emin Bey emrinde küçük bir nizamiye kıtası bırakarak, Mürettep Kolordu kuvvetlerini İznik gölünün kuzeyine İznik ile Lefke (Osmaneli)arasına nakletti, karargâhını da Lefke’de kurdu.³²⁰

6.1. Yunan Genel Taarruzunda Mürettep Kolordu

Birinci Dünya Savaşındaki hizmetlerinin karşılığı olarak, Batı Anadolu’daki İzmir ve çevresinden bir kısım toprakları Yunanistan’a vermeyi amaçlayan İtilâf devletlerinin bu yaklaşımı, Türk halkının sert tepkisiyle karşılaşınca, Sevr projesi de tehlikeye düştü. Sevr’i Türkiye’ye zorla kabul ettirme taşeronluğunu da Yunanistan üstlenmişti. Bu amaçla başlattığı 22 Haziran 1920 taarruzuyla Kuva-yı Milli karşısında başarılı olduysa da bu başarılar Anadolu harekâtını pes ettirmeye yetmedi. Daha sonra I. ve II. İnönü Muharebelerindeki Yunan başarısızlığı, Sevr projesinin Türklere zorla kabul ettirilmesi konusunda tereddütler yarattı.³²¹ Bunun üzerine genel seferberlik ilan eden Yunanistan, bütün kuvvetlerini Anadolu’ya yığarak, bir taarruz hareketi başlattı. Yunan kralı da, ordusuna manevi destek vermek için Anadolu’ya geldi.³²²

³¹⁹ Age., aynı yer.

³²⁰ Özalp, age., s.180-81; *Yakın Tarihimiz* Cilt 3 Sayı 28, s.39; 1 Temmuz 1921 tarihli bir Fransız gazetesini kaynak göstererek, “İzmit’teki çarpışmaların İstanbul’da son bulan demiryolu hattının büyük bir kısmının Kuva-yı Milliye tarafından geri alınmasının” İngilizler üzerinde yarattığı endişeler açısından sonuçlandırdığı durum” üzerinde duruluyordu. İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*” TTK. Basımevi Ankara 1989. s. 196.

³²¹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 319; Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız kamuoyu*, s.184.

³²² Yunan dostu Lloyd George Para ve malzeme yardımı yaptı. Kral Konstantin 13 Haziran 1921 de İzmir’e geldi. Anadolu’daki yunan kuvveti 11 Tümen ve bir kısım lojistik kuvvetler düzeyine

8 Temmuzda Bursa mıntıkasından Orhaneli yönünde Yunan ileri harekâtıyla başlayan Kütahya ve Eskişehir muharebeleri Yunan ordusunun ne kadar hazırlıklı ve teçhizatlı olduğunu göstermiştir.

Kuzeyden, Orhaneli müfrezelerimize 8 Temmuzda taarruza başlayan Yunan kuvvetleri, 10 Temmuzda Yenişehir istikametine yönelerek kıtalarımızı geri püskürtmüş ve Yenişehir’i işgal etmiştir. Diğer bir Yunan fırkası da, İnegöl istikametinde ilerleyerek 9 Temmuzda İnegöl’ü işgal etmiş ve ilerleyişini sürdürmüştü. Orhaneli’ den ilerleyen Yunan kuvveti gücünü 2 Tümene yükselterek, 13 Temmuzda Tavşanlı istikametine yönelmişti. 15 Temmuzda Kütahya’nın Kuzeybatısında Gümüşköy’e varmıştı. Yenişehir’i işgal eden Yunan kuvvetleri Bilecik’e ilerleyerek Yeniköy ve Karaköy’ü de işgal etmişti. Kâzım Bey, Terziler civarındaki gözetleme yerinden bu Yunan kuvvetlerini takip ediyordu. Emrindeki kuvvetleri de gizlemişti. Yunan birlikleri Bilecik’e girdikten sonra geçtikleri yol üzerine kuvvetlerini gönderdi. Köprühisar’ın Doğu sırtlarını işgal ettirdi. Düşman kuvvetlerinin gerisinde ikmal hatlarına pusu kurdurdu. Beklemeye başladılar. Yunan kuvvetleri Türk kıtalarının kendi çekilme ve ikmal hattına bu kadar yakın olacağını tahmin etmemiş, Bilecik-Bursa yolunu muhafazasız bırakmıştı. Bu müsait durumdan derhal istifade etmeyi düşünen Kâzım Bey, “ *Bursa ile Bilecik arasında düşmanın ufak kuvvetleri, bilhassa erzak ve cephane kolları gidip geleceklerdi. Bunları avlamak için yolun kenarında tertibat aldık. Köprühisar’ın doğu sırtlarına giden kuvvetlerimiz gizlendiler. Bursa-Bilecik yolunun üzerinde ve etrafında bize bağlı hiçbir fert görülüyordu. Pusu kuran kuvvetlerimiz bütün bir gün beklediler. Akşamüzeri, tam tahmin ettiğimiz gibi bir otomobil ile 12 kamyondan kurulu bir düşman nakliye kolunun, Bilecik’e geçmek üzere caddeyi takiben Yenişehir yönünden gelmekte olduğu görüldü. Her şeyden habersiz olan bu nakliye kolu, Akderbent Batısındaki pusu mevzilerimizin önüne vardığı zaman büyük bir ateş yağmuruna tutuldu. Askerleri ve şoförleri şaşırdılar. Bir kısmı geriye, bir kısmı ileriye kaçmaya başladılar. Geriye ve ileriye kaçanlar yol üzerindeki diğer pusu kuvvetlerimizin ateşi karşısında teslim oldular*” diyor. Vasıtaların bütün şoförleri, muavinleri ve muhafızları yakalandılar. Kamyonlardaki yiyeceklere el kondu. Kamyonlarda erzaktan başka, yerli Rumlar tarafından Yunan askerlerine hediye olarak gönderilmiş olduğu anlaşılan bol miktarda bisküvi, çikolata ve sigaralar vardı. Bu kamyonları yol olmadığından bölge dışına nakletmek mümkün değildi. Lefke yönüne nakilleri de mümkün olmayacaktı. Bu sebepten, vasıtadaki yiyecekleri aldıktan sonra kamyonları yakmak zorunda kaldılar. Nakliye vasıtasına bunca ihtiyaç varken 20

çıkartılmıştı. Selek, *Anadolu İhtilâli* C.II, s.637; Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* s.108; Afet İnan: *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, s.84; Kocatürk, age., s.260; Öztoprak, age., s.199.

kamyonun yakılmak zorunda kalınması gerek yol gerekse kullanıcı olmaması açısından Anadolu halkının ve Türk ordusunun durumunu açıklayan acıklı bir tablodur. Yalnız otomobili hayli zorluklarla Lefke' ye kadar nakledebildiler. Kâzım Paşa, “*Bu otomobili almakla isabet etmişiz. Çünkü sonradan çok işe yaradı. Hatta Sakarya Muharebesinde ve ondan sonra 3. Kolordu Kumandanlığım zamanında, Millî Müdafaa Vekilliğine geçinceye kadar, bu otomobilden çok istifade ettim*”³²³ demektedir. Sakarya savaşına intikal edene kadar Mürettep Kolordu, hem güçlü bir Yunan tümeninin cephe gerisinde kalmasını sağlamış hem de cephe gerisi vur kaçlarla düşmana birçok zarar vermiştir.

6.2. Eskişehir Kütahya Muharebelerindeki Durum

Temmuz ayı itibariyle Garp Cephesi karşısında Yunan ordusunun faaliyeti artmıştı. 10 Temmuzda bir Yunan tümeni Uşak'tan Gediz istikametinde ilerlemişti.³²⁴ 13 Temmuzda Gediz'i işgal ettiler. Değişik kollardan ilerleyen Yunan kuvvetleri, birçok yerde ilerlemeğe muvaffak olmuştu. 13 Temmuzda Garp Cephesinin Altuntaş bölgesinde tuttuğu mevzilere şiddetli taarruzlar yaptılar. Bir Yunan Tümeni de Afyonkarahisar önüne geldi. Değişik yönlerden gelen düşman kıtalarını süvarilerimiz karşılayarak oyalamaya çalışıyor ve geri çekiliyordu. Batı cephesinin sol cenahına ilerleyen Yunan ordusuyla 13 ve 14 Temmuz günlerinde şiddetli çarpışmalar olmuş ve kuvvetlerimiz geri çekilerek 15 Temmuzda Yunan kuvvetleri Afyona girmişti. 16 Temmuzda ilerleyen Yunan kuvvetlerinden iki tümen İnönü mevzilerine gelmiş diğer birkaç Yunan tümeni de Kütahya'yı Kuzey ve Güneyden sarmıştı. Yapılan şiddetli çarpışmalar sonucunda kıtalarımız Eskişehir önlerinde Beşkardeş Dağı ile Seyitgazi hattına çekilmişlerdi. Bu durum üzerine Mustafa Kemal Paşa, durumu yakından tetkik etmek üzere Eskişehir'e geldi.³²⁵ 20 Temmuzda ilerleyen düşman karşısında kuvvetlerimiz Bozdağ-Ilgaz Boğazı hattına çekildi. Düşman, kuvvetlerimizin peşini bırakmıyordu. 21 Temmuz günü toparlanan kuvvetlerimiz karşı taarruz başlattıysa da başarılı olunamadı ağır kayıplar verildi. Bu durumda bir kısım kuvvetlerin düşmanı oyalamaya çalışırken, kuvvetlerimizi Sakarya'nın doğusuna çekme kararı alındı.³²⁶ Böylece 22 Temmuzda Eskişehir de Yunan işgaline uğradı. 26 Temmuzda Düşmanı

³²³ Özalp, age., s. 182-183.

³²⁴ Öztoprak, age., s.200.

³²⁵ Nutuk II, s. 608; Kocatürk, age., s. 268; *Türk İstiklâl Harbi*, C.II, Kısım IV, s. 366.

³²⁶ Nutuk II, Aynı yer.

oyalamaya çalışan süvarilerimiz hariç Garp Cephesi kuvvetleri Sakarya'nın doğusuna nakledilmişti.³²⁷

Batı cephesinde bu muharebeler devam ederken Kocaeli Grubu Kumandanı Kâzım Bey, kuvvetlerini (Mürettep Kolordu) Yunan kuvvetlerinin geri hatlarında tutarak, bir Yunan tümeninin bölgede diğer gruplarla savaşa katılmasını engellerken yaptırdığı vur kaç şeklindeki hareketleriyle düşmana hasarlar verdirmiştir. Ancak, Garp Cephesi kuvvetleri Sakarya'nın Doğusuna çekildikten sonra burada kuvvetlerini yeniden düzenleyerek ikişer taburlu üç alay şekline koydu. Bu kuvvetler, 17. Fırkayı teşkil etti. Fırka Kumandanlığına Kabataşlı Miralay Nurettin Bey getirildi. Bu kuvvetlerden başka İzmit'te Kaymakam Emin Bey kumandasında küçük bir nizamiye kıtası ile Kandıra'da da bir millî müfreze mevcuttu. Kâzım Bey, 17. Fırkaya Sakarya'nın Doğu ve Batısındaki sırtları tahkim ettiriyordu. Ayrıca, Kocaeli bölgesinde bulunan ikmal askerlerini getirterek fırkayı güçlendiriyordu.³²⁸

Yunan kuvvetleri 15 Ağustos'ta Sakarya'ya doğru ileri harekâta geçtiler. Amaçları Türk ordusunu imha ederek Ankara'ya yürüyüp, Sevr'in kati kabulünü sağlamaktı. Böylece Sakarya'nın Doğusunda savaşlar başlayacaktır.

7. SAKARYA SAVAŞI

Afyon, Kütahya ve Eskişehir'in kaybedilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın da cepheye gelerek yaptığı tetkik üzerine İsmet Paşa'ya verdiği direktif gereği olarak ordu Sakarya'nın doğusuna çekilmişti.³²⁹ Ayrıca, bütün cephelerden çekilebilecek kuvvetler ile yeniden oluşturulan kuvvetler Sakarya'nın doğusunda toplanacaklardı. Bu emir gereği olarak, Kâzım Bey'in Kolordu karargâhı da 17. Fırka ve emrindeki diğer kuvvetlerle 10 Ağustos'ta Geyve'den Mudurnu-Nallıhan yolu ile Sakarya'nın doğusuna hareket etti.³³⁰

Kocaeli'nde yalnız bazı millî kıtalarla, İzmit'te de Miralay Emin Bey emrinde bir bölük kuvvetinde asker bırakan Kâzım Bey, *"Kocaeli'yi bu kadar boş bıraktığımızı ve oradaki kuvvetlerimizin Sakarya'ya hareket ettiklerini, hiç olmazsa biz Sakarya'ya yetişinceye kadar düşmana hissettirmemek lazımdı. Bunun için aldığım tedbirlerde tamamen muvaffak olduk. Düşman uzun zaman bizim Söğüt ve Eskişehir yönlerinde bir hareket*

³²⁷ Nutuk II, s.607 vd.; Özalp, age., s.184-185; *Yakın Tarihimiz*, Cilt III, Sayı, 28, s.39 ; Selek, age., s. 638.

³²⁸ Özalp, age., s. 185.

³²⁹ Nutuk II, s. 608-609; İsmet İnönü, *Hatıralar*, I. Kitap, Bilge Yayınevi 1.Bas. Ekim 1985 İstanbul, s.258.

³³⁰ Özalp, age., s. 191-192.

yapacağımızdan şüpheye düşerek tertibat almış, hatta Sakarya Muharebesi sırasında bile kalabalık bir kuvvetini oralarda bırakmıştır”³³¹ diyor.

Bu olaylar gelişirken Türkiye Büyük Millet Meclisinde de hareketli ve tartışmalı günler yaşanmış ve sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan olarak ordunun başına geçmesi kararı alınarak, 5 Ağustos 1921'de TBMM'nin yetkilerine haiz olarak Başkomutanlık Kanunu kabul edilmişti.³³²

Nallıhan'dan Sakarya'ya doğru günde ortalama 40 Km. yürüyerek, meşakkatli bir yolculuktan sonra zamanında Sakarya'nın Doğusuna yetiştik diyen Kâzım Paşa, “Bir an evvel Sakarya Doğusuna geçip esas ordumuzun kuvvetleriyle temas etmeye çalışıyordum. Düşman da bizim aldığımız tedbirlerin tesiri veya ihmal sebebiyle hareketimize mani olma teşebbüsünde bulunmadı. Biz bütün ağırlıklarımızı ve kıtalarımızı Sakarya Doğusuna geçirdiğimiz gibi, bu yoldan daha bir hayli malzeme eşya ve erzak getirdik”³³³ diyor ve devamla, “Ben 18 Ağustosta 17. Fırka ve karargâhımla Çayırhan'da bulunuyordum. Kuvvetlerim pek fazla yorulmuş, fakat istenen zamanda gereken bölgeye gelmiştik. Mihaliççik köprüsü yakınlarında bulunan 1. Süvari Fırkası da emrime verildi”³³⁴ demektedir. Bu duruma göre, Sakarya'nın Doğusunda Yunan ordusunu savunma pozisyonunda karşılayacak ordumuzun sağ cenahı Miralay Kâzım Bey'in komutasına verilmişti.³³⁵

Yunan Ordusu 20 Ağustosa kadar taarruza geçmeyerek, cephe ve sol cenahında bulunan kuvvetlerini kademe kademe ordusunun sağ cenahına doğru kaydırıldı. Bu durumda, Yunan ordusunun sol cenahımıza çevirme harekâtı yapacağını anlayan Mustafa Kemal Paşa ordumuza ona göre tedbir ve tertibat aldırarak Yunan ordusunun sağ cenahı karşısındaki Batı cephesi sol cenahını takviye ettirdi.³³⁶

Mustafa Kemal Paşa'da, Başkomutanlık Kanunu kabul edildikten sonra, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için “**Tekâlifî Milliye**” emirleri yayınlamış ve 12 Ağustosta Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşa (Çakmak) ile birlikte Cepheye gelmişti.

³³¹ Özalp, age., s. 192. Kazım Paşa'nın tedbirlerini açıklayan Turgut Özakman, “Mürettep Kolordu bölgesi ile 11. Yunan Tümeni bölgesi arasında (Gemlik-İzmit-Söğüt) 17. Tümen'in bir alayı ile milli müfrezeler vardı. Boşta bulunan 3 milli müfreze, hava kararınca alayın bıraktığı mevzileri sessizce devralmaya başladı. Toplam 285 kişiydiler. Alayın ayrıldığı anlaşılmaması için o gece ve sabah alay yerindeymiş gibi ateş yakacak, gürültü edecek, keşif kolları ve devriye çıkaracaklardı. 17. Tümen Komutanı Nurettin Bey, “Yahu savaşmak bundan daha kolay” diye güldü demektedir. *Şu Çılgın Türkler*. s.284.

³³² *Nutuk II*, s.610. vd.; Ayrıca bakınız *Gizli Celse Zabıtları C.II*. 5.8.1921 Günlü toplantı tutanakları s.164. vd.; Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s.203; Selek, age., C.II, s.650.

³³³ Özalp, age., s. 192-193.

³³⁴ Özalp, age., s.193; *Yakın Tarihimiz*, Cilt 3, Sayı 29, s. 70.

³³⁵ İnönü, *Hatıralar I*, s. 260.

³³⁶ *Nutuk II*, s.617; İnönü, *Hatıralar I*, s. 261; Özalp, age., s. 194.

Polatlı'da Alagöz köyündeki Batı cephesi karargâhında çalışmalarına başladı. Sakarya Muharebeleri esnasında Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, enerjisini cephedeki bütün kuvvetlere hissettirmiş ve kendisi muharebelerin kazanılması için geceli gündüzlü büyük emek sarf etmiştir. Bu durumu belirten İsmet Paşa, “Kıtalara her akşam cephe emri verirdik. Her muharebe akşamı vaziyeti Garp Cephesi Karargâhında gözden geçirir ve ertesi gün düşmanı nasıl karşılamak icap ediyorsa bunu emir haline getirip, Başkumandanın muvafakatini aldıktan sonra, günlük Garp cephesi emrini verirdim. Ertesi gün Fevzi Paşa olsun, Mustafa Kemal Paşa olsun, ehemmiyet verdikleri yerlere giderler, kumandanların yanında bulunurlar, onlara yardım ederlerdi. Başkumandanın ve Genelkurmay Başkanının cephede bulunması, muharebenin enerji ve idaresinde ve verilen emirlerden tam randıman alınabilmesi için büyük ölçüde etken olmuştur”³³⁷ demektedir.

Kâzım Bey, 23 Ağustosta karargâhıyla birlikte Çobanözü karyesine varmıştı. Ankara Suyunun Sakarya'ya karıştığı noktadan, Beylikköprüye kadar Sakarya geçitlerine karşı tertibat almış olan 1. Fırka kuvvetleriyle, Çobanözü'nde bulunan 1. Fırkanın diğer kuvvetleri de ilave olarak emrine verilmişti. 23 Ağustosta Yunan ordusunun sağ cenahı, Türk ordusunun sol cenahına Mangal dağına taarruz etmiş, gece de Sakarya geçitlerinden geçmeye teşebbüs etmiş olduğundan, ertesi gün şiddetli muharebelerin başlayacağı tahmin ediliyordu. Kâzım Bey, düşmanın 23-24 Ağustos gecesi Beylikköprü'nün hemen güneyinden Sakarya'yı geçtiğini ve burada bulunan taburumuzun geri çekilmek zorunda kaldığını 41. Fırka raporundan öğrendi. 24 Ağustos sabahı 1. Fırkayı Beylikköprü karşısında bulunan Çekirdeksiz karyesine gönderdi.

24 Ağustos sabahı bizim vaziyetimiz şu şekilde idi diyen Kâzım Bey, “Sakarya'nın Balıkcı köprüsünden Beylikköprü'ye kadar olan kısmında emrimde olan kıtalar 17, 41. ve 1. Piyade fırkaları, 1. Süvari Fırkası ile bir müstakil süvari alayı tertibat almıştı”³³⁸ demektedir. Sakarya doğusunda esaslı olarak sağlamlaştırılmış ve hazırlanmış mevzilerimiz yoktu diyen Kâzım Bey, “Sakarya muharebelerinde her iki ordunun büyük kısmının muharebe ettiği sol cenahta da her iki taraf tamamen açık sahra muharebesi yapmış ve ancak muharebe esnasında yapabilecekleri basit siperlerden istifade etmişlerdir. Muharebelerin 13 Eylül'e kadar devam ettiği dikkate alınırca, Sakarya Muharebesinde toprak çukurlarının değil, vatan muhabbetiyle dolu Türk göğsünün hakiki siper teşkil ettiği anlaşılır”³³⁹ demiştir. Bu durum muharebelerin genellikle açıkta ve göğüs göğüse olduğunu, bu nedenle de savaşın ne kadar kanlı ve her iki taraf için de ağır kayıplar verildiğinin göstergesidir.

³³⁷ İnönü, age., s.261-262.

³³⁸ Özalp, age., s.194.

³³⁹ Age., s.195.

24 Ağustos günü kendi mevzilerindeki çarpışmaları nakleden Kazım Paşa, “24 Ağustos sabahı düşmanın Beylikköprü güneyinden geçen bir alayı Ezineli’ye doğru ilerlemişti. 1. Fırka, öğle vakti Çekirdeksiz’e vararak iki alay ile bu düşman alayına taarruz etti. Düşman Sakarya’nın doğusuna geçirmiş olduğu topçulardan başka, Batısındaki ağır topçuları ile de bu alayını koruyordu. 1. Fırkanın taarruz eden alayları düşmanın çok şiddetli topçu ateşi altında dikkatle ve son derece muntazam olarak ilerliyordu. Ben muharebeyi Çekirdeksiz’in Kuzeyindeki sırtlardan gözlüyordum. Muharebe akşama kadar devam etti. Düşman alayı Beylikköprü’nün hemen doğusundaki tepelere kadar çekildi. Beylikköprü’nün doğu sırtlarında kalan düşmanı atmak için gece taarruza devam etmeyi uygun görmedim. Batı Cephesi Komutanlığına bugünkü muharebe hakkında yazdığım raporda askerlerimizin büyük bir düzen ile harp ettiklerini bildirdim”³⁴⁰ demiştir.

25 Ağustos günü sabahleyin 12. Grup cephesinde Beylikköprü ile Kavuncu Köprüsü arasında demiryolu hattının güneyinde kuvvetli bir Yunan Tümeni ile süren savaşa Kâzım Bey, 1. Fırka’ya demiryolu hattının kuzeyinden taarruz emri verdi. 12. Grubun karşısındaki düşman kuvvetleri üzerine topçularla yan ateşi açtırdı. Düşman, demiryolu hattının Kuzeyindeki 1. Fırkaya bir tümenle karşı taarruza geçti. Demiryolunun Kuzey ve Güneyinde şiddetli çarpışmalar oldu. Bu sırada karargâhıyla Duatepe’de bulunan Kâzım Bey, düşmanın 1. Fırkanın sol cenah ve gerisini tehdit eder duruma geldiğini görünce 1. Fırkayı Ezine’nin Batısındaki mevzilere çekti. Akşama kadar demiryolu hattının Kuzey ve Güneyinde şiddetli çarpışmalar devam etti. Düşmanın demiryolu hattının Kuzeyindeki fırkası, 1. Fırka karşısında durmaya mecbur oldu. Aynı gün süvarilerimizin düşman gerilerinde yaptığı akında bir nakliye koluna taarruz ederek bazı malzemeler elde etmişlerdir.³⁴¹

26 Ağustos sabahı düşman bir fırka ile Ezineli batı sırtlarında bulunan 1. Fırkamıza taarruz etti. 12. Grup Kartaltepe ve Beştepeler’den geçen esas mevzilere çekilmişti. Kâzım Bey, 1. Fırkanın sol cenahı düşman topçu ateşine maruz kaldığı için öğleden sonra Ezineli’nin doğusundaki esas mevzi olan Duatepe’ye çekilme emri verdi. Düşman ordumuzun sol cenahında bazı ilerlemeler kaydedince 26-27 Ağustos gecesi ordunun durumunda bazı yer değişiklikleri yapıldı. 12. Grup ve 41. Fırka ordunun sol cenahına kaydırılınca, 12. Grubun savunma mevzileri de Kâzım Bey’in savunma mevzilerine dâhil oldu. Emrinde ise 1. ve 17. Fırkalar kalmıştı. Bu durumda 27, Ağustos

³⁴⁰ Age., aynı yer; Hakimiyet-i Milliye 26 Ağustos 1921; Selek age., C. II, s.657.

³⁴¹ Özalp, age., s.196; Kâzım Bey, 25 Ağustos günkü muharebeler hakkında Garp Cephesi Komutanlığına verdiği raporda Süvari alayının düşman gerilerinde bir nakliye koluna yaptığı akında 2 otomobil ile 200 deve ele geçirdiğini rapor etmiştir. age., s.196.

sabahı çok zorlu bir görev üstlenilecekti. Üstelik de, Kâzım Bey dâhil, bütün kıtalar 10 Ağustostan beri geceli gündüzlü yürüyüş ve 4-5 gündür de düşmanla temas ve muharebe halinde idiler. Bütün bu yorgunluğa rağmen şevklerinden bir şey kaybetmediler ve düşmanı ilerletmediler. Kâzım Bey'in Cephe Kumandanlığına 27 Ağustos raporu şöyleydi, "*Düşmanın 27 Ağustosta bütün cephede eylediği taarruzlar kâmilten tart edildi. Üzümbeyli civarında düşman gerilerine akın yapan bir müfrezemiz 50 kadar deve ve hayvandan mürekkep bir kafilesini zapt etmiştir.*"³⁴² Cepheden savaş devam ederken Kâzım Bey, süvarileri düşman geri hatlarına göndererek, düşmanın ikmal hatlarına saldırılar düzenleterek bu yolla birçok ganimet elde edilmesini sağlıyordu.

28 Ağustosta Düşman demiryolu hattının güneyinde 17. Fırkaya taarruza başladı. 1. Fırka düşmanla çok yakın temas içinde düşmanın hücumu kalkmasını bekliyordu. Kâzım Bey, 1. Süvari Fırkasını daha yakına çekerek düşmanın sol cenahına yanaştırdı. Düşman bir kısım kuvvetlerini süvari fırkasına ayırmak zorunda kaldı. Ancak yine de, 17. Fırka düşman taarruzları karşısında geri çekildi. Duatepe'den durumu gören Kâzım Bey, Kolordu yedek kuvveti olan Kaymakam Süleyman Bey kumandasındaki alayı takviye gönderdi. Ayrıca, Kolordu Erkânıharbiye Reisi Hayrullah Beyi de 17. Fırkanın yanına gönderdi. Düşman burada yürümeğe devam ederse, 1. Fırkanın sol cenahı tehlikeye gireceği gibi 4. Grubun sağ cenahı da tehlikeye maruz kalabilirdi. Bu nedenle Kâzım Bey, kendisi de 17. Fırkanın yanına gitti. Düşman Beştepeler'i ele geçirmişti. Düşmanı burada durdurmak için Kartaltepe'nin güney sırtlarını işgal ettirdi. Düşman Beştepeler'de durduruldu. Düşman, Velidede Tepesi'ne yaptığı taarruzda da başarısız oldu. 1. Fırkaya karşı taarruzu da etkisiz kaldı. 28-29 gecesini 1. Fırka bölgesine tekrar taarruz yapıldıysa da düşman geri çevrildi.³⁴³

29 Ağustosta 1. ve 17. Fırka cephelerinde önemli bir hareket olmadı ama 4. Grup cephesinde şiddetli çarpışmalar oldu. Grup geri çekilerek durumu düzeltilmeye çalışıldı. Kâzım Bey de, yedek kuvvetlerinden üç taburu 4. Grubun yardımına gönderdi. Düşmanın 3. ve 12. Grup cephelerinde şiddetli taarruzlarla bazı mevzileri ele geçirmesi üzerine 1. Süvari kıtasını 3. Gruba takviyeye gönderdi. Düşmanın bazı mevzileri ele geçirmesi, ordu sol cenahı cephe vaziyetinde bazı düzenlemeleri gerektirdi. Düşman 30 Ağustosta Kartaltepe'ye taarruz ettiyse de başarılı olamadı. Önemsiz bazı mevziler elde etti. 30-31 gecesini düşman Çaldağı'na taarruz ederek bir kısmını zapt etti. Çaldağı'nı geri alma girişimleri devam eden düşman taarruzları nedeniyle sonuç vermedi. 31 Ağustosta

³⁴² Özalp, age., s.197.

³⁴³ Özalp, age., s. 198; Selek, age., C. II. s. 660.

düşman 1. ve 17. Fırkalara taarruza başladı. Çarpışmalar çok şiddetli oldu. Bir haftadır üstün düşman taarruzlarına karşı koyan 1. Fırka ağır kayıplar verdi. Duatepe’de kalmanın da tehlikeli olduğunu düşünen Kâzım Bey, Fırkayı Duatepe’nin gerisinde bulunan Basrikale tepesine çekti. 17. Fırka Kartaltepe’yi muhafaza ediyordu ancak Kartaltepe ve Güneyinde yalnız kalan 17. Fırkaya düşman taarruz etti. Bu tepeyi savunan Alay Kumandanı Yarbay Hüseyin Bey şehit oldu. Pek çok kayıp veren ve düşmana da ağır kayıplar verdiren 17. Fırka da, bu çarpışmalardan sonra 1. Fırkanın yanına Polatlı yakınlarındaki sırtlara çekildi.³⁴⁴

1 Eylül günü düşmanın şiddetli taarruzlarını bekliyorduk çünkü Çaldağı’nda önemli mevziler elde eden ve Duatepe’yi de işgal eden düşman kuvvetlerinin başarılarını genişletmek istemeleri şüphesizdi diyen Kâzım Paşa, “*kuvvetlerimizin yerleşmelerine ve tertibat almalarına fırsat vermemek için bastırmaları düşman için bir fırsattı. 2 Eylül sabahı 1. Fırka Basrikale Tepesi’ne yerleşmeye çalışırken, düşman tepeyi şiddetli, bir topçu ateşi altına almış ve askerlerini tepeye doğru sürmüştü. Düşman bu gün Basrikale tepesini elde ederse, ordumuzun bütün sağ cenahına hâkim bir vaziyete girmiş olurdu. Bu halde 1. ve 17. Fırkaların yeniden düzene girmek için çok gerilere çekilmeleri gerekirdi*” diyor. Bu durumda 4. Grubun da sağ cenahı tehlikeli bir duruma düşebilirdi. Kâzım Bey, Basrikale tepesinden sonra Polatlı kuzeyinde görüş sahası geniş ve etrafa tamamen hâkim olan Zafer tepesini karargâh yeri olarak seçti. Muharebeyi buradan gözlüyor ve idare ediyordu. Yedekte bulunan bir tabur piyadeyi derhal Basrikale tepesine yetişmek üzere hareket ettirdi. Fakat yoğun düşman topçu ateşi altında mesafe alması ve tepeye ulaşması çok zordu. Ağır kayıplarla pek azı istenilen noktaya varabiliyordu. Basritepe’ye ilk yavaşan düşman avcıları takviye kıtalarımız yetişmeden hücum girişiminde bulundu iseler de bölüğümüzün şiddetli ateşi karşısında durmağa mecbur kaldılar. Takviye kıtalarımız tepeye vardıktan sonra şiddetli muharebe başladı. Düşman son bir gayretle süngü hücumuna kalktı. Bomba sesleri arasında takviye kıtaları da süngü hücumuna kalktılar. Yüzlerce süngü havada parladı. İki taraf birbirine karıştı. Kâzım Bey, bu manzarayı heyecan içinde Zafertepe’den seyrediyordu. Süngü

³⁴⁴ Özalp, age., s. 199., Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın bu savaşta uygulattığı, “Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O sathı bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. (Nutuk II, s.618) komutunu ordulara tebliğ eden Cephe Kumandanı İsmet Paşa’nın “*izinsiz, emirsiz geri çekilenler idam edilir.*” Tebliğini 42. Alay Kumandanı Yarbay Hüseyin Avni Bey, emrindeki subaylara tebliğ ettikten sonra, “*Bu savaş böyle bir savaş olacak. Hiçbir hatayı affetmeye hakkımız olmadığı bir savaş. Komutanlarımız emir vermedikçe öleceğiz, geri çekilmeyeceğiz. Çocuklarımıza para pul, mal mülk değil, milleti için şehit ya da gazi olmuş namuslu bir askerın çocukları olmanın şerefını bırakacağız. Beyler, kendinizi ve askerlerinizi bu büyük savaşa hazırlayın*” demişti. *Şu Çılgın Türkler* s.312.

çarpışması bir hayli devam etti. Nihayet, düşman avcılarının kaçtıkları görüldü. Basrikale Tepesi kanlı çarpışmalardan sonra kuvvetlerimiz elinde kalmış bulunuyordu. Düşman bu muvaffakiyetsizliğin acısını çıkarmak için Basrikale Tepesi'ne devamlı topçu ateşi yapıyordu. Bu sırada Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Kâzım Bey'le telefonla görüşerek bilgi almak istedi. Çünkü bu tepe, bütün ordu cephesinin sağ cenah kilidi idi. Akşama kadar kolordu cephesinde muharebe devam etti ve düşman hiçbir sonuç elde edemedi.³⁴⁵

2 ve 3 Eylül günlerinde kolordu cephesinde önemsiz bazı taarruz ve karşı taarruzlar, bazı noktalarda topçu ve piyade ateşleri teati edildi. Ordu cephesinde merkez ve sol cenahta bazı değişiklikler yapıldı. Düşman yeni taarruzlara hazırlanıyordu.³⁴⁶

Yunan kuvvetleri 4 Eylül günü, Sağ cenahımıza yoğun ve kuvvetli topçu ateşinden sonra üç tümenle taarruza başladı. Bu kuvvetlerin çoğu 1. Fırka ve Basrikale'ye yöneldi. Kâzım Bey, 1. Fırkayı yedek kuvvetlerle destekledi. Topçu bataryalarının da, taarruz eden düşman kuvvetleri üzerine yoğun bombardımana başlamasını emretti. Piyadeler düşman taarruzlarını tesirli ateşiyle karşılarken, birçok noktalarda düşmanın süngü hücumları göğüs göğüse karşı hücumlarla durduruldu. Öyle ki siperlerin önü Yunan askerlerinin ölüleriyle doldu. Muharebeler gece geç vakte kadar devam etti.³⁴⁷

5 Eylül sabahı Basrikale ve Polatlı bölgelerini sükûnet kaplamıştı. Düşman Basrikale Tepesindeki siperlerimizin 100-150 metre yakınlarında baş siperleri kurmuş ve bu hatta avcılarını yerleştirmişti. Bu durumu gören Kâzım Bey, düşmanın uzun müddet bu vaziyette kalmayacağını, takviye alarak ileri atılmak için fırsat kollayacağını düşündü. Düşmanın en ufak bir hareketinin gözden kaçırılmaması için gözlemcilere sıkıca tembihledi. Zafer Tepesi'nden 4. Grup cephesinin sağ cenahı görünüyordu. Bu grup cephesine çok sayıda düşman piyade kıtaları ilerliyordu ve şiddetli topçu ateşi altında açılıyorlardı. Bu muharebe öğleden sonra daha fazla şiddetlendi. Top, tüfek, makineli tüfek sesleri devam ederken, toz toprak arasında süngüler parlıyordu. Kâzım

³⁴⁵ Özalp, age., s.200-201; Kazım Paşa 1 Eylül günkü Basrikale'deki süngü hücumu esnasındaki heyecanlı bekleyiş anısını anlatırken, çarpışmaların Türk başarısıyla sonuçlanması üzerine duyduğu kalp rahatlığını şu sözleriyle aktarır. "o esnada yediğim peynirle ekmeğin ve bir dilim kavunun lezzetini daima hatırlarım" age., s.201.

³⁴⁶ 2 Eylül günü Çal Dağını ele geçiren düşman avantajlı duruma geçmesine rağmen bu durumdan fazla yararlanamamasını Sebahattin Selek, Yunan Kolordu Kumandanı General Kondilis ile Prens Andrea'nın *Felakete Doğru*, s.519, hatıralarından yaptığı alıntılarda, Yunan ordusunun çok ağır kayıplar verdiğini ve takâtının sonuna geldiğini belirterek açıklamaktadır. Selek, age., C. II. s.662-663.

³⁴⁷ Özalp, age., s.202; Dinamo, *Kutsal İsyan C.V*, s.442; Prens Andrea, *Felakete Doğru* adlı hatıratında 2 Eylül başarılarına rağmen kayıplarının çokluğu ve geriyle irtibat güçlüğü nedeniyle Ankara'ya girseler bile, Eskişehir'e çekilmek mecburiyetinde kalacaklarını belirtiyor. Selek, age., C.II, s.663.

Bey, yedekte bulunan bir alayı 4. Grubun sağ cenahına yardıma gönderdiği gibi emrindeki uzun menzilli toplarla yan ateşi açtırdı. Muharebeler gece de devam etti. Düşman taarruzda hem başarısız oldu hem de çok kayıp verdi. Düşman üstünlüğünü kaybetmişti. Cephe Kumandanı İsmet Paşa da 5 Eylül’de birliklere yazdığı emirde, “Bundan böyle düşen her nokta karşı taarruzla geri alınacaktır” diyor.³⁴⁸

6 Eylül günü bütün cepheye karşılıklı topçu ve piyade atışlarıyla geçti. Zafer Tepe’den düşman hatlarını tarassut dürbünüyle gözleyen Kâzım Bey, düşmanın Batıya doğru dikkat çekecek derecede fazla hareketini tespit etti. Bu faaliyetin, genel olarak büyük taarruzlardan sonra cephe gerilerinde tabî olan yaralı nakli, erzak ve cephane tedariki, kıtaların yeniden tanzimi gibi faaliyetlerden farklı olduğunu hissetmişti. İki ordu da ağır kayıplar vermişti. Türk ordusunun kaynakları yetersizdi. Bir kısım toplar bile cephane yetersizliğinden cephe gerisine gönderilmişti. Ancak, Yunan ordusunun da durumu iyi değildi. İkmal kaynakları zengindi ama savaşlar tahminlerin üzerinde uzamış, çok şiddetli mukavemetle karşılaşmışlar her türlü ağır kayıplar vermişlerdi. Plânları ve moralleri bozulmuştu. Yakalanan esirlerden, Yunan ordusunun takâtının son noktasına ulaştığı anlaşılıyordu. İki hafta süren ağır ve kanlı çarpışmalardan sonra üstünlük Yunan ordusundan Türk ordusuna kayıyordu.³⁴⁹

7 Eylül’de Yunan kuvvetlerine karşı gönüllü ya da seçilmiş müfrezelerle durumu anlamak için yapılan keşif taarruzlarında da başarılı sonuçlar alındı. Yunan ordusu bu güne kadar eriştiği sonuca göre, taarruzda muvaffak olmaktan ümidini keserek, kendi durumunu kurtarmak durumuna düştüğü anlaşılıyordu.³⁵⁰

8 Eylül günü Sakarya’da hava yağmurlu idi. Birlikler bütün gün taarruz ve baskınlarla Yunan mevzilerini yoklamayı sürdürmüşler, hayli esir ve ganimet elde

³⁴⁸ Selek, age., C.II, s. 663. Korgeneral Baki Vandemir’in anılarından nakil verdiği bilgi s.68.

³⁴⁹ Selek, age., C.II, s. 663; Özakman, age., s.450; İsmet Paşa Hatıralarında bu durumu şu şekilde değerlendiriyor. “On beş günden beri geceli gündüzlü devam eden meydan muharebesinde, düşmanın bütün teşebbüslerinin kırıldığı muhakkak. Düşmanın daha mühim teşebbüslerde bulunabilmek için ezgin ordusuna isnat edemeyeceği gibi taze kuvvet almasına da imkân tasavvur edilemiyor. Artık General Papulas’ın bütün sınırları bozulmuştu. Bunun üzerine sağ cenahtan toplayabileceğimiz kuvvetlerle düşmanın sol cenahına mukabil taarruz yaparak, düşmanı, kuvvetlerini çekmeye vakit bırakmadan bozgun haline getirmeye karar verdik. Sağ cenahta Kâzım Paşa vardı. Sol cenahtan birkaç tümeni sağa kaydırarak Kâzım Paşa’nın emrine verdik” demektedir. Age., s. 263-264.

³⁵⁰ Özalp, age., s.203; Bu durumu Şu Çılgın Türkler ’de özetleyen Özakman, İsmet Paşa’nın, “*Papulas geri çekilmek istiyor ama bunu uygulayabilecek cesareti yok. Kendisine yardımcı olmamız gerekiyor.*” Sözüünü aktarmıştır. age., s.460; Sabahattin Selek, Ordunun sağ kanadından taarruz kararının nasıl alındığı konusunda verdiği bilgide, M. Kemal Paşa’nın, “ 7 Eylül günü Yunan Ordusunun gücünün kalmadığını belirterek, Asım Bey’e (Gündüz) Cephenin sol kanadından üç tümenin gece yürüyüşü ile sağ kanada götürülmesini, Sağ kanattan düşmanın sol kanadına taarruz yaparak işini bitiririz” dediğini 10 Haziran 1964 günü Bahriye’deki evinde yaptığı mülakatta söylediğini yazıyor. Kâzım Bey’den de (Özalp) yukarıda metinde belirtildiği gibi 21 Ocak 1965 günü Suadiye’deki evinde yaptığı konuşmada aldığı notu ifade etmektedir. Selek age., s.664-665.

etmişlerdi. Yapılan 2 hava keşfi de Yunan ordusunun çekilmeye hazırlandığını gösteriyordu.³⁵¹

7.1. Karşı Taarruz Hazırlıkları

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'yı telefonla arayarak, cephe sağ kanadına geçip düşmanın durumunu incelemesini, Cephe komutanına da taarruz etmek için ön hazırlık yapmasını emretti.³⁵² Fevzi Paşa, 8 Eylül akşamüzeri Zafer Tepesi'ne geldi. Kâzım Bey, komuta merkezinde idi. Fevzi Paşa ile düşman cephesini ve cephe gerilerini tarassut dürbünüyle dikkatlice gözlediler. Buradan düşmanın gerilerini ve Sakarya'nın Batısındaki hareketlerini görmek mümkündü. Düşmanın harp eden kıtalarının Sakarya'nın doğusunda bulunduğu, muharebe etmeyen yardımcı kıtaları ise, Sakarya Batısına naklettikleri görülüyordu. Kâzım Bey, gördükleri ve düşmanın durumu hakkında görüşlerini Garp Cephesi Kumandanlığına rapor etti. Fevzi Paşa da Başkumandanlığa bir rapor yolladı.³⁵³ Ordunun genel taarruza geçme zamanın geldiği görüşünde, Kâzım Bey ve Fevzi Paşa fikirbirliğindeydiler. Gönderdikleri raporlara gelecek cevapları beklemek üzere Fevzi Paşa da Kâzım Bey'in karargâhında kaldı. Karargâh, Zafer Tepesinde etrafa hâkim bir tepede ve çadırsızdı. Hava yağmurlu idi. Batarya dürbünü çukurunda sabaha kadar birlikte oturdular. Birhayli de ıslandılar.³⁵⁴ Gece cephenin değişik yerlerinde, aralıklı olarak karşılıklı piyade ve makineli tüfek atışları devam ediyordu.

9 Eylül sabahı yağmur durmuş ama rüzgâr sert esiyordu. Kâzım Bey, tarassut dürbününün başına geçerek, düşman siperlerini gözlemeğe başladı. Düşman gerisinde bir gün önceki kadar hareket yoktu. Basrikale Tepesi'nde bulunan siperlerin 100-150 metre yakınına kadar sokularak avcı siperleri kuran ve 1 Eylül'den beri mevzilerini koruyan Yunan askerleri görülüyorlardı. Basrikale Tepesi'nde bulunan kuvvetlerimizden bazı askerlerin, düşmanın gece boşalttığı siperlere gidip geldikleri, gerilerde siperlerde bulunan Yunan askerlerinin ateşine maruz kalarak, karşı koyduklarını görüyordu. Topçu ateşi de karşılıklı devam ediyordu. Fevzi Paşa da henüz Kâzım Bey'in yanında idi. Öğleden sonra Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, cepheye çağırdığı Malta esaretinden yeni gelen Fethi Bey (Okyar), emrindekiler ve İsmet Paşa

³⁵¹ Özalp, age., s.204; Özakman, age., s.458.

³⁵² Dinamo, *Kutsal İsyân, Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi*, 5.Kitap s. 442; Özakman, age., s.455

³⁵³ Özalp, age., s.204.

³⁵⁴ Kazım Paşa, "örtümüz yoktu açıkta idik, yağmur saatlerce er ve subayları olduğu gibi bizi de ıslattı. Fevzi Paşa bunu rahmettir diye hayırlı bir alamet saydı" demektedir. *Yakın Tarihimiz*, Cilt 3, Sayı 30, s. 107.

karargâhlarıyla birlikte Zafer Tepesi'ne geldiler.³⁵⁵ Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, düşmanın durumunu uzun zaman tarassut dürbünü ile tetkik etti. Merkez ve Sol cenahtan ayrılabilen kuvvetler, sağ cenahımız gerisine hareket ettirilmişlerdi. 10 Eylül günü, düşmanın sol cenahına taarruzu ve Sakarya'ya doğru bastırılmasını ve Sakarya geçitlerinin elde edilmesine çalışılmasını Başkumandan Mustafa Kemal Paşa da uygun gördü. Başkomutan, “*merkez ve sol cenahtaki bütün ihtiyatlar ve kabili tasarruf kuvvetler, gece yürüyüşü ile sağ cenaha getirilecek ve buradan düşmanın sol cenahına taarruz edilecek*” dedi. Kâzım Bey'e dönerek, “*bu kuvvetler sizin emrinize girecek. Taarruzu siz sevk ve idare edeceksiniz*” dedi.³⁵⁶ 1. ve 17. Fırkalarla 1. Süvari Fırkası Kâzım Bey kuvvetleri idi. Taarruz kararı gereği için bu kuvvetlerden başka 23 ve 15. Fırkalar da emrine verildi. 57. Fırka Cephe Kumandanının emrinde kalmak üzere, ordu sağ cenahının gerisine getirildi. Tümenler kendilerine ayrılan kesimlere yerleşiyor, birlikler ile Kolordu Kumandanı Kâzım Bey'in komuta merkezi arasına telefon hatları döşeniyordu. Tepenin üzerinde komutanlar ve görevliler için küçük siperler hazırlandı. Kâzım Bey, taarruza iştirak edecek olan Tümen kumandanlarını yanına çağırarak, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'nda tecrübe kazanmış bu genç kurmaylara taarruzda tümenlerine düşecek görev emirlerini tebliğ etti. Sonra da, birlikte tarassut yerinden araziye ve düşmanın durumunu göstererek taarruz plânını kendilerine izah etti.³⁵⁷ Akşamüzeri Başkomutan, Cephe komutanı ve Fevzi Paşa karargâhlarıyla birlikte karargâh trenine döndüler. Kâzım Bey, karargâhında yoğun işleriyle baş başa kaldı.

7.2. Savaşın Kaderi Değişiyor Duatepe Taarruzu

9-10 Eylül gecesi taarruzun yürütülmesi için gerekli her türlü hazırlık tamamlandı. Taarruz emrini yazan Kâzım Bey, telefonla da tebliğ etmekle beraber, emir subayları aracılığı ile de yazılı olarak da gönderdi. Sabahleyin her türlü hazırlık tamam olup, sadece ateş emri bekleniyordu. 10 Eylül sabahı erkenden Başkomutan, Cephe Komutanı, Fevzi Paşa ve karargâh kadroları ile Ali Fethi Bey ve Halide Edip (Adivar) Hanım da olduğu halde, Zafer Tepe'ye geldiler. Düşman siperleri ve daha gerileri son bir kez daha gözden geçirildi.³⁵⁸

³⁵⁵ Dinamo, age., s.446.

³⁵⁶ *Özalp Atatürk'ü Anlatıyor*, Teoman Özalp Arşiv Dosyası, s.21; *Kazım Özalp, Anılar Belgeler*, s. 276.

³⁵⁷ Özalp, age., s.205-206; Dinamo age., Cilt 5, s. 446; Özakman, age., s. 464.

³⁵⁸ Özalp, age., s.206; Dinamo, age., s. 460; İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar*, Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara 2005, s.107-108; Dünya Gazetesi, 10 Kasım 1954, s.4; Özakman, age., s.466.

Taarruz, saat 7.30 da Miralay Kâzım Bey'in emriyle Duatepe'deki düşman mevzilerine önce tanzim, sonra da tahrip top atışlarıyla bombardıman başladı. Önce sisle kaplı olan Duatepe'de sis yerini ateş ve dumana bıraktı. Taarruzun başlangıcında en önemli görev topçularındı. Duatepe'yi çok şiddetli ateş altına alarak, düşmanı ezip, piyadelerin az kayıpla taarruzuna zemin hazırlayacaklardı. Kâzım Bey, Zafer Tepe'de Telefon başında emirler yağdırıyor, topçu ateşinin daha tesirli olması ve belirli hedeflere yönelmesi için müdahale ediyordu. Duatepe'yi savunan 7. Yunan Tümeni de çok şiddetli karşı koyarak ve kuvvetli karşı ateş başlatmıştı. Çarpışmalar iyice şiddetlendi. Kâzım Bey, taarruz eden tümenlerin hareketlerini birleştirmek ve taarruzun bütün şiddetiyle belirli hedeflere yönelmesini temin etmek için telefon başında sürekli olarak emirler yağdırmak zorunda kalıyordu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve Cephe Kumandanı İsmet Paşa, taarruz hareketini yakından takip ediyorlardı. Topçu ateşinin daha tesirli bir şekilde düzenlenmesi ve birliklere katkı sağlamak amacıyla 15. Fırkanın yanına gitmeye karar verdiler. Miralay Kâzım Bey'in Zafer Tepe'de kalarak muharebeyi oradan yönetmeye devam etmesini isteyen Başkomutan, üzeri açık arabasıyla ileri hatlara muharebe alanına geçti. Bu durum, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'yı muharebe hattında gören subay ve askerlerin maneviyatları üzerinde olumlu tesir yaptı. Başkomutan Zafer Tepe'den gördüğü kilit noktaları ateş altına aldırdı. Zafer Tepesi'ne geri döndüğünde Başkomutan, taarruzun başarısından emin olduğunu belirtti.³⁵⁹

Yunan kuvvetleri iki alayla savunduğu tepeye bir alay daha takviye göndermişse de, 1. Fırka'nın cepheden, 15. ve 23. Fırkanın sağ cenahtan yaptıkları şiddetli taarruz karşısında tutunamadı. Duatepe'ye düşman hatlarının sol cenahı açığından geçerek taarruz eden 23. Fırkanın hücum kolları, Duatepe'nin zirvesine çıktıkları zaman, tepenin önündeki mevzileri henüz bırakmamış olan düşman avcılarını, süngü hücumuyla siper içinde imha ettiler. Siperler içindeki boğuşma ve mücadeleden sonra tekrar düzenlenen hücum kıtalarımız daha ilerideki siperlere doğru ilerleyerek yayılmağa başladılar. Bu kanlı mücadelelerden sonra öğleyin saat 14.00 civarında

³⁵⁹ Özalp, age., s.207; Özakman, age., s.467. 12 Ağustos günü cepheyi inceleyip geri dönerken attan düşerek kaburga kemiği kırılan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın, Zafer Tepe'den Duatepe'ye Türk taarruzunu izlerken, Taarruzu yöneten Kolordu Komutanı Kâzım Bey'e, "siz komutayı buradan devam ettirin, Biz fırkaların yanına giderek, icabında yardımında bulunuruz" diyerek 15. Fırka Kumandanı Şükrü Naili Bey'in topçularının yanına gitti. Şiddetli ıstırabına aldırılmayarak, topçu ateşini tanzim ettiriyor, mühim hedefler gösteriyordu. İsmet Paşa da başka bir fırkanın taarruzunu takip ediyordu." diyor. Teoman Özalp Arşiv Dosyası s.22. Not: Demkar Yayınevi Sahibi Atilla Oral Bey, Teoman Özalp Bey'le temas kurarak edindiği belgeleri bir kitap halinde toplayıp yayınlamıştır. Yukarıdaki bilgi. age., de *Kâzım Özalp, Anılar Belgeler* adı altında yayınlandı. II. Bölüm, s.276.

Duatepe tamamen zapt edildi. Cephede düşman ordusundan çok sayıda top, tüfek, cephane ve diğer bir kısım malzemeler ele geçti.³⁶⁰

7.3. Son Yunan Taarruzu

Yunan ordusu açısından Duatepe'ye sahip olmak çok önemli idi. Çünkü Duatepe'yi Türk ordusu aldıktan sonra, Sakarya'ya kadar olan bölgeye ve Yunan ordusunun ikmal yolu ve önemli bir geçiş yeri olan Beylikköprü'ye hâkim vaziyete geliyordu. Beylikköprü 'den istifade edememek ihtimalinin düşmanı endişeye düşürmüş olduğu muhakkaktı.³⁶¹

Sakarya'nın Doğusunda bulunan düşman kıtalarının Batıya geçebilmesi için, Kavuncu Köprüsü ile Beşköprü kalıyordu. Beşköprü de Türk süvarilerinin baskısı altında idi. Ayrıca Beylikköprü'nün demiryolundan çekilme yönünden de ayrı bir önemi vardı. Düşmanın çekilme hattını güven altında bulundurabilmesi için bütün gücünü seferber etmesi doğaldı. Nitekim Duatepe'yi Kartaltepe'den yoğun bir topçu atışı altında tutuyorlardı. Kâzım Bey, Duatepe 'den sonra Kartaltepe'ye de taarruz etmeyi düşünüyordu fakat Duatepe muharebelerinde birlikleri çok kayıp vermişti. Kuvvetlerinin eksiklerinin tamamlanması için hazırlık yapılması gerekiyordu. Yunan ordusu da, Kartaltepe'ye durmadan takviye gönderiyordu.

Öğleden sonra, (10 Eylül) Kartaltepe ile eski Polatlı arasında bulunan ve düşmanın geri çekilme hattına hâkim bir durumda olan Karadağ'a yedekte bulunan 57. Fırkanın taarruz etmesini Cephe Kumandanı İsmet Paşa emretti. Taarruz emri verildi. 57. Fırka kumandanı Miralay Mümtaz Bey'in bütün gayretlerine rağmen sonuç alınamadı. Fırka, yanları ve gerileri düşman ateşi altında olan bir sahadan ilerlemek ve düşman tarafından kuvvetle savunulan sarp bir tepeye taarruz etmek mecburiyetinde idi. Kâzım Bey, zor duruma düşen 57. Fırkaya yardımcı olmak amacıyla Duatepe'den ve Polatlı üzerinden Kartaltepe'ye ve Eski Polatlı'ya karşı taarruz gösterileri yaparak düşmanın dikkatini bu noktalara çekmek istediye de Fırkanın akşama kadar fedakârca taarruz girişimlerinden ağır kayıplar vermesine rağmen sonuç alınamadı. 10/11 Eylül gecesi firkanın tepeye yaptığı son hücumlar da sonuçsuz kaldı.³⁶²

Kâzım Bey,11 Eylül sabahı gün ışıırken tarassut dürbünü ile Karadağ'da muharebe eden 57. Fırkanın durumunu gözlemeye başladı. Dünkü taarruz girişimleri,

³⁶⁰ Özalp. age., s. 207.

³⁶¹ Age., aynı yer.

³⁶² İnönü, *Hatıralar* I, s. 264; Özalp, age., s. 208.

Duatepe'nin zapt edilmesi düşmanı telaşa düşürmüştü. Düşman hatlarının gerilerinde çok sayıda yürüyüş kollarının Batıya doğru geçtiklerini, takviye kuvvetlerinin de Karadağ ve Kartaltepe gerilerine yanaştıklarını tespit etti. Düşman kuvvetleri, geri çekilme hattını korumak için sol cenahını takviye ederek yeni bir harekete hazırlanıyordu. 57. Fırka avcıları Karadağ'ın kuzey eteklerine yanaşmasına rağmen, yan ve gerileri düşman ateşi altında idi. Bu sırada Yunan topçuları Duatepe'ye şiddetli top ateşi açtı. Aynı zamanda 57. Fırkaya karşı da düşman avcıları cephe ve yandan ilerlemeye başladı. Yunan kuvvetleri, Beylikköprü ve yakınlarını elinde bulundurmak, sağ cenahından getirdikleri takviye kıtalarının desteğiyle Duatepe'yi geri almak, 57. Fırkayı da bulunduğu yerden uzaklaştırmak için taarruz ediyorlardı. Yunan ordusunun savaştan kitaları tamamen Sakarya'nın doğusunda idiler. *“Planların bu duruma göre yapılmaması kazanılan başarıları bir anda yok edebilirdi”* diyen Kâzım Bey, *“Çünkü Türk ordusunun cephanesi azalmış, kayıplarını da tamamlama ihtimali yoktu”*³⁶³ demektedir. Bu durumda, Yunan taarruzuna karşı yeni bir cephe kurulması gerekti. 57. Fırkanın komutası da Kâzım Bey'e bırakıldı. Kâzım Bey, Yunan ateşi altındaki 57. Fırkayı geri çekerek, Duatepe'yi korumak için savunma durumuna geçti. 57. Fırka ile 17. Fırkaya ilaveten yedek kuvvetlerle bir cephe oluşturdu. Kartaltepe'den Duatepe'ye taarruza geçen bir Yunan tümenini 1. Fırka karşıladı. Beylikköprü'den Duatepe'ye taarruz eden Yunan tümeni ile de 15. Fırka muharebe ediyordu. Kâzım Bey cephe yedeğine alınmış olan 23. Fırkadan gönderilen bir alayı da Duatepe savunmasına takviye etti. Savaş akşama kadar bütün şiddetiyle devam etti. Yunan birlikleri ağır kayıplar verdiler fakat başarı elde edemediler. Gece de makineli tüfek ve bomba sesleriyle muharebeler devam etti. Karapınar yakınlarında demiryolu hattı üzerindeki yarmada özel trende karargâh kuran Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ve Cephe Kumandanı İsmet Paşa'yı görmek ve o günkü durumu izah etmek için Başkumandanlık karargâhına giden Kâzım Bey, günlük raporunu da verdi ve ertesi gün Kartaltepe ve Karadağ'a taarruz kararı aldığını bildirdi. Zafer Tepesi'ne döndüğünde günlerdir uykusuz ve yorgun olduğu için, zorlu güne daha dinamik başlamak için kürküne sarılıp yere uzandı.³⁶⁴ Bir kaç saat istirahat etmek istedi. Erkânı Harbiye Reisi Hayrullah Bey ve emir subayları hariç diğer subay ve askerlerin yarına dinamik başlamaları için iki saat uyuyabileceklerini bildirdi. Ancak, henüz bir saat geçmişti ki makineli tüfek ve top sesleriyle uyandı. Düşman Duatepe'ye

³⁶³ Özalp, age., s.209; Özakman, age., s.473.

³⁶⁴ Kâzım Bey, bu kürkünü Van Seyyar Jandarma Komutanlığı görevinde iken çıkan I. Dünya Savaşı esnasında Doğu'nun aşırı soğuklarından korunmak için Doğu Cephesinde yaptırmıştı. Bakınız Ek:3

yeni bir baskın girişiminde bulunmuş ve çarpışmalar bütün cepheye yayılmıştı. Şiddetli çarpışmalar yarım saat kadar devam etti. Biraz sonra da hava aydınlanmaya başladı. Tarassut dürbününün başına geçerek son durumu tetkike başlayan Kâzım Bey, Sakarya'nın batısında, dere kenarında bilhassa Kavuncu Köprüsü'nün batısında görülen düşman ordugâh ateşlerinin iyice azaldığını farkettiler. Yunanlılar geri çekiliyorlardı.³⁶⁵

7.4. Sakarya'nın Sonu

12 Eylül sabahı bulutsuz ve oldukça serin bir hava ile başladı. Geceyi uykusuz, top tüfek sesleri arasında kuru yerde açıkta kürküne sarılarak ancak bir saatlik uyku ile geçiren Kâzım bey, günün ilk ışıklarıyla tarassut dürbününün başına geçerek düşman siperlerini gözetlemeye başladı. Düşman siperleri yoğun avcı hatlarıyla dolmuştu. Avcı hatlarının gerilerinde de toplu kıtaların bulunduğu anlaşılıyordu. Yunan kurmayları da tepelerin doruklarından Türk cephesini gözden geçiriyorlardı. Düşman hatlarının gerilerinde gecedan başladığı belli olan Batıya doğru büyük bir akın vardı. Yunanlıların bir kısmı Sakarya'ya doğru giderken, diğer kısmı da Karahamzalı ve Tırnaksız yakınlarından Kartaltepe ve Karadağ'a doğru geliyorlardı. Kâzım Bey, yaptığı gözlemlere göre, düşmana toparlanma fırsatı vermeden, fazla vakit geçirmeden taarruza geçmeye karar verdi. Güneş doğarken taarruz emrini yazdı ve kıtalar derhal taarruz hazırlığına başladılar. Tam o sırada Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Zafer Tepesi'ne geldi. Çok geçmeden demiryolu ile Kartaltepe arasında şiddetli taarruzlarla muharebe başladı. Topçularımız Kartaltepe'deki düşman mevzilerini şiddetli bir top ateşi altına aldı. Düşman da mukabil ateşle karşılık veriyordu. Öğleden sonra düşman mukavemeti azaldı. 1. ve 23. Fırkalar Kartaltepe'yi zorlarken, 15. Fırka da Beylikköprü'ye doğru taarruz ediyordu. 17. Fırka da Karadağ'a karşı oyalama muharebesi yaparken sağ cenahı ile Kartaltepe taarruzuna yardım ediyordu. 1. Süvari Fırkası Sakarya'nın Batısına geçmeğe çalışırken, karşısına çıkan bir piyade taburu ile çarpışmaya tutuştuysa da Kâzım Bey, bu düşman piyadesiyle muharebeyi bırakıp, Sakarya'nın daha kuzeyinden geçit aramasını emretti. Kartaltepe'de şiddetli çarpışmalar oldu. Mustafa Kemal Paşa muharebelerin seyrini bütün gün Zafer Tepe'den takip etti.

“Kartaltepe'ye ilk çıkacak Türk askerinin başarısını heyecanla bekliyorduk” diyen Kâzım Bey, *“düşman ateşine gerekmedikçe ateş açılmamasını ve süngü kullanarak cephane sarfindan kaçınılmasını kıta kumandanlarına bildirmiştim”* diyor ve devamla, *“Akşamüzeri*

³⁶⁵ Özalp, age., s.210.

askerlerimizin hücumları arttı. Daha evvel verilen emre uyularak, askerlerin cephanesini sarf etmemek için daha çok süngü kullandıkları görülmüyordu”³⁶⁶ diyor. Muharebe alanını gözlemeyi sürdüren Kâzım Bey, “Güneş batarken binlerce Türk süngüsü Kartaltepe üzerinde parlıyordu. Bunlar bütün gün ölesiye mücadele etmiş olan 1. ve 23. Fırkaların zafer süngüleri idi. Kartaltepe geri alınmıştı” demektedir.³⁶⁷

Miralay Kâzım Bey, Beylikköprü’ye doğru taarruz eden 15. Fırka Kumandanı Şükrü Naili Bey’i telefonla arayarak, “Beylikköprü’yü bu gece fırkası ile mutlaka elde etmesini emretti.” Telefona yakın bir siper içinde bulunan **Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmayı işiterek, Kâzım Bey’in yanına gelip, “Kumandana tarafımdan söyleyiniz, bu gece Beylikköprü ’nün doğusunda hiçbir düşman askeri bırakılmasın, Ben bu sonucu Zafer Tepesi’nde bekleyeceğim”**³⁶⁸ dedi.

Mustafa Kemal Paşa’nın sesini duyup tanıdıktan sonra yarım saat geçmişti ki Beylikköprü tarafından şiddetli top, tüfek ve makineli tüfek sesleri 15. Fırkanın gece taarruzuna başladığını gösteriyordu. Gözlem yerinden Yunan cephesinin gerilerinden yürüyüş kolları Batıya giderlerken, merkez ve sol cenah kuvvetlerimiz tarafından takip olunuyorlardı. Sakarya’nın Batısından da, Biçer ve Sivrihisar yolları üzerinde geri çekilme hareketleri dürbünle görülebiliyordu.

1.Süvari Fırkası kumandanı Zeki Bey, Fethoğlu Köprüsü yakınlarından Sakarya’yı geçerek karşılaştığı düşman kuvvetlerine baskınlar yaparak perişan etmişti. Düşmanın henüz önemli kuvvetleri Sakarya’nın doğusunda idiler. Geçit esnasında düşman kuvvetlerini yakalamak için Beştepeler, Karadağ ve Beylikköprü ’nün doğu sırtlarını bu gece tamamen ele geçirmeyi düşünen Kâzım Bey, subay ve erlerimizin çok yorgun, muharebe kayıplarının ağır ve eksikliklerin giderilmemiş olmalarına rağmen, Sakarya muharebelerinin sonu sayılabilecek bu gece düşmana ağır bir darbe vurabilmek için taarruza devam edilmesi emri verdi. Beştepeler ve Karadağ gece yarısından sonra devam eden şiddetli çarpışmalar sonucunda zaptedildi. 13 Eylül sabahı düşmanın bir kısmı perişan bir şekilde Sakarya’nın Batısına geçebilmiş, geçemeyenler Sakarya’da boğulmuş, ölü yaralı ve hastaları muharebe meydanı ve gerilerinde dökülmüş olarak bulunuyordu. Düşman yaralıları, kolu sıhhiye şeritli askerlerimizce sedyelerle sargı yerlerine taşınyordu. Muharebe alanında ayrıca kırık dökük veya sağlam silahlar, boş

³⁶⁶ Özalp, age., s.210-211; Sabahattin Selek, “Kâzım Paşa’nın bize anlattığına göre 13 Eylül günü Mürettep Kolordu topçularının cephanesi sifira inmişti. Takibe memur birliklere 300 atımlık topçu mermisi verebilmek için Tümen topçularından mermi toplanmak zorunda kalındıklarını” naklediyor. Age., C.II, s.682; Özakman, age., s. 473. vd.

³⁶⁷ İnönü, *Hatıralar* I, s.264-265; Özalp, age., s.211; Özakman, age., s.476.

³⁶⁸ Özalp, age., aynı yer.; Özakman, age., s. 478.

veya dolu cephane sandıkları, dökülmüş vaziyette piyade ve topçu cephaneleri, benzin varilleri, gaz tenekeleri, su kovaları, atılmış mektuplar, konserve kutuları, tüfek ve bel kayışları, elbise, çorap ve ayakkabılar ve her türlü malzeme! Görülen manzara savaşın şiddetini, Yunan ordusunun yaşadığı bozgunun derecesini gösteriyordu.³⁶⁹

Beylikköprü ve civarından Sakarya'nın batısına geçebilecek düşman askeri kalmamıştı diyen Kâzım Bey, “*Kavuncu Köprüsünde de düşman kuvvetlerine yetişmek ihtimalini düşündüm. Şehitlerimizin belirli yerlere gömülmesi, yaralılarımızın sargı yerlerine nakilleri için fırkalarca süratli tertibat alındıktan sonra, Süvari Fırkasına, uygun bulacağı noktalardan Sakarya'nın batısına geçerek, düşman gerilerine akınlar yapmasını, 15. ve 57. Fırkalara, Şükrü Naili Bey kumandasında olarak, Beylikköprü'nün Doğu sırtlarını kuvvetli tutmasını ve Porsuk Çayı'nın Sakarya'ya birleştiği nokta yakınında geçit hareketine hazırlanmasını, 1. 23. ve 17. Fırkaların da Kavuncu Köprüsü yönünde ilerlemelerini emrettim*” diyor. Kendisi de durumu daha yakından görmek ve yönetmek üzere Kavuncu Köprüsü'ne hareket etti. Yolunun üzerindeki Karadağ'dan geçerken önceki gece muharebelerin şiddetini gösteren felaket manzaralarına tanık oldu. Düşman büyük kıtalarının ordugâh olarak kullandıkları Tırnaksız kariyesinde kıtaların yetişmesini bekledi. Bu esnada 4. Gruba bağlı bazı takip kıtaları Tırnaksız'a gelince Grup Kumandanı Kemalettin Sami Bey'le karşılaştı. Muhtelif gruplara bağlı takip kıtaları süratle Sakarya'ya doğru ilerliyorlardı. Kemalettin Sami Bey'le Sakarya'nın Batısında yapılacak hareketi birlikte planladılar ve oradan birlikte Polatlı'ya döndüler. 1. Grup Kumandanı İzzettin Bey'de (Çalışlar) Polatlı'ya gelmişti. Başkomutan da karargâh treniyle Polatlı'ya gelmişti. Son durum ve planları hakkında Başkomutana bilgi verdiler. Birlikte durumu mütalaa ettiler.³⁷⁰

³⁶⁹ Kâzım Bey, Askeri açıdan bozgun halindeki düşmana son darbeyi indirmek için gerekenin yapılmasını çok iyi bilmesine rağmen iki ordu da o derece yorgun ve perişan düşmüştü ki Türk ordusunun bozgun halindeki düşmanı takibi de adeta imkânsızdı. Çünkü cephanesi tükenmişti. Yunan Kolordu Kumandanı Prens Andrea hatıralarında kendi bozgunlarını anlatırken, “*Zaman çok dardı. Karanlık zifiri idi. Kolorduların birlikleri ağırlıkları birbirine karışmıştı. Yok denecek kadar az yolları kaybedip, yağınlar halinde düzensiz karışık kümeler halinde kâbus içinde şaşkın gidiyorlardı. Çok şükür ki Sakarya'dan bu geçişimizi düşman bilmiyordu. Eğer bunu anlamış olsaydı ve nehrin kendi tarafına topçu değil birkaç makineli tüfek indirmiş bulunsaydı hareketimiz kaçışa dönmüş ve mağlubiyet kesin ve tamam olmuş olurdu*” demektedir. Prens Andrea, *Felakete Doğru*, s.164. Nakleden Selek, age., s.666-667; Özalp, age., s.212; Özakman, age., s.478.

³⁷⁰ Özalp, age., s.212; Başkomutan M. Kemal Paşa, “*Düşmanın Sakarya'da boğulacağını ve Batıya geçemeyeceğini ummuştu*” bu nedenle Polatlı İstasyonunda Başkomutanı ziyarete gelen Grup Kumandanı İzzettin Bey'e (Çalışlar) Başkomutan, “*İzzettin Bey, Sakarya düşman cesetleri ile doldu, sular değil mi?*” diye sorduğunda mahcup duruma düşen komutanları M. Kemal Paşa teselli etti. Selek, age., C.II, s. 667; Düşman yenilmişti ama imha edilememişti diyen Özakman da aynı konuda, “*İzzettin Paşa'nın anılarını kaynak göstererek, bu yüzden Grup komutanlarının mahcup bir halleri vardı. Başkomutan onları teselli etti*” demektedir age., s.484.

Zafer kazanılmış, ağır kayıplar verdirilen düşman tart edilmişti. Amaç her ne kadar düşmanı tamamen Sakarya'ya döküp imha etmek idiysen de şimdiki gücümüz, ordunun eğitim ve imkânları ancak düşmanı yenmeye yetmişti. Günü geldiğinde imha da edilecekti. Ordumuzun piyade kıtalarının mevcutları çok azalmıştı. Cephane kayıpları da telafi edilemediğinden savaşlar daha ziyade süngü hücumlarıyla noktalanıyordu. Bu da insan kayıplarını arttırıyordu. Topçu cephanesi iyice azalmıştı. Kâzım Bey, cephanesi biten ve kullanılmayan topları cephe gerisine naklettirmişti. Hayvan kayıpları da fazla idi. Bu nedenle Sakarya batısında düşmanı takip edebilecek kuvvetleri yeniden düzene koymak gerekiyordu. Mevcut tümenlerden bazı bağımsız alaylar kaldırılarak, tabur mevcutları artırıldı. Üçer tümenlik kolordular kuruldu. Üçüncü Kolordu Kumandanlığına da Albay Kâzım Bey atanmıştı.³⁷¹

7.5. Sakarya Zaferi Sonrasındaki Gelişmeler

13 Eylül günü, süvari kuvvetleri dışında Sakarya'nın Batısına geçilmedi. Zeki Bey kumandasındaki 1.Süvari Tümeni bir gün önce Sakarya'nın Doğusunda bir Yunan piyade taburuyla karşılaşmış ve yaya muharebeye tutuşmuştu. Kâzım Bey'in emriyle muharebeyi bırakıp, Sakarya'nın daha Kuzeyinden nehri geçerek Sivrihisar'a baskın yaptı. Bir Türk tümeninin gelip de Sivrihisar'ı basabileceği kimsenin aklına gelmemişti. Sivrihisar'da bir Yunan piyade taburu ile bir süvari bölüğü bulunuyordu. Direnmeye yeltendilerse de, Türk süvarileri fırtına gibi estiler. Kısa zamanda 25 esir vererek kaçtılar. Sivrihisar'da 400 kadar Türk esiri bulunuyordu. Bunlar, 1 Eylül günü esir düşen 176. Alaydan iki bölüğün, 131. Alaydan iki taburun subay ve erleri idi. Yarı çıplak, aç ve pislik içinde idiler. Kurtarıldılar. İçi ilaç dolu 3 otomobil, malzeme ve yiyecek depoları ve karargâh subaylarının geriye yolladıkları özel eşyaları ele geçti. Bunlar arasında Yunan ordu kumandanı Papulas'ın nişanları da mevcuttu.³⁷²

Düşman yenilgiyi kabullenmiş panik halinde kaçışta olmasına rağmen kaçarken yol üzerinde uğradığı köy ve kasabalarda yağmalama, tecavüz ve katillerde bulunmakta ve her tarafı yakıp yıkmakta idi. Kâzım Bey, Zafer Tepe'den düşmanın çekildiği Biçer ve Sivrihisar istikametini tarassut dürbünüyle gözlediğinde, yollar üzerinde toz sütunlarının, birçok köylerden de yangın ve alev dumanlarının yükseldiğini görmüştü. Düşmanın kaçarken köyleri yakarak suçsuz halktan intikam aldığını düşündü.

³⁷¹ Özalp, age., s. 213.

³⁷² Özalp, age., s. 213; Özakman, s.483.

13 Eylül gecesi 14 Eylül'e geçerken Polatlı'dan Başkomutanlık Karargâhından ayrılan Miralay Kâzım Bey, tekrar Zafer Tepe'ye kendi karargâhına döndü. Akşam Yemeğini Başkomutanlık Karargâhında paşalarla yerken, Cephe Komutanı İsmet Paşa, "Düşmanı takip edeceğiz, geri çekilmeğe zorlayacağız" demişti. Sabah düşmanı takip için, Sakarya'yı geçmek ve düşmana baskın yapılması için hazırlıklar yapıldı. Sabahki zorlu görev için biraz uyumak üzere bütün Sakarya savaşları süresince yatağı olan kara toprağa iyice serinlemiş olan havada örtü olarak kullandığı kürküne sarılarak uzandı. Çok geçmeden Cephe karargâhından bir subayın, bir emirle geldiğini bildirerek uyandırıldı. Sakarya Muharebelerindeki başarılı çalışmalarından dolayı generalliğe (Mirlivalığa)³⁷³ terfi etmiş olduğu Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Cephe Kumandanı İsmet Paşa ve Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşa tarafından imza edilmiş belgeyle tebliğ ediliyordu. Karargâh subaylarının tebriklerinden sonra tekrar görevlerini başarmış ve mükâfatını almış olmanın huzuru ile tekrar toprağa uzandı.³⁷⁴

14 Eylül Günü Başkumandanlık Karargâhına gelen Kâzım Paşa, Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaları ziyaret etti. Karargâhta zaferi tebrik için gelen vekil ve mebuslarla karşılaştı. Bu arada Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, genel seferberlik ilân eden bir emri de imza etti. Seferberlik ilânında: mağlup düşmanın Anadolu'dan son neferinin imha ve defedilmesine kadar devam edeceği vurgulanıyor ve tüm illere, ordu, müstakil kolordu ve mıntika kumandanlıklarına tebliğ ediliyordu.³⁷⁵

Batı Cephesindeki yeni düzenleme ile 3. Kolordu Kumandanı olan Kâzım Paşa'nın emrine 1. ve 41. Tümenlerle 1. Süvari Tümeni verilmişti. Kâzım Paşa, 1. ve 41. Tümenlerle Mihalıççık Köprüsü yakınlarından Sakarya'yı geçip düşmanı sıkıştırmak üzere hareket etti. Sakarya'nın batısına geçen Yunan ordusu, Türk ordusunun takibine karşı nehrin her noktasından geçit vermemesinden istifade ederek, geri çekilme hareketini örtme ve koruma için tertibat almıştı.³⁷⁶ Türk ordusunun takip vasıtalarının ve köprü malzemesinin yetersiz olması ve bir de, Sakarya'nın her yerden geçit vermez bir nehir olması takip hareketini zorlaştırıyordu. Sayılı geçit noktalarından

³⁷³ Mirlivalık, tuğ ve tümgeneralliktir. Özakman, s.721. dipnot 106; Vehbi Tanfer, "Sakarya Savaşı içindeki Duatepe Muharebesinde adını tarihe altın sayfalarla yazdıran kahramanların en önde gelenlerinden birisi de Kâzım Özalp'ti. Bu savaşta öyle büyük yararlıklar göstermiştir ki, savaş sonrasında rütbesi generalliğe yükseltildi" diyor. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt IX, Sayı 31, agm., s. 173.

³⁷⁴ Özalp, age., s.214; Özakman, age., s.486; *Yakın Tarihimiz*, Cilt 3, Sayı 30, s.108.

³⁷⁵ *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1964, s.408; Özalp, age.,s.214; Kocatürk, age., s.286.

³⁷⁶ Düşman geri çekilme esnasında mevcut köprüleri tamamen imha etmişti.

süvariler ve birçok güçlkle bir kısım piyadeler geçebilmişti. Kâzım Paşa, cepheden takip hareketinin güçlüğünü görerek, emrindeki kıtalarla düşmanı Kuzeyden zorlamak üzere hareket etti. İstihkâm ve Piyade kıtaları büyük gayretlerle, imkânsızlıklara rağmen 5-6 saat içinde cebel toplarını geçirmeğe uygun iki ağaç köprü kurdular. Bu köprüler Ankara Suyu'nun Sakarya ile birleştiği noktanın kuzeyinde Tumruk ve Hamam mevkileri yakınında idi. 1. Süvari Tümeni de daha kuzeyden Sakarya'yı geçti. Emrindeki tümenleri Kâzım Paşa, her türlü arazide hareket yeteneğine sahip olarak kurdurmuştu. Yer yer şiddetli düşman direnişlerine rağmen, düşman gördüğü baskı karşısında Eskişehir'e doğru çekiliyordu. 20 Eylül günü 1. Süvari Tümeni Mihaliççık'ı, bir süvari alayı da Sivrihisar'ı işgal ettiler. Piyade kıtaları da düşmanı takibe devam ediyordu. Düşmanın Eskişehir doğusunda durup durmayacağı henüz belli değildi. Eskişehir-Afyon hattının demiryolu bağlantısının olması ve Düşmanın Eskişehir-Kütahya muharebelerinden sonra buralarda tahkimat yapmış olması nedeniyle bu tahkimattan istifade ederek büyük kuvvetlerini burada toplamıştı. Kâzım Paşa, 25 Eylülde Beylikahır'ın Batı sırtlarına kadar gitti. Yunan kuvvetleri keşif kollarını uzak tutmak için uzaktan ateş açıyordu. Alpuköy-Aziziye Kışlası-Kırgızdağı hattında düşman tahkimatla uğraşıyordu. Bu hattın gerisinde büyük kuvvetler topluyordu. Bu hatta muharebeyi yeniden kabul etmek düşüncesinde olduğu anlaşılıyordu. Düşmanı bu durduğu hatta kesin olarak yenerek denize kadar takip etmeğe yeterli bir durumda olunmadığı için Türk kuvvetlerinin de bu hatta durmasına karar verildi. Bu duruma göre Sarıköy-Sivrihisar-Aziziye hattının Batısında tertibat alındı.

Kâzım Paşa başlangıçta kolordusuyla Sivrihisar-Sarıköy arasında bulunarak, buradaki mevkileri tahkim ettirdi. Sonra da karargâhını Sivrihisar'da kurdu. Burada kolordusunda 1. 41. ve 61. Tümenler bulunuyordu. Başkomutan zaten zaferin ertesi gün 14 Eylülde genel seferberlik ilân etmişti. Kâzım Paşa da kıtalarının eksikliklerinin giderilmesi, talim ve terbiyesi ile meşgul bulunuyordu. Aynı zamanda, Türkiye Büyük Millet Meclisinde Karesi (Balıkesir) milletvekili idi. 10 Ocak 1922 günü Milli Müdafaa Vekili Refet Paşa'nın istifası üzerine, 14 Ocak 1922 günkü Büyük Millet Meclisi oturumunda Milli Müdafaa Vekilliğine seçildi. Meclisçe Vekil seçilmesi üzerine 15 Ocak'ta Sivrihisar'dan ayrılarak Ankara'ya hareket etti.³⁷⁷

³⁷⁷ *Zabıt Cerideleri* I. Devre, Cilt XVI, s. 49; Özalp, age., s.222, *Yakın Tarihimiz* Cilt 3, Sayı 30, s.109 da yanlışlıkla 1 Ocak tarihi yazılmıştır. Kocatürk, age., s. 308; Ankara'ya geldiğinde Mustafa Kemal Paşa'yı Çankaya Köşkünde ziyaret eden Kâzım Paşa ona, "Nihayet Beyazkule 'de söylediğini yaptın. Beni Milli Müdafaa Vekilliğine getirdin" diye şakalaştım diyor. 10 Kasım 1963, Demokrat İzmir, s.6.

7.6. Sakarya Muharebelerinin Genel Bir Değerlendirilmesi

Tam bir ölüm kalım savaşı olan Sakarya Muharebeleri 22 gün geceli gündüzlü devan eden bir savaşıdır. Bu savaşı önemi kavrayabilmek için niçin yapıldığına, savaşı gerekçesine bakmak gerekir. Yunan ordusu Ankara üzerine neden yürümüştü! Yunanistan açısından Megalo ideanın gerçekleşmesi, İtilâf Devletleri açısından ise Anadolu'daki Millî hareket boğulursa Osmanlı Hükümetine kabul ettirdikleri Sevr barış planının tahakkuku gerçekleşmiş olacaktı.

Bunun Türklük açısından ise anlamı parçalanmış bir Anadolu, esaret, sömürü, onursuz bir yaşama mahkûmiyet demektir. Yani Türkün ölüm kalım savaşıydı. Eskişehir-Kütahya muharebeleri kaybedilip, ordu Sakarya'nın Doğusuna çekilince karşı karşıya kalınan durum buydu. Meclis 22 Haziran 1920 bozgununda olduğu gibi, bu geri çekilişte de suçu kişilerde gören, sorumlu arayan anlamsız tartışmalara girildi. Özellikle M. Kemal Paşa'ya karşı olanlar, "ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor?" diyorlardı. Muhalifler, M. Kemal Paşa'yı alaşağı edecek fırsat doğduğu gerekçesiyle, Bakü'ye gelen Enver Paşa'yla dirsek temasına geçmişlerdi bile. Bu koşullarda M. Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesi istenince, uzun görüşmelerden sonra 5 Ağustos 1921'de TBMM'nin yetkilerini üç aylığına M. Kemal Paşa'ya kullanma selâhiyeti tanıyan **Başkomutanlık Kanunu** kabul edilerek tek sorumlu M. Kemal Paşa olacak şekilde bir düzenlemeye gidildi.³⁷⁸ M. Kemal Paşa, bu savaşı millet için bir ölüm kalım savaşı olduğu bilinciyle, milletin topyekûn savaşı katılımını sağlayacak koşulları yaratırken, yetersiz olan ordunun ihtiyaçlarının kaynağını da bu şekilde sağlamaya çalıştı. O bir milletin yaşamı için hayatını ortaya koyduğu bir savaşı, mutlaka kazanacağı kanaati taşımaktaydı.³⁷⁹ Millet de bu konuda üzerine düşeni yapmış, topyekûn savaşı içinde yer almıştı. Zaferden sonra 19 Eylül günü Büyük Millet Meclisinde üstün düşman karşısında savaşı nasıl kazanıldığı konusunda açıklamalarda bulunan Başkomutan M. Kemal Paşa, "*Düşman ordumuzun sol kanadını çevirmek suretiyle çabuk ve yok edici sonuç almak istiyordu. Düşmanı taktik alanda muharebeye zorlamak suretiyle, önce strateji bakımından yendik. Muharebeleri cephe muharebesi şekline soktuk. Sonra merkezimizi yarmak istedi başaramadı. Daha sonra savunma yapmaya karar verdi. Taarruzlarımızla buna engel olduk ve böylece, Sakarya Meydan Muharebesi kahraman*

³⁷⁸ Nutuk II, s. 610 vd. ;Öztoprak, age., s.208.

³⁷⁹ M. Kemal Paşa bu kanaatini şu şekilde ifade etmektedir, "*Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları behemehâl mağlubedeğimize dair olan emniyet ve itimadım, bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu itminanı tammımı, heyeti celilenize karşı, bütün millete karşı ve bütün âleme karşı ilân ederim.*" Nutuk II, s.614.

ordumuz tarafından kazanıldı” demiştir. Ayrıca subay ve erlerimizin savaştaki davranışları ile ilgili olarak, “Subaylarımızın kahramanlıkları hakkında söyleyecek söz bulamam, yalnız ifadede isabet edebilmek için diyebilirim ki bu muharebeler subay muharebesi olmuştur. Erlerimiz hakkında da bir şey söylemek isterim. Kahraman Türk eri Anadolu muharebelerinin manasını anlamış, yeni bir ülkü ile muharebe etmiştir”³⁸⁰ diyor.

Savaş süresince muharebelerin çetinliği ve düşmanın ezici ateş üstünlüğü karşısında morallerin bozulacağı, ordunun daha gerilere çekilebileceği, Ankara’nın düşman eline geçebileceği ihtimalleri de hep düşünülmüş ve ona göre önlemler alınmıştı. Bakanlıkların bir kısım memur ve evrakları Kayseri’ye nakledilmişti. Başkomutan M. Kemal Paşa bu savaşta, hareketli bir savaş taktiği projesini uygulamaya koymuş, “*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz*”³⁸¹ diyerek asker için bir mevki veya bir hatta savaşmanın ve savunmanın önemi yoktur diyor. Cephede en kritik bir zamanda Çaldağı’nın Yunan ordusu eline düşmesi ihtimali üzerine komutanlara hitaben söylevinde Çaldağı’nın elimizde kalması çok iyi olur. Elinizden geleni yapın. Ama elimizden çıkarsa savaşı kaybetmiş oluruz düşüncesi yanlıştır. Çünkü biz alan savunması yapıyoruz. Bir ordu aklını ve anlayışını koruyorsa onun için mevzi önemli değildir. Bir asker her yerde savaşır. Tepenin üstünde, tepenin altında, derenin içinde, ovada, her yerde. Çaldağı’nı da her alan gibi şiddetle savunacağız. Eğer elimizden çıkarsa araziye mahkûm olmayacağız. Elverişli bir yere çekilip yeniden cephe kuracağız ve savaşa azimle devam edeceğiz demiştir.³⁸² Savaşta en kötü ihtimaller düşünülmüş her duruma hazırlıklı olunmuş ama moral gücü korunmuştur. Bulgar basını dahi Türk-Yunan çarpışması öncesinde kesin askeri başarının hangi tarafta kalacağını kendilerince malum olmadığını belirtmekle beraber, “*Yunanlılar savaş gereksinimleri bakımından Türkler karşısında üstündüler ve oldukça fazla cephe gerisi araçlara sahiptiler. Buna karşın Türklerin Yunanlılara oranla manevi kudret ve moral bakımından oldukça yüksek bir konumda buldukları*” belirtilmektedir.³⁸³ Savaşta ordunun yönü Batı’dan Güneye dönmüştü. Bu durum Yunan ordusunun Türk ordusuna soldan çevirme yapmak ve imha etmek istemesinden doğmuştu. Türk ordusu da cephesini Yunan ordusuna göre sol cenahını Batıdan Doğuya doğru açınca ordunun yönü Güneye dönmüştü. Eğer muharebeler kaybedilmiş olsaydı, Türk ordusunun Doğuya doğru geri çekilmesi

³⁸⁰ *Zabıt Cerideleri*, C.XII. s.258 vd.

³⁸¹ *Nutuk II*, s.618.

³⁸² Selek, age., C.II, s.662; Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s.430.

³⁸³ Öztoprak, age., s.199.

ihtimali dahi tehlikeye düşmüş olabilirdi. Bu durumda ordu Kastamonu dağlarına doğru çekilmek, belki de dağılmak durumunda kalabilirdi. Bu durumu dikkate alan bir Grup Kumandanı Başkomutana, “Paşam kötü bir ihtimale göre hangi istikamete çekileceğimize dair direktifiniz ne olacaktır” diye sorduğunda M. Kemal Paşa çok hiddetlenmiş ve savaşmadan kaçmayı düşünüyorsun diye azarlamıştı. Bu durumu daha sonra uğradığı Mürettep Kolordusu Kumandanı Kâzım Paşa’ya kızgın bir ifade ile söyleyince Kâzım Paşa böyle bir durumda, “*Ben artık geri gitmem. Sakarya’nın Batısına geçip, Mihaliççik ormanları ve Nallıhan bölgesinde gerilla harbi yaparım*” diyor. M. Kemal Paşa da, “*Evet Yunan ordusunun bir yanında böyle oynak kuvvetlerin bulunması onların durumunu güçleştirir*” demiştir. Daha sonra M. Kemal Paşa, Meclis Muhafız Tabur Kumandanı İsmail Hakkı Bey’e böyle bir ihtimal olması halinde gerilla harbi yapacak olan Kâzım Paşa’nın emrine gireceğini söylemiştir.³⁸⁴

Kâzım Paşa, Sakarya savaşında Türk ordusunun Sağ Cenah kuvvetlerine komuta etmiş ve muharebeler süresince ileri öngörüleleriyle gerek kendi kuvvetlerinin yönetiminde gösterdiği başarı, gerekse merkez ve sol cenah kuvvetlerine destek olarak zaferin kazanılmasına büyük katkı sağlamıştır. Cepheyi doğru gözlemleyip düşmanın mukabil taarruzlarına karşı aldığı tedbirler sayesinde zaman zaman ağır muharebe baskısında kalınmasına ve bazı mevziler kaybedilmesine rağmen bozgun yaşanmamış olup, karşı taarruzlarla da düşmana ağır kayıplar verdirmiştir. Savaşın sonucunu tayin eden karşı taarruzu da Kazım Paşa yönetmiş ve bazılarının deyimiyle savaşın parlayan yıldızı olmuştur. Bu başarı onu hak ettiği generallik rütbesine yükseltmiş, bu sayede kazandığı itibar, onu TBMM’de Milli Müdafaa Vekilliği görevine yükseltmiştir.

Sonuç itibariyle Yunan ordusu savaşı kaybetti. Kuva-yı Milliye imha edemedikleri gibi, büyük bir çaba ile Ankara’yı ele geçirme gayretinden de vazgeçmek zorunda kaldılar. Üstelik de çekilme esnasında nerdeyse Türk ordusu tarafından tamamen imha edilmekten zor kurtuldular. Bu konuda Yunan ordusu başkomutanı Papulas, “*Türk ordusu bizim gibi teçhiz edilmiş olsaydı imha edilmiş olacaktık*” demiştir.³⁸⁵ Sevr’i Türkiye’ye kabul ettirme taşeronluğunu beceremeyen Yunan ordusu Türk ordusuna karşı taarruz yeteneğini de kaybederek, işgali altındaki toprakların sahipliğini sürdürebilmek amacıyla artık savunma pozisyonuna geçecektir.

³⁸⁴ Selek age., C.II, s.669.

³⁸⁵ Öztoprak, age., s. 218.

8. MİLLÎ MÜDAFAA VEKİLLİĞİ GÖREVİ

Kâzım Paşa, Batı Cephesinde III. Kolordu Komutanı iken, Mustafa Kemal Paşa'nın aday göstermesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce Millî Müdafaa Vekili seçildi.³⁸⁶ Ankara'da Çankaya Köşkü'nde Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gittiğinde, Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Paşa'ya Meclis'teki olaylar ve kendisine muhalefet eden kişi ve grupların neler yaptıkları hakkında bilgi verdi. Her şeye rağmen Meclisin manevi şahsiyetine saygı gösterilmesini esas aldığını ve itidalli davranılması gerektiğini bildirdi. Meclisteki durumu zaten biraz biliyordum diyen Kâzım Paşa, *“Muarız olanların başlarında Çolak Selahattin ve Kara Vasıf beyler orduda vazifede iken arkadaşlarım idiler. Hükümetten gelen her teklife itiraz etmeyi itiyat etmiş olan zatlarla işbirliği yapmaktaydılar. “İkinci Grup” adını alan bu grup, bir muhalefet cephesi kurmuş idi. Kendilerine göre Atatürk'ün diktatörlüğe gitmesine mani olmaya çalışıyorlardı. Başvekil Rauf Bey, kendilerine iyi muamele ettiği halde, Hükümet namuna getirdiği tekliflere daima itiraz ederlerdi. Birçok defalar Meclisin ekseriyetinin kendi fikirlerine temayül ettiği olmuştur”*³⁸⁷ demektedir.

17 Ocak 1922 de TBMM'de Millî Müdafaa Vekili seçilmiş olması üzerine bir teşekkür konuşması yapan Kâzım Paşa, *“Ordumuz Meclis-i âlinin arzusuna tamamen uygun bir surette vazifesini ifa etmektedir. Buna emin olunuz ve daha mühim olan asıl vazifesini de her zaman ifaya kadirdir. İnşallah zamanı gelince bunu da ispat edecektir”*³⁸⁸ demiştir.

Sakarya Muharebelerinde çok değerli subay, erbaş ve erlerimizi kaybetmiştik. Hemen hemen de bütün piyade ve topçu cephanesini tüketmiştik diyen Kâzım Paşa, *“Yunanlıları Anadolu'dan çıkarmak için Sakarya'daki ordunun iki mislinden daha fazla bir kuvvete ihtiyacımız vardı. Bu kuvveti süratle meydana getirmek mecburiyetinde idik. Diğer taraftan, para sıkıntısı da çekiyorduk. Millî Müdafaa bütçesi çok olmamakla beraber, bu parayı bile tamamen alamıyorduk”*³⁸⁹ diyor. Ülkemizde silah ve cephane imal edilmediği için, bunu dışarıdan temin etmek mecburiyetindeydik. Ancak, silah temin edilecek ülkeler de Yunan müttefiki oldukları için bize silah satmak istemezlerdi. Cihan Harbindeki müttefiklerimiz elinde de silah, cephane bırakılmamıştı. Üstelik onlar da kontrol altında idiler. Silah alınabilecek diğer bazı ülkelerden de silah satın alma şartları çok zordu. Bir kısım silahlar satın alınsa bile bunların ülkeye ve cepheye nakilleri

³⁸⁶ *Yakın Tarihimiz* Cilt 3, Sayı 27, s. 3 te Kazım Özalp Anlatıyor adlı yazı dizisinde yanlışlıkla “1 Ocak 1922 de Millet Meclisi Tarafından Milli Müdafaa Vekilliğine seçildim” demektedir. Doğrusu metindedir.

³⁸⁷ Teoman Özalp Arşiv Dosyası s.22; Kazım Özalp, *Anılar Belgeler* s.276.

³⁸⁸ *Zabit Cerideleri* I. Devre, Cilt, XVI, s. 74-75; Kocatürk, age., s. 308; Tanfer, agm., s.174.

³⁸⁹ Özalp, *Milli Mücadele* I, s.225.

büyük sorun teşkil ediyordu.³⁹⁰ Ruslarla ilişkilerimiz iyi idi. Ancak, onlar da kendi ihtiyaçlarını bile zor karşılayabiliyorlardı. Rus yardımları ihtiyacımızı karşılamaya yetecek kadar değildi. Bütün bu zorluklar karşısında ordumuzu süratle silahlandırmak ve teçhiz etmenin ne kadar güç bir iş olduğunu bilerek, bu zor koşullarda çözümü yine kendi içimizde arayan Kâzım Paşa, “*dışarıdan silah temini için uğraşmak, zaman kaybından başka bir şey değildi*” diyor.³⁹¹ Çözüm, Cihan Harbi sonunda İtilâf devletlerince el konulan ve İstanbul’da çeşitli yerlerde depolanan silahların ve harp malzemelerinin Anadolu’ya naklettirilmesi çarelerini bulmaktaydı. Zaten Millî Mücadelenin başlangıcından beri bu yöntemle Anadolu’ya bir kısım silah ve cephane kaçırılıyordu. Bu yolun geliştirilmesi lazımdı. Bundan başka çare göremeyen Kâzım Paşa, “*Mecliste ve memlekette düşmandan kurtulmak için sabırsızlık görülüyordu. Bu konuda Mecliste sık sık münakaşalar oluyordu. Ordumuzun eksiklikleri bilindiği halde muhalif fikirli mebuslar, taarruz için neden beklediğimizi sorup işbaşında olanları tenkit ediyorlardı*”,³⁹² diyor. Ayrıca Yunan işgal sahasında bir kısım silah ve cephanelerimiz de Yunan ordusunun eline geçmişti. Bunu engellemek de o zamanlar mümkün olmamıştı.

Mecliste muhalefet de git gide etkinliğini artırırken Başkomutan M. Kemal Paşa’nın konumunu çekemeyen lider kadroya yakın kişilerde muhalefet kesimlerinin çizgisinde bazı durumları bahane ederek tartışma konusu yaratıyorlardı. Bu duruma değinen Mustafa Kemal Paşa, “*Malta dönüşü Rauf ve Kara Kemal beylerin, “Takipolunan siyaseti askeriye nedir?” sorusu üzerinden Hükümet ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Grubu toplantılarında bir tartışma başlatmak istediklerini belirterek, buna izin vermediğini, bunun üzerine seçilmiş oldukları, Rauf Bey’in Nafia Vekilliğinden, Kara Kemal’in de Grup heyeti idaresinden istifa ettiklerini bildirmektedir. M. Kemal Paşa, orduya yönelik yapılan işleri kontrol için, Meclis tarafından bir encümen teşkil edilmesi fikrine karşı çıkmadığını belirterek, Refet Paşanın da onlarla aynı neden ve görüşle istifasına neden olan şu bilgiyi vermektedir. “Meclis’in 4 Ocak 1922 günlü gizli toplantısında Refet Bey, “Başkomutan ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Ankara’da oturduğu için cepheden uzak kaldığından ordu işleri iyi gitmiyormuş, Başkomutanın aynı zamanda Meclis Başkanı olması mahsurlu imiş, Erkân-ı Harbiye Reisi aynı zamanda Heyeti*

³⁹⁰ Almanya’dan peşin parayla satın alınan bir kısım silahların İtalyan gemileriyle nakli kararlaştırılmıştı. Ancak İngiliz ve Yunan istihbaratı bunu öğrendiği için gemilerin yakalanması riski göze alınmamış ve başka nakil imkânları araştırılmışsa da çözümlenmemişti için Milli Müdafaa Vekâleti silahları Almanya’da tekrar satma kararı vermişti. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları* Cilt 2, s. 598.

³⁹¹ İstanbul’dan kaçırılan Askeri malzemeler ise daha ziyade cephane idi. Müderrisoğlu, age., s. 595. vd.

³⁹² Özalp, age., s.225

*Vekile Reisi olduğu için Erkân-ı Harbiye işleri de iyi gitmiyormuş ve Meclis bir harp encümeni teşkil ederek ordu vaziyetini tetkik etmeli*³⁹³ imiş diyor. Aynı oturumda eleştirileri cevaplayan Mustafa Kemal Paşa da, “*Erkânıharbiye Umumiye Reisi, Ankara’da buldukça İcra Vekilleri Heyeti Riyasetini ifa etmesi bu günün zaruretindedir. Onun olmadığı zamanlarda Refet Paşa ona vekalet etmiş başarılı olamamıştır. Heyet-i Vekile’ de anarşi vukua geldi. Vekiller içtima etmez oldu. Orduya müteallik yaptığımız işleri kontrol için, Meclis’in bir encümen teşkil etmesinde bir beis görmem. Fakat encümen benim başkanlığında olur*”³⁹⁴ der. Bu görüşmelerden sonra Refet Paşa, Millî Müdafaa Vekilliğinden istifa etmiş ve istifası, Rauf ve Kara Kemal Beylerin istifası ile 12 Ocakta, aynı günkü Meclis oturumunda okunmuştur.³⁹⁵

Bu olaylardan sonra Meclis’in 14 Ocak 1922 günkü toplantısında M. Kemal Paşa’nın teklifi ile Kâzım Paşa, Millî Müdafaa Vekilliğine seçildiği gibi, M. Kemal Paşa başkanlığında Meclis İkinci Reisi, Maliye ve Millî Müdafaa Vekili ile Erkânı Harbiye Reisi, Millî Müdafaa ve Maliye Encümenleri Reislerinden oluşan “Harp Encümeni” kuruldu.³⁹⁶

Kâzım Paşa, bu harp komisyonu toplantılarında daha ziyade ordunun günlük iaşesini temin etme çareleri düşünülüyordu diyerek, ordunun büyük bir taarruz yapabilecek kuvvet ve kudrette geliştirilebilmesi, ancak özel tedbirlerle mümkün olabilirdi. İstanbul’da İtilaf hükümetlerinin muhafazası altında bulunan bütün harp malzemesi ve silahların, Anadolu’ya naklettirilmesi çarelerini bulmak lazımdı diyor.

8.1. Silah Temini Çalışmaları

Avrupa’dan silah temin etmek peşin para gerektirdiği gibi, satın alınan emtianın nakli de hem pahalı hem de riskli idi. Bu nedenle İstanbul’daki depolardan silah kaçırma teşkilatının geliştirilmesi ve işlerin yoğunlaştırılması üzerinde çalışan Kâzım Paşa, “Bunun için de para lazımdı. Meclisteki devam eden münakaşa ve tenkitler arasında bazı mebuslara 5 milyon liralık bir para temin edilerek, hemen sarf edilmek üzere Vekâletin emrine verilebilirse, ordumuzun Yunanlıları Anadolu’dan çıkaracak bir kuvvet ve kabiliyette geliştirilmesinin mümkün olduğunu söyledi.”³⁹⁷ Bu sözler bir müddet sonra bütün mebuslar tarafından öğrenildi. Yunus Nadi Bey, “Yunanlıların

³⁹³ *Nutuk II*, s. 631-632.

³⁹⁴ *Nutuk II*, s.633.

³⁹⁵ Kocatürk, age., s. 307; *Nutuk II*, s. 633.

³⁹⁶ *Zabıt Cerideleri I*. Devre, XVI. Cilt, s.80; *Nutuk II*, s.633; Özalp, age., s.226.

³⁹⁷ *Yakın Tarihimiz* adlı dergide Cilt 3, Sayı 27, s. 4. de, “Kazım Özalp Anlatıyor” başlıklı yazı dizisinde Kâzım Paşa, parayı 2 milyon olarak belirtmiştir.

memleketimizden çıkarılabilmesi için lazım gelen hazırlıklar mademki bu kadar az bir miktar ile yapılabiliyormuş, o halde bu konunun derhal görüşülmesi ve paranın temini lüzumludur” diye bir tahrir verdi. Bu tahrir üzerine gizli bir grup toplantısı yapıldı. Bu toplantıda mebuslar Kâzım Paşa’ya böyle söyleyip söylemediğini sorduklarında, Kâzım Paşa, “ordumuzun süratle takviyesinin mümkün olacağını ve Yunanlıları memleketten çıkaracak bir kuvvete getirilebileceğini” söyledi. Bir kısım vergilerin belirlenen süreden önce toplanması ile beş milyon liranın bir ay içerisinde toplanıp Millî Müdafaa Vekâleti emrine verilmesi kararlaştırıldı. Tasarlanan bu işin ve paranın nerelerde sarf edileceğinin gizli tutulması kararı alındı.³⁹⁸ Bu toplantıda Gazi Paşa ve Fevzi Paşalar da bulunuyorlardı. Onlar para ile ne yapılacağını biliyorlardı. Tahsisat verildi.³⁹⁹

İstanbul’a para ve talimat yollandı. Maçka ve Zeytinburnu depolarında İngiliz ve Fransız askerlerinin muhafazası altında bulunan bol miktardaki silah ve mühimmat vardı. Bu depolarda çalışan silahsız Türk askerleri de bulunuyordu. Gizli teşkilât vasıtasıyla bu silahların Anadolu’ya nakledilmesi gerekiyordu. İstanbul’da bulunan gizli teşkilât canla başla ve gerçekten büyük maharetlerle geceli gündüzlü çalışarak, Maçka, Zeytinburnu ve diğer bazı küçük depolardaki top, tüfek ve cephaneleri çok cesurca davranışlarla Anadolu yakasına kaçırıyorlar ve oradan da hayvan ve insan sırtlarında Ankara’ya naklediyorlardı. Bu işe gizli teşkilâta mensup asker ve sivillerden yetenekli olanlar, tercihan yabancı dil bilenler seçiliyordu. İngiliz ve Fransız subay ve erleri kıyafetine girerek, İstanbul içinde kamyon, araba vesaire vasıtalarla silah ve cephaneleri nakletme imkânını kolayca buluyorlardı. Bunlar sahilin muhtelif noktalarından motor, taka, mavna, kayık gibi vasıtalarla malzemeleri Anadolu sahillerine geçiriyorlardı⁴⁰⁰. Çoğu Karamürsel veya İnebolu civarına gönderiliyordu. O sıralarda Karamürsel ile Ankara arasındaki yollar gece gündüz sırtlarında mermi taşıyan kadınlar, mermi yüklü kağınların teşkil ettiği kabilelerle dolu idi. Bu cephaneler karışık olduğu için Ankara’da toplanıyor ve orada komisyon huzurunda tasnif edilip, silahlarına göre cephelelere gönderiliyordu.⁴⁰¹ Fransa ile imzalanan Ankara Anlaşması üzerine topraklarımızı terk eden Fransızlar, bir miktar silah cephanesi ve uçak hediye etmişler, bir

³⁹⁸ Özalp, age., s.226.

³⁹⁹ 5 Milyon liranın Millî Müdafaa Vekâletine tahsisi konusu Meclisin 20 Şubat 1922 günkü gizli oturumunda görüşülüp kabul edilmiştir. TBMM. *Gizli Celse Zabıtları C. 2,* s.826. vd. ;*Yakın Tarihimiz,* Cilt 3, Sayı 27, s. 4

⁴⁰⁰ Zeytinburnu Cephanesi fabrikası depolarından yüklenen harp malzemesi Movana vapuru ile İstanbul’dan Anadolu’ya kaçırıldı. Vapur 12.4.1922 günü Ereğli limanına gelerek yükünü boşalttı. Bu seferden sonra da aynı fabrika deposundan birkaç defa daha Anadolu’ya savaş malzemesi kaçırıldı. Kocatürk, age., s.320.

⁴⁰¹ *Yakın Tarihimiz,* Cilt 3, Sayı 27, s.4.

kısmını da parası sonra ödenmek üzere bırakmışlardı. Ayrıca, Osmanlı ve Rus altını ödenerek 1500 adet hafif makineli, 2735 sandık fişek, 200 kamyonet, bir adet kompresör, 11 adet top beşik ve kaması ve diğer bazı malzemeler alınmıştı.⁴⁰² İtalya ve Almanya'ya gizli olarak harp malzemesi siparişi yapıldığı gibi, Rusya'dan da bol miktarda silah ve cephaneye getirilmişti.⁴⁰³ Bu sayede, bir yıl içerisinde Ordumuzun gücü Yunan ordusu gücüne yakın düzeye geldi diyen Kâzım Paşa. “*Ben Grup toplantısında vaad ettiğim üzere orduyu geliştirmek için büyük bir gayretle çalışırken, muhalif mebusların tepkilerini alıyordum. Mecliste önemsiz meseleler hakkında bile günlerce yapılan tartışmalar oluyordu. Bütün bu zorlukları yenmek, herkese cevap vermek ve bu arada Yunan ordusunu yenecek bir kuvveti hazırlamak görevi beni çok yoruyordu*” demektedir.

Muhaliflerin yıpratıcı faaliyetlerinden yakınan Kâzım Paşa, muhalif mebuslardan bazılarının taarruz geciktikçe “*her şeyin sözde kaldığını, hiçbir iş yapılamayacağını söyleyerek aleyhimize propagandalarına devam ediyorlardı. Muhalifler, teşkilâtı beğenmiyorlar, kadrolara karışıyorlar, içlerinde asker kökenli olanlar asker olmayan mebusların da fikirlerini çelerek, komisyon görüşmelerinde ve Meclis umumi heyetinde taraftar buluyorlardı*”⁴⁰⁴ diyor.

Muhalifler gerçekten de, bazen meclis çoğunluğunu sağlayarak M. Kemal Paşa'nın da yetkilerine dahi el uzatabiliyorlardı.⁴⁰⁵ Şöyle ki, 2 Mayıs 1920'de kabul edilen hükümet oluşumuna dair kanunla icra vekillerinin seçimi, ayrı ayrı meclis çoğunluğunun oyu ile oluyorken, hükümetin daha uyumlu olabilmesi gibi nedenlerle 4 Kasım 1920'de değişikliğe gidilerek, “*İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisi Reisi tarafından gösterilen namzetler arasından, gizli rey ve salt çoğunlukla seçilir*”⁴⁰⁶ şekline dönüşmüştü. Hükümet oluşumuna dair bu kanun şiddetle eleştirilmeye ve tartışmalara sebep oldu. Sonunda Kara Vasıf Bey başkanlığında 80 imzalı bir kanun teklifi ile 8 Temmuz 1922 günkü Meclis oturumunda tekrar eski usule dönülerek, Meclis reisinin aday göstermesi kaldırılarak, “*İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisi tarafından gizli oyla ve oy çokluğu ile Meclis azası arasından ayrı ayrı seçilir*”⁴⁰⁷ şekline

⁴⁰² Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Cilt 2, s.596-597.

⁴⁰³ *Kazım Özalp-Teoman Özalp*, s.17; Selek, *Anadolu İhtilâli 2*. Cilt, s.717; Atilla Oral, *Kâzım Özalp, Hatıralar-Belgeler*, s. 276; Ali Fuat Paşa, Moskova Büyükelçiliği esnasında yapılan görüşmeler sonucunda, dostluk anlaşmasının ayrılmaz bir parçası olarak, kısa zamanda birkaç taksitte verilmek koşuluyla 10 Milyon altın ruble ile iki tümeni tamamen silahlandırabilecek miktarda tüfek, süngü, mitralyöz, top, cephaneye, koşum hayvanları sağlanmıştı demektedir. *Moskova hatıraları*, s.149; Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi II*, s. 819.

⁴⁰⁴ Özalp, age., s.227.

⁴⁰⁵ *Nutuk II*, s. 663; Selek, *Anadolu İhtilâli II*, s. 708; Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi II*, s. 736.

⁴⁰⁶ *Zabıt Cerideleri*, I. Devre, Cilt V, s. 259 vd.

⁴⁰⁷ *Zabıt Cerideleri*, I. Devre Cilt XXI, s. 307 vd.; Özalp, age., s.230.

dönüldü. İcra Vekillerinin seçimine dair bu değişiklik üzerine Fevzi Paşa başkanlığındaki İcra Vekilleri Heyeti istifa etti.⁴⁰⁸ Yeni kanuna göre 12 Temmuz 1922’de yapılan İcra vekilleri Heyeti seçiminde muhalifler, Mersinli Cemal Paşa’yı Millî Müdafaa Vekili seçmek istediler. Kâzım Paşa, ancak 3 oy farkla tekrar Millî Müdafaa Vekili seçilebildi.⁴⁰⁹

8.2. Taarruz Hazırlıkları

Sakarya zaferi sonrasında 14 Eylül günü zafer sıcaklığı içinde Başkomutan M. Kemal Paşa henüz zaferi kutlama ziyaretleri ve tebrikleri arasında genel seferberlik ilânını bildiren bir emri de imza etmişti. Bu emir 14-15 Eylül gecesini itibariyle genel seferberlik ilanı tüm yurda iller, ordu, müstakil kolordu ve muntika kumandanlıklarına ilân edilmişti.⁴¹⁰ Bu seferberlik ilânında lüzum hâsıl oldukça, silah altında bulunanlardan başka askerlik yaşı müsait olanlar da silah altına alınacaktır deniliyordu. 16 Şubat 1922 günlü bir emirle Başkomutan M. Kemal Paşa, 1901 doğumluların derhal muayenelerinin yapılarak silah altına alınmasını emretti.⁴¹¹ Güney Cephelerinde, Fransızlarla yapılan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşmasından sonra bu cephelerden de bir kısım kuvvetler batı cephesine nakl olunmakta idi. Silah ve cephane açısından, yukarıda izah edildiği gibi, İstanbul’daki depolardan gizlice kaçırılan silahlara ilaveten, dışarıdan da açık ve gizli ilişkilerle silah ve harp malzemeleri sağlanmaya çalışılıyordu. Yunan ordusunun gücüne denk bir duruma ulaşılmıştı. Bu konuyu Nutuk’ta değerlendiren M. Kemal Paşa, “*Düşman ordusu üç kolordu ve bazı müstakil kıtaat halinde idi. Üç kolordusu 12 fırkadan mürekkep ve müstakil kıtaat ayrıca üç fırkaya baliğ olmakta idi. Biz, Garp Cephesindeki kuvvetlerimizi, iki ordu halinde teşkil ve tensik etmiş idik. Bundan maada, doğrudan doğruya cepheye merbut teşkilâtımız da vardı. Bizim bütün kıtaatımız 18 fırka teşkil*

⁴⁰⁸ Özalp, age., s.230., M. Kemal Paşa’da Hükümet oluşumuna dair kanunun Muhalefet oylarıyla değişmesi üzerine, Kazım Karabekir’e Meclis Başkanlığı ve Başkomutanlıktan istifa edeceğini yazmıştır. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 1092-1093; Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi II*. Kitap, s.736.

⁴⁰⁹ Özalp, age., s.227. Üç oy farkla seçilmeyi içine sindiremeyen Kâzım Paşa (Özalp), M. Kemal Paşa’ya giderek bu kadar az bir farkla seçilmiş olmanın uygun olmayacağını istifayı düşündüğünü söylediğinde, M. Kemal Paşa, “*Başladığımız işi başa çıkarmaya mecburuz, yarım rey farkla da olsa vazifeye devam etmemi istedi*” demektedir. age., s. 227, 230; Ali Fuat Paşa’da *Siyasi Hatıralarında* 12 Temmuz 1922 günkü Heyeti Vekile seçimleri ile ilgili olarak, “*Rauf Bey, 203 azadan 197 sinin reyi ile Heyeti vekile Riyasetine seçilmişti. Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetine Kozan Mebusu Fevzi Paşa, Müdafaa-yı Milliye Vekâletine Karesi Mebusu Kâzım (Özalp) Paşa, Hariciye Vekâletine Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey seçilmişlerdi. Millî Müdafaa Vekâleti hariç (Kâzım Paşa mevcut 204 azanın ancak 105 inden rey alabilmişti) diğerlerine ikinci grubun da rey verdiği anlaşılıştı*” demektedir. Age., s. 20.

⁴¹⁰ Özalp, age., s.214; Kocatürk, age., s.286.

⁴¹¹ Kocatürk, age., s. 311; *Türk İstiklâl Harbi*, Cilt VII, s. 421.

ediyordu. Bundan başka, üç firka bir süvari kolordumuz ve daha zayıf mevcutlu iki süvari firka vardı. Teşkilâtı muhtelif olan iki ordu mukayese edilirse, tarafeyn insan ve tüfek kuvvetleri, takriben yekdiğerine muadil bulunuyordu. Yalnız Yunan ordusu makineli tüfek, top, tayyare vesaiti, nakliye, cephane ve fenni malzeme noktai nazarından üstündü. Diğier taraftan bizim ordumuz süvari miktarı itibarıyla üstündü”⁴¹² diyerek ordular arasındaki güç dengesini belirtmişti.

Sonbahardan önce taarruzun mutlaka yapılması için gereken her şeyin tamamlanması kararı verilmişti. Taarruz gününün kararlaştırılması için bilgi veren Kâzım Paşa, “ufak tefek noksanlarımız olmakla beraber taarruz zamanının geldiğini düşünüyorduk. Ben Atatürk ve Fevzi Paşa’nın yanına giderek görüştüğien sonra düşüncelerimizi İsmet Paşa’ya yazdık ve fikrini bildirmesini istedik. Muhabere neticesinde tedariki kabil olan noksanlarımızı süratle tamamlanması sonucunda, taarruzun Ağustos sonlarında yapılabileceğı anlaşıldı”⁴¹³ demektedir.

Taarruz konusundaki ayrıntıyı ve bu arada orduda huzursuzluk kaynağı durumuna gelen I. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa sorununu birlikte görüşmek üzere 13 Haziran 1922 günü Mustafa Kemal Paşa ile birlikte trenle Sarıköy İstasyonuna kadar giden Kâzım Paşa, “İsmet Paşa da oraya geldi. Vagonda yapılan uzun görüşmelerden sonra, Ağustos sonlarında genel taarruzun yapılabileceğı anlaşıldı. Görüşmeden sonra M. Kemal Paşa Sarıköy ’den otomobille Adapazarı’na hareket etti.”⁴¹⁴ Ben İsmet Paşa ile teferruat üzerinde daha fazla görüşmek ve Ali İhsan Paşa’nın vaziyetini de katî olarak halletmek için cephe karargâhına İsmet Paşa ile beraber hareket ettim”⁴¹⁵ demektedir.

Ali İhsan Paşa ile de görüşen ve şikâyetlerini dinleyen Kâzım Paşa, Ali İhsan Paşa’nın ordu kumandanlığında kalmasının uygun görülmediğinden, görevine son verilmesi kararlaştırıldı diyor.⁴¹⁶ Batı Cephesi karargâhında ordunun kabiliyet ve harp kudretini bir kere daha tetkik ettik diyen Kâzım Paşa Ankara’ya dönmüştür. Boşalan I. Ordu Kumandanlığına geçici olarak, V. Kolordu Kumandanı Fahrettin (Altay) Paşa

⁴¹² Nutuk II, s. 665-666; Selek age., C.II, s.716,717.

⁴¹³ Özalp, age., s.229.

⁴¹⁴ M. Kemal Paşa, Adapazarı’nda İstanbul’dan gelen Annesi Zübeyde Hanımla kız kardeşi Makbule hanımı karşıladı. Daha sonra İzmit’e geçerek, Fransız yazarı Claude Farrere ile görüştü. Nutuk II, s.665; Kocatürk, age., s. 326.

⁴¹⁵ Özalp, age., s. 229; Kocatürk, age., s.326; Özakman, age., s. 566.

⁴¹⁶ Ali İhsan Paşa I. Ordu Kumandanlığından uzaklaştırılmış, zaferden sonra da Divan-ı Harbe sevk edilerek, amire saygısızlıktan aleni tekdir cezası almış ve sonra da 5 Temmuz (1339) 1923’te emekliye sevk edilmiştir. Ali İhsan Paşa, 1943 Yılında “Harp Hatıralarım” adlı hatıralarında, Kâzım Özalp’i de içine alan küçük düşürücü bir kısım olaylar yazınca Kâzım Paşa, Ali İhsan Paşa’yı mahkemeye vermiştir. Ancak, Ankara 3.ncü Ceza Hâkimliğinde görülen davalarda Ali İhsan Paşa berat etmiştir. Konu ile ilgili olarak bakınız Kâzım Özalp-Uluslararası Arttırma ve Ekonomi Kurumu-Behcet Cemal-Osman Fethi- Halil Kut Davalarında Maznun Emekli General Ali İhsan Sâbis, İnsel Kitabevi İstanbul 1944.

vekâlet etmiştir. Yaklaşan taarruz esnasında Ordu komutanlığına asaleten birinin tayini lazımdı diyen M. Kemal Paşa, Moskova'dan dönen Ali Fuat Paşanın I. Ordu Kumandanlığını kabul edip etmeyeceğini soruşturuyor, Cephe Kumandanlığı yaptığı için, cephe kumandanı emrine girmeye eğilimli olmadığını anlıyor. Bunun üzerine Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa (Özalp) aracılığı ile Refet Paşa'ya I. Ordu Kumandanlığı teklif ediliyor. Refet Paşa'da kabul etmiyor. Nihayet, o tarihlerde bilâkaydüşart cephe emrine girerek ifayı vazife edeceğini söyleyen ve açıkta bulunan Nurettin Paşa, I. Ordu Kumandanlığına tayin ediliyor.⁴¹⁷

Taarruz için ordumuzun bütün eksikliklerini süratle tamamlıyorduk diyen Kâzım Paşa, Temmuzun son günlerinde M. Kemal Paşa Akşehir'de cephe ve ordu kumandanlarıyla taarruz hakkında görüşmelerde bulunuyordu. 28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra bir futbol maçını seyretmek vesilesiyle ordu kumandanları ve bazı kolordu kumandanları Akşehir'e davet edilmişti. 28-29 Temmuz gecesi kumandanlarla umumi bir tarzda taarruz hakkında görüş alışverişi yapıldı.⁴¹⁸ 30 Temmuz 1922 günü Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanlarıyla tekrar görüşerek taarruzun tarz ve teferruatı tespit edildi. Hazırlıklarla ilgili noksanların tamamlanmasını görüşmek üzere Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa, Ankara'dan davet edildi.⁴¹⁹

31 Temmuz'da Kâzım Paşa da Ankara'dan otomobile Konya'ya gitti. Orada ordunun beslenmesi ve ikmal yolları üzerinde tetkikler yaptıktan sonra Konya'dan Akşehir'e Cephe Karargâhına geçti. Kâzım Paşa, *“taarruz etmek için her şey tamamlanmış, bütün tertibat ve hazırlık yapılmıştı. Cephede her şeyin hazır olduğunu gördükten sonra, ben de Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 6 Ağustosta Konya yolu ile Ankara'ya döndüm.*

⁴¹⁷ *Nutuk* II, s.670-671. Bu konuda Kâzım Paşa, “M. Kemal Paşa, 24 Haziran 1922 de annesiyle Ankara'ya gelmişti. I. Ordu Kumandanlığını A. Fuat Paşa'ya teklif etti. O kabul etmedi. Ben, Refet Paşa'nın evine giderek I. Ordu Kumandanlığını kabul etmesini kendisine teklif ettim ve ordunun yakında taarruz edeceğini, kıymet ve kudretinin çok yükselmiş bulunduğunu söyleyerek, bu görevi kabul etmesini rica ettim. Cevap olarak dedi ki: *“memleketin bana ihtiyacı olduğu zaman neferlik vazifesi dahi olsa yaparım, ama şimdi teklif edilen hizmeti kabul etmekte mazurum”* dedi. Bunun üzerine I. Ordu Kumandanlığını üzerime almaklığım düşünüldü. Fakat Millî Müdafaa Vekâletinden ayrılmamı Mustafa Kemal Paşa uygun görmüyordu. Özalp, age., s.229; Refet Paşa'nın görev kabul etmeyeşine değinen Falih Rıfki da, Refet Paşa'ya I. Ordu Kumandanlığı teklif edildiğinde, *“Önemli bir şey mi olacak?”*, *“evet, olacak”*, *“Ben sanmıyorum, olacağı zaman düşünürüm”* demişti diyor. Atay, *Çankaya*, s. 308; Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 571.

⁴¹⁸ Bu görüşmede Cephe Kumandanı İsmet Paşa'da dâhil, 2. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, IV. Kolordu Kumandanı Kemalettin Sami Paşa henüz hazırlıkların yetersiz olduğunu söyleyerek taarruza karşı çıkarlar. Fevzi Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'ların istifa tehdidi karşısında taarruz kabullenilir. Aydemir, *Tek Adam*, C. II, s.506; *İkinci Adam* C.I, s.196; Atay, *Çankaya*, s.308-309.

⁴¹⁹ *Nutuk* II, s.672, Kocatürk, age., s. 332.

Garp cephesi Kumandanı İsmet Paşa 6 Ağustos 1922'de ordulara gizli olarak taarruza hazırlık emri verdi"⁴²⁰ artık son hazırlıkları tamamlamak gerekiyordu demektedir.

Taarruz kararı M. Kemal Paşa başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulunda da görüşüldü. M. Kemal Paşa ordunun taarruza hazır olduğunu söyledi ve açıklamalarda bulundu. Fevzi Paşa ve Kâzım paşalar da gizli kalması şartıyla açıklamalarda bulundu. M. Kemal Paşa bir kere daha durumu özetledikten sonra Bakanların görüşünü almak istedi. Tüm kabine üyeleri açıklanan bilgiler ışığında taarruzdan yana görüş belirttiler. Ancak alınan karar kesin olarak gizli tutulacak, Meclise taarruz başlayınca bilgi verilecekti.⁴²¹ Kâzım Paşa, son hazırlıklar için 600 bin liraya ihtiyaç olduğunu söyledi. Makiye Vekili Hasan Fehmi Bey bütçede tahsisat olmasına rağmen kasada beş kuruş olmadığını, 600 bin lirayı tediye etme imkânı olmadığını kesin olarak söyledi. Bunun üzerine Kâzım Paşa, Hindistan'dan M. Kemal Paşa'ya gönderilen ve Osmanlı Bankası'nda muhafaza edilen paradan 600 bin lira verilmesi için M. Kemal Paşa'dan müsaade istedi. M. Kemal Paşa'nın oluruyla hemen bankaya emir verildi. Kâzım Paşa parayı alarak son eksiklikleri de giderdi⁴²² artık taarruz için her şey hazırды.

8.3. Taarruz Öncesi Bazı Siyasi Gelişmeler

Sakarya zaferinden sonra Mecliste muhalefet grubu sesini yükseltmeye başladı. Malta'dan gelen Osmanlı Mebusan Meclisi üyesi iken TBMM' ne katılan bir kısım mebuslar da, açık veya gizli muhalefet grubuna katıldılar. Muhalefet grubu meclisin, ordunun ve hükümetin kontrolünü ele geçirmek istiyordu. Gerekçe olarak da M. Kemal Paşa'nın diktatör olmasının önüne geçmek olduğunu söylüyorlardı.⁴²³

Rauf Bey, Kara Vasıf Bey ve Refet Paşanın da ortak görüş olarak ileri sürdükleri fikir, "**Takipolunan siyaset-i askeriye nedir?**" sorusunun tartışmaya açılması idi.⁴²⁴ **Mustafa Kemal Paşa, "Neyi anlamak istiyorlardı?"** dedikten sonra, "*bizim siyasi ve askeri siyasetimiz belli idi. Tam bağımsızlığımızı kazanana kadar düşmanla vuruşmak, onları yeneceğimize dair katî kanaatle muharebeye devam etmek*" dedikten sonra, onlarınki ise, "*muharebe ile netice almak mümkün müdür? Mümkün olmadığı ihtimalini*

⁴²⁰ Özalp, age., s. 232; *Nutuk II*, s. 672; Aydemir, *Tek Adam 2*. Cilt, s.504.

⁴²¹ Özakman, age., s. 588.

⁴²² Özalp, age., s.233; *Kazım Özalp-Teoman Özalp*, s.18; Kazım Özalp, *Anılar Belgeler*, s.277; Atay, *Çankaya* s.308; Özakman, age., s. 590.

⁴²³ Aydemir, *Tek Adam* Cilt II, s. 490 vd.

⁴²⁴ *Nutuk II*, s. 631.

dikkate alarak başka tedbirlerle içinde bulunduğumuz badireye son vermektir” diyor. Devamla, bu tartışmaya izin vermedim. Onlar da mevcut görevlerinden istifa ettiler diyor.⁴²⁵

Kâzım Paşa’ya Millî Müdafaa Vekilliği yolu da böylece açılmıştı. Kâzım Paşa’yı Millî Müdafaa Vekili olarak, Meclise teklif eden. M. Kemal Paşa, Kâzım Paşa’dan taarruza hazırlanan ordunun ihtiyaçlarını karşılamasını istedi. Ancak, muhalifler harcanan her kuruşun hesabını sormak istiyorlardı. Kâzım Paşa’nın Birlikte hareket etmek durumunda olduğu bir Millî Müdafaa Encümeni, bir de daha ziyade muhaliflerden oluşan Harp Komisyonu vardı. Taarruzun başlayacağı günler sayılı iken, Fevzi Paşa da gizlice cepheye gitmişti. Bütçe Komisyonu, Millî Müdafaa bütçesi için Kara Vasıf, Selahattin Bey(Mersin), Hüseyin Avni Bey (Erzurum) ve aynı fikirde olanlardan bir alt komisyon kurmuştu. Komisyon, ordu hakkında bilgi vermesi için de Kâzım Paşa’yı toplantıya çağırılmışlardı. Kâzım Paşa, M. Kemal Paşa’nın Meclisteki odasına giderek Komisyona bilgi için davet edildiğini ne yapması gerektiğini sorar. M. Kemal Paşa, “*Seni hırpalayacaklardır. Ne derlerse desinler, sineye çek, taarruzdan bahsetme. Fevzi Paşa’nın cepheye gittiğini de söyleme*”⁴²⁶ der.

Alt Komisyon Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey başkanlığında toplandı. Millî Müdafaa Vekâleti bütçesi görüşülecekti. Üyelerden başka meraklı muhalif mebuslardan Ali Şükrü ve Hafız Mehmet Bey de, dinleyici olarak katılmışlardı. Üyelerden Kara Vasıf ve Selahattin Bey çeşitli sorularla Kâzım Paşayı zorluyorlar, Paşa da kaçamak cevaplar veriyordu. Kara Vasıf Bey, “*Mecliste ordu yerinden kıpırdayamaz dediğim zaman M. Kemal Paşa beni şiddetle tenkit etmişti. Başkomutanlık süresi uzatılalı bir ay oldu. Ordu hâlâ bulunduğu yerde çürütülüyor. Haklı olduğum anlaşıldı. Taarruz sözü vererek bizi oyalıyorsunuz. Taarruz edileceğine dair en ufak bir işaret bile yok*” dedi. Söz alan Selahattin Bey, (Çolak Selahattin Mersin) “*Millî Müdafaa Vekili’den ordunun gerçek durumunu ve kararının, bugün, burada kaçamak yapmadan açıklamasını talep ediyorum!*” dedi. Kâzım Paşa, “*Efendim bildiğiniz gibi ordumuz taarruz için hazırlık yapmaya devam ediyor*” dedi. Muhalif mebuslar güldüler. Selahattin Bey devamla, “*Bu masalı bir yıldır dinliyoruz. Ne zaman olacak onu söyleyin! Kışa mı? Yoksa gelecek yaz mı?*” Kâzım Paşa, “*O kadar uzun süreceğini sanmıyorum*” diye kaçamak cevap verdi. Muhalifler yine güldüler. Kâzım Paşa, alaya varan davranışlara aldırmadı. M. Kemal Paşa, “*Ser ver sır verme demişti*” Kâzım Paşa, haddini aşan söz ve davranışları da içetti.⁴²⁷ Ancak, burada şunu belirtmek lazım ki, M. Kemal Paşa ve kadrosu taarruz konusunda bu kadar ketum davranmakla

⁴²⁵ Nutuk II, s. 631 vd.; Aydemir, *Tek Adam*, Cilt II, s. 490 vd.

⁴²⁶ Özalp, age., s. 233, Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s.596.

⁴²⁷ Özakman, age., s.597.

sadece düşmanı değil muhalifleri de şaşkına çevirmişlerdir. Muhalifler gözlerinin önünde gerçekleşen gelişmeyi görememişlerdir.

Kâzım Paşa Millî Müdafaa Vekili olduktan bir müddet sonra, İtilâf devletleri Yunan ordusunun taşeronluğunda bir barışın mümkün olamayacağını anlayarak 22 Mart 1922 günü yeni bir ateşkes önerisinde bulundular. Daha önce de M. Kemal Paşa'nın Nutuk'ta açıkladığı İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı Harrington'un görüşme önerileri olmuştu.⁴²⁸ O günlerde Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey de barış konusunda Avrupa'ya nabız yoklamaya gönderilmişti. Avrupa'da Yusuf Kemal Bey'i muhatap almayan İtilâf devletleri dış işleri bakanları, Yusuf Kemal Bey, henüz Avrupa'dan dönmeden, yeni bir ateşkes önerisinde bulundular. Siyaseten ateşkes önerisine evet diyen Ankara, ileri sürülen önerilere hayır deyip karşı öneri hazırlarken İtilâf devletleri yeni bir barış teklifinde bulundular. Ankara, barış görüşmeleri için Anadolu'nun tahliyesini şart koştu. Bu barış görüşmelerinden bir sonuç çıkmayacağı anlaşıldı. Ancak, bu girişimler Meclis'teki muhalefet çevrelerinde, “*nasıl olsa ordu taarruz edemez, hiç değilse bu barış girişimlerini kaçırmayalım*” görüşü hâkim oldu.⁴²⁹

Meclisteki muhalefet çevrelerinin esas tepkisi Başkomutanlık süresinin uzatılması için yapılan 4 Mayıs 1922 günlü oturumlarda kendini gösterdi. Muhalif milletvekilleri, kanunun uzatılmasına karşı oluşlarını çok çarpıcı ifadelerle ortaya koyarken adeta siyasetin kötü yüzünü sergilediler. M. Kemal Paşa rahatsız olduğu için 4 Mayıs günlü Meclis oturumuna katılmamıştı. Meclisteki olumsuz tutumu gören Fevzi Paşa, yanında oturan Kâzım Paşa'ya, “*Kanunun süresi uzatılmazsa ben istifa ederim*” dedi. Kâzım Paşa, “*Ben de diye cevap verdi.*” Oylamaya geçildiğinde Mecliste çoğunluk olmadığı için oylama ertesi güne kaldı.

Fevzi Paşa, Kâzım Paşa ve Rauf bey birlikte Çankaya'ya çıktılar. Kanunun süresinin uzatılmadığını belirterek, istifa edeceklerini söylediler.⁴³⁰ M. Kemal Paşa, “*Sizler istifa ederseniz kriz büsbütün derinleşir. 24 saat sabretmenizi rica ediyorum. Hükümetin önerisi bir daha oylanacak. Bu oylamadan önce Meclisi uyarmak istiyorum*” dedi.⁴³¹

Başkomutanlık müddeti son bulmuş ve kanun uzatılmamış olduğundan, ordumuz hukuken kumandasız kalmış bulunuyordu. Bu tehlikeli durumun çözüm yolu,

⁴²⁸ Nutuk II, s. 642 vd.; Öztoprak, age., s. 178.

⁴²⁹ Bu konuda Başkomutanlığın süresinin uzatılması görüşmelerinin yapıldığı 4 Mayıs 1922 günlü gizli zabıt celsesi kayıtlarına bakınız. Cilt 3, s.310. vd.; Ayrıca F. R. Atay, bu barış önerilerinin gerek muhalefet çevrelerinde gerekse ordu saflarında, “*bu savaşla işin içinden çıkamayız, bir uzlaşma yolu bulmalıyız propagandası cephe gerisini de iyice sarmıştı*” demektedir. Çankaya, s.304-305-307.

⁴³⁰ Nutuk II, s. 653.

⁴³¹ Nutuk II, s.654; Özakman, age., s. 555.

Başkumandanın fiilen kumandaya devam etmesi ve durumu ordu kumandanlarına bildirmesi idi. Ertesi gün Mecliste gizli oturuma devam edildi. M. Kemal Paşa, bir gün önceki Meclis gizli oturumundaki konuşmaları incelediğini, söylenenlerden büyük üzüntü duyduğunu açıkladı. Bir gün önceki konuşmalara tek tek cevap veren M. Kemal Paşa'nın açıklamaları sonunda nihayet tekrar Başkomutanlık Kanunu süresinin üç ay daha uzatılmasına karar verildi.⁴³²

Barış konusunda girişimler de eksik olmuyordu. I. Dünya Savaşında ordumuza esir düşen ve adeta misafir muamelesi gören İngiliz generali Townshend 27 Temmuz'da Ankara'ya gelmişti. General Konya'da M. Kemal Paşa ile de görüşmüştü. Ankara'ya gelerek Refet Paşa'nın Keçiören'deki köşkünde konuk olan İngiliz Generalle Kâzım Paşa'da görüşmüş olup,⁴³³ İngiltere'de Türkiye lehine yapacağı iyi niyetli çalışmaların, İngiliz görüşlerini lehimize çevirmesi halinde çok kıymetli bir iş yapmış olacağını söylemişti.⁴³⁴ Avrupa basınında da, barış konusunda girişimlerin sürdürülmesi, M. Kemal Paşa'nın bulunduğu bir yerde görüşmeler yapılmasının faydalı olacağı haberleri yayınlanıyordu. Anadolu'nun Yunanlılar tarafından boşaltılması görüşlerinin de yer aldığı bu basın haberlerinden lehimize bir sonuç çıkarmak amacıyla Ali Fethi Bey'in önerisi ve Heyeti Vekile kararı gereğince, Fethi Bey 5 Temmuz 1922 de Avrupa'ya gönderildi.⁴³⁵

Bu dönemde muhalefetin Hükümet ve M. Kemal Paşa'ya karşı atakları bitmiyordu. Hükümet oluşumuna dair 4 Kasım 1920 tarihli Kanunda değişiklik yapmak, M. Kemal Paşa'nın Meclis tarafından seçilecek bakanlar için aday göstermesini engellemek ve Teşkilâtı Esasiye Kanununun 9. Maddesindeki "*Meclis Reisi Heyeti Vekilenin de Reisidir*" İbaresine karşı çıkıyorlardı. Kara Vasıf Bey, 80 imzalı bir kanun teklifi ile 8 Temmuz 1922'de M. Kemal Paşa'nın hükümet oluşumunda aday göstermesine son verdiler. Ayrıca, Hükümet Reisi de önceden seçilen Vekiller içlerinden birini Başvekil seçerken, yeni Kanunla Başvekil de Meclis tarafından seçilecekti. Ancak, "*Meclis Reisi, Vekiller Heyetinin de reis-i tabiidir*"⁴³⁶ Teşkilâtı Esasiye Kanunu Madde 9 gereği olduğu için ve muhalefetin de Anayasayı değiştirme gücü olmadığından bu husus böylece kaldı. Meclis, Rauf Bey'i Başvekil seçmek istiyordu ancak Rauf Bey, "*Başvekilin bir vazifesi yoktur*" düşüncesiyle seçilmek konusunda istekli değildi. M.

⁴³² Gizli Celse Zabıtları, 6 Mayıs 1922 Cumartesi gün ve 40. İnikat, Cilt 3 s.334-353; *Nutuk II*, s. 622 ; Özalp, age., s. 231.

⁴³³ *Nutuk II*, s.671.

⁴³⁴ Özalp age., s.232.

⁴³⁵ Özalp, age., s.230; Kocatürk, age., s. 329; Özakman, age., s. 574.

⁴³⁶ Suna Kili, *Türk Anayasaları*, 2. Bas. 1982, s.37.

Kemal Paşa, Meclisteki Rauf Bey taraftarlığını görünce kendisine rağmen seçilebileceğini düşünerek, Rauf Bey'in Başvekil olmasını kendisi de kabul ederek, Rauf Bey'i Meclisteki odasına çağırdı, onu ikna etti ve Rauf Bey böylece muhaliflerin desteğiyle Başvekil seçildi.⁴³⁷

Bu esnada Yunanistan'da ateşkes ve barış konusunda çeşitli fikirler vardı. Halk ve askerler barış isterken siyasiler Büyük Yunanistan ideali peşinde idiler. Yunan Kralı başkanlığında toplanan Yunan hükümeti, "Batı Anadolu'daki Yunan işgal sahasında "İyonya Özerk Yönetimi" kurulması ve İstanbul'un Müttefiklere bir bilgi notası verilerek, Trakya ordusu tarafından işgal edilmesi" kararlarını aldılar.⁴³⁸ Bu amaçla da, Batı Anadolu'dan bir tümenlik kuvveti Trakya'ya gönderdiler. Yunanlıların İstanbul'u işgal etmeye hazırlandıklarını İstanbul'daki işgal kuvvetleri kumandanları öğrenince, Yunanlıların bu girişimine silahla karşı koyacaklarını açıkladılar.⁴³⁹ Müttefikleriyle çarpışmayı göze alamayan Yunan ordusu İstanbul işgalinden vazgeçti.⁴⁴⁰ Ancak, Ege'de Yunan İşgal bölgesinde özerk yönetim kurulduğunu açıkladılar.⁴⁴¹ Bu, İtilâf devletlerinin Anadolu'nun boşaltılması önerilerine karşı Yunan Hükümetinin bir kozuydu. Yunan ordusu Batı Anadolu'dan çekilse bile geride bir Yunan yönetimi kalmış olacaktı.

8.4. Büyük Taarruz

27-28 Temmuz 1922'de bir futbol maçı izlemek bahanesi ile Akşehir'de bir araya getirilen ordu ve kolordu kumandanlarıyla birlikte Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa ve Başkomutan M. Kemal Paşa başkanlığında yapılan toplantıda taarruz kararı ve plânı üzerinde son kararlar alınmıştı. Ordunun ufak tefek eksikleri ve ikmal hususlarını da görüşmek üzere Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa da Akşehir'e davet edilmişti. Her şey hazır olduktan sonra Taarruz için gerekli çalışmalara başlanmasını, Cephe Kumandanı İsmet Paşa 6 Ağustos günü ordulara tebliğ etmişti. Aynı gün Kâzım Paşa, M. Kemal Paşa ile birlikte Ankara'ya

⁴³⁷ *Nutuk* II, s. 663-664; Özalp, age., s. 230. Kâzım Paşa, Rauf Bey'in Başvekilliği kabul etmesi için ısrar ettim. M. Kemal Paşa ile birlikte grup idare heyeti toplantısına gittik ve Rauf Bey, orada başvekillik görevini kabul etti. Demektedir. Rauf Bey ise anılarında, "M. Kemal Paşa'nın, seçilirse işine karışacağını, kendisinin de buna razı olmayacağını ve kendisiyle karşı karşıya gelmek istemediğini" belirtmektedir. Ancak M. Kemal Paşa'nın namus sözü vermesi üzerine Başvekilliği kabul ettiğini, M. Kemal Paşa'nın da Başvekilliği süresince işine karışmadığını belirtmektedir. *Yakın Tarihimiz*, Cilt III, s.371; Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi* II. Kitap, s.736-737-738-739.

⁴³⁸ Özakman, age., s. 575.

⁴³⁹ Özalp, age., s.232, 233; Özakman, age., s. 578.

⁴⁴⁰ Özakman, age., s. 585.

⁴⁴¹ Özakman, age., aynı yer.

döndü⁴⁴² Ertesi gün de, Fevzi Paşa Sivrihisar üzerinden Ankara'ya döndü ve vakit kaybetmeksizin Heyet-i Vekile toplantısı yapılarak Taarruz kararı gizli kalması şartıyla açıklandı. Başkomutan ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin Ankara'da oluşu taarruz olmayacağı intibai uyandırıyor. Mecliste de zaten milletvekilleri taarruzdan pek umutlu değillerdi.⁴⁴³ Heyeti Vekile kararı Cephe Komutanlığına bildirildi. 13 Ağustostan itibaren kolordu ve tümenler taarruz planına göre kendilerine belirlenen mevzileri gizlilik içinde almaya başladılar.⁴⁴⁴ Fevzi Paşa da 13 Ağustosta cepheye varmıştı. M. Kemal Paşa da, birkaç gün sonra çok gizli olarak, Tuz Çölü üzerinden Konya'ya gitti. 20 Ağustos öğleden sonra Garp Cephesi Karargâhına varmıştı.⁴⁴⁵ Taarruzla ilgili kısa bir görüşme yapıldı. Başkomutan M. Kemal Paşa 26 Ağustos 1922 günü sabaha karşı taarruz emrini Cephe Komutanı İsmet Paşa'ya bildirdi.⁴⁴⁶ 20-21 gecesini Birinci ve İkinci Ordu Kumandanlarını da Cephe Karargâhına davet eden M. Kemal Paşa, İsmet ve Fevzi Paşaların da huzurunda harita üzerinde orduların hareket planı üzerinde açıklamalarda bulunarak, taarruzun baskın şeklinde olacağından orduların hareketinin gece yapılmasını, düşmanın harekâtı fark etmemesi için de, yol onarımı gibi başka mıntikalarda sahte faaliyetler yapılması planlandı. 24 Ağustos 1922 de Cephe Karargâhı Akşehir'den taarruz cephesi gerisindeki Şuhut Kasabasına, 25 Ağustos günü de Şuhut'tan muharebelerin idare edileceği Kocatepe'nin Güney Batısındaki çadırılı ordugâhına nakledildi. 26 Ağustos Cumartesi sabahı saat dörde geldiği zaman Başkumandanlık, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, Garp Cephesi Kumandanlığı karargâhları ata binmiş bulunuyorlardı. Başkumandan önde, harekât istikameti Birinci Ordunun tarassut mevkîi olan Kocatepe idi. Sabah saat 5.30 da topçu ateşiyle taarruz başladı.⁴⁴⁷

Taarruzun başladığını M. Kemal Paşa Başvekil Rauf Bey'e rapor etti. Ordunun Taarruz edip edemeyeceği konusunda tereddüt içinde olan Meclise nihayet ordunun taarruz ettiği duyuruldu.⁴⁴⁸ Kâzım Paşa, "*Meclise taarruzu haber verdim. Büyük bir heyecan uyandırdı. 27 Tarihli tebliğde Afyon'un ele geçirildiği bildiriliyordu. 26/27 günleri harekâtı hakkında M. Kemal Paşa'nın Meclise gönderdiği telgraf 28 günü geldi. Meclisin cevap*

⁴⁴² Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s.236.

⁴⁴³ Başvekil Rauf Bey, M. Kemal Paşa'ya, "*Hakiki vaziyeti hiç olmazsa bana söyle. Ordu ne haldedir? Hakikaten taarruz edemeyecek mi?*" diye sormuştur. Aydemir, *Tek Adam* II, s. 500.

⁴⁴⁴ Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt I, s.195

⁴⁴⁵ *Nutuk* II, s.673; Aydemir, *Tek Adam* Cilt 2, s. 506.

⁴⁴⁶ Şevket Süreyya Aydemir, Mareşal Fevzi Çakmak'ın Mareşal tarafından yayınlanmayan hatıralarında Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın son dakikada hazırlık noksanından bahsederek taarruzun geciktirilmesini istediğini, M. Kemal ve Fevzi Paşaların sert tepki göstererek, o takdirde istifa ederiz demeleri üzerine İsmet Paşa'nın geri adım attığını yazmaktadır. *Tek Adam* Cilt 2, s.506.

⁴⁴⁷ *Nutuk* II, s. 674.

⁴⁴⁸ Özalp, age., s. 234; Kocatürk, age.,s.335.

olarak tebrik ve teşekkür telgrafi yazıldı. Bundan sonra başarı haberleri arka arkaya gelmeye başladı. Herkes Mecliste benden bilgi soruyordu. Ben de sık sık Meclise gidip son durumları ve beklenen sonuçları mebus arkadaşlara anlatıyordum. Muhalif asker kökenli mebusların taarruz durumunu hâlâ şüpheli görmelerine de şaşıyordum” diyor.⁴⁴⁹

30 Ağustos günü Dumlupınar’da Başkomutanlık Meydan Muharebesi yapılarak, düşman her taraftan sarılarak tam bir hezimete uğratıldı. Düşman ordusunun direnme gücünün tamamen yok edilmesi üzerine dağılan ve kaçan düşman kuvvetlerini takip eden ordumuza, Başkomutan M. Kemal Paşa’nın 1 Eylül’de Dumlupınar’dan, “Ordular ilk hedefiniz Akdeniz’dir ileri”⁴⁵⁰ komutu ile ilerleyen ordumuz 2 Eylül günü Yunan 1. ve 2. Kolordu komutanları General Trikopolis ile General Diyenis ve bir kısım yüksek rütbeli subayları esir aldılar. Taarruz her bakımdan mükemmel işliyordu. Bu arada başarıyı taltif de ihmal edilmiyordu. Cephede veya cephe gerisinde hizmetlerinden dolayı üstün başarı gösterenlerin terfileri de açıklandı. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Ferik (Korgeneral), Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşa Müşir (Mareşal) ve Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa da (Özalp) Ferik (Korgeneral) olmuşlardı. M. Kemal Paşa, Kâzım Paşa’ya bir tebrik telgrafi ile birlikte, esir alındığında Yunan ordusu başkomutanı olduğunu kendisinden öğrenen Yunan Generali Trikopolis’in kılıcını hatıra olarak göndermişti.⁴⁵¹

Başkomutan Gazi M. Kemal Paşa’nın 26-30 Ağustos tarihleri arasında cephedeki üstün başarı gösteren paşaların terfi ettirilmesi talebini Hükümet yerine getirip, bu durumu Millî Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa Meclis’e arz edince, itirazlar oldu. Kâzım Paşa itirazları cevaplayarak, “yapılan muamelenin kanunsuz olmadığını, şimdiye kadarki muharebelerde, fevkalade ahvalde bu gibi terfilerin hükümetçe yapılmış olduğunu” söylemişse de itirazlar devam etmişti.⁴⁵²

Yunan orduları tamamen bozulmuş, dağılanların birçoğu da esir edilmişti. Yunanlılar mağlubiyeti kabullenmiş ve Yunan Kralı bir beyanname yayınlarken, felakete alışmayı bütün Yunan milletine tavsiye ediyordu.⁴⁵³ İtilâf devletleri aracılığı ile 4 Eylül 1922 günü ateşkes teklifinde bulunmuşlardı. Durumu Başkomutan M. Kemal Paşa’ya ileten Başvekil Rauf Bey’e verdiği talimatta M. Kemal Paşa, “Anadolu’daki Yunan ordusu mağlup edilmiştir. Anadolu için herhangi bir müzakereye mahal

⁴⁴⁹ Özalp, age., s.234.

⁴⁵⁰ Aydemir, *İkinci Adam I*, .198.

⁴⁵¹ Özalp, age., s.234. Kazım Paşa bu kılıcı daha sonra İstanbul’da bulunan askeri müzeye hediye etmiştir.

⁴⁵² Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım II*, s. 85-86. Bu terfi listesinde Kâzım Paşa’nın da Korgeneralliğe terfii teklifi vardı. 25 Eylül’de Meclis terfileri onayladı.

⁴⁵³ Özalp, age., s.235.

kalmamıştır. Mütareke ancak Trakya için söz konusu olabilir” der ve ateşkes için de şartlarını bildirir. Buna göre:

1-Mütareke gününden itibaren 15 gün zarfında Trakya 1914 hudutlarına kadar, bilâkaydüşart TBMM. Hükümetinin memurin-i mülkiye ve Kuva-yı askeriyesine teslim edilecektir.

2-Yunanistan’daki üseramız 15 gün zarfında İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında teslim olunacaktır.

3-Yunan ordusu üç buçuk seneden beri Anadolu’daki ika ettiği ve icra eylemekte bulunduğu tahribatı tamir etmeyi şimdiden taahhüt edecektir.⁴⁵⁴

Nihayet 9 Eylül’de Süvari Kolordusu Kumandanı Mürsel Paşa 9 Eylül günü saat 10.30 da kıtalarımızın İzmir’i işgal ettiklerini telsizle Ankara’ya bildirdi. Esir edilen Yunan askerleri Ankara’ya gönderiliyordu. Buradan da değişik yerlere yollanıyordu. Kâzım Paşa, “24 Eylülde Ankara’ya esir olarak gelen General Trikopis ile diğer Yunan subaylarını, halkın herhangi bir tecavüzünden korumak için, treni istasyon dışında durdurdum. Bunlar şehir dışındaki yollardan Sarıkışla’ya gönderildiler. İki gün sonra Sarıkışla’ya gittim. Orada Trikopis’le görüştim. Rahatının nasıl olduğunu ve bir isteğinin olup olmadığını sordum. Bazı ricalarda bulundu. Emir vereceğimi söyleyince benim kim olduğumu öğrenmek istedi. Millî Müdafaa Vekili olduğumu öğrenince toplandı, bir asker gibi selam verdikten sonra gösterdiğim ilgiye teşekkür etti”⁴⁵⁵ demektedir. Anadolu’da yaptıkları vahşet ve yıkım karşılığında gördükleri Türk alicenaplığı karşısında, mahcup olup eziklik duymuş olmalıdır.

Kâzım Paşa, yorucu ve yıpratıcı günlerin etkisiyle yorgun düşmüştü. Zafere ulaşma arzusunun yarattığı dinamizm, zafer yorgunluğuna dönüştü. Paşa, hasta olmuştu. O günleri anlatan Kâzım Paşa, “Gece gündüz çalışmanın ve değişik olayların tesiriyle sınırlarım bir hayli bozulmuştu. Meclise ve Vekâlete sık sık devam edemiyor ve önemli işlerle meşgul olacak kuvveti kendimde bulamıyordum. Doktorlar uzun bir istirahat tavsiye ettiler” diyor.

Mütareke teklifleri ve diğer politik işler sebebiyle, Başkomutanlığın, hükümetle sık sık görüşmesi gerekiyordu. Bunun için de Başvekil Rauf Bey ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey İzmir’e gittiler”⁴⁵⁶ Ordumuzun Akdeniz hedefine ulaşır, İzmir ve çevresini düşmandan temizlemesinden sonra Başkomutan tarafından Trakya, Çanakkale ve İstanbul’un da düşmandan arındırılması için, ordularımız Karadeniz

⁴⁵⁴Nutuk II, s.675-676.

⁴⁵⁵ Özalp, age., s. 236.

⁴⁵⁶ Özalp, age., s. 235.

hedefine yönlendirilmişti.⁴⁵⁷ Ordumuzun İzmir'i aldıktan sonra Kuzeye dönmesi İngilizleri telaşlandırdı. İngiliz Başbakanı Lloyd George, askeri tedbirlere yönelirken Fransız ve İtalyanların barış önerileri Lloyd George'un da geri adım atmasına neden oldu. İstanbul'daki Fransız Komiseri Pellé M. Kemal Paşa ile görüşmek üzere İzmir'e geldi. Sevr'e göre gayri askeri saha ilân ettikleri Boğazlar sahasına ordularımızın girmemesi tavsiyesinde bulunarak, daha önce Ankara Anlaşmasını gerçekleştiren Franklin Bouillon'un İtilâf devletleri adına görüşmek üzere İzmir'e gelmekte olduğunu bildirdi. Daha sonra İzmir' gelen Franklin Bouillon ile görüşmeler yapılırken 23 Eylül 1922 günü İtilâf Devletleri Hariciye Nazırları imzasıyla barış görüşmeleri için konferans önerisi ile Boğazlar mıntikasına girilmemesi şartıyla, Edirne dâhil Meriç'e kadar Trakya'nın iadesi ve Yunan kuvvetlerinin de İtilâf Kuvvetleri kumandanlarının çiziceği bir hattın gerisine çekileceklerini, bu hususları görüşmek üzere de Mudanya veya İzmit'te görüşme teklifi eden bir nota gönderildi."⁴⁵⁸ Görüşme ve yazışmalar neticesinde Yunan kuvvetlerinin Meriç nehri sınır olmak üzere Trakya'yı tahliyesi esas olmak üzere Mudanya'da Ateşkes görüşmelerinin yapılmasına karar kılındı.

9. MÜRAREKEDEN LOZAN'A

Mudanya'da ateşkes görüşmeleri yapılması konusunda anlaşmaya varıldıktan sonra M. Kemal Paşa da 2 Ekim 1922'de Ankara'ya geldi. Büyük törenlerle karşılandı. Mudanya görüşmelerinde Türk Ordusunu temsilen Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Başkanlığında bir heyetle İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerin katıldığı görüşmeler 2 Ekim 1922'de başladı. Ankara'ya dönen M. Kemal Paşa Taarruzun bütün hikâyesini 4 Ekim'de TBMM'de açıklayan uzun bir konuşma yaptı. Bu arada Avrupa'ya barış görüşmeleri için nabız yoklamaya giden Ali Fethi Bey de, Antalya üzerinden Ankara'ya dönmüştü. Ankara'da birkaç gün kaldıktan sonra M. Kemal Paşa'nın çağrısıyla İzmir'e giden Fethi Bey, 2 Ekim'de M. Kemal Paşa ile birlikte tekrar Ankara'ya geri dönmüştü.⁴⁵⁹ 5 Ekim günü Dâhiliye Vekilliği için TBMM' de seçim yapıldı. Fethi bey muhaliflerin adayı Kara Vasıf beye açık farkla Dâhiliye Vekili seçildi.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ *Nutuk II*, s. 677; Özalp, age., s. 235-236.

⁴⁵⁸ *Nutuk II*, s. 677 vd. ; Özalp, age., s.236; Selek, age., s.724.

⁴⁵⁹ Balkaya, *Ali Fethi Okyar*, s. 166; Kocatürk, age., s.351.

⁴⁶⁰ Kâzım Paşa, “ muhaliflerin zafere rağmen M. Kemal Paşa karşıtlığını etkin biçimde sürdürüyorlardı diyor ve 18 ve 20 Eylülde yapılan ve Meclis ekseriyeti olmadığı için geçersiz olan Dâhiliye Vekilliği seçimlerinde çoğunluğu sağlamışlardı. Başkumandan zaferin takdirini beklerken muhaliflerin bu karşıtlığından üzüntü duyuyordu” demektedir. age., s.235.

Mudanya'da 2 Ekim 1922'de başlayan ateşkes görüşmeleri çok gergin ve kesintiye uğrayan aşamalardan sonra nihayet 11 Ekimde sonuçlandı ve 14 Ekim'de yürürlüğe girdi. Artık Lozan Konferansı için delege seçimine sıra gelmişti. Ankara'da Heyeti Vekile toplantısında, Rauf Bey'in Başkanlığında, Dışişleri Vekili Yusuf Kemal Bey'le, Sıhhiye ve İçtimaiyat Vekili Dr. Rıza Nur Beylerin gönderilmesi ve bunlara askeri müşavirler ilâve edilmesi düşünüldüyse de kesin bir karar alınmamıştı. M. Kemal Paşa bu konuda, “*Ben buna önem vermez görünüyordum. İsmet ve Fevzi Paşalar Bursa'da idiler. Kendileriyle görüşmek üzere Bursa'ya gittim*” diyor. 15 Ekim'de Erzurum'dan Ankara'ya gelen Kazım (Karabekir) Paşa ile Refet Paşayı da yanına alarak Bursa'ya giden M. Kemal Paşa, Millî Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa'yı da Bursa'ya çağırdı. Hasta olmasına rağmen M. Kemal Paşa'nın çağırısına uyan Kâzım Paşa da aynı trenle Bursa'ya hareket etti.⁴⁶¹ Yunanlıların Eskişehir-İzmit tren yolunda yaptıkları tahribat nedeniyle Eskişehir-Bilecik arasındaki Karaköy istasyonundan sonra yola arabalarla devam edilecekti. Bursa'dan paşaları karşılamaya otomobillerle gelmişlerdi. İnegöl yolunda iken İsmet Paşa ile de karşılaşmış birlikte Bursa'ya vardılar. Bursa'da büyük törenlerle karşılandılar. 16 Ekim öğleye doğru Bursa'ya varılmıştı. Bursa Belediyesi'nin M. Kemal Paşa onuruna verdiği yemeğe katıldılar. Akşam da fener alayları düzenlendi. Rauf Bey'in önerisi ile Refet Paşa'nın TBMM'nin ve Hükümetinin temsilcisi olarak, emrine 12 subay ve 100 seçme jandarma kuvveti verilip İstanbul ve Trakya'nın yönetimine el koymak için görevlendirilmesi kararlaştırıldı.⁴⁶² 17 Ekim günü Valilikte sabah Fevzi Paşa, İsmet Paşa, Kâzım (Özalp) Paşa, Kâzım (Karabekir) Paşa ve Refet Paşa'nın da olduğu bir toplantı yapıldı. Toplantı esnasında İstanbul Hükümeti Sadrazamı Tevfik Paşa'dan gelen bir telgraf iletildi. Tevfik Paşa telgrafında Lozan Barış Konferansına İtilâf devletlerinin İstanbul Hükümetini de davet ettiklerini belirterek, Lozan'a işbirliği içinde birlikte katılmayı öneriyordu.⁴⁶³ M. Kemal Paşa, 18 Ekim'de

⁴⁶¹ *Nutuk II*, s. 681; Özalp, age., s.237; Aydemir, *İkinci Adam*, s. 215.

⁴⁶² *Nutuk II*, s. 680; Özalp, age., s. 237; İsmet İnönü: *Hatıralar 2*. Kitap, s.43; Atay, *Çankaya*, s. 338; Aydemir, *İkinci Adam*, s. 215, Turgut Özakman: *Cumhuriyet, Türk Mucizesi, Birinci Kitap*, s. 76.

⁴⁶³ *Nutuk II*, s. 687; Tevfik Paşa telgrafını M. Kemal Paşa okudu. Paşalar dikkatlice dinledi. İstanbul yönetimini iyi bilen paşaların itirazı yükseldi. –Milleti zafere götüren Meclis kapatılacak, Milli hükümet dağılacak, ordu İstanbul'un emrine girecek! Tevfik Paşa bizim bir anayasamız olduğunu, Anadolu'da yeni bir devlet kurduğumuzu, İstanbul yönetiminin artık tanınmadığını bilmiyorsa ayıp! Bildiği halde bu yazıyı yazmışsa daha da ayıp. Emperyalistlerle barış masasına İstanbul yönetiminin ve Vahdettin'in onaylayacağı bir kurul oturacak öyle mi? Düşünceleri karşısında, Kâzım Paşa (Özalp) patladı. “Hadi oradan be”, sakın tabiatlı Fevzi Paşa bile sinirlendi. İsmet Paşa da, “Türkiye'yi Sevri kabul eden kafa mı yönetecek” diye sordu. M. Kemal Paşa, “Ben öğleyin Tevfik Paşa'ya gönderilecek yazıyı hazırlarım. Sonra birlikte okur son biçimini veririz” dedi. Özakman, *Cumhuriyet I*. Kitap, Bilgi Yayınevi, s.77-78.

Millî Hükümetin İstanbul'daki gayri resmi temsilcisi Hamit Bey (Hilâli Ahmer II. Başkanı) aracılığı ile Tevfik Paşaya cevap vermişti.⁴⁶⁴

Tören, toplantı, kutlama ve önemli konularda karar alma ile Bursa'da geçen oniki günde Lozan Barış Konferansı'na kimin baş delege olarak gönderilmesi konusunda da karar verilmişti. İsmet Paşa, Garp cephesi Kumandanlığından Edirne Mebusu olarak 26 Ekim 1922'de Hariciye Vekilliğine seçildi.⁴⁶⁵ Sonra M. Kemal Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve Kâzım (Karabekir) Paşalarla 29 Ekim 1922 günü sabahleyin halkın sevgi gösterileriyle Bursa'dan Ankara'ya hareket ettiler. Kâzım (Özalp) Paşa ise Bursa'dan Balıkesir'e doğru hareket etti.⁴⁶⁶

Balıkesir'de halkın coşkun gösteri töreni ile karşılandı. Kâzım (Özalp) Paşa, eski tanıdıklarından birçok kimse ile kazalardan da kendisini görmek için gelenlerin büyük sevgi gösterileri ile karşılaştı. Fakat rahatsızlığı devam ettiğinden Balıkesir'de fazla kalamadı. Çoxtandır görmediği ve Yunan işgali esnasında Antalya'ya taşınmış olan ve İzmir kurtarılınca geri dönen anne ve babasını da ziyaret etmek istiyordu. İzmir'de de coşkulu bir karşılama töreni yapıldı. Millî Mücadele yıllarından, İzmir'in yakın çevresinden, Balıkesir ve Bandırma'ya kadar bütün Kuzey Ege bölgesi halkından kendisini pek çok tanıyanlar, Vatanın düşmandan kurtarılmasında önemli görevler yapan ve Millî Müdafaa Vekili olarak gelen, Kâzım Paşa'ya büyük sevgi gösterisinde bulundular. Kâzım Paşa İzmir'de bulunduğu süre içerisinde ordu birliklerini de teftiş edip eksikliklerini tespit ettirirken, Yunan askerlerinin kaçarken yakıp yıkıp tahrip ettikleri yöre ve halkına ordunun mümkün olan yardımlarını sağlamaya çalıştı.⁴⁶⁷

Kâzım Paşa'nın İzmir'de olduğu süre içerisinde, gelişen olayları özetlersek; İtilaf Devletleri 28 Ekim 1922 de Lozan'da toplanacak barış konferansına TBMM Hükümeti ile İstanbul Hükümetini de davet ettiler.⁴⁶⁸ Tevfik Paşa'nın Lozan'a katılma hususundaki mektubuna M. Kemal Paşa'nın Bursa'dan 18 Ekimde cevap vermiş

⁴⁶⁴ M. Kemal Paşa, Tevfik Paşa'ya, "TBMM ordularının kazandığı kesin zaferlerin sonucu olarak ortaya çıkan Türkiye Barışında Türkiye devleti yalnız ve ancak TBMM hükümeti tarafından temsil edilir" demişti. Feridun Fazıl Tülbentçi, *Cumhuriyet Nasıl Kuruldu*, s. 25; Turan Feyzioglu, *Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği*, TTK. Basımevi Ankara 1988. s. 35; Kocatürk, age., s. 358; Ahmet Kızılırmak, *Tarihi Gelişim Açısından Türkiye'de Cumhuriyete Giden Yol*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1990, s. 127.

⁴⁶⁵ M. Kemal Paşa *Nutukta* İsmet Paşa'yı Lozan'a gönderme konusunda karar verdikten sonra Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e gizli bir telgraf çekerek Vekâletten istifa etmesi ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesine delâlet etmesini yazdığını, Yusuf Kemal Bey'in de gereğini hüsnü kabulle yerine getirdiğini yazmakta. *Nutuk* II, s.682, TBMM de yapılan oylamaya katılan 174 milletvekilinden 154 ünün oyu ile İsmet Paşa Hariciye Vekili seçildi. Özakman, *Cumhuriyet Birinci Kitap*, s. 96.

⁴⁶⁶ Özalp, age., s.237. ; Özakman, age., s. 100.

⁴⁶⁷ Özalp, age., Aynı yer.

⁴⁶⁸ Selek, age., C. II, s.725.

olmasına rağmen, Tevfik Paşa'nın 29 Ekimde TBMM Başkanlığına hitaben kendi oğlu ile gönderdiği özel telgrafını M. Kemal Paşa bizzat Meclis'e başkanlık yaparak okudu.⁴⁶⁹ Meclis'te İstanbul Hükümeti ve Saltanata karşı büyük tepki oluştu. M. Kemal Paşa'nın önermesi ile Doktor Rıza Nur'un hazırlayıp imzaya açtığı ve 80 kişinin imzaladığı kanun teklifini M. Kemal Paşa'ya da imzalatıldıktan sonra, teklif Meclis Başkanlığına sunuldu.⁴⁷⁰ Uzun tartışmalardan sonra Hilâfet ve Saltanat 1 Kasım 1922 günü birbirinden ayrılarak, Saltanat sonlandırıldı.⁴⁷¹ Saltanatın kaldırıldığı İzmir'de bulunan Kâzım (Özalp) Paşa'ya telgrafla bildirildi.⁴⁷² Saltanatın kaldırılması üzerine 4 Kasım 1922 günü İstanbul hükümeti istifa etti. Refet Paşa, İstanbul'un yönetimine TBMM Hükümeti adına el koydu.⁴⁷³ Hariciye Vekili İsmet Paşa başkanlığındaki heyet 13 Kasım 1922'de Lozan'da toplanacağı bildirilen barış konferansına katılmak üzere 5 Kasım 1922 günü Ankara'dan Lozan'a hareket etti.

İzmir'de hem aile hasreti gideren, hem ordunun eksiklerini tespit edip, hem de orduyu halkın yardımına sevk eden Kâzım Paşa, fırsat buldukça istirahat ederek ve tedavi olarak sağlığına kavuştu. 13 Kasım 1922 günü Ankara'ya döndü. Gelirken de ordunun selamları ile birlikte düşmandan kalan ganimet tüfeklerden, zafer hatırası olmak üzere milletvekillerine birer tüfek hediye getirdi.⁴⁷⁴ Bu günlerde Meclis'te ve İstanbul'da hareketli günler yaşıyordu. Bu arada Lozan'a giden İsmet Paşa Konferansın 20 Kasım'a ertelendiğini öğrendi. Tepki gösterdi. İtilaf Devletleri Dışişlerini protesto etti.⁴⁷⁵

17 Kasım 1922 günü de Padişahlık sıfatı son bulmuş olan Halife Vahdettin, İngilizlere sığınma talebinde bulunarak, İngilizlerin Malaya zırhlısı ile İstanbul'dan kaçmıştı. Durumu Refet Paşa Ankara'ya bildirmiş ve 18 Kasım'da da Abdülmecit Efendi TBMM tarafından Halife seçilmişti.⁴⁷⁶ Olaylar peş peşe çorap söküğü gibi zincirleme geliyor, Muhafızların bütün engelleme gayretlerine rağmen sorunlar M. Kemal Paşa'nın önerileri doğrultusunda çözümleniyordu. Bu arada TBMM'de şiddetli tartışmalar da eksik olmuyordu. 2 Aralık 1922 günü 3 Mebusun, Seçim Kanununda değişiklik yapılması

⁴⁶⁹ Özalp, age., Aynı yer.

⁴⁷⁰ Özakman, *Cumhuriyet* I, s. 104.

⁴⁷¹ *Nutuk* II, . 689 vd.; Özalp, age., s.238.

⁴⁷² Özalp, age., s. 238.

⁴⁷³ Kocatürk, age., s. 362.

⁴⁷⁴ Özalp, age., s. 238. Bu seyahatinde ordu birliklerinde de gerekli denetim ve teftişler yapan Kâzım Paşa, TBMM'de verdiği demeçte, "*Ordu muharebelerde olduğu gibi bu anda da yine şevk ve heves ile çalışıyor. Ordunun zafer hatırası olmak ve mebuslara takdim edilmek üzere birer tüfek gönderilmiştir. Onları de takdim edeceğim*" diyor. Zabıt Cerideleri, I. Devre, Cilt XXIV. s. 561-562; Kocatürk, age., s. 368.

⁴⁷⁵ Kocatürk, age., s. 365; Özakman, *Cumhuriyet* I, s. 146.

⁴⁷⁶ *Nutuk* II, s.695.

ile ilgili verdikleri bir kanun teklifi M. Kemal Paşa'yı yurttaşlık haklarından mahrum bırakmayı amaçlıyordu. Bu kanun teklifi Dr. Adnan Bey'in (Adivar) Başkan Vekilliği esnasında Meclise verilmişti.⁴⁷⁷ M. Kemal Paşa, Recep (Peker) Bey'in haber vermesi üzerine, Meclis'e gelerek bu kanun teklifine karşı gereken cevapları vermiş ve yurttaşlık haklarını koruyarak teklifin reddedilmesini sağlamıştı. Ancak bu girişim duyulunca ülkede büyük tepkilere neden olmuştu. Meclis'te muhafazakârlarla yenilikçiler arasında güven duygusu tamamen kaybolmuştu. Muhafazakârlar kendi amaçları için adeta fırsat kollarda tetikte idiler. Lozan'da da işler yolunda gitmiyordu. İtilâf Devletleri bin bir oyunla bağımsızlık esaslarımızı tanımak istemiyorlardı. Konferanstan zaman zaman barış ümidini kesen İsmet Paşa, Lozan'dan ordunun savaşa hazır olmasını bildirirken, Harrington da Londra'ya savaşa hazırlıklı olduğunu bildiriyordu.⁴⁷⁸ İsmet Paşa'nın Batı Cephesi Kumandanlığından ayrılması üzerine Batı Cephesi Kumandanlığına da vekâlet eden Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşa İzmir'de, Milli Müdafaa Vekili Kâzım Paşa'da Ankara'da orduyu savaşa hazır tutmaya, eksiklerini tamamlamaya çalışıyorlardı.⁴⁷⁹ Bu arada Yunan ordusu da Batı Trakya'da yığınak yaparken, İngilizler de İstanbul'daki depolardan Türk silah ve cephanelerini Yunanlılara verilmek üzere kaçııyorlardı.⁴⁸⁰

M. Kemal Paşa, 14 Ocak 1923'te birtakım temas ve incelemeler ile Lozan'da görüşmelerin kesilmesi ihtimalini dikkate alarak, muhtemel savaşa ordu birliklerinin hazırlıklarını denetlemek için Ankara'dan ayrıldı.⁴⁸¹ Ankara'dan Eskişehir, İzmit, Bursa ve yörelerinde halkla ve basın temsilcileriyle görüşmeler yapan ve ordu birliklerini denetleyen M. Kemal Paşa, bu arada annesinin vefatını da öğrenmişti. Ancak, Lozan'daki durum nedeniyle orduyu teftişi ve Meclisteki muhafazakâr bir kısım mebusların Hilafet ve gelecekle ilgili faaliyetleri nedeniyle, halka bu konularda ve basına açıklamalarda bulunmayı çok daha önemli gördüğü için programını aksatmadı. İzmir'e 27 Ocak 1923 günü gelebildi. Annesinin kabrini ziyaret etti. 29 Ocak 1923 günü de Latife hanımla

⁴⁷⁷ *Nutuk* II, s. 723 vd. Kanun teklifini verenler, Samsun (Canik) Mebusu Emin, Mersin Mebusu Selahattin ve Erzurum Mebusu Süleyman Necati beylerdi. Kanun teklifinde Mebus seçilebilmek için, "bugünkü sınırlar halkından olmak, aday olduğu bölgede 5 yıldır ikamet ediyor olmak gerekir, sonradan gelenler 5 yıl geçtikten sonra aday olabilirler" deniyordu. Zabıt Cerideleri I. Devre, Cilt 25, s. 159. vd. ; Kocatürk, age., s.370; Aydemir, *Tek Adam* Cilt 3, s. 64 vd. ; Özakman, *Cumhuriyet* I, s. 185 vd.

⁴⁷⁸ Özakman, *Cumhuriyet* I, s. 206, Özakman bu bilgiyi Salahi Sonyel'in "*Gizli Belgelerle Lozan Konferansının Perde Arkası*" adlı eserinin s.79 kaynak göstererek nakletmiştir.

⁴⁷⁹ Kocatürk, age., s.373; Özakman *Cumhuriyet* I, s.206; Ali Fuat Paşa, *Siyasi Hatıraları* I. Kitapta, "Meclisin seçim kararı aldığı 15 Nisan 1923 günlerinde Milli Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa İcra Vekilleri Heyeti Reisinin (Rauf) ve Maliye Vekilinin haberi olmadan avans kanunlarına kendiliğinden 3.5 milyon zam yaptırma girişimi Meclis Genel Kurulunda Maliye Vekili (Hasan Fehmi Bey) ile aralarında ihtilâfi mucip olmuştu" demektedir. age., s. 305.

⁴⁸⁰ N. Bilal Şimşir: *Lozan Telgrafları*, Cilt I, s. 409; Özakman, age., s.213, 216.

⁴⁸¹ Kocatürk, age., s.374; Özakman, *Cumhuriyet* I, s. 210 vd.

izdivaç yapan M. Kemal Paşa, 5 Şubatta Akhisar, Edremit ve Balıkesir'i ziyaret ettikten sonra 10 Şubatta tekrar İzmir'e döndü. 17 Şubat'ta toplanacak olan İzmir İktisat Kongresi hazırlık çalışmalarını izledi ve Kongreyi açtıktan sonra da Lozan'dan dönmekte olan İsmet Paşa ile buluşmak üzere Eskişehir'e hareket etti.

Lozan'da görüşmeler uzadıkça yeni anlaşmazlık noktaları ortaya çıkıyordu. Konferansta İngiliz-Fransız-İtalyan dayanışması sonucu Yeni Türkiye'ye dayatılmak istenen esaslar İsmet Paşa'yı konferansı terk noktasına getiriyordu.⁴⁸² Bazen de karşılıklı restleşmeler ve savaş tehditleri söz konusu oluyordu.⁴⁸³ Sonuçta, birçok konuda anlaşmazlık nedeniyle konferans 4 Şubat 1923'te dağıldı. İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti 7 Şubat 1923 günü Lozan'dan ayrılarak Türkiye'ye döndü. M. Kemal Paşa ile Eskişehir'de 18 Şubatta buluşan İsmet Paşa 20 Şubatta birlikte Ankara'ya geldi.⁴⁸⁴

Türk heyetinin Ankara'ya dönmesi üzerine İsmet Paşa, Heyeti Vekile toplantısında durumu izah etti. Daha sonra TBMM'de Lozan Barış Konferansı hakkında görüşme açıldı. İsmet Paşa Mecliste açıklamalarda bulundu. 27 Şubattan 6 Mart 1923 gününe kadar Mecliste muhaliflerce İsmet Paşa'yı hedef alan, başarısız olduğu hakkında ithamlar ve M. Kemal Paşa'nın da dâhil olduğu olumsuz tartışmalar oldu.⁴⁸⁵

M. Kemal Paşa ile Trabzon Mebusu Ali Şükrü arasında çıkan tartışmadan sonra, Çankaya Köşkü'nün güvenliğini sağlayan kuvvetlerin komutanı Giresunlu Topal Osman tarafından Ali Şükrü'nün öldürülmüş olması, Muhafif milletvekillerinde M. Kemal Paşa'nın Ali Şükrü'yü öldürttüğü şeklinde bir intiba yarattı.⁴⁸⁶ Meclis siyaset üretmez duruma geldi.⁴⁸⁷ Bunun üzerine M. Kemal Paşa, Meclisin yenilenmesini önce Heyet-i Vekile toplantısında görüştü. Olumlu görülmesi üzerine de konu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubu'nda görüşüldü. Grupta seçim kararı alındı. Daha sonra, konu 120 kadar imzalı, acele görüşülmesi kaydıyla bir teklif hazırlanarak, TBMM Genel Kurulu'na sunuldu. Görüşmeler sonunda 1 Nisan 1923 günü seçim kararı alındı.⁴⁸⁸

⁴⁸² Özakman, *Cumhuriyet* I, s. 201.

⁴⁸³ Aydemir, *Tek Adam* III, s. 111.

⁴⁸⁴ M. Kemal Paşa, *Nutukta* 18 Şubatta İsmet Paşa ile Eskişehir'de buluştuğunu yazmasına rağmen, Utkan Kocatürk'ün 19 Şubat olarak verdiği tarih daha makuldür. Çünkü 17 Şubatta İzmir İktisat Kongresini açan M. Kemal Paşa'nın o günkü tren ulaşım koşullarında 18 Şubat'ta Eskişehir'de olması ihtimal dışıdır.

⁴⁸⁵ *Nutuk* II, s. 721 vd.; İsmet İnönü: *Hatıralar*, 2. Kitap s. 97 vd.

⁴⁸⁶ Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s.260; Ali Fuat Paşa, *Siyasi Hatıralar* I, de "Ali Şükrü'nün Osman Ağa tarafından öldürüldüğü anlaşılınca, Osman Ağa'nın yakalanmasına Milli Müdafaa Vekili'nin nezaret etmesi kararlaştırılmıştı" demektedir. age., s. 299.

⁴⁸⁷ *Nutuk* II, s.727; Arıkoğlu, age., s.261.

⁴⁸⁸ *Nutuk* II, s. 728; Arıkoğlu, age., s. 261; Kocatürk, age., s. 385.

8 Mart 1923 tarihli Heyet-i Vekile'nin hazırlatıp İstanbul'daki İtilâf temsilciliklerine sunduğu barış plânını görüşmek üzere, 31 Mart 1923 günü İtilâf Devletleri temsilcileri tarafından Lozan'a temsilci gönderilmesi istendi.

M. Kemal Paşa, TBMM'nin seçim kararı alması üzerine 8 Nisan 1923 günü "9 Umde" adlı bir seçim programı açıkladı.⁴⁸⁹ 15 Nisan 1923 günü son çalışma toplantısı yapan TBMM, 1 Kasım 1922 tarihli saltanatı ilga eden Kanuna ve TBMM'nin meşruiyetine muhalefeti vatan hainliği sayarak, 29 Nisan 1920 günlü Hıyanet-i Vataniye Kanununa ek bir madde kabul etti. Böylece, Birinci Devre TBMM toplantı amaçlarını gerçekleştirmiş olarak, çalışmalarını tamamlayıp, "**Kahraman Meclis**" ünvanıyla tarihe intikal etmiştir.⁴⁹⁰

Lozan Barış Konferansının 2. Devresine katılmak üzere İsmet Paşa başkanlığındaki heyet 18 Nisan 1923 günü İstanbul'dan Lozan'a hareket etti. Lozan'da konferans çalışmalarına 23 Nisan günü başlandı. Bu ikinci devre görüşmelerde İsmet Paşa, İtilâf temsilcilerine verdiği mücadele kadar, Başvekil Rauf Bey'le de, barış konusunda görüş ayrılığı nedeniyle sinir harbine girdi. 24 Mayıs 1923 günü M. Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta "*Hükümetle aramızda esasla ilgili ihtilaf vardır. Mutabakat olmazsa dönüş mecburiyet ve kararındayım*"⁴⁹¹ demişti. Rauf Bey'de heyeti vekile toplantısında, "*İsmet Paşa bu işi beceremeyecek*" diyerek, İsmet Paşa'nın geri çekilmesi için, Heyeti Vekile kararı alınmasını sağlamaya çalışması üzerine, Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa'nın (Özalp) yerinde ve sert tepki göstermesi ile bunun önüne geçilmişti.⁴⁹²

Kâzım Paşa'nın Rauf Bey'e tepki göstermesinin nedeni Rauf Bey'in Meclis'teki muhalif grupla da dirsek temasında olarak geleceğin siyasetinden İsmet Paşa'yı silmek istediğini hissetmiş olmasıdır.⁴⁹³ M. Kemal Paşa'nın Lozan'a gönderilecek heyet konusuna önem vermez gözüdürken, Bursa'ya gidip, İsmet Paşa'yı Meclis'te bu konuda Rauf Bey konuşulurken, üstelik de Hükümetin de görüşünü almadan Lozan Baş Murahhası yapması, Hükümet Başkanı olarak Rauf Bey'in kıskançlığını yaratması çok muhtemeldir. Bu nedenle İsmet Paşa'yı başarısız kılmaya çalışmasını hisseden Kâzım Paşa, vatani bu duruma getirene kadar cephelerde ne güçlükler çekildiğini bilen biri olarak, imkânsızlıklardan imkân yaratmaya çalışan ve bu konuda en önde kişilerden biri

⁴⁸⁹ *Nutuk II*, s. 718.

⁴⁹⁰ Aydemir, *Tek Adam* Cilt 3, s.84; Kocatürk, age., s.387.

⁴⁹¹ *Nutuk II*, s. 772, 778; Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 3, s.124; Kocatürk age. s. 388.

⁴⁹² *Nutuk II*, s. 768, 769; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, s. 160.

⁴⁹³ 12 Temmuz 1922 de Rauf Bey'in Başvekil seçiminde meclisteki muhalifler Rauf Bey'e tam oy verirken Kâzım Paşa, 204 mebustan ancak 105'nin oyunu alabilmişti. Muhalifler Kâzım Paşa'ya oy vermemişti.

olan, İsmet Paşa'ya yapılacak haksızlığa sessiz kalamazdı. Bir de mesele sadece İsmet Paşa meselesi değil, Vatan mücadelesi idi. Bu mücadelede sen ben kavgasına yer olamazdı. O günlere nice acılar yaşanarak, nice vatanseverlerin hayatları feda edilerek gelinmişti. Başarıya destek olmak, sonuç almak gerekirdi.

İsmet Paşa'nın Rauf Bey hakkında bu infialî üzerine olaya müdahil olan M. Kemal Paşa Nutuk'ta belirttiği gibi, “*Meseleyi o yolda halletmek lâzımdı ki, hem İsmet Paşa'nın teklifi kabul edilerek sulh olsun ve hem de Rauf Bey ve riyaset ettiği Heyet-i Vekile yerinde kalıp sulh akt olununcaya kadar mesaisine devam etsin!*” istiyor. İki tarafı da idare etmeye çalışan M. Kemal Paşa, “*25 Mayıs günü yapılan Heyet-i Vekile toplantısından sonra İsmet Paşa'ya gönderilen 2 telgrafın birinin Heyet-i Vekile kararı olarak Rauf Bey imzalı telgrafi Kâzım Paşa'ya (Özalp) yazdırdım. Diğerini bizzat yazdım*” diyerek 10 maddeli bir talimat gönderdi.⁴⁹⁴ M. Kemal Paşa'nın müdahil olması İsmet Paşa-Rauf Bey anlaşmazlığını çözmedi ama İsmet Paşa, M. Kemal Paşa'dan gördüğü destekle Barış Konferansını sonuca ulaştırdı. Nihayet 24 Temmuz 1923 günü Anlaşma imzalandı. M. Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya bir tebrik telgrafi gönderdi.⁴⁹⁵ Rauf Bey, İsmet Paşa'ya tebrik telgrafi göndermek istemiyordu. M. Kemal Paşa, Başvekil Rauf Bey'e tebrik telgrafi göndermesini hatırlattı. Bu konuda başka uyarılar da alan Rauf Bey, Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa'ya kendi namına İsmet Paşa'ya bir tebrik telgrafi yazmasını rica etti. O da Maliye Vekili Hasan Fehmi ve İhsan Beylerle (İhsan Bey, Cumhuriyet ilânından sonra Fethi Bey Hükümetinde Bahriye Vekili olacaktır. O Anda vekil değildi.) bir müsvedde hazırladı. Fakat Rauf Bey yazılanı beğenmeyerek, Kâzım Paşa'ya, “*sizin yazdığınız müsveddede adeta her işi yapan İsmet Paşa imiş gibi gösteriliyor. Biz burada bir şey yapmadık mı?*” demiş. Sonra da, kendisi başka bir telgraf yazdırmıştır.⁴⁹⁶

Lozan barış görüşmeleri anlaşma ile sonuçlanmıştı ama İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında bundan sonra devam edecek bir iktidar-muhalefet olgusu kalıcı olacaktır. Lozan barış görüşmeleri sürerken bu sorunun büyümesini engelleyen bir unsur olarak birinci derecede M. Kemal Paşa'nın yaklaşımları etken olmuşsa da, İsmet Paşa'nın Lozan'ı terk etmesi veya Hükümetçe geri çağrılmasına fırsat vermeyecek müdahaleyi Kâzım Paşa yapmıştır.

⁴⁹⁴ Nutuk II, s. 772 vd.

⁴⁹⁵ Nutuk II, s. 789.

⁴⁹⁶ Nutuk II, s. 789-790; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar* s.167; Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya yazdığı tebrik telgrafi metni için bakınız Nutuk II, s. 790-791; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar* adlı eserinde sonradan Bahriye Vekili olacak olan İhsan Bey'i burada Vekilmiş gibi yazmış.

Lozan barışının gerçekleşmesi ile artık ülkenin geleceği ile ilgili iç işlere yönelme zamanı gelmişti. Zaten, İzmir İktisat Kongresi ile başlatılan iktisadi hareketlilik arayışı TBMM'nin yenilenmesi ile yeni bir yola girilmişti. M. Kemal Paşa 15 Ocak 1923 te başlattığı yurt gezileriyle halk katında geleceğin zeminini oluşturmaya başlamıştı. Yenilenen seçimlerle, yeni kadrolarını kurmuş olacaktı. Bu gelişmeler sonucunda 2 Ağustos 1923'te toplanan II. Devre TBMM'ni Lozan'ın tasdiki de dâhil yeni ve yoğun işler beklemekteydi. Bu işlerden birisi de M. Kemal Paşa'nın 6 Aralık 1922'de kurmayı düşündüğünü açıkladığı "Halk Fırkası'nın" kurulması idi. II. Devre Mecliste kuruluşu gerçekleştirilen Halk Fırkası, "Bir ihtilâl komitesi değil, bir inkılâp komitesi" olacaktır. II. Devre TBMM Cumhuriyet'in ilânı da dahil inkılâpları gerçekleştiren, "**İnkılâpçı Meclis**" olacaktır.

GENEL DEĞERLENDİRME:

Ondokuzuncu Yüzyılda Balkanlarda başlayan Osmanlı geri çekilme hareketi Balkan savaşları ile iyice yıkıma dönüşmüş ve Birinci Dünya Savaşı'nın yükünü taşıyamayan Osmanlı Devleti de dağılma ve çözülme sürecine girmişti. Böyle bir durumda Mondros Mütarekesi ile teslim olan Osmanlı Devleti ve Türk milletine karşı galip devletlerce adeta bir kıyım hareketi başlatılmıştı. Devlet içinde bulunduğu acizden çıkmakta kendinde kudret göremeyince, millet karşı karşıya kaldığı işgal ve zulümlere kendisi karşı koymaya başlamıştı. Doğup büyüdüğü toprakların kaybedilişi ile her türlü maddi ve manevi kayıplara uğrayan bir fert olarak ailesinin de bu perişanlık içinde kalışı Kâzım Paşa'yı askerlik mesleğinin verdiği cesaret ve deneyimlerin de etkisiyle vatan kurtarma hareketi içine çekti. Bu harekette önder mevkide yer alan Miralay Kâzım Bey, Redd-i İlhak hareketiyle başlayan mücadelesini M. Kemal Paşa'nın Millî Kurtuluş hareketiyle birleştirerek, bu hareketin içinde hem askeri, hem de siyasi bir kişilik olarak yer aldı. TBMM'nin açılışı kararı alınması üzerine, M. Kemal Paşa'ya sorduğu, "*Açılacak olan Meclis, Müessesan şeklinde mi olacak*" sorusuna, M. Kemal Paşa, "*Meclis-i Müessesan şeklinde olacak ama şimdilik bu tabir gizli tutulacak*" cevabını vermişti. Daha sonra Ankara'ya mebus adayı Basri Bey'i gönderen Kâzım Bey, bu konuda M. Kemal Paşa'ya gönderdiği mesajda, "*Benim samimi fikrim, mümkün olduğu kadar süratle memleketi Cumhuriyet idaresine kavuşturacak yola girmektir*"⁴⁹⁷ diyerek gelecek konusundaki kararlılığını belirtmişti.

⁴⁹⁷ Bkz. s. 61.

Akhisar, soma ve Ayvalık cephelerinin çökmesi üzerine, kuvvetleriyle Doğuya çekilen Miralay Kâzım Bey , TBMM'nin Batı Cephesi kuvvetleri içinde Ertuğrul Grubu olarak adlandırılan Kolordu komutanlığını üstlenmiş ve Batı Cephesinin Yuna ordusuna karşı savunulmasında görev almıştı. Düzenli ordunun kurulması süreci olan bu dönemde Ertuğrul Grubu, M. Kemal Paşa'nın Meclis'ten bir milletvekili grubuyla yaptığı teftişte Batı Cephesi'ndeki kuvvetlerin en düzenlisi olduğu da görülmüştü. Daha sonra Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın önerisiyle çok başarılı sonuçlar vermeyen Gediz taarruzuna da katılmıştı. Bu taarruz sonucunda başlayan Kuva-yı Nizami-Kuva-yı Milli tartışması, Çerkez Ethem İsyanı hareketini başlatmış, Cephe Komutanı Ali Fuat Paşa'nın da Cephe Komutanlığından alınması üzerine, kendisi de Karesi Mebusu olduğu için, Meclis çalışmalarında yer almak istemiş ve 22 Kasım 1920'de Cephe görevinden ayrılarak TBMM çalışmalarına katılmıştı. Ancak, Çerkez Ethem olayı bütün Batı Cephesi kuvvetleri arasında emir komuta zincirini koparıp, Batı Cephesinde bir çarpışma ve hatta bir iç savaşa doğru yönelme eğilimi gösterince, Kuzeybatı Anadolu hareketinin doğuşu esnasında Ethem ve Kardeşlerine yaptığı destek ve önderlik nedeniyle üzerlerindeki olumlu etkisi düşünülerek olayın tatlıya bağlanmasında rol alması istenmişse de bütün gayretleri sonuç vermemiş olup, neticede Ethem İsyanı kuvvet kullanılarak halledilmişti.

İnönü muharebeleri esnasında TBMM'de görev yapan Kâzım Bey, II. İnönü muharebesi sonunda Düzenli ordu bakımından zayıf bulunan, bir kısım Kuva-yı Millî kuvvetlerinin düzenli orduya dönüştürülmeye çalışıldığı, Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit çevresindeki kuvvetlerin organize edilmesi ve yöredeki Yunan işgali ile özellikle İngilizlerin etken olmaya çalıştığı sahadaki ordu birliklerini ve Kuva-yı Millî birliklerini düzenlemesi istendi. Bölge, Hilafet adına isyanların yapıldığı çibanbaşı kozmopolit bir yöre olduğu gibi, aynı zamanda İngiliz destekli Rum çetelerinin etkinlik gösterdiği bir bölge idi. Miralay Kâzım Bey, Kısa sürede bölgedeki kuvvetleri organize ettiği gibi, bölgedeki işgalci Yunan kuvvetlerinden Adapazarı, İzmit ve Karamürsel'i de kurtararak, hem İstanbul yolunu açtı hem de düzensiz birkaç alaydan ibaret olan millî kuvvetleri Mürettep Kolordu olarak güçlü ve düzenli bir Kolorduya dönüştürdü. 8 Temmuz 1921'de başlayan Yunan genel taarruzunda Afyon, Kütahya ve Eskişehir'in kaybedilmesi üzerine, Sakarya'nın Doğusunda Yunan ordusunu karşılamak üzere kuvvetlerin toparlandığı Sakarya savaşında ordunun sağ cenah kuvvetlerini oluşturarak, Sakarya zaferinin kazanılmasında çok büyük hizmetleri görüldü. Bu başarıları sonucu, Miralay Kâzım Bey'in hem rütbesi generalliğe yükseltildi, hem de Millî Müdafaa Vekilliği yolu açılmış oldu.

Sakarya zaferi sonrasında TBMM’de gelişen siyasi olaylar sonucu Meclis’çe M. Kemal Paşa’nın önermesi ile Millî Müdafaa Vekili Seçilen Kâzım Paşa, Meclis ve Hükümette M. Kemal Paşa’nın en büyük destekçisi ve her bakımdan güvendiği bir şahsiyet olarak sivrildi. Bu durum onu muhalefetin de hedefindeki kişilerden biri durumuna getirmiştir. Ancak, o ordunun taarruza hazırlanmasındaki gösterdiği gayret ve çalışması nedeniyle, Büyük Taarruzdaki başarıya ortak edilecek ve rütbesi Korgeneralliğe yükseltilerek taltif edildi. Kazanılan zaferden sonra görüş ayrılığı ve diğer bazı nedenlerle lider kadroda çözülme başlayınca, onun yeri her fikir ve eylemini desteklediği M. Kemal Paşa’nın yanı olacaktır. Bir cumhuriyetçi olduğunu henüz TBMM’nin açılmasından önce ortaya koyan ve vatani düşmandan kurtarma hareketi içinde her alanda aktif görevde bulunan Kâzım Paşa’nın, Cumhuriyet idaresine giderken, henüz Cumhuriyet konusunda kararlarını netleştirememiş Millî Mücadele lider kadrosundaki bazı şahsiyetlere nazaran kendisini ön plana çıkartan durum, M. Kemal Paşa ile gençlik yıllarından beri sahip oldukları bilinen ideal ortaklığıdır. Bu durum, Kazım Paşa’yı Cumhuriyet ve Devrimler sürecinin üç kişisinden (Atatürk-İnönü-Özalp) biri yani, Cumhuriyetin sacayağı yapacaktır. Atatürk, Kâzım Paşa’yı Cumhuriyet dönemi gelişmeleri sürecinde onun kişiliğini, yeteneklerini ve yapacağı devrimlere bağlılığını çok iyi bildiği için duruma göre nerede gerekli görmüşse, o görevi vermiş, Kâzım Paşa da verilen görevleri gerektiği gibi yapma başarısını göstermiştir. Bu nedenle Kâzım Paşa’nın Cumhuriyet döneminde üstlendiği görev ve etkinlikleri bu perspektif içerisinde üçüncü bölümde aşağıda verilmeye çalışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÂZIM PAŞA’NIN CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÜSTLENDİĞİ GÖREV VE ETKİNLİKLER

Büyük Taarruz, tam bir zaferle sonuçlanıp, Anadolu’daki Yunan varlığı yok edilince yeni bir savaşı göze almak istemeyen İtilâf devletleri ile Mudanya Mütarekesi (30 Ekim 1918) imzalanarak, savaş durumuna son verilmişti. Ancak, İtilâf Devletleri Lozan Barış görüşmelerine hem İstanbul, hem de Ankara hükümetini çağırmışlardı. İstanbul Hükümeti barış konferansına katılmaya heveslenip üst üste girişimlerde bulununca İtilâf devletlerinin oyununa gelmeyen Ankara Hükümeti, Tevfik Paşa’nın konuyu TBMM’ne taşıması üzerine, Meclis Saltanatı kaldırarak, Lozan Barış Konferansında tek yetkili Hükümet olarak, TBMM Hükümetinin katılmasını sağladı. Böylece, TBMM Hükümeti Lozan’da Osmanlı Devleti’nin bağımlılıklarını tasfiye ederek, Türkiye’nin bağımsızlık esaslarını tüm dünyaya kabul ettirdi.

Yaşanılan tüm acıların eski yönetim tarzı ile halkın içinde bulunduğu durumdan kaynaklandığını gören önderler, kazanılan dinamizmin de uygulanan halk egemenliği sisteminden doğduğu düşüncesiyle, halk egemenliği sistemini kalıcı kılacak esasları ve sistemi oluşturacak bir çalışma ve uygulama dönemini başlattılar. Bu dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olan Kâzım (Özalp) Paşa, kurulacak yeni düzenin hem savunucularından birisi, hem de kurucularından birisi olarak önemli görevler üstlenmiş ve başarmıştır. Lider kadro içinde önemli konum ve mevki adamı olan Kâzım Paşa, alınan her karar ve uygulamada ön safta M. Kemal Paşa’nın yanında ve onunla omuz omuza olmuştur. Şimdi bu olaylara tarih sırası içinde değinelim. Cephelerde kazanılan zaferlerde olduğu kadar TBMM’de ve hükümetlerde de görev alarak Cumhuriyet ve İnkılâpların gerçekleştirilmesinde M. Kemal Paşa’nın yanındadır. Cumhuriyet’in ilk hükümetinde Milli Müdafaa Vekili olan Kâzım Paşa, Ali Fethi Hükümeti’nde kabine dışında kalınca TBMM Başkanı seçilecek ve on yıl üç ay kesintisiz bu görevi sürdürecektir. Cumhuriyet rejiminin bütün inkılâp kanunları onun Meclis Başkanlığı süresinde çıkartılmıştır. Bu süreci kapsayan dönemde ülkedeki iç ve dış gelişmelere katkıları bu bölümde incelenecektir. Bu olay ve gelişmeler kendisini Cumhuriyetin üç kişisinden biri yapmıştır. Bu durumu izah için Atatürk-İnönü-Özalp üçlüsünü Cumhuriyetin sacayağı olarak nitelendirme gereği duyulmuştur. Meclis Başkanlığı’nın görevinden ayrılarak tekrar Milli Savunma Bakanlığı görevi üstlenmesi ise gerek iç siyasetteki gelişmelerin gerekse dünya siyasetindeki gelişmelerin etkileri sonucudur. Mart 1935’ten sonraki Milli Savunma

Bakanlığı sürecinde Dünya'nın ikinci bir savaşa doğru sürüklenmesi esnasında, Boğazlar Sorunu ve Hatay Sorunu çözümlenirken Atatürk'ün deneyimlerine güvendiği bir kişilik olarak olaylara sağladığı katkılar da bu bölümde incelenecektir. Ayrıca, Kâzım Özalp'in resmi görevleri dışında üstlendiği birçok fahri görev ve etkinlikler de olmuştur ki, bu etkinlikler de bu bölümün konuları arasına girmiştir. Bütün bu etkinlikler onu askeri ve siyasi bir şahsiyet olarak ortaya koyan bilgileri oluşturduğu için Cumhuriyet döneminin önemli bir şahsiyeti olarak, Kâzım Özalp bütün yönleriyle ortaya çıkartılmaya çalışıldı. Şimdi bunlara değinmeye çalışalım.

Türkiye'nin siyaseten, iktisaden ve kültürel bakımdan gelişimini amaçlayan bu inkılâplar, Büyük Zafer'den hemen sonra plânlı, plânlı olduğu kadar da dikkatli bir zamanlama içerisinde uygulamaya konulmuştur.

Saltanatın kaldırılmasıyla başlayan inkılâplar sürecinde, Lozan görüşmeleri ile de Türkiye'nin dış barışı sağlanmaya çalışılıyordu. İzmir İktisat Kongresiyle de Türkiye'yi geri kalmışlıktan kurtaracak iktisadi esaslar belirlendi. Ülkeyi kurtarmak amacıyla toplanmış ve görevini başarmış olan I. Devre TBMM, seçim kararı alarak, yerini ülkeyi geleceğe taşıyacak kadrolardan oluşan İnkılâpçı Meclis'e devretti. M. Kemal Paşa İnkılâpları gerçekleştirecek programı oluşturacak Partiyi kuracağını 6 Aralık 1922 de açıklamış ve yaptığı yurt gezileri ile de gelecekle ilgili fikirlerini halka anlatarak, halk desteğini sağlamaya çalışmıştı. Artık halkın egemenliğini ebedi kılacak bir sistem olan ve aslında üç buçuk yıldır fiilen uygulanmakta olan Cumhuriyet ilan edilebilirdi.

1. CUMHURİYETİN İLÂNI

Kendisi de bir Cumhuriyetçi olan Kâzım (Özalp) Paşa, M. Kemal Paşa'nın İstanbul'un 16 Mart 1920 işgali üzerine Ankara'da Meclis açılacağını, bu amaçla seçim yapılmasını 61. Tümen Kumandanı Miralay Kâzım Bey'e bildirdiğinde, Kâzım Bey, M. Kemal Paşa'ya bir şifre ile *“toplantının bir kongre şeklinde mi, yoksa meclisi müessesan mahiyetinde mi olacağını sorduğunda; M Kemal Paşa, Meclisi müessesan şeklinde olacağını, fakat şimdilik bu tabirin kullanılmasının münasip olmadığını bildirmişti.”*⁴⁹⁸ Kâzım Paşa o zaman, Ankara'daki durumu öğrenmek ve kendi durumlarını M. Kemal Paşa'ya daha geniş olarak anlatmak üzere mebusluğa seçilmesi düşünülen Basri Bey'i Ankara'ya göndermişti. Basri Bey'e hareketinden evvel gizli olarak: *“Benim samimi fikrim, bu*

⁴⁹⁸ Aslında M. Kemal Paşa, İstanbul'un işgali üzerine 17 Mart 1920 günü gönderdiği seçim genelgesinde Meclisi müessesan açılacağını bildirmişti. Erzurum'dan Kâzım Karabekir Paşa, Sivas'tan da Albay Selahattin'in uyarısı üzerine, “Salahiyet-i fevkaladeyi haiz bir meclis” deyiimiyle 19 Mart'ta yeni bir seçim genelgesi göndermişti. *Nutuk I*, s. 421; Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 414-415.

memleketi kurtarmak için artık mümkün olduğu kadar süratle cumhuriyet idaresine kavuşturacak yola girmektir. M. Kemal Paşa'ya bu düşüncelerimi gizli olarak söyleyiniz"⁴⁹⁹ demişti. Kâzım Paşa, M. Kemal'in henüz genç bir subayken sık kullandığı bir deyim olan "**kurtuluşu yeni idarede görüyorum**" sözünü 1913 te Sofya'ya Askeri Ateşe olarak giderken istasyondaki uğurlama esnasında kendisine, "Cumhuriyeti" kastettiğini söylediğini, İsmet Paşa'nın ilk Başbakanlığını kutlamak amaçlı verdiği akşam ziyafetinde hatırlatmıştı.⁵⁰⁰ Bu genç kadronun kurtuluş ideali cumhuriyetti. Ulusal egemenlik sistemi olan Cumhuriyet rejimi bağımsızlıkla mümkündür. Bu nedenle de Millî Mücadelenin amacı ulusal egemenlikle tam bağımsızlığı sağlamaktı. İstanbul'un İtilâf devletlerince işgal edilmesi üzerine M. Kemal Paşa, Anadolu yönetimine el koyan genelgeler yayınlararken, Miralay Kâzım Bey de, kendi komuta bölgesinde İtilâf işgaline boyun eğen, İstanbul hükümetine bağlılığını keserek, M. Kemal Paşa ile eşgüdüm içerisinde askerî ve mülkî idareye el koymuştu.⁵⁰¹ Bu hareketler işgalci gücün güdümüne girmeme, bağımsızlığı koruma amacına yönelik hareketlerdi. Artık, bağımsızlık için başlatılan mücadele kazanılmış, ulusal egemenlik sistemiyle oluşturulan yeni idarenin adını koyma zamanı gelmişti. Başlangıçta milli bütünlüğü korumak amacıyla adı konmayan sistemin adını koymak için uygun zaman beklenmişti. Üstelik de, bu uygun zamanın fırsatını ve gerekçesini II. Devre Meclis'teki muhalifleri olan muhafazakârlar hazırlamıştı.⁵⁰² İkinci Devre Mecliste bir kısım milletvekilleri, Rauf Bey'in istifası üzerine kurulan A. Fethi Bey hükümetine muhalefeti yükseltince, bu muhalif gurubun gücünü ve becerisini denemek isteyen M. Kemal Paşa, A. Fethi Bey Hükümeti'nin istifasını isteyerek ve kurulmak istenen hükümette de görev kabul etmemelerini tembih ederek, meydanı muhaliflere bıraktı. Birkaç gün geçen yoğun kulis ve hükümet kurma girişimlerinden sonuç çıkmayınca, 28 Ekim 1923 Akşamı Meclisten ayrılırken, M. Kemal Paşa ile görüşmek için bekleyen Kemalettin Sami ve Halit Paşalara rastladı. Kendilerini Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa vasıtasıyla Çankaya'da akşam yemeğine davet etti. İsmet Paşa, Kâzım Paşa ve Fethi Bey'in de kendisiyle birlikte Yemeğe Çankaya'ya gelmelerini söyledi. Çankaya'ya geldiğinde Rize Mebusu Fuat (Bulca) Bey'le Afyonkarahisar

⁴⁹⁹ Özalp, age., s. 106.

⁵⁰⁰ Özakman, *Cumhuriyet II*, s. 19.

⁵⁰¹ Özalp, age., s.103-104.

⁵⁰² 4 Kasım 1920 de kabul edilen bir kanunla Heyeti Vekile seçimi Büyük Millet Meclisi Reisinin gösterdiği adaylar arasından seçilirken, Muhaliflerin itirazı ile 8 Temmuz 1922 de bu usulden vazgeçilerek 2 Mayıs 1920 tarihli usule dönülecek ve Meclis adaylardan salt çoğunluğun oyunu alanları vekil seçecekti. Meclis'te Fethi Bey hükümetine muhalefet artınca 26 Ekim 1923 te Fethi Bey Başkanlığındaki Hükümet istifa etti. Muhaliflerce Mecliste hükümet oluşturulamadı. Bu hükümet krizini fırsat olarak değerlendiren M. Kemal Paşa'da anayasa değişikliği ile cumhuriyeti ilân etti.

Mebusu Ruşen Eşref Bey'i de bekler buldu. Onları da akşam yemeğine alıyordu. Yemek esnasında misafirlerine, “**Yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz**” dedi. M. Kemal Paşa, “*Hazır bulunan arkadaşlar derhal fikrime iştirak ettiler*”⁵⁰³ demektedir. Kâzım Paşa, M. Kemal Paşa'nın fikirlerine en çok güvendiği, yanında yer alacağına ve kendisine destek vereceğine kesin olarak inandığı birisidir. Bu güven Askeri İdadi yıllarından beri devam eden yakın dostluğun eseridir.⁵⁰⁴

29 Ekim günkü gelişmeler sonucunda nihayet Cumhuriyet ilan edildi. M. Kemal Paşa, daha önce hazırlatıp, bir gün önce akşam geç vakit İsmet Paşa ile birlikte son kez gözden geçirdikleri ve Meclis tarafından da kabul edilen Anayasa maddelerinin gereği olarak yapılan uygulamalar sonucunda, hem Cumhuriyet ilan edildi, hem de Cumhurbaşkanı seçildi. Cumhuriyetin ilk hükümetini kurma görevini de İsmet Paşa'ya verdi. İsmet Paşa'nın kurduğu Cumhuriyetin ilk Hükümeti'nde Millî Müdafaa Vekili yine Kâzım Paşa idi.⁵⁰⁵

Cumhuriyetin ilânı Millî Mücadelenin Lider kadrosu arasındaki görüş ayrılığını çatışma noktasına taşıyacaktı. Rauf Bey, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve Dr. Adnan (Adivar) beyler Cumhuriyetin ilânında bulunmadılar. Üstelik de Ankara'da dahi değillerdi.⁵⁰⁶ Ali Fuat ve Kâzım Karabekir Paşalar Rauf Bey'in Başvekillikten istifa etmesinden sonra onun da etkisiyle, siyasetten hoşlanmadıkları gerekçesiyle orduda görev istemişler ve Ordu Müfettişi görevine atanmışlardı. M. Kemal Paşa'dan da uzaklaşmışlardı.⁵⁰⁷ Cumhuriyet'in ilânı sonrası 15 Kasım 1923 günü Ankara'ya gelen Ali Fuat Paşa'yı karşılamaya gelenler arasında Millî Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa da vardı. Ali Fuat Paşa, Kâzım (Özalp) Paşa'dan Cumhuriyetini ziyaret için randevu alması ricasında bulunmuştu. Ali Fuat Paşa, *Siyasi Hatıralar* adlı eserinde bunu şöyle naklediyor: “*Aldığım cevapta Gazi Paşa'nın beni aynı gün öğleden*

⁵⁰³ *Nutuk* II, s., 803.

⁵⁰⁴ Kâzım Paşa, “*savaştan sonra BMM'ne Reis seçildim. 10 yıl Meclis Reisliği yaptım. Bütün inkılâpları tahakkuk ettirdik. Daima onun yanı başındaydım yerim*” diyor. 10 Kasım 1963 *Demokrat İzmir* s.6.

⁵⁰⁵ Cumhuriyet'in ilânı günü İsmet Paşa'nın eşi Mevhibe Hanım İzmir'de, Kâzım Paşa'nın eşi Müveddet Hanım ise İstanbul'da idi. Her ikisi de hamile olup, ikisi de eşlerini bekliyordu. İsmet Paşa ilk çocuğu İzzet'i 3 yaşında kaybettiği için bu ikinci hamilelikte çocuğun sağlıklı dünyaya gelmesi için aile titizlik gösteriyordu ama Baba İsmet Paşa yine aileden uzakta vatan hizmetindeydi. Kâzım Paşa'nın ise ilk çocuğu dünyaya gelecekti ve Müveddet Hanım, beklediği Paşasıyla ihtiyaç görüp Ankara'ya dönecekti. Ancak Paşa yerine gelen telgrafta Kâzım Paşa, “Gazi Paşa ile çok meşgulüz. Beni bekleme. Siz de bir an evvel Ankara'ya dönünüz” diyordu. Ayten Aygen, *Devrimin Üç Kadını*, s.11-15.

⁵⁰⁶ Rauf Bey, Başvekillikten istifa ettikten sonra bir gün İstanbul'a giderken kendisini uğurlayan Kâzım Bey(Özalp), Cumhuriyetin ilan edilme ihtimalinden söz edince, Rauf Bey, “*Buna mani olabilirden memlekete büyük hizmet etmiş olursun*” demiş. *Nutuk* II, s.837; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, s. 191.

⁵⁰⁷ M. Kemal Paşa *Nutuk*'ta Rauf Bey'in Başvekillikten istifa ettiği sırada yanında bulunan Ali Fuat Paşa'nın M. Kemal Paşa'ya, “*Bundan sonra senin aprotların kimler olacak*” dediğini nakletmektedir. *Nutuk* II, s.794.

sonra saat 3 te İstasyondaki *Cumhur Reisi dairesinde kabul edeceği bildirildi*” diyor. Devamla, Gaziyle bu toplantıda Hükümetle aralarındaki anlaşmazlıkları çözme konusunda Meclis Başkanı Fethi Bey tavassutunu önerdiğini belirtiyor.⁵⁰⁸ *Cumhur Reisi* Gazi M. Kemal Paşa'nın uzlaşma arayışları sonuç vermeyecek ve Rauf Bey'in başını çektiği grup sonunda Cumhuriyet Halk Fırkasından ayrılarak ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuracaklardır.

Cumhuriyeti ilân edildiği gün eleştirenler, oldubittiye getirildi, bakalım yaşayabilecek mi? gibi söylemlerde bulunarak, Cumhuriyetçileri ve uygulamalarını eleştirerek beğenmediklerini ifade edeceklerdir. Bu çevreler, rejim olarak Cumhuriyet ve kanunlarıyla uzun süre barışamayacaklardır. Bu durum Cumhuriyet dışı beklentide olanlarla Cumhuriyetçileri karşı karşıya getirecektir. Cumhuriyetçiler, rejimi koruma duygusu içinde hassasiyetlerini muhafaza ederek, rejimi sertleştireceklerdir. Rejim karşıtları da, adeta bu duruma fırsat verecek girişimlerden kaçınmadıkları için Cumhuriyet rejimi de bu nedenlerle, uzun süre bir kısım olumluluklara rağmen, yıkılma endişesi içerisinde kendisinden beklenen demokratik gelişmeleri gösteremeyecektir.

2.CUMHURİYETİN İLK MİLLİ MÜDAFAA VEKİLİ

Lozan Anlaşması imzalanmış (24 Temmuz 1923) ve bir savaş döneminden sonra beklenen barış sürecine girilmişti. Cumhuriyetin 2. Günü, 1 Kasım 1923 tarihinden itibaren Seferberliğin kaldırılması TBMM'de kabul edilmişti.⁵⁰⁹ Fakat, yeni Cumhuriyetin çözüm bekleyen birçok sorunları vardı. Lozan'da çözüme ulaştırılamayan Musul sorunu, eğer Türkiye-İngiltere arasında 9 ay zarfında bir çözüme ulaştırılamazsa İngiltere denetimindeki Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan ve Türkiye'nin üye olmadığı Milletler Cemiyeti'ne sevk edilecekti. Bu da orduda gevşemeye fırsat verilmemesi anlamına geliyordu. Çünkü İstanbul'da görüşmelerden(Haliç Konferansı)⁵¹⁰ olumlu bir sonuç çıkmayınca, konu Milletler Cemiyetine sevk edildi. Bu konuda anlaşmazlık sürdükçe İngiliz kuvvetleri Irak sınırında saldırganlık yapıyor, Musul petrolü için savaşı göze aldığı intibai uyandırıyor.

Ülke işgal altında iken işgalci güçlerin soygununa uğradığı gibi, Büyük Taarruzla Yunan ordusu büyük bir hezimete uğrayınca, kaçan Yunan askerleri önüne

⁵⁰⁸ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar II*, s. 55.

⁵⁰⁹ *Zabıt Cerideleri II*. Devre, Cilt 3, s. 119-120.

⁵¹⁰ 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da Haliç Kıyısında eski Bahriye Nazırlığı binasında İngilizlerin Yakın Doğu Uzmanı Sir Percy Cox ile TBMM Başkanı A. Fethi (Okyar) arasında görüşmeler başladı ve 9 Haziran günü sonuç alınmadan dağıldı. İ. Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar*, s. 203 vd.; İnönü, *Hatıralar II*, s. 190; Kocatürk, age. s. 414; Özakman, *Cumhuriyet II*, s. 59.

gelen her yeri yakıp ateşe vermişti. Ülke baştanbaşa harap idi. Ülkenin kıt imkânlarıyla Millî Savunmaya daha fazla kaynak ayırma gücü de kalmamıştı. Halk Sakarya savaşıdan beri Başkumandanlık emirleri gereği (Tekâlif-i Milliye) elinde avucunda ne varsa orduya vermişti. Böyle bir dönemde Millî Müdafaa Vekili olmak hiç de kolay değildi. Üstelik de, 1924 yılına girildikten sonra gerek ülke içinde gerekse ülke dışında meydana gelen bir kısım gelişmeler, ordunun eksiklerinin süratle tamamlanarak yeniden donatılmasını gerektiriyordu. Ancak, çok büyük bir orduyu da silahaltında tutmak Millî Müdafaa bütçesine büyük yük getiriyordu. Bu nedenle Cumhuriyetin ilânından hemen sonra 31 Ekim 1923 günü, 1 Kasım 1923 gününden itibaren Seferberliğin kaldırılması TBMM’de kabul edildi.⁵¹¹ 14 Ocak 1924 günü de, askerlik süreleri kısaltıldı.⁵¹²

Genç Türkiye kendisini yeni bir barış sürecine hazırlarken, maalesef medeni Avrupa’da emperyalizm çılgınlıkları yükseliyordu.

İtalya Lideri Mussolini Akdeniz’le ilgili yayımlı açıklamalar yaparken, Yunanistan’da bir hükümet darbesi yapan diktatör General Pangalos, Doğu Trakya’yı geri almaktan bahsediyordu. Bu ihtimalleri dikkate alan Türk Genel Kurmayı 15 Şubat 1924 günü başlayacak bir askeri tatbikat plânladı. Askeri önlemler artırılarak, herhangi bir ani saldırıya karşı tedbir olarak, 7 Şubat 1924 günü İzmir ve İzmit limanları mayınlanarak yabancı gemilere kapatıldı. Tatbikat İzmir’de başlayacaktı. Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa, 21 Ocak 1924 günü yüksek rütbeli komutanları tatbikata katılmaya çağırdı. Gazi M. Kemal Paşa İzmir’de iken, Halife Abdülmecit Efendi tahsisatının artırılması için Başkâtibini Ankara’ya göndermişti. Başbakan İsmet Paşa, bunu M. Kemal Paşa’ya bildirince, M. Kemal Paşa çok ağır bir mektupla cevap verdi diyen Kâzım Paşa, “İsmet Paşayla birlikte İzmir’e gittik. İzmir’de Atatürk, İsmet Paşa, Fevzi Paşa ve benimle yaptığı bir toplantıda, “**Artık Halifeliği kaldırma zamanının geldiğini**” Harp Oyunlarından sonra Ankara’ya döner dönmez bu işi halletmek gerektiğini söyledi”⁵¹³ diyor. Tatbikata Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa, Başbakan İsmet Paşa, Millî Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa’da katıldı. Harp Oyunları olarak adlandırılan tatbikat, Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa’nın açış konuşmasıyla başladı.⁵¹⁴ Tatbikatı Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşa yönetiyordu.⁵¹⁵ 20 Şubat’a kadar devam eden tatbikattan

⁵¹¹ Z. C. II. Devre, Cilt 3, s. 119-120; Aydemir, Tek Adam 3. Cilt, s. 161.

⁵¹² Z. C. II. Devre, Cilt V, s. 125.

⁵¹³ “Kâzım Özalp Anlatıyor”, 2 Kasım 1963 Milliyet s.5

⁵¹⁴ Atatürk’ün Bütün Eserleri, Cilt 16, (1924) s. 214; Harp Oyunlarını açış konuşmasında Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa, “Türkiye Cumhuriyeti mukaddes tanıdığı istiklâl ve hâkimiyetini müdafaaada müsamahakâr olamaz” demiştir. Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri Cilt II, s.172.

⁵¹⁵ Cebesoy, Siyasi Hatıralar II, s.64.

sonra ordumuzun savaş gücü sergilendi ve eksiklikleri tespit edildi. Tatbikat 22 Şubat 1924 günü yine Cumhurbaşkanı'nın kapanış konuşmasıyla son buldu.⁵¹⁶ 23 Şubat'ta M. Kemal Paşa ile birlikte Kâzım Paşa'da Ankara'ya döndüler. Meclis, 1 Mart günü açıldı. Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa bir konuşma yaparak bazı konularda fikirlerini açıkladı. 2 Mart günü M. Kemal Paşa'nın konuşmasında değindiği konularla bağlantılı 50 imzalı üç kanun teklifi TBMM. Başkanlığına sunuldu. Bu tekliflerin görüşülmesi sonucu 3 Mart 1924 günü Halifelik kaldırıldı. Osmanlı soyunun da sınır dışı edilmesi ile Şer'iye ve Evkaf Vekâleti ile Erkânı Harbiye Vekâletinin de kaldırılması kabul edildi.⁵¹⁷ Bazı Vekâletlerin kaldırılmasıyla 6 Mart 1924'te yeniden kurulan İsmet Paşa kabinesinde Millî Müdafaa Vekilliğine yine Kâzım (Özalp) Paşa getirilmişti.⁵¹⁸

Ordunun eksiklerini tamamlamak Hükümete, dolayısı ile Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa'ya düşüyordu. Bu arada 30 Ağustos zaferinin 2. Yıldönümü gelmişti. Zafer alanına yapılacak olan "Meçhul Asker" anıtı temel atma törenine katılan Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa, Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa, Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, Komutanlar ve halka hitaben yaptığı konuşmada, "*Türk Cumhuriyetinin temeli burada sağlamlaştırıldı. Ebedi hayatı burada taçlandırıldı. Bu abide ülkeye göz dikeceklere Türkün 30 Ağustos günündeki ateşini, süngüsünü, hücumunu kudret ve iradesindeki şiddeti hatırlatacaktır*"⁵¹⁹ sözleri düşmanlar için anlamlı bir gözdağı idi.

Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa'nın görevi ordunun eksikliklerini tamamlamakla sınırlı da değildi. İzmir'in işgali ile başlayan ve bir yılı aşkın Kuva-yı Milliye döneminde, vatan hizmetinde şehit olan asker ve sivil yurttaşların sefil kalmış eş ve çocukları ile iki yıl süren Kurtuluş savaşlarında şehit düşen subay ve erlerin de sefil olan ailelerinin geçim gâilesi, onlara vatan hizmetleri tertibinden maaş bağlanması için TBMM'de kanun çıkarttırmak, o günlerin kıt bütçesi ile hayatlarını vatan uğrunda feda edenlere sahip çıkmak, yine Millî Müdafaa Vekâleti sorumluluğuna giriyordu.⁵²⁰ Hayatları pahasına vatanın kurtarılmasında büyük fedakârlıklar ve kahramanlıklar yapan ve çok düşük maaşlarla geçinmek zorunda kalan zabitanın durumunu düzeltmek de Millî Müdafaa Vekâleti görevleri arasında idi.⁵²¹

⁵¹⁶ Kapanış Nutku için bakınız Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri, C. II, s. 173. vd.

⁵¹⁷ Kazım Özalp-Teoman Özalp, *Hatıralar* s.28-29-30,

⁵¹⁸ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar* II, s. 70.

⁵¹⁹ Tam konuşma metni için bakınız Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt II, s. 179-188.

⁵²⁰ 7 Şubat 1924 günü TBMM'de ilgili kanun kabul edildi. *Zabıt Ceridesi, II. Devre, C. V, s. 640.*

⁵²¹ 21 Ekim 1923 günü TBMM'de "Subay ve Askeri memurların maaş ve tahsisatı fevkalâdeleri hakkındaki Kanun" münasebetiyle konuşan M. Kemal Paşa, "*Bu memleket evladını, vatanın müdafası için ölüme sevk etmek mesuliyetini üzerine alan ve aynı zamanda onların ilerisinde göğsünü düşman kurşunlarına geren subaylardır, kumandanlardır*" demiştir. *Zabıt Ceridesi II. Devre, Cilt 2, s. 851. vd.*

Taze Cumhuriyet iç ve dış birçok olayla baş etmek durumundaydı. Dışta Avrupalı emperyalist devletleri, Osmanlı Devleti zamanında edindikleri imtiyaz ve sömürü zihniyetinden vazgeçmek istemedikleri için, Türkiye üzerinde oyun oynamaya çalışıyorlardı. İçte ise kişisel ihtiras ve saplantılar, beklenti ve fikir ayrılıkları iktidar mücadelesini kızıştıyordu. Cumhuriyet ilânı üzerinde başlayan tartışma Halifeliğin Kaldırılmasıyla iyice kızışmıştı.⁵²² Yeni hazırlanmakta olan Anayasa tasarısındaki Cumhurbaşkanı'nın Meclisi fesih, kanunları veto yetkisi ile Cumhurbaşkanı'nın parti başkanı olması da en çok tartışılan konulardı.⁵²³ Gerçi anayasa tasarısından Cumhurbaşkanı'nın Meclisi fesih yetkisi çıkartılmıştı ama Cumhuriyetin ilanı günlerinde siyasetten hoşlanmadıkları için orduda görev alan ve Ordu Müfettişi olarak tayin edilen Kâzım (Karabekir) Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın Mecliste bir gensoru görüşülmesi söz konusu olunca⁵²⁴ aniden Meclise dönmek istemeleri kuşkulara neden olmuştu.⁵²⁵ 30 Ekim 1924 akşamı Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa ile Başvekil İsmet Paşa ve Millî Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa bir toplantı yaparak, Mebus olan Paşaların siyaseti bırakmaları için bir hareket başlattılar. O günkü düşünce ve duyguları anılarında anlatan Kâzım (Özalp) Paşa, "*M. Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki döneminden kalma düşüncesi*

⁵²² Bu tartışmalar hakkında bakınız *Nutuk II*, s. 864 vd.; Kâzım Özalp Paşa hatıralarında, "*Harp oyunlarında bulunmak üzere İzmir'de iken İsmet Paşa'dan bir telgraf aldı. İsmet Paşa telgrafta, Halife'nin tahsisatının artırılması için resmen müracaat ettiğini, konunun Vekiller Heyetinde görüşüleceğini*" bildiriyordu. M. Kemal Paşa bu telgrafta yazılanlara çok sinirlendi ve derhal şu cevabı yolladı. "*Halife kendisinin ve makamının ne olduğunu bilmeli ve bununla iktifa etmelidir. Hükümetçe ciddi ve esaslı tedbirler ittihazını rica ederim*" diyordu Bu cevabı alınca İsmet Paşa ile beraber İzmir'e gittik. Harp oyunları nedeniyle bütün kumandanlar oradaydılar. M. Kemal Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve benimle bir toplantı yaptı. Toplantıda, "*Artık Hilâfeti kaldırma zamanı gelmiştir. Ankara'ya döner dönmez bu işi halletmek gerekiyor*" dedi. Diğer kumandanlarla da görüşerek fikrini açıkladı. Kâzım Paşa, 23 Şubatta birlikte Ankara'ya döndüklerini belirtiyor. *Kâzım Özalp-Teoman Özalp*, age., s. 29.

⁵²³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45yıl*, s. 73 vd.

⁵²⁴ Mentеше Mebusu Esat Hoca 20 Ekim 1924 günü mübadele ile ilgili konularda bir soru önergesi verdi. Başvekil İsmet Paşa, "Herkes eteğindeki taşı döksün diye genel görüşme yapılmasını önerdi. Gensoruya dönüşen görüşmeler esnasında Kâzım Karabekir ve Ali Fuat paşalar ani kararlar ordu görevlerini bırakıp Meclise gelmek istediler. Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa *Nutukta*, "*Fuat Paşa'nın istifa günü 30 Ekimde Mecliste gensoru görüşmeleri başlamıştı. O gün Ankara'ya gelen Fuat Paşa'yı yemeğe bekledim gelmedi. Başvekil İsmet Paşa ve Millî Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa'lar geldiler*" diyor. Yapılan toplantıda bir komplo ile karşı karşıya oldukları kanaatiyle Milletvekili olan Paşaların Milletvekilliğinden istifalarını isteyen telgraflar çekildi. *Nutuk II*, s. 856 vd.; Ali Fuat Paşa ise siyasi hatıralarında, "*evvelce emrimde Kurmay Başkanlığı yapan Saffet (Arıkan) Bey'in evinde misafir olduğunu, Köşke çağrılan Saffet Bey'e de Gaziyile görüşmek talebini Saffet Bey'le ilettiği halde, bütün bekleyişlerine rağmen Saffet Bey'in kendisine haber iletmediğini, Gazinin de bütün akşam Ali Fuat Paşa'yı aratıp bulunamaması üzerine kuşkuya düşüp İsmet ve Kâzım Özalp Paşalarla toplantı yapıp Paşaların Milletvekilliğinden istifalarını kararlaştırdıklarını*" belirtiyor. Bu konuyu araştıran Şevket Süreyya Aydemir, "*O geceyi İsmet Paşa'ya sordum. Paşa'nın cevabı "Ben o geceyi hiç hatırlamıyorum"* olmuş. Gecenin ikinci tanığı Kâzım Paşa'ya (Özalp) sorunca da, "*Biz o işi daha dört ay önce karar vermiştik*" diye cevaplamış. Aydemir, *Tek Adam*, C.3, s.198-202; *İkinci Adam*, Cilt I, s. 296-297.

⁵²⁵ Ali Fuat Paşa, *Siyasi Hatıralar II* adlı eserinde istifa nedenlerini Millî Müdafaa Vekâleti tavrına dayandırarak, "*Millî Müdafaa Vekâleti, refakatimde bulunan müfettişlik mütehassıslarının teftişlerine mani olmak için, "Harcırah faslında para kalmadı"* gibi cevaplarla seyahate çıkmamıza engel oluyor, *MillîMüdafaa Vekâletinin verdiği emirle bizde de Konya'da da jurnalcilik başlamıştı*" diyor. Age., s. 95.

“*ordunun siyasetle uğraşmaması*” geçerliliğini koruyordu. Muvazzaf askerlerin aynı zamanda Meclis’te politika yapmalarını istemiyordu. O gece Çankaya’da aramızda bu durum karşısında ne gibi tedbirler alınabileceğini tartıştık ve bazı kararlar aldık. Askerlikle mebusluğun beraber yürüyemeyeceğini ve birbirinden ayrılması gerektiğini Meclise teklif ettik. Teklif tartışıldı ve neticede kabul edildi. Ben mebus olan askerlere, Meclis Reisi sıfatıyla bir yazı göndererek, iki görevden birini tercih etmelerini ve bana bildirmelerini teklif ettim. Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cevat ve Cafer Tayyar paşalar mebus kalmayı tercih ettiler”⁵²⁶ diyor. Bu paşalar gelecekteki siyasi olaylarda muhalefet gurubunu teşkil edeceklerdir.

Gensoru görüşmeleri 5 Kasım 1924 günü başladı ve 8 Kasım’a kadar sürdü. İsmet Paşa, soru önergesinin gensoru görüşmelerine dönüşmesini istedikten sonra hasta olup yatağa düşmüştü. Bu yüzden gensoru görüşmelerine katılmadı. İsmet Paşa adına konuşmaları Millî Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa cevapladı.⁵²⁷ Dört günlük tartışmalardan sonra Hükümet güvenoyu istedi. 19 ret oya karşılık 148 evet ile güvenoyu tazeleni.⁵²⁸ Güven oylaması sonrası ret oyu veren mebuslar Cumhuriyet Halk Fırkasından istifa ettiler. 17 Kasım 1924 günü de Kâzım Karabekir Başkanlığında Rauf Bey’in ikinci Başkan, Ali Fuat Paşa’nın Genel Sekreter olduğu, Refet Paşa ve Dr. Adnan (Adıvar) beylerin kuruculardan olduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurdular. Böylece Cumhuriyetin ilk muhalefet partisi doğdu.⁵²⁹

İsmet Paşa’nın rahatsızlığı görev sürdüremeyecek düzeyde devam edince 21 Kasım 1924 günü Başvekillikten istifa etti. İstifayı Kabul eden Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa 22 Kasım 1924 günü hükümet kurma görevini Ali Fethi Bey’e verdi.⁵³⁰ Yeni Hükümeti kuran Fethi Bey, Başvekilliğe ilaveten Millî Müdafaa Vekilliğini de kendisi üstlenince Kâzım Paşa (Özalp) açıkta kaldı. Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa ve İsmet Paşa’ya yakınlığı bilinen Kâzım Paşa’nın Hükümet dışında kalması, muhalefete yakınlığı bilinen Fethi Bey’in Millî Müdafaa Vekilliğini de kendi üzerine alması Kâzım Paşa’yı dışlama amaçlı olup, muhalefeti de yumuşatmaya yönelik bir davranıştır. İsmet Paşa’ya yöneltilen muhalefet, M. Kemal Paşa’ya yöneltilmemeyince M. Kemal Paşa’ya yakınlığı bilinen Kâzım Paşa da muhaliflerin hedefindeki kişidir. Ancak TBMM. Başkanı Fethi Bey, Başvekil olunca boşalan TBMM Başkanlığına M. Kemal Paşa’nın desteğiyle

⁵²⁶ Kâzım Özalp-Teoman Özalp, *Anılar* s. 31-32; Meclis bu hususla ilgili yasayı 19 Aralık 1924 tarihinde ancak kabul etti. Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 3, s. 203.

⁵²⁷ *Nutuk* II, s.887.

⁵²⁸ *Nutuk* II, s. 864-887.

⁵²⁹ *Nutuk* II, s. 889; Aydemir, *Tek Adam Cilt* 3, s. 206.

⁵³⁰ *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, Cilt 17, s.132-133; İsmet Paşa’nın istifasını kabul edip, hizmetleri için yazdığı teşekkür yazısı ve TBMM Başkanlığına bilgi yazıları için bakınız Age., s. 130-131.

26 Kasım 1924 günü Kâzım (Özalp) Paşa seçildi.⁵³¹ Bu tarihten itibaren 1 Mart 1935 tarihine kadar Meclis Başkanlığı görevini kesintisiz Kâzım (Özalp) paşa sürdürecektir.

Ankara'da siyasi kargaşa devam ederken Cumhuriyetin birinci yıldönümü günü, Brüksel'de Milletler Cemiyeti Musul'un Irak'a ait kalması kararını almıştı.⁵³²

3.KÂZIM (ÖZALP) PAŞA'NIN MECLİS BAŞKANLIĞI GÖREVİ

20 Ekim 1924 günkü Menteşe Mebusu Esat Efendi, İmar İskân ve Mübadele Vekili Refet (Canitez) Bey hakkında bir soru önergesi vermiş ve önerge Meclisçe kabul edilmişti. 1 Kasım günü Meclis yeni yasama dönemine girmişti. 5 Kasım günü de, normal çalışmalarına başlamıştı. Refet Bey, önergeye cevap verdiyse de, Başvekil İsmet Paşa soru önergesinin gensoruya dönüşmesini istemiş ve Mecliste pek çok konuda uzun süren tartışmalar çıkmıştı. Görüşmeler sonucunda Hükümet güvenoyu istemiş ve güvenoyu da almıştı. Ancak, İsmet Paşa dizanteri oldu ve doktorlar uzun süre istirahat önerince istifa etti. Yerine kurulan Fethi Bey Hükümetinde Başvekil Millî Müdafaa Vekilliğini de kendi üzerine alınca Kâzım Paşa, 26 Kasım 1924 günü Meclis Başkanlığına seçildi.⁵³³ TBMM'ne Başkan seçilmesi üzerine bir teşekkür konuşması yapan Kâzım Paşa,

“Muhterem arkadaşlar! Hakkımda göstermiş olduğunuz teveccüh ve itimada bilhassa teşekkür ederim. Bana tevdi buyurduğunuz vazifenin ehemmiyetini ve bu vazifenin istilzam etmiş olduğu vaziyeti bi-tarafıyı bihakkın takdir ederim.

Arkadaşlar! Meclis-i Âli milletimizin istiklâlîni tamamen temin eden şerefli bir sulh muahedenamesi tespit etmiş ve milletimizi sulhe kavuşturmuştur. Sulhtan sonra da mütecellidâne kararlarla millet için yeni esaslar dairesinde bir sahayı inkişaf açmıştır. Bu saha dâhilinde milletimizin terakki ve tealisi, milletvekillerinin serbesti efkâr ve hürriyeti kelâmı ile temin olunabilir. Müzakeratımızda münakaşalarımızın muayyen hudut dairesinde kalacağını ümit ederim ve bu hususta arkadaşlarımın bana muavenet ve teshilât göstereceklerini de ayrıca ümit ediyorum. Mesaimizde muvaffakiyeti Cenab-ı Haktan temenni ediyorum”⁵³⁴ demiştir.

Kâzım Paşa'nın Fethi Bey hükümetinde devre dışı kalmasının, Fethi Bey'in muhalefete yakınlığı ile ilgili olduğunu belirtmiştim. 8 Kasım 1924 günü hasta olduğu

⁵³¹Kâzım Özalp-Teoman Özalp, *Hatıralar*, s. 33; Kocatürk, age., s. 426; Kâzım Paşa, Meclis başkanı olduktan sonra 18 Ekim 1924'te yapımı tamamlanan Yeni Meclis binasının İstasyona bakan cephesine kademeli bir havuz yaptırıp halka açık bir park haline getirtmişti. Bahçede akşam üzerleri Cumhurbaşkanlığı Orkestrası armoni mızıkası halka konserler veriyordu. Ayrıca Kâzım Paşa, Meclis'te zengin bir de kütüphane kurdurmuştu. Özakman, *Cumhuriyet II*, s.253; tr.wikipedia.org/wiki/TBMM.

⁵³²Kocatürk, age., s. 423.

⁵³³ Kâzım Paşa Meclis Başkanı seçilince Meclis Başkanının giymesi gerekli bir kıyafet olan frakı yoktu. M. Kemal Paşa, fraksız olmaz diyerek kendi fraklarından birini Kâzım Paşa'ya vermişti.

⁵³⁴ İsmet Binark, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanları ve Meclis Konuşmaları*, Ankara 2002, s. 119.

için Meclise gelip muhaliflere cevap veremeyen İsmet Paşa'yı Kâzım Paşa temsil etmiş, İsmet Paşa adına gereken cevapları vermişti. İsmet Paşa, her ne kadar hastalığı ile ilgili istifa etmişse de, Cumhuriyete karşı beliren sert muhalefeti yumuşatma amaçlı bir hareket olduğu da zihinlerde yer etmişti. Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa Rauf Bey kabinesi esnasında hükümete müdahale etmediği gibi, Fethi Bey kabinesine de herhangi bir tesirde bulunmamıştır. Ama Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa, Kâzım Paşa'nın muhtemelen kendisine yakınlığı nedeniyle kabine dışı kaldığı kanaatiyle, daha üst bir mevki olan ve daha önce kendi makamı olan TBMM Başkanlığı'na Kâzım Paşa'yı layık görmüştür. Bu makamı Cumhuriyet tarihinde en çok temsil eden ikinci şahsiyet Kâzım Paşa olmuştur. Kâzım Paşa'nın Meclis Başkanlığı sürecinde iç ve dış birçok gelişmeler yaşanmış olup Devrim Kanunları'nın hemen hemen tamamı Onun başkanlığı sürecinde Meclisten geçmiştir. Şimdi bu gelişme ve olayları kronolojik sırada görelim.

3.1. Ali Fethi (Okyar) Hükümeti Döneminde Etkinlikleri

Kısa süren A. Fethi Bey iktidarı döneminde önemli gelişmeler olmuştur. Ülkenin Kurtuluş Savaşı yıllarında yolu olmaması nedeniyle Batı Cephesi Kuvvetlerine iaşe ve cephane naklinde yaşanan güçlükler çok büyüktü. Şimdi de ülkenin Doğusuyla Batısı, Kuzeyiyle Güneyi arasında bağlantı olmadığı gibi, köy ve kasabalarla kentler arasında dahi ulaşım imkânları oldukça kısıtlıydı. Ülke ekonomisinin silkinmesi için, üreticinin ürününü şehirlere ve limanlara iletebilmesi için yol lazımdı. Devlet bütçesi de aslında yol yapımına yeteri kadar kaynak aktarmaya müsait değildi. Demir yollarını yaptırmak devletin işiydi fakat, kara yollarının yapımında vatandaş kendi yolunu kendisi yapmalı idi. 19 Ocak 1925 günü Meclis Yol Mükellefiyeti Kanununu kabul etti. Bu Kanuna göre öğrenciler, askerler, maluller ve altıdan daha fazla çocuklu olanlar hariç olmak üzere 18-60 yaşları arasındaki erkekler, yılda 6 lira olan yol vergisini verecek veya yılda 6-12 gün yol yapımında çalışacaklardı. Yol vergisi altında toplanan paralar yalnız yol yapımında kullanılacaktı. Bu sayede 1926 yılına kadar 27.850 km. köy yolu açılıp, onarılıp, düzeltilmiştir.⁵³⁵

Kâzım (Özalp) Paşa'nın 1925 yılı Meclis Başkanlığı döneminde kabul edilen en önemli kararlardan birisi de, Aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. TBMM 17 Şubat 1925 günü 552 Sayılı Kanunla Aşar vergisini kaldırdı. Aşar vergisi köylünün tarımsal üretiminden alınan 1/10 lik bir vergi idi. Bu verginin miktarından çok toplanış usulü

⁵³⁵ Metin Aydoğan, *Türkiye Üzerine Notlar*, 1923-2005 s. 73; Özakman, *Cumhuriyet II*, s. 102-103.

köylüyü yıldırmişti. Bu usul Osmanlı Devleti'nin uyguladığı "iltizam" usulüne dayanıyordu. Osmanlı Devleti de II. Mahmut döneminde bu usulden vazgeçmiş, fakat devlet gelirleri iyice azalınca ve vergi toplayamama durum hâsıl olunca iltizam usulüne geri dönmüştü. Bu usulde, Mültezim denilen araçlar hazineye toplanacak vergiyi bir defada ve toplu halde hükümete öder, bu verginin karşılığını da halktan yıllık sürelerde toplardı.⁵³⁶ Bu verginin kaldırılmasıyla yoksul köylü, üretici rahat bir nefes almıştır. Ancak, devletin vergi gelirinde % 20'yi aşan bir azalma olmuştur. İlk bütçeye 27 milyon gelir sağlayan bu verginin kaldırılması esnasında, Meclis görüşmelerinde pek çok karşı çıkan olmasına rağmen, radikal bir kararla yoksul köylü kalkınırsa ülke kalkınır düşüncesine dayandırılarak kabul edilmiştir.⁵³⁷

9 Şubat 1925 günü TBMM'de Milletvekilleri arasında üzücü bir olay meydana geldi. Ardahan Mebusu Halit Paşa Mecliste vuruldu. 14 Şubat 1925 günü de, vefat etti. Kâzım (Özalp) Paşa bu olayla ilgili olarak hatıralarında bahsederek; "*Halit Paşa Millî Mücadele'nin başlangıcında Kafkas Cephesinde bulunuyordu. Sonradan Kocaeli Grup Kumandanlığı yaptı. Sakarya'da ve Büyük Taarruzda da Grup Kumandanlığı yaptı. Mebus olarak Meclise katıldıktan sonra politik hayata intibak edemiyordu. Görüşlerine uymayan fikirlere sert karşılıklar veriyor, küçük meseleleri büyütüyordu. Benimle arkadaşlığı samimi idi. Mecliste odama gelir, "Ben bu mebusluğu yapamayacağım, orduya geri dönmeliyim" diye dertleşirdi*" demektedir. Kâzım Paşa, Halil Paşa'ya sükûnet tavsiye etmişse de Ali Çetinkaya ile arasında geçen bir tartışma sonrası onu mektupla düelloya davet etmiş. Ali Bey mektubu M. Kemal Paşa'nın sofrasında okumuş. M. Kemal Paşa, Kâzım Paşa'ya Halil Paşa ile konuşmasını, arkadaşların kendisine kötü fikir beslemediklerine ikna etmesini istemiş. Ertesi gün Halil Paşa, Kâzım Paşa'ya gelerek Ali Çetinkaya, Ali Kılıç ve onların bazı arkadaşlarının kendisine kötü davrandıklarını, bir sorun çıkarmak istercesine konuştuklarını anlatmış. Kâzım Paşa Kendisini ikna etmeye çalışarak doğru düşünmediğini, daha sakin davranması gerektiğini, M. Kemal Paşa'nın da bunu istediğini söylemiş. Halil Paşa ikna olmuş gibi görünerek ayrılmış. Ancak birkaç gün sonra Kâzım Paşa Meclis'ten çıkarak evine gittiğinde Meclis'ten telefonla aranarak, "*Çok önemli bir olay oldu acele Meclise geliniz*" demişler. Kâzım Paşa olayın devamında, "*Meclise vardığımda Halit Paşa'nın karnından vurulup, kapının yanındaki küçük odada yattığını söylediler. Yanına gittiğimde, "Önemli bir şey yok atlatacağım" diyordu. İnceleme yaptırıp, zabıt tutturdum. Olayda adı geçen Ali (Çetinkaya) Bey, Kılıç Ali Bey, Rize Mebusu Rauf Bey ve Avni Paşa'nın tabancalarını ellerinden aldım. Ankara Savcısını davet ettim. Tuttuğum zabıtları ve*

⁵³⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi* s. 122 vd.

⁵³⁷ Aydemir, *İkinci Adam*, C. I, s. 318; Balkaya, *Fethi Okyar*, s. 22.

aldığım silahları ona verdim. Bu arada M. Kemal Paşa'da Meclise gelmiş ve durumu incelemeye başlamıştı. Halit Paşa olaydan sonra kurtarılamayarak hayatını kaybetti"⁵³⁸ demektedir. Savcının yaptığı inceleme sonunda Ali Bey'in tabancasını nefisini korumak için ateşlediği anlaşıldı ve suçlu görülmedi. Böylece mahkeme edilmeden serbest bırakıldı. Bu olaydan sonra mebuslara bir tebliğ ile Meclis'te tabanca taşımamalarının tavsiye edilmesi uygun görülmüştür. Kâzım Paşa'nın olayla ilgili verdiği bilgiler bu şekildedir.⁵³⁹ Ancak olay doğrusu muammalıdır. Kâzım Paşa, Ankara Savcısının, "*Halil Paşa'nın Ali Çetinkaya'nın nefisini korumak için silahını ateşlemiş olduğunu*" belirtirken, Ali Fuat Paşa, Rize Mebusu Fuat (Bulca) tarafından vurulduğunu yazmaktadır. Olay konumuz dışında olduğu için derinlemesine irdelenmemiştir. Ancak bu olay üzerine dahi Mecliste vekillerin tabanca taşımalarının yasaklanmamış olması ilginçtir.

3.2. Şeyh Said İsyanı

1924 Yılı sonlarında çıkan Nasturi Ayaklanması sanıkları yüzünden çıkan tartışma çatışmaya dönüp silahlar patlayınca zaten bir zamandır hazırlık içinde olan Şeyh Said 13 Şubat 1925'te isyan ederek telgraf hatlarını kestirip, Genç, Çapakçur, Hani, Palu hükümet konaklarına baskınlar yapılarak jandarma müfrezeleri esir edildi. Şeriatı kurtarmak, Halifeliği yeniden kurmak gibi sloganlar kullanılan isyan kısa bir sürede çevre vilayetlere kadar yayıldı.⁵⁴⁰ İsyancılar etrafına, ağalar, şeyhler ve müritler ile taraftarlardan oluşan kalabalık kuvvetler toplamışlardı. Ele geçirdikleri iskan yerlerinin idarecilerinin yerlerine kendi adamlarını yerleştiriyorlardı. 21 Şubat 1925 akşamı Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa'nın da katıldığı Heyeti Vekile toplantısında İsyân Bölgesinde sıkıyönetim kararı alınmıştı.⁵⁴¹ Mecliste 25 Şubat günü isyan hakkında bilgi veren Fethi Bey, dinin siyasete alet edilmesini ve irticayı önleyecek bir tedbir olarak Hıyanet-i Vataniye Kanununun birinci maddesine ek bir madde teklifinde bulunarak

⁵³⁸ Özalp, *Hatıralar*, s. 35; Balkaya, *Ali Fethi Okyar*, s. 226; Halit Paşa'nın öldürülmesi olayını *Siyası Hatıralarında* anlatan Ali Fuat Paşa, "Meclis Başkanı Kâzım Özalp'in Başkanlığında Meclis toplantı halinde iken, büyük salonla giriş kapısı arasındaki koridorda Halit Paşa ile bazı milletvekilleri arasında çıkan tartışma ve kavga Halit Paşa'nın vurularak öldürülmesiyle sonuçlandı. Halit Paşa Rize Mebusu Fuat Bey tarafından arkadan vurularak kavganın son bulduğunu, olaydan 5 gün sonra 14 Şubatta Halit Paşa ölmüş olduğunu" belirterek, Meclis Başkanı Kâzım Özalp'i olayın üstüne gitmemekle suçlayan Ali Fuat Paşa, savcının da usulen olayı örtbas ettiğini ileri sürmektedir. Age., s.138-140. Ancak bu bilgiler Kâzım Paşa'nın verdiği bilgilerle çelişmektedir.

⁵³⁹ Özalp, *Hatıralar* s. 33-34-35; Olayla ilgili anlatımda anlamı bozulmadan kısaltma yapılmıştır.

⁵⁴⁰ 25 Şubat 1925 günü Meclis oturumunda isyanın nasıl ve ne amaçla başladığı hakkında meclise açıklamalarda bulunan Başvekil Fethi Bey, "*Hadise padişahlık, Hilâfet, Şeriat, Abdülhamit'in oğullarından birinin saltanatını temin gibi irticakâr bir propaganda adı altında kürçüklüktür ve umumi olarak kabul edilebilir*" der. *Zabıt Ceridesi* II. Devre, C.XIV, s.309 vd.

⁵⁴¹ *Zabıt Ceridesi* II. Devre, C.XIV, s. 306-309; Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri* I-II, s. 271; Kocatürk, Age., s. 430. Terakkiperver Parti de Sıkıyönetim ilânına destek verdi.

Meclise kabul ettirmişti.⁵⁴² İsyana karşı Hükümetin aldığı tedbirleri yetersiz bulan CHP'li bazı mebuslar, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını da isyanı azmettirmekle suçlayıp, Fethi Bey'i muhalefete karşı sert tavır koymaya sevk ediyorlardı. Fethi Bey, Dış İşleri Vekili Şükrü Kaya vasıtasıyla 25 Şubat günü makamına davet ettiği muhalefet liderlerine partilerini kapatmalarını tavsiye etmişti.⁵⁴³ Daha sonra kendisi de istifa etmek zorunda kalan Fethi Bey'den sonra kurulan İsmet Paşa Hükümeti, isyan bölgesine birçok askeri kuvvetler yolladı. Zorlu çarpışmalar sonucunda isyanlar bastırıldı.⁵⁴⁴

Olayı ve Fethi Bey iktidarını istifaya götüren gelişmeleri anlatan Kâzım (Özalp) Paşa, “*Büyük Millet Meclisindeki benim odamda Başvekil Fethi Bey'e M. Kemal Paşa, “isyan edenle ve onları teşvik edenler hakkında neler yapılacağını” sordu. Fethi Bey, “Asiler ve tahrikçiler Divanı Harbe yollanacaklar ve suçlarının derecesine göre cezalandırılacaklardır” diye cevaplandırdı. Bu cevap M. Kemal Paşa'yı tatmin etmemişti. Devamla, “Bu fesat yalnız Şeyh Said ve onun gafil taraftarlarının işi değildir. Asıl tahrikçiler memleketin değişik yerlerinde saklanmışlardır. Buna göre tahkikatı genişletmek lazım gelmez mi?” dedi. Fethi Bey, “Fevkalade tedbirlere lüzum görmüyorum. İsterseniz istifa edeyim” dedi. Bu cevaba M. Kemal Paşa'nın canı çok sıkılmıştı. Eski arkadaşını kırmak istemiyordu, ancak konuya Fethi Bey'den daha fazla önem veriyordu. “Bu şekilde istifa olmaz. Fırka grubuna gidiniz, fikirlerinizi söyleyiniz, karşı fikirde olanlar da fikirlerini söylesinler, tartışınız. Grup ekseriyeti ne karar verirse o uygulanır dedi” diyor ve Fethi Bey'in isyan olayı karşısındaki tavrını, M. Kemal Paşa'nın pasif bulunduğunu belirtiyor.*⁵⁴⁵

Ertesi gün fırka grubu toplandı. Vekiller heyeti üyeleri bile ikiye ayrılmışlardı. Fethi bey görüşlerinde ısrar ediyordu. Bir grup mebus tarafından hazırlanan takrirden, “**Hadise umumidir ve irticaidir**” diye yazılmıştı. M. Kemal Paşa'da bu görüşte idi. Takrir gruba sunuldu ve otuz dört oy farkıyla kabul edildi.⁵⁴⁶ Bu sonucu, Ali Fethi Bey hükümetine güvensizlik saydı.

Gensoru görüşmeleri esnasında rahatsızlanan ve Başvekillikten istifa ederek İstanbul'a gidip Heybeliada'da istirahata çekilen İsmet Paşa'yı, 20 Şubat 1925 günü bir telgraf çeken Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa acele Ankara'ya çağırdı.⁵⁴⁷ 21 Şubat günü Ankara'ya gelen İsmet Paşa'yı istasyonda Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa, Meclis

⁵⁴² Aybars, age., s. 271-272; Kocatürk. age., s. 430; Balkaya. age., s. 225-226.

⁵⁴³ Aydemir, *Tek Adam*, III, s. 217; Balkaya, *A. Fethi Okyar*, s.232.

⁵⁴⁴ Aydemir, *Tek Adam*, III, s. 212 vd. ; Balkaya, *A. Fethi Okyar*, s.228. vd.; Özalp *Hatıralar* s. 36.

⁵⁴⁵ Özalp, *Tanıklık Ediyorum*. s., 33.

⁵⁴⁶ Oylama grupta Ali Fethi Bey Hükümetine güven oylaması biçiminde gerçekleşip 60 ret oya karşılık 94 evet çıkmıştı. Özalp, *Hatıralar* s. 37-38; Balkaya, *Ali Fethi Okyar*, s. 233.

⁵⁴⁷ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri* Cilt I-II, 1920-1927, s.270-271.

Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, Maliye Bakanı Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey, Ticaret Bakanı Cemil Bey ve bir kısım mebuslar karşıladı. Karşılama Baştvekil Ali Fethi ve bazı bakanlar yoktu. Onların olmayışı İsmet Paşa'nın Ankara'ya çağrılmasına karşı oldukları intibai yaratmıştı.⁵⁴⁸ Bu geliş bir hükümet değişikliği fısıltısını yaratmıştı.⁵⁴⁹ Parti grubundaki oylama sonucunda azınlıkta kalan Fethi Bey 2 Mart günü Baştvekillikten istifa etti. 3 Mart günü de TBMM'de istifasını açıkladı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adına Rauf Bey istifa nedenleri hakkında açıklama istemişse de Fethi Bey, zaten elektrikli ortamda gereksiz tartışmaya yer vermemek için açıklamaya gerek olmadığını belirterek konuyu kapatmıştır.⁵⁵⁰

Fethi Bey'in istifası üzerine aynı gün hükümet kurmakla görevlendirilen İsmet Paşa, 4 Mart günü Mecliste Hükümet programını okuyarak güvenoyu alacak ve aynı gün Meclise 2 maddelik "**Takrir-i Sükûn**" Yasasını sunarak kabul ettirecektir.⁵⁵¹

İki maddelik bir Kanun olan "Takrir-i Sükûn" yasası iki yıllık bir süre için kabul edilmiş bir yasa idi. 4 Mart 1927'de süresi bir defa daha uzatıldı. Bugünkü demokratik anlayış açısından olumsuz sayılabilecek bir yasanın 4 yıl süreyle yürürlükte kaldığı döneme Cumhuriyet tarihimizde "Takrir-i Sükûn Devri" denmiştir. Rejimi yaşatma endişesi içinde kabul edilen bu yasa sayesinde, devrimler kansız gerçekleştirilmiştir. Muhalefete de izin verilmeyen bu döneme "Kamçılı Demokrasi" ya da "Demokrasi'nin Kamçılı Günleri" denilebilir. Bir devrim hareketi olan o dönemin gelişmeleri ve karşı devrim sayılacak olayları bu günün demokrasi anlayışıyla değil, bir savaş sonrası kurulan yeni bir dönemin olayları ve gelişmeleri açısından değerlendirmek gerektiği düşünülmelidir. Dönemin gelişmeleri aşağıda belirtilmeye çalışılacaktır.

3.3. Takrir-i Sükûn Dönemi Gelişmeleri

4 Mart 1925 günü güvenoyu ile birlikte Takrir-i Sükûn Kanununu Meclise kabul ettiren İsmet Paşa, aldığı radikal tedbirlerle isyanın kısa sürede bastırılmasını sağladığı gibi, Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince Kurulan İsyân Bölgesi İstiklâl Mahkemesi de isyan bölgesinde sükûnu sağlamıştı. Ankara İstiklâl Mahkemesi ile de, muhalefet ve basını susturmak suretiyle düşünülen devrimler için müsait bir ortam yaratılmıştı. Bu durumu eleştiren muhalefet lideri Kâzım Karabekir Paşa, kanunun görüşüldüğü esnada İsmet Paşa'ya hitaben, "*ıslahatı istiklâl mahkemesine dayanarak mı*

⁵⁴⁸ Balkaya age., s.229.

⁵⁴⁹ Metin Toker, *Şeyh Said İsyanı*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1994, s. 15 vd.

⁵⁵⁰ Balkaya, age. s.234.

⁵⁵¹ Aydemir, *Tek Adam III*, s.223; Özalp, *Hatıralar* s.38

yapacaksınız?” diye sormuştu. Karabekir Paşa, Takrir-i Sükûn Kanununu eleştirirken Cumhurbaşkanlığı locasında oturan M. Kemal Paşa’ya bakarak, “Söz hürriyeti bir şu kürsüye inhisar etmiş bulunuyordu; yarın buradan konuşmak hakkından da mahrum olacağız”⁵⁵² diyor. Nitekim İsyân Bölgesi İstiklâl Mahkemesi yaptığı yargılamalar sonucunda bölgedeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF) şubelerini isyanın çıkışında tahrik edici olduğu gerekçesiyle kapatılması kararı alırken,⁵⁵³ Hükümete de Parti merkezinin kapatılması tavsiyesinde bulunmuştu. Bu tavsiyeye uyan Heyet-i Vekile, 3 Haziran 1925 günü Takrir-i Sükûn Kanununun 2. Maddesi gereğince Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın merkez ve şubelerinin kapatılması kararını aldı.⁵⁵⁴

Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince kurulup, gerek isyan bölgesinde gerekse isyan bölgesi dışında yapılan yargılamalar sonucunda gerçek manada bir sükûn ortamı yaratılmıştı. Bu durum yapılması düşünülen devrim hareketleri için müsait bir ortam yaratmıştı. 11 Ağustos 1925 günü Kastamonu’dan gelen bir heyet Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa’yı Kastamonu’ya davet etmişlerdi. Bu davete icabet eden Cumhurbaşkanı 23 Ağustos 1925 günü başında bir panama şapkasıyla yeni bir hareket başlatacaktır. 1 Eylül gününe kadar süren bu gezisinde Çankırı, Kastamonu ve İnebolu’da kılık kıyafetten tarikatlara, tekke ve zaviyelere, türbelere kadar Türkiye’nin modernizasyonu konusunda fikirlerini açıklayacak ve halkı aydınlatmaya çalışacaktır. Ankara’ya dönüşünde Cumhurbaşkanı karşılayanlar ellerinde şapka ile onu selamlayacaklardır. Meclisin 1 Kasım 1925 çalışma dönemine başlaması ile Kâzım Paşa yeniden TBMM. Başkanlığına seçilmiştir. Yeni çalışma döneminde Meclise sunulan ve Şapka Kanunu olarak bilinen kılık kıyafetle ilgili kanunla, Tekke ve zaviyelerin kapatılması ile bazı unvan ve kisvelerin kullanılmayacağı hakkındaki kanunların kabulünü irtica-i çevreler tepkiyle karşılamışlardır. Ülkenin birçok yerinde şapka aleyhinde nümayişler yapılmıştır. Bu durum, Takrir-i Sükûn Kanununun olmaması halinde, bugün basit gibi görünen bu değişim hareketlerinin ne kadar karışıklık ve isyan olayları yaratabileceğini göstermiştir.

1925 Yılı Devrim hareketleri olan, kılık kıyafet değişimi ve tarikatların yasaklanması, tekke ve zaviyelerin yasaklanması başlangıç hareketleri idi. 1926 Yılı başında kabul edilen Medeni Kanun, Türk aile hukukunu İslami esaslardan çıkartarak laik esaslara dayandıracaktır. Kanunun kabulüyle ilgili anılarını nakleden Kâzım (Özalp) Paşa, Kanun Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey tarafından Meclise teklif edildi.

⁵⁵² Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Politikada 45 Yıl*, s. 95.

⁵⁵³ İnönü, *Hatıralar II*, s.203-204, Aybars, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri* s. 301; Kocatürk, age., s.436; Özakman, *Cumhuriyet II*, s. 157-158.

⁵⁵⁴ Tanık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler*, 1859-1952, s.613; Aybars, age., s.364; Kocatürk, age., s. 436.

Müzakere günü M. Kemal Paşa Meclise gelerek odama çıktı, “*Kanun hiç bir maddesi değiştirilmeden bütünüyle müzakere edilerek aynen kabul edilmelidir*” diyordu. Bu arada bazı mebusların Paşa’yı görmek istediği haberi geldi. Abdullah Azmi Efendi, Rasih Efendi ve diğer bazı hoca mebuslar görüşmek istiyorlardı. Başvekil İsmet Paşa’da odamdaydı. Eski Şer’îyye vekillerinden Abdullah Azmi Efendi, yeni medeni kanun hakkında bazı ricalarda bulunduğunu belirtti. Birden fazla kadınla evlenmeyi mümkün kılacak ve Müslüman kızların gayrimüslim erkeklerle evlenmelerine mani olacak maddelerin kanuna ilavesini istiyorlardı. M. Kemal Paşa’nın cevabı çok sert ve kesindi. “*Bu kanunun en mühim maddeleri arasında bu bahsettikleriniz vardır. Biz bütün dünyaya İsviçre Medeni Kanunu’nu kabul ettiğimizi ilân ediyoruz. Onlar bundan sonra Türklerin birden fazla kadınla evlenmeyeceklerini anlamış olacaklardır. Hâlbuki dediğiniz maddeler eklenirse onlara durumu nasıl anlatacağız, dünyayı aldatmış oluruz. Meclisin ve devletin itibarı kalmaz, kanunu aynen kabul etmek lazımdır, reylerinizi ona göre veriniz*”⁵⁵⁵ dedi.

Meclis Genel Kurulu, Başkan Kâzım Paşa’nın başkanlığında 14.28 de oturuma başladı. Gündemi Medeni Kanundu. Başkan Kâzım Paşa İlk sözü Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey’e verdi. Daha sonra Komisyon sözcüsü ve bazı vekiller Kanun lehinde görüş belirttiler. Kanun komisyonda yeterince tartışıldığı için maddelerin görüşülmesine geçilmeden toptan oya sunulması istendi. Başkan Kâzım Paşa, Kanunu vekâletin teklifindeki şekliyle oya sundu. “Oy birliğiyle Kabul edilmiştir” dedi. Böylece Türk aile ve miras hukukunu yeniden belirleyen Medeni Kanun 17 Şubat 1926’da sıkıntısız kabul edildi.⁵⁵⁶

Kadını hakları bakımından erkeğe eşit sayan, Türk Aile Hukukunu teokratik esaslardan medeni icaplara göre düzenleyen ve adına “Medeni Kanun” denilen bu değişim böylece gerçekleştirilmiştir. Tahrir-i Sükûn Kanunu’nun varlığı, bu sükûnu sağlamada büyük etkindir. Meclisteki bir kısım hocaların direnme gayretleri de M. Kemal Paşa otoritesi ile engellenmiştir. Ancak, kanunun amacı, uygulanmasındaki kültürel engellerle beraber yoluna devam ederek gelişecektir.

Bu yapılanlardan ve yapanlardan kurtulmak isteyenler Gazi Mustafa Kemal Paşa’dan kurtulacak planlar yapmaya ve örgütlenmeye çalışıyorlardı. Fakat bunu yapmak isteyenler kendi tuzaklarına düşmüşlerdir. Bu gelişmeler de aşağıda verilmiştir.

TBMM Başkanı Kâzım Paşa 1926 yılı 30 Ağustos Büyük Zaferin dördüncü yıldönümünde 1. Ferikliğe (Orgeneral) terfi etti. Bu münasebetle Cumhurbaşkanı Gazi M.

⁵⁵⁵ Özalp, *Hatıralar* s.40.

⁵⁵⁶ Özalp-Teoman, age., s.40; Özalp, *Tanıklık Ediyorum*, s. 34; Özakman, *Cumhuriyet II*, s.227.

Kemal Paşa, 26.07.1926'da bir tebrik telgrafı gönderdi. Bu telgrafta, "*Büyük Zaferin 4. Senesini idrak ederken, Birinci Ferikliğe terfilerini tebrike fırsat bulmakla bahtiyarım. Bu vazifeyi ifa ederken zat-ı devletlerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin tesis ve teyidinde ve vatanın kurtuluşuna esas olan Millî Mücadele'de ve muharebe meydanlarında geçen fedakârane mesaisini takdirkârane tahattur ediyorum*" diyor.

TBMM Başkanı iken Orgeneral olarak Kâzım Paşa 6 Temmuz 1927'de askerlik mesleğinden emekli oldu.⁵⁵⁷

3.4. İzmir Suikast Girişimi

7 Mayıs 1926 da Ankara'dan ayrılarak bir Anadolu turu yaptıktan sonra İzmir'e gitmek üzere Balıkesir de iken İzmir Valisi Kâzım (Dirik) Paşa'dan bir telgraf alan Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa, kendisine İzmir'de bir suikast tertiplendiğini öğrendi. İzmir Valisi, ilk suçluların yakalandığını soruşturmaların sürdüğünü, İzmir'e gelmesini biraz geciktirmesini M. Kemal Paşa'dan istemekteydi.⁵⁵⁸

Suikast olayının tertipçilerinden Giritli Şevki isminde bir motorcunun ihbarı üzerine olay ortaya çıkmıştı. Suikastçılar silahlarıyla birlikte yakalanmışlardı. Başvekil İsmet Paşa olayla ilgili olarak verdiği bilgede; "*Atatürk'ten bir telgraf aldım. "İzmir'de bir suikast teşebbüsü meydana çıkmıştır. Tahkikat yapılmaktadır. Hadise önemlidir" diyor ve geniş bir tertip olduğu haberini vererek, İstiklâl Mahkemesi'ni İzmir'e göndermemi bildiriyordu*"⁵⁵⁹ diyor.

Kâzım (Özalp) Paşa'da olayla ilgili olarak verdiği bilgede, "Ben İstanbul'da hastanede yatan kardeşim Asım'ı görmek için İstanbul'a hareket ettim. İstanbul'dayken İzmir'den 15 Haziran 1926 günü aldığım bir telgrafta, "*Ziya Hurşit ve bazı arkadaşlarının M. Kemal Paşa'ya karşı bir suikast teşebbüsü yaptıkları ve düzenleyicilerin silah ve bombalarla yakalandıklarını öğrendim. Bu arada olayla ilgili oldukları sanılan bazı mebusların da tevkif edildikleri anlaşılıyordu. Bu mebuslar bana Meclis Reisi olduğum için bir telgraf çekerek, dokunulmazlıklarının korunmasını istediler*"⁵⁶⁰ demektedir.

Başvekil İsmet Paşa'da bir kısım milletvekillerinin ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Başkanı Kâzım Karabekir Paşa ve parti ileri gelenlerinin tevkifi üzerine Kâzım Karabekir Paşa'yı serbest bıraktı, Atatürk'e de telgraf çekerek, "*Çok ciddi endişe ediyorum. Kâzım Karabekir Paşa, İstiklâl Mahkemesinden gelen bir talimat üzerine*

⁵⁵⁷ *İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s.187.

⁵⁵⁸ Aydemir, *Tek Adam*, C.III, s. 267; Kocatürk, age., s., 457.

⁵⁵⁹ İnönü, *Hatıralar II*, . 210.

⁵⁶⁰ Özalp, *Hatıralar*. 41.

burada tevkif olunmuş. Paşa halen mebustur. Bu ölçüde tahkikat yapabilmesi için bizim hükümet olarak davayı İstiklâl Mahkemesine tevdi etmemiz lazımdır. Bunu henüz yapmadık. Vaziyetin ne kadar ciddi olduğunu öğrenmek icap ediyor. Daha fazla tafsilat bekliyorum” diyor. Atatürk verdiği cevapta, “**Vaziyet çok ciddidir. Hemen buraya gel**” diyor.⁵⁶¹ Ancak, mebusların ve paşaların alelacele adı birer suçlu gibi tutuklanmaları basında yazılarak günün konusu haline gelmişti. Konuyu nakleden Şevket Süreyya Aydemir; “*Gazeteciler buna çengeli taktılar. Mebusların teşrii dokunulmazlığı vardı. Hâlbuki şüpheli görülen mebuslar ve mebus paşalar, Meclis’ten karar alınmadan tevkif edilmişlerdi. İstiklâl Mahkemesi Savcılığı bu muameleyi kusurlu bulmuyordu. Meclis Reisi Kâzım (Özalp) Paşa da olayı, “suçüstü bir cinayet meselesi” sayıyordu*” diyor. TBMM Başkanı Kâzım Paşa’da, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi üyesi olan mebusların dokunulmazlıklarının bulunmasına rağmen tutuklanmaları karşısında, 30 Haziran 1926 günü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde çıkan açıklamasında, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun 17. Maddesine göre ortada bir suçüstü durumu olduğunu, bu yüzden adı geçen mebuslar için dokunulmazlığın söz konusu olmadığını, Hükümetin bu durumu Büyük Millet Meclisine bildirmiş olduğunu söylüyor ve Meclisi toplamaya lüzum görmediğini belirtiyordu.⁵⁶² Kâzım Paşa, Olayla ilgili yorumunda da; “*Gerçek suçlular İstiklâl Mahkemelerinde en ağır şekilde cezalandırıldılar*” demektedir.⁵⁶³

Yargılamalar sonucu 18 Kişi idama mahkûm edildi. Yargılama esnasında yurt dışında olan ve yurda dön çağrılarına uymayan Rauf ve Dr. Adnan (Adivar) beylerin de onar yıl sınır dışı edilmelerine karar verildi.⁵⁶⁴

Yargılamalar esnasında ilginç ve mahkemeyi yanıltıcı ifadeler de yer almıştır. İdama mahkûm edilen jandarma yüzbaşılığında emekli olan Sarı Efe Edip hakkında Kâzım (Özalp) Paşa, “*Harbiye’de sınıf arkadaşım. Meşrutiyetin ilânından önce Serez’de İttihat ve Terakki Cemiyetinde beraber çalışmıştık. Millî Mücadelede de kendi gayretleriyle Ödemiş yakınlarında kurduğu 200 kişilik atlı bir millî kuvvetle Balıkesir ve Kocaeli bölgelerinde Yunanlılarla ve asi çetelerle çarpışmalar yapmış, bizlere yardımcı olmuştu. Ankara’da da zaman zaman görüşüyordum. Suikast olayından bir ay kadar önce de bu hizmetlerinden dolayı kendisine*

⁵⁶¹ İnönü, *Hatıralar II*, s. 212.

⁵⁶² Hâkimiyet-i Milliye, 30 Haziran 1926; Aydemir, *Tek Adam III*, s. 269; Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri* s. 347-348; Kâzım Paşa, bu davranışı ile Rauf Bey tarafından çok eleştirilecek ve suçlanacaktır. Rauf Bey’in anılarını yazan Feridun Kandemir de Kâzım Paşa’yı hatalı bulduğunu belirtiyor. *Hatıraları ve Söyledikleriyle Rauf Orbay* s.154.

⁵⁶³ Özalp-Teoman, *Hatıralar* s. 42.

⁵⁶⁴ Aydemir, *Tek Adam III*, s. 274; Suikast olayı ve yargılamaları ile ilgili detaylı bilgi için bakınız Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını. Ankara 1982

bir yardım yapılmasını M. Kemal Paşa ile konuşmuştum. Paşa da görüşümü uygun buldu ve “ne şekilde bir yardım yapabileceğimizi incele, bir çözüm arayalım demişti” diyor.⁵⁶⁵

Sarı Efe Edip’in İstiklâl Mahkemesi ifadesini nakleden Ali Fuat Paşa, “Suikast icrasının heyet-i umumiyece kararlaştırıldığını, fakat kimin yeni cumhur reisi olacağı sualine Edip Bey, “Evvvelce Müşir Fevzi Paşa’ya teklif edileceği, kabul etmezse Meclis Reisi Kâzım (Özalp) Paşa’nın seçileceğini söylemesi” yalancılığını ortaya çıkardı” diyor. Edip Bey’in ifadesinin devamında, “iki sene evvel Hacı Sami’nin memlekete geldiği şayiası dolaştı. O zaman İstanbul’da Tarabya’da bir otelde oturuyordum. Bir gün hoca kıyafetli bir adamın beni aradığını öğrendim. Hacı Sami olduğunu tahmin ettim. Bunun üzerine Ankara’ya gittim. Bahriye Vekili İhsan Bey bendenize, “Hacı Sami gelmiş işittin mi?” diye sordu. Bu meseleyi Kâzım (Özalp) Paşa’ya anlattım. Kâzım Paşa teşebbüste bulunarak bana, “ İstanbul’a yazılacak sen de git göz kulak ol dedi”⁵⁶⁶ diyor. Bu ifadeler hedef şaşırtma veya ben yaptımşa şunlarda var, onlar da suçlu intibai oluşturmak ve üst kademeyi birbirine düşürmeyi amaçlayan yalan ifadeler mahiyetinde değerlendirilmiştir. Nitekim yapılan soruşturmalar sonucu gerçekler daha iyi anlaşılacak ve suçsuz paşalar da berat edeceklerdir. Olaylardan sekiz ay sonra 18 Mart 1927 akşamı Cumhurbaşkanlığı sofrasına davet edilen Ali Fuat Paşa, o günkü anılarını naklederek, “Nafia Vekili Behiç Bey vasıtasıyla ve onunla birlikte Gaziye davet edilmiştim. Sofrada Meclis Reisi Kâzım Paşa ile İstiklâl Mahkemesi Reisi ve bazı azası, Ankara Belediye Reisi Mühendis Asaf Bey de vardı. O gece Gazi beni yanına oturtmak suretiyle yakınlık ve iltifat gösterdi.

Benim gibi masuniyeti kaldırılmadan sekiz ay evvel haksız bir ithamla İstiklâl Mahkemesi tarafından tevkif edilen muhalif bir mebusun Reiscumhur sofrasında en başa oturtulması, inandığı tecrübe ettiği kimseleri partizanlığa feda etmeyeceğine parlak bir misaldir. Sofrada Gazi bir ara bana dönerek, “Söyle paşam niçin bu işler böyle oldu? dedi. Diyor ve devamlı, Şu cevabı verdim: “Paşam eğer Meclis Reisi Kâzım Paşa vazifesini yapıp, Meclis fevkalade toplanıp, mahkemenin tevkif ettiği 20 kadar mebustan hangilerinin cürümle alakalı olduğunu Meclis daha iyi takdir eder, mahkemenin mebusların tevkifi hakkındaki keyfi hareketine mani olunurdu. Daha hadisenin başında Meclis Reisini kabahatli buluyorum dedim. Kâzım Paşa’da oradaydı benim bu sözlerim üzerine hiç ağzını açmadı”⁵⁶⁷ diyerek Kâzım Paşa’yı olayların bu şekilde gelişiminin sorumlusu ve suçlusu olduğu görüşünü söylemiştir. Aynı konuda, Rauf Orbay’da yurda döndükten sonra Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa tarafından sofrasına davet ediliyor ve Kâzım Özalp Paşa’nın da bulunduğu sofrada Gazi,

⁵⁶⁵ Özalp, *Hatıralar* s. 41.

⁵⁶⁶ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar* II, s.212.

⁵⁶⁷ Cebesoy, age., s.222-223.

aynı soruyu Rauf Bey'e de soruyor. Rauf Bey de, Ali Fuat Paşa'nın, Kâzım Paşayı olayların bu şekilde gelişiminin sorumlusu ve suçlusu olduğu görüşünü belirttiği gibi, Anayasa gereği görevini yapmamakla suçluyor ve yine Kâzım Paşa'nın ağzını açıp bir kelime söylemediğini ifade ediyor.⁵⁶⁸ Bu durum, Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa'nın bu konuda ne kadar ağız birliği etmiş olduklarını göstermektedir. Bu konuda İstanbul Mebusu Rauf Bey ile TBMM Reisi Kâzım Paşa arasında suikast yargılamaları döneminde yapılan yazışmalara aşağıda değineceğim. Burada kısaca ifade etmek gerekirse, Meclisi olağanüstü toplantıya çağırarak, hangi mebusların yargılanması gerekeceğine Meclis'in karar vermesi gibi bir durum yaratmak Kâzım Paşa'nın yetkisine bırakılacak bir iş görüntüsünde değildir. Zira Başvekil İsmet Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın tevkifine müdahale ettiğinde İzmir'e çağırılarak, İstiklâl Mahkemesi kararlarına müdahale etmemesi konusunda uyarılmıştır. Birçok kaynakta İsmet Paşa'nın Karabekir Paşa'nın tevkifine karşı çıkması ve serbest bıraktırması üzerine, İstiklâl Mahkemesi'nin İsmet Paşa'nın da tevkifine karar verdiğini yazmaktadır. Ancak İsmet Paşa bu konuda hatıralarında, “*söylenmiştir, yazılmıştır bunun aslı yoktur*” diyerek yalanlamaktadır.⁵⁶⁹ Atatürk yargılamalar konusuna özel bir hassasiyet göstermektedir. Çünkü suikastı kendi şahsından ziyade, rejimi yıkmaya yönelik bir hareket olarak değerlendirmektedir. Bu kanaatini 19.6.1926 günkü basına yaptığı açıklamada söylediği, “*suikast teşebbüsü benim şahsımdan ziyade mukaddes Cumhuriyetimize ve onun isnat ettiği âli prensiplerimize müteveccih bulunduğuna şüphe yoktur. Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır, fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet pâyidar kalacaktır.*” Sözü açıkça belirtmektedir. Bu nedenle de suikast yargılamalarında mahkeme heyeti tamamen Atatürk'ün vesayeti altında gözüküyor. Kâzım Karabekir Paşa'yı serbest bıraktıran Başvekil İsmet Paşa, Atatürk'e yazdığı telgrafta, “*Çok ciddi endişe ediyorum. Kâzım Karabekir Paşa, İstiklâl Mahkemesinden gelen bir talimat üzerine burada tevkif olunmuş. Paşa halen mebustur. Bu ölçüde tahkikat yapabilmesi için, bizim hükümet olarak davayı İstiklâl Mahkemesine tevdi etmemiz lazımdır. Bunu henüz yapmadık. Vaziyetin ne kadar ciddi olduğunu öğrenmek icap ediyor. Daha fazla tafsilat bekliyorum*” diyor.⁵⁷⁰ Bu durum gösteriyor ki İstiklâl Mahkemesi, Hükümet ve TBMM'nin inisiyatifi dışında hareket ediyor. Mahkemenin direktif aldığı bir makam var ki o da Cumhurbaşkanlığı makamıdır. İzmir'e çağırılan Başvekil İsmet Paşa, suikastla ilgili bütün detayı öğrendikten sonra dahi

⁵⁶⁸ Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleriyle Rauf Orbay* s.154; Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar II*, s.222-223.

⁵⁶⁹ İnönü, *Hatıralar 2*. Kitap s.212.

⁵⁷⁰ Age., aynı yer.

mahkemenin davranışı hakkında güven duymadığı için olsa gerek, “Atatürk’le ciddi olarak görüşüm. Ona, “Terakkiperver Fırka’nın başında bulunanların bu işle doğrudan ilgileri bulunduğu, tertipçi olduklarına inanmıyorum. Bunların göreceklere muamelenin adalet üzerinde olmasını ve bir gayret mahsulü olmamasını kesin olarak isterim” dedim. Atatürk’le bunda mutabık kaldık. Söz verdi”⁵⁷¹ demektedir. Ayrıca 18 Mart 1927 akşamı Atatürk’ün sofrasına davetli olan Ali Fuat Paşa’ya Atatürk’ün söylediği, “Paşaları senin hatırın için affettirdim” demiş olması mahkeme üzerindeki vesayeti göstermektedir.⁵⁷² Bu durumda Rauf Bey’in Kâzım Paşa’ya yönelik ağır eleştirileri aslında haksızdır. Cumhurbaşkanlığı suçlanmadığı için Hükümet ve Meclis Başkanlığı hedef alınmıştır. Rauf Bey’le Meclis Başkanı Kâzım Paşa arasında bu konuda geçen yazışmaları konuya daha çok açıklık kazandırmak için ayrı bir başlık altında sunacağım. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki ne Başvekil İsmet Paşa, ne de Meclis Reisi Kâzım paşa olayların gelişimini, olması gereken hukuki zemin üzerine oturtamamışlardır. Olaylara hâkim olan irade Takrir-i Sükûn Kanunu iradesi görünümündedir. Olayların gelişimine göre bir kısım hukuki işlemler uygulanmıştır.

3.5. Suikast Olayında Kâzım Özalp - Rauf Orbay Yazışmaları

Rauf Bey, Suikast olayından 2 ay kadar önce tropik malarya rahatsızlığı nedeniyle aldığı sağlık kurulu raporu gereğince Meclis Başkanlığı izniyle, Avusturya’nın bu konuda meşhur tedavi merkezi olan “Bad Gatschtayn” kaplıcalarına gitmişti. Dönmek üzere olduğu günlerde Londra’da olduklarını bildiği Dr. Adnan ve Halide Edip çiftini ziyaret etmek için, Avusturya’dan Londra’ya gitmişti. Bu esnada Atatürk’e suikast girişimi olayı ortaya çıkmış ve yapılan sorgulamalar sonucu, Rauf Bey’in de suikastla ilgisi olduğu gerekçesiyle, Londra Sefareti Başkâtibi Mehmet Ali Şevki Paşa’nın ibraz ettiği, Ankara İstiklâl Mahkemesi’nden gönderilen bir varaka ile yargılanmak üzere yurda dönmesi istenmişti. Rauf Bey, bu yanlış ve haksız bulduğu uygulamaya karşı, tabî ve kanunî merciim dediği TBMM Riyasetine 30 Haziran 1926 tarihli aşağıdaki dilekçeyi Londra’dan göndermiştir.

“Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine ”

“Bugün nezdime gelen Londra Sefareti Başkâtibi Mehmet Ali Şevki Paşa’nın ibraz ettiği varakada, taklib-i hükümet gayesiyle yapılmak istenen suikastta müşevvik

⁵⁷¹ İnönü, *Hatıralar II*, s.213.

⁵⁷² Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 387; Aydemir, *Tek Adam III*, s. 275.

vaziyetinde bulunduğum tebeyyün ettiğinden, hakkımdaki tevkif müzekkeresi ısdar edildiği ve İzmir'deki "Ankara İstiklâl Mahkemesi"ne müracaat etmeğlim yazılı bulunuyordu.

Taklib-i hükûmet gayesiyle herhangi bir suikastta müşevvik olamayacağımı söylemeyi zait addederim. Ancak, sıhhi sebepler icbarıyla ve resmi mezuniyetle, iki aya yakın zamandan beri Avrupa'da bulunduğum hâlde, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile müemmen teşriî masuniyetimin ayaklar altına alınarak, bu merteye açık surette taarruza uğramasına hayret ve teessüf eder ve bu muameleyi reddetmeyi bir vatanî vazife addederim.

Reis Paşa Hazretleri!

İstiklâl Mahkemesi'nin, Teşkilât-ı Esasiye Kanununa ve Cumhuriyet idaresine karşı yaptığı bu suikast ile irtica ve taklib-i hükûmete cesaret ettiği tezahür ettiğinden, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile Cumhuriyet idaresi aleyhine irtica yapan bu cüretkârlar ve bu irticaa muvafakat ve müzaheret eyleyen icra kuvveti -yani hükûmet-hakkında taraf-ı devletlerinden, kanunî salahiyetinizin istimali zamanı gelmiş ve belki de geçmekte olduğuna nazar-ı dikkat-i âlilerini celbeder ve bu hususta tereddüt buyrulmayacağı kaydiyle te'yid-i hürmet eylerim efendim."⁵⁷³ İstanbul Mebusu Hüseyin Rauf

Rauf Bey'in TBMM başkanlığına hitaben Kâzım Paşa'ya yazdığı bu dilekçesine, TBMM Reisi Kâzım Paşa, 9 Ağustos 1926 günlü aşağıdaki cevabı yazdı.

"İstanbul Mebusu Rauf Beyefendiye"

Ankara 9.8.926

"30 Haziran 926 tarihli mektubunuz alınmıştır. İstiklâl Mahkemesinin hakkınızda tevkif müzekkeresi ısdar etmesi ve mahkemeye müracaatınızın tebliği münasebetiyle beyan ettiğiniz mütalâalar, kanunî ahkâma muvafık değildir. Mebusların teşriî masuniyetlerinin ne gibi ahvalde dikkat nazarına alınmayacağı Teşkilât-ı Esasiye Kanununda sarahaten mezkûr olduğundan bu hususta tafsilâta girişmeyi zait addederim. Kanaatiniz delillere müstenit değildir ve yanlıştır. Son vak'alar üzerine elde edilen deliller ve vesikalar, kanaatinizin aksini ispata kâfi bir derece ve ehemmiyettedir.

⁵⁷³ Dilekçenin ilk ve son paragrafı alınmıştır ara paragrafların içeriği bu iki paragrafta mevcuttur. *Rauf Orbay'ın Hatıraları*'ndan, Hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, s. 197 vd. ; Aynı Dilekçe Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım 2. Cilt*, s. 198 de mevcuttur. ; *Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay*, s.145.

Taklib-i hükümet gayesiyle suikast tertiplerinin devam ettiği anlaşıldığına nazaran, hadiseler ve vesileler hazırlandığını iddiada musir olmayacağınızı ümit ederim.

Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği kanunların kabul ettiği hükümlerin haricinde yapılmış bir muamele yoktur. Türkiye'de hürriyet-i kelâm mukaddes ve müemmdir, buna şüphe etmeyiniz. Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmiş ve onun namına vazife yapmakta olan İstiklâl Mahkemesi'nin adaletinden emin olarak, huzurunda ispat-ı vücut etmekten içtinap etmemenizi tavsiye ve muhakemenizin neticesi olarak milletin muvacehesinde masumiyetinizin tezahüratını temenni eylerim efendim.”⁵⁷⁴

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi - Kâzım

Kâzım Paşa'nın bu mektubuna 12 Ekim 1926 tarihinde cevap yazan Rauf Bey, 30 Haziran tarihli resmi müracaatında ileri sürdüğü iddialarının kanuni olduğunda ısrar ederek; *“Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve Dahili Nizamnamesinin teşrihi masuniyete dair olan on yedinci maddesinde aynen: “Hiçbir Mebus, Meclis dahilindeki rey ve mütalaasından ve beyanatından ve Meclis haricinde irad ve izharından dolayı mes’ul değildir. Gerek intibaiden evvel ve gerek sonra aleyhine cürüm isnat olunan bir mebusun, maznunen isticvabı veya tevkifi veyahut muhakemesinin icrası Heyet-i Umumiyenin kararına mahduttur. Cinaî cürmü meşhut bundan müstesnadır. Ancak bu takdirde makamı aidî Meclisi derhal haberdar etmekle mükelleftir. Bir mebusun aleyhinde sadır olmuş cezai bir hükmün infazı, mebusluk müddetinin hitamına kadar talik olunur. ..Türkiye Büyük Millet Meclisince bu maddeyi sonradan nakzeder bir kanun çıkarılmamıştır..”* dedikten sonra devamla fikir ve vicdan hürriyeti sindirilmemiş ve maarıftan nasibini almış her vatandaşın kendi kanaatini tasdik edeceğini yazmıştır. Devamla, Mecliste Halit Paşa'nın öldürülmesinin örtbas edildiğini de iddia eden Rauf Bey, İstiklâl Mahkemesi'nin, mebusları kanunsuz tevkifini hükümet darbesi olarak yorumlayarak, Meclis başkanlığını bu duruma boyun eğmekle itham edip, kendisine gönderilen resmi tahrirle, bu durumu meşru göstermeye çalışmakla suçlamıştır. Suçlamalarını *“ülkede vicdan buhranı, mahkeme değil eşkıya yatağı, masumu eşkıya kucağına atıyor, gayri meşru ve haydut, şüphe üzerine ihbar, üçü asıldılar, suçlayanlar sanıktan suçlu, çalınmış hürriyetler boğulmuş vicdanlar, azınlık çoğunluğu kullanıyor, Canbolat kimin arkadaşı, muhalefet lâzım diyen sizsiniz, Ziya Hurşit söylemez, eşkıya kararlarının önemi yok!, aziz vatan ve kurbanlar, ezilen fikir ve boğulan vicdanlar, bir anayasa darbesi yapılmıştır, Sükun-u Takrir değil İhlâl Kanunu”* başlıkları altında

⁵⁷⁴ Rauf Orbay'ın Hatıraları s.200.

Hükümet ve Meclis Başkanlığını tahkir edici hakarete varan çok uzun açıklamalarda bulunarak, şimdi gelmeyeceğini, fakat, “*Vatanda söz ve vicdan hürriyetinin hüküm süreceği herhangi bir anda yalnız bu gibi isnat ve iftiralara değil, otuz yıllık resmî ve millî hayatımın her anına ait istenecek hesabı, Adli mahkemelerde vermek fırsatını bulduğum zamanı, ömrümün en mesut bir anı telakki ile kabul edeceğimi*”⁵⁷⁵ bildiririm demiştir.

Meclis Başkanlığından Rauf Bey’in 12 Ekim 1926 tarihli yazısına cevap verilmedi. İstiklâl Mahkemesi de Rauf Bey’in gıyabında 10 yıl sürgün cezası verdi. Cumhuriyetin 10. Yılı münasebetiyle cezası af kapsamına girmesine rağmen Rauf Bey, “*Şakilerle katilleri serbest bırakan bir umumi affı kendime şamil saymıyorum*” diyerek, bunu kabul ederse bütün suçlamaları yüklenmiş olacağını ileri sürerek yurda dönmedi. Yakınlarının ısrarı üzerine 5 Temmuz 1935’te yurda döndü. Yurda dönmesinden sonra Ali Fuat Paşa’nın aracılığı ile barışmalarını sağlamak düşüncesiyle Atatürk’ün sofrasına Çankaya Köşküne davet edilmişti. Rauf Bey o günü hatıralarında şöyle anlatıyor: “*Çankaya’da Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Özalp Paşa ile İstiklâl Mahkemesi Reisi ve azaları ve daha bazı kimselerin hazır bulunduğu sofrada, bana en başta yer vermek suretiyle iltifatta bulduktan sonra, sözü İzmir Suikastı teşebbüsü yüzünden hakkımızda yapılan münasebetsizliklere getirerek, “Söyle paşa, bu işler neden böyle oldu?” diye sorunca ben de sofradakilerin yüzüne karşı M. Kemal Paşa’ya dedim ki: “İstiklâl Mahkemesi suçüstü yakaladığı iddiasıyla 20 kadar milletvekilini tevkife kalktığı zaman, Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa üstüne düşen vazifeyi idrak edip de Meclisi derhal olağanüstü toplantıya davet ile bu milletvekillerinden hangilerinin suçla ilgili olduğunu usulü dairesinde tespit etmiş olsaydı, mahkemenin keyfî hareketleri elbette önlenmiş olurdu. Daha hadisenin başında bu vazifeyi yapmayarak İstiklâl Mahkemesinin, Millet Meclisini hiçe sayışına yol açmış olan Kâzım Paşa’yı kabahatli buluyorum*”⁵⁷⁶ demiştir.

Kâzım Paşa bu suçlamalar karşısında da sessiz kalmıştır. Bu sükût ikrardan değildir. Olay üzerine Başvekil İsmet Paşa’dan İstiklâl Mahkemesi’nin hemen İzmir’e göndermesini İsteyen Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa’dır. Mebus olan Kâzım Karabekir Paşa’yı İsmet Paşa serbest bıraktıncı gördüğü baskı bilinmektedir. İsmet Paşa’nın Cumhurbaşkanı’na yazdığı yazıda, “*Bu şekilde soruşturma yapılmasını henüz İstiklâl Mahkemesine tevdi edecek karar almadık*” diyor. Yargılama ve soruşturma işlerini tevdi etmesi için gerekenlerin yapılmasına adeta izin verilmemiştir. Kâzım

⁵⁷⁵ Kocahasanoglu, *Rauf Orbay’ın Hatıraları*, s. 201 vd.; Feridun Kandemir, *Hatıraları ve söylemedikleriyle Rauf Orbay*, Cilt II, s. 154-242.

⁵⁷⁶ Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, s.154.

Karabekir Paşa'nın serbest bırakılması üzerine, İsmet Paşa'ya karşı alınan tavır onun da Mahkemece tevkif edileceği şeklinde yazılan ve söylenenler, İsmet Paşa'nın öyle bir şey yok demesine rağmen geri adım atmasına neden olmuştur. Kâzım Paşa da muhtemelen İsmet Paşa'nın karşı koyamadığı iradeye karşı gelememiştir. Rauf Bey'in ithamlarına da bu nedenle sessiz kalmayı tercih etmiştir. Zaten Rauf Bey'de, 12 Ekim Tarihli Meclis Başkanlığına gönderdiği yazıda; “*Millet Meclisi esas kanunlarını ilgaya teşebbüste muvaffak olan heyetle birlik bulunduğunuza veyahut ta hareket, fikir ve vicdan hürriyetine malik ve sahip olmadığınız, hatta hayatınızın tehlikeye maruz bulunduğuna hükmetmek zarureti hâsıl oluyor*” diyor ve yorumunu sürdürüyor.⁵⁷⁷

Rauf Bey'in yurda dönmesinden sonra Atatürk'ün sofrasına davet edilmesi ve iltifat görmesinin nedeni, onun suçsuz olduğuna kanaat edilmesindedir. Hatta Konya'dan mebus olması dahi teklif edilmiş olmasına rağmen Rauf Bey kabul etmemiştir.⁵⁷⁸ Ancak, VI. Dönem TBMM'de boşalan Kastamonu mebusluğuna CHP Genel Başkan Vekili ve Başvekil Dr. Refik Saydam'ın aday göstermesiyle Kastamonu mebusu olmuştur. Bu konuda Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte Refik Saydam, “*Rauf Orbay'ın hakkında evvelce İzmir İstiklâl Mahkemesi tarafından verilmiş olan mahkûmiyet kararının ref'i için vaki müracaatı üzerine yapılmış olan hukuki tetkikler, araya girmiş olan umumi af kanunları, isnat olunan fiili bertaraf ettiği gibi, muhakemenin iadesini de gayri mümkün kılmış ve esasen muhakeme iade edilebilseydi beratının muhakkak olacağı kanaatine varılmış olduğu görülmüştür. Sayın ikinci müntehiplere bildirir ve ilân ederim*⁵⁷⁹ demmiştir. Bu yapılan ve söylenenler de Rauf Bey'i hukuk açısından düşüncelerinde haklı çıkarmaktadır.

4.YENİ ALFABE VE q (kü) MESELESİ

Alfabe konusu, Osmanlı Devleti son zamanlarında gündeme gelmiş ve II. Meşrutiyet döneminde yeni bir alfabe çalışmaları yaptırılmıştı. Arap alfabesi yerine İttihat ve Terakki yönetimi zamanında Enver Paşa tarafından yeni bir yazı uygulanmak üzere emirle Erkân-ı Harbiye'ye gönderilmişti. İsmet Paşa bu olayla ilgili anılarında bahsederek, “*Ben de oradaydım. Yapamazsınız diye karşı çıkmıştım*” diyor ve devamla, “*Ben şube müdürü idim. Hafız Hakkı Erkânı Harbiye İkinci Reisi idi. Götürdüğüm evrakı okuyamıyor benden iki ayrı yazıyla evrak istiyordu. Ben yapamam dedim. Ben bu macerayı*

⁵⁷⁷ Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 204-205.

⁵⁷⁸ Kandemir, Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay, s.151-153.

⁵⁷⁹ Kocahanoğlu, Rauf Orbay'ın Hatıraları s. 223.

biliyorum aynı şey yine başımıza gelecek” diyor. Cumhuriyet döneminde yeni bir alfabe söz konusu olduğunda Başvekil İsmet Paşa, eski deneyimi gibi olacağı endişesiyle Harf İnkılâbına karşı çıkıyordu. Harf İnkılâbından iki sene evvel Atatürk’e, “ Bu işler kolay değil yapamazsınız” diye söyledim, cesareti kırıldı diyor.⁵⁸⁰

Atatürk’ün İzmir’de gazetecilerle yaptığı sohbet toplantısında Hüseyin Cahit, “Latin harflerinin ne zaman alınacağını sorduğunda” Atatürk bu soruyu o zaman olumlu karşılamamıştı.⁵⁸¹ Fakat alfabe değişimini istiyor ve bununla ilgili araştırma ve çalışma yaptırıyordu. Arap harflerine göre öğrenilmesi çok kolay olan bir alfabe cehaleti yenme mücadelesinde iyi bir silah olabilirdi. Bir de, Arap alfabesinin Türkçeye uygun bir alfabe olmadığı konusunda aydınlar, dilciler gazetelerde makaleler yayınlıyorlardı.⁵⁸²

Nihayet Atatürk, Milli Eğitim Bakanı M. Necati Bey’i alfabe konusunda bir komisyon kurmakla görevlendirdi. Atatürk, 4 Haziran 1928 günü komisyon toplantısına katıldı. Çalışmalar hakkında bilgi aldı. 5 Haziran günü İstanbul’a vardığında Meclis Başkanı Kâzım Paşa, İstanbullularla birlikte Atatürk’ü törenle karşıladı. Komisyon çalışmalarını sürdürürken Atatürk, yurtdışından dönen Falih Rıfkı (Atay)Bey’in de Alfabe Komisyonuna katılmasını istedi. Alfabe Komisyonu, 20 kadar ülkenin Latin asıllı alfabelerini inceleyip, 41 sayfalık bir rapor hazırlayarak 29 harften oluşan bir alfabe düzenlemişlerdi. Komisyon çalışmalarını tamamlayınca, yeni alfabe taslağını İstanbul’a 1 Ağustos 1928’de Atatürk’e götürdüler. 9 Ağustos’ta Gülhane Parkı’nda bir eğlenceye katılan Atatürk, halka alfabeyi açıkladı. Gece geç vakit olduğu için basında haber 11 Ağustos’ta yer aldı. Bundan sonra Dolmabahçe sarayı alfabe çalışmalarının merkezi oldu. 11 Ağustos günkü ilk toplantıya katılan milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı görevlilerine dil bilimci İbrahim Necmi (Dilmen) Bey, yeni yazı hakkında bilgi verdi.

Dolmabahçe sarayı, alfabe tartışmalarının yapıldığı adeta bir okula dönüştü. 25 Ağustos günü birçok milletvekili ve üst yöneticilerin katıldığı ikinci bir toplantı yapıldı. Davetlilere yeni Türk Alfabesi kitabı dağıtıldı. Toplantıda Alfabe Komisyonu üyelerinden Falih Rıfkı, Yakup Kadri, Ruşen Eşref ve Ahmet Cevdet Emre beyler de hazır bulunuyorlardı. Toplantıya Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal, TBMM Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa ve Başbakan İsmet Paşa ile bazı bakanlar da katılmıştı. Bu toplantıda bazı harfler üzerinde tartışmalar yapıldı. Falih Rıfkı Bey, “*Atatürk, çalışmaları uzun uzun tetkik*

⁵⁸⁰ İnönü, *Hatıralar II*, s.221.

⁵⁸¹ Atay, *Çankaya* s.439.

⁵⁸² Özakman, *Cumhuriyet II*, s.284. Ayrıca dipnot 230e.

etti. Etrafındakiler (q) harfinde ısrar ediyorlardı” diyor.⁵⁸³ (q) harfinde ısrar edenlerden en önde gelen kişi Kâzım Paşa (Özalp) idi. Kâzım Paşa, “Ben adımlı nasıl yazacağım?” diye karşı çıkıyor ve (q) da ısrar ediyor, (q) lazım diyordu. Falih Rıfkı, “*Biz Türkçe kelimelerde (k)’nın ince seslilerle daima (ke), kalın seslilerle (ka) okunduğunu düşünerek, (q)’yü alfabeğe almamıştık*” diyor. Kâzım Paşa’nın ısrarına Atatürk de müdahale ederek, “bir harften ne çıkar? Kabul edelim” diyor. Falih Rıfkı, böylece (q-kü) tehlikesini atlattık diyor.⁵⁸⁴

Alfabe konusunda üçüncü toplantı 29 Ağustos günü yapıldı. Toplantıya Kâzım (Özalp) Paşa Başkanlık yaptı. Bu toplantıya da milletvekilleri, hükümet, ordu, üniversite temsilcileri ile yazar ve aydınlardan oluşan 200 kişi katılmıştı. İki günlüğüne Bursa ve Mudanya’ya gidip dönen Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal ve Başbakan İsmet Paşalar da toplantıya katıldı. Bu üçüncü Dolmabahçe toplantısı sonunda Yeni Türk Alfabeti kabul edildi.⁵⁸⁵ Bu çalışmalardan sonra yurt çapında alfabe turuna çıkan Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa, Türk halkına yeni alfabeği tanıtmada konusunda büyük gayretler gösterdi. 1 Kasım 1928’de toplanan TBMM ‘de Kâzım Paşa yeniden Meclis Başkanlığına seçildi. Meclise bir teşekkür konuşması yaptı. Aynı gün Yeni Türk harflerinin kabulü ve tatbiki konusundaki kanun teklifi de Meclis’e sunuldu ve 3 Kasım 1928’de 1353 Sayılı Kanun olarak yürürlüğe girdi.

5. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI OLAYI

Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükten kalktıktan sonra ülkede yapılan yeniliklerin etkilerini görmek, halkın durumunu gözden geçirmek için yurt gezilerine çıkan Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa, Ankara’ya oldukça hoşnutsuz döndü. Takrir-i Sükûn Kanunu milleti sindirmiş, yapılan inkılâpların olumlu etkileri halk nazarında henüz hissedilir bir iyileşme göstermediği için, Hükümet ve Meclis’te oluşan tek ses, ülkedeki olumsuz görüntüyü perdeliyordu. Dünya bir ekonomik kriz dönemine girmiş, bu durum da Türk ekonomisini olumsuz etkilemişti. 1930 ilkbahar gezisinden Ankara’ya dönüşünde Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal, “*Her gittiğimiz yerde dert ve şikâyet dinliyoruz. Her tarafta yokluk, maddi ve manevi perişanlık mevcut. Ferahlatıcı pek az şey var. Memleketin gerçek durumu bu*”⁵⁸⁶ diyor. Bu düşüncelerle ülkenin ve halkın içinde bulunduğu genel

⁵⁸³ Atay, *Çankaya* s.440. vd.

⁵⁸⁴ Age., aynı yer.

⁵⁸⁵ Özakman, *Cumhuriyet II*, s. 315 vd.

⁵⁸⁶ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar* c. II, Yapı Kredi Bankası Kültür Yayınları: Ankara 1973, s.405; Balkaya, age., s.241.

durumunu değerlendiren Atatürk, Mecliste bir muhalefet olmamasının yarattığı rehaveti silmek gerektiğini düşünüyordu.

1930 yılında Fransa Büyükelçiliği görevinde bulunan Ali Fethi Bey, Türkiye'ye yaz tatilini geçirmek için geldiğini ve Yalova'da bulunan Cumhurbaşkanı Gazi Paşa Hazretlerini ziyaret edeceğini, 23 Temmuz 1930 günlü Cumhuriyet gazetesi muhabinine verdiği demeçte belirtmişti.

Yalova'da 28 Temmuz 1930 günü akşam sofrasında ülkenin durumu ile ilgili Fethi Bey'le görüş alışverişinde bulunan G.M. Kemal Paşa, Fethi Bey'e "*ülkenin vaziyetini hariçten nasıl görüyorsunuz?*" diye sordu. Fethi Bey, "*Hariçten malî ve İktisadî vaziyetimiz pek fena görülüyor*" dedikten sonra eleştirilerini, "*dış borçların ödenememesi itibar sarsıcı olmuştur, bu diğer ilişkileri de sarsar ve ülkeye açılan krediler durur*" diyerek sürdürür. Ülke içinde de vergilerin yükseklüğünden ve hükümetin ülke ekonomisinin kaldıramayacağı büyük masraflara girildiğinden bahseder. G.M. Kemal Paşa, "*Bunun çaresi nedir?*" diye sorduğunda Fethi Bey, Meclis murakabesinin noksanlığını gösterir. G.M. Kemal Paşa da bunun çaresini bir muhalefet partisi kuruluşunda görmektedir. Fethi Bey'e muhalefet partisi kurması teklif edilecek ancak, Fethi Bey'in çekinceleri vardır. Bu çekincelerini de, "*İsmet Paşa Hükümetinin muhalefete alışık olmadığını, her şeyin yazılıp söylendiğinde işin şahsiyete indirilmesi endişesi taşıdığını*" belirtti. Gazi M. Kemal, "*Bunlara tahammül edeceğiz. Başka çare yoktur. Bugünkü görünüşümüz aşağı yukarı bir diktatör manzarasıdır. Meclis olmasına rağmen hariçten böyle bakıyorlar. Hâlbuki ben Cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım; hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessesese bir istibdat müessesesidir. Ben ise tarihe böyle bir miras bırakarak geçmek istemiyorum*" der.⁵⁸⁷

Kâzım Paşa'da hatıralarında konuyla ilgili bilgi vererek, "*M. Kemal Paşa'nın daveti üzerine Dolmabahçe'den Yalova'ya gittim. Yeni bir fırka konusunu açtı ve kurulmasını düşündüğü fırkanın başına Fethi Bey'in geçmesini istediğini söyledi. İstanbul'da bulunan Fethi Bey'le İsmet Paşa'yı Yalova'ya davet ettik. M. Kemal Paşa düşüncelerini anlattı. Fethi Bey çok istekli görülmüyordu*" diyor. Sonuçta Fethi Bey, "***Bir şartla kabul ederim. Fırkalar arasında tarafsız kalacaksınız ve benimle çalışmak isteyen arkadaşlara gönül rızasıyla müsaade edeceksiniz***" diyor. Şartlar makul görülünce Fethi Bey derhal çalışmalarına başladı. M. Kemal Paşa tarafsızlığını göstermek için kız kardeşi Makbule Hanım'ın ve yakın arkadaşı Nuri Bey'in (Conker) Serbest Fırka'ya katılmalarını sağlıyor. Ayrıca Meclis'te eskiden beri hükümeti tenkit eden mebusların da Serbest Fırka'ya geçmelerini teşvik ediyor.⁵⁸⁸

⁵⁸⁷ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931* Olgaç Matbaası Ankara 1981 s.252; Balkaya, age., s.248; Karaosmanoğlu, age., s.115 vd. ; Atay, age., s.462. vd.

⁵⁸⁸ *Kazım Özalp-Teoman Özalp*, age., s.44.

Bu faaliyetler sonucunda 12 Ağustos 1930'da Cumhuriyet'in ikinci muhalefet fırkası doğmuş oldu. Halk, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşunu coşkuyla karşıladı.

Fethi Bey, parti kurulduktan sonra yakında yapılacak mahalli seçimler için kolları sıvadı. İzmir'de bir miting yapacağını açıkladı. İzmir'e gitmeden önce Atatürk'e veda ziyaretinde bulundu. Atatürk, temkinli olması hususunda kendisini uyardı. Nuri Conker'e de Fethi Bey'in soğukkanlı olmasını sağlaması için birlikte İzmir'e gitmesini söyledi.⁵⁸⁹ Kâzım (Özal) Paşa'ya da, "Halk alışık değildir. Fethi Bey, hükümeti tenkit edecek, Fethi Bey'in güvenliği için tertibat alınsın" dedi. Kâzım Paşa, biz de Valiye telgraf çekmiştik. 2 Eylül Günü Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey'de İzmir'e gitmişti. İzmir aslında 9 Eylül Kurtuluş yıldönümüne hazırlanıyordu. Fethi Bey'de 4 Eylül'de deniz yoluyla İzmir'e geldi. Miting, 6 Eylül günü yapılacaktı. Rıhtım Fethi Bey'i karşılamak isteyen binlerce kişiyle doluydu. Davulu zurnalı bir karşılama yapıyordu. Fethi Bey, kalabalık arasından güçlkle kıyıdaki İzmir Palas Oteline geçti.⁵⁹⁰

Kâzım (Özalp) Paşa İzmir'de tam tersi oldu. Halk, Fethi Bey'i karşılamaya çıkarak, muazzam tezahürat yapmıştı diyor.⁵⁹¹ Vali Kâzım Dirik, Fethi Bey'e güvenliği sağlamakta güçlük çektiğini bu nedenle mitingden vazgeçmesini bildiriyor. Fethi Bey durumu Atatürk'e bildirince! Atatürk sinirlenip, Bu nasıl iş? Güvenliği sağlamak idarenin görevi değil mi? Diyerek, Tevfik (Bıyikoğlu)Bey'e, derhal cevap verelim diyor. Fethi Bey'e hitaben, "*Anlıyorum ki sana konuşmanı yaptırmak istemiyorlar. Fakat sen konuşmanı mutlaka yapacaksın ve rastlayacağın herhangi bir engeli derhal bildireceksin*" diye yazdırıyor ve Tevfik Bey'e "*bu telgrafın suretlerini şimdi Başbakan, İç işleri Bakanı ve Valiye göndereceksin*"⁵⁹² diyor ve Fethi Bey'e vadettiği desteği sürdürüyor.

Miting 7 Eylül gününe erteleniyor. Miting için İzmir'e gelmiş olan binlerce kişi şehre dağılıyor. Kalabalık bir grup Halk Partisi binasının önünden geçerken küfür edince bir Halk Partili de karşılık verince, kalabalıktan bazı kişiler binaya saldırarak, Kapı pencereyi kırarak içeri dalıyorlar. İsmet Paşa'nın asılı resmine kurşun atıp resimleri tahrip ediyorlar. Bina önündeki Parti otomobilini parçalıyorlar. Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey konuşmak istemiş konuşturulmamış. Başka bir gurup Hükümet Konağına gelip hükümet aleyhinde protestolar yaparken, bir başka gurup da CHP yanlısı Anadolu gazetesi binasını taşlamışlar. Bir karakola sığınan Mahmut Esat Bey Ankara'ya çektiği

⁵⁸⁹ Özakman, *Cumhuriyet II*, s.383.

⁵⁹⁰ Age., s.384.

⁵⁹¹ 3 Kasım 1963 Milliyet, "Atatürk ve Cumhuriyet", Kâzım Özalp Anlatıyor, Yazı dizisi s.5.

⁵⁹² Özakman, age., s.385.

telgrafta, “vaziyet vahimdir. Hayatımız tehlikededir” diyor.⁵⁹³ Vali ise, olayları önlemek için geldiği CHF binasından dışarı çıkamamış. Asker ve polis düzeni zorlukla sağlayabilmişti. Olaylar hakkında Yalova’da bulunan M. Kemal Paşa’ya birçok şikâyet telgrafları çekilmişti. M. Kemal Paşa Kâzım Paşa’ya telgraf çekerek İzmir olayını inceleyip rapor vermesini istedi. Bu durumu hatıralarında anlatan Kâzım Paşa, “*Ben ailemle Bandırma üzerinden Balıkesir’e gidiyordum. M. Kemal Paşa telgrafla, “derhal İzmir’e git orada inceleme yapıp gerçek durumu bana bildir”* diyor.

8 Eylül günü akşamı İzmir’e varan Kâzım Paşa, halkın hükümet kuvvetlerine karşı geldiğini, Halk Fırkası merkezine tecavüz edildiğini, Adliye vekili Mahmut Esat Bey’in susturulduğunu öğrendi. O gece Kâzım Paşa, Valilikte Fethi Bey, Mahmut Esat Bey, Nuri Bey, Halk Fırkası Müfettişi Zühtü Bey, Kumandan Hüseyin Hüsnü Paşa ve Vali Kâzım (Dirik) Paşa’yı toplantıya çağırdı. Hepsinin M. Kemal Paşa’ya olaylar hakkında ayrı ayrı yazdıkları telgrafları okumalarını istedi. Birbirlerinin aleyhinde ağır sözler sarfettikleri için itiraz ettiler. Ancak, Kâzım Paşa M. Kemal Paşa’nın emri böyle. Okuyalım tartışalım ve bir sonuca varalım dedi. Telgrafları getirterek okumaya başladı. Vali Fethi Bey için, “ayak takımı ile omuz omuz” diyor, Fethi Bey de Vali için “Palavracı”, Mahmut Esat Bey için de sarhoş anlamında “bedmest” sözlerini kullanmışlar. Kâzım Paşa, “*büyük tartışma çıktı. Az kalsın kavga edeceklerdi. Zorla yerlerine oturttum. Böylece ortaya çıkan gerçek durumu bir rapor halinde M. Kemal Paşa’ya yazdım. Hepsine ayrı ayrı imza ettirdim. Zorla barıştırdım. Sabah olmuştu. Hep beraber İzmir’e girerken şehit olan askerlerimizin mezarlarını ziyarete gittik*”⁵⁹⁴ demektedir. İzmir olayları böylece tatlıya bağlanmıştı ama tartışmaları devam etti.

İzmir olayları SCF’sı tartışmasını başlattı. İzmir’den sonra Manisa, Aydın, Akhisar, Menemen ve Balıkesir’de konuşmalar yapan Fethi Bey, Akhisar’da dini afişlerle, Balıkesir de yeşil bayrak ve ilahilerle⁵⁹⁵ karşılanmıştı. Fethi Bey’in Balıkesir’de bir şeyhin tekke olarak kullandığı bir evde kaldığı eski Balıkesir Belediye Başkanı Hayrettin Karan tarafından 15 Kasım’da TBMM’de iddia edildi.

M. Kemal Paşa, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşuyla Meclis’te Hükümeti eleştirecek bir muhalefet yaratarak, demokrasinin gelişmesi ortamını

⁵⁹³ Kâzım Özalp-Teoman Özalp, aynı yer; Karaosmanoğlu, age., s.117,118; Özakman, age., s. 385. Olayların vahametini ifade eden Turgut Özakman; “ülke işgal altında gibiydi” diyor. ; SCF. Genel Sekreteri Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka Hatıralarında*, “Kalabalığın bu hareketini anlamak için şurasını ilave etmeliyim ki gazete (Anadolu) o gün çıkardığı sayısında İzmir halkını şiddetle tahkir etmiştir” diyor. s.63; Karaosmanoğlu, Atatürk’ün de hedef alındığını belirtiyor. Age., s.117 ;Olayların benzer olmasına rağmen farklı değerlendirme için bakınız Balkaya, age., s. 280 vd.

⁵⁹⁴ Özalp-Teoman, age., s.45; Özakman, age., s. 388.

⁵⁹⁵ Karaosmanoğlu, age., s.118.

hazırlarken, Hükümetin de eleştirilerek hizmet kalitesi yaratılmasını sağlamak istemişti. Ancak, yeni parti kendi kontrolünün de dışına çıkıyordu. Bu durum, M. Kemal Paşa'nın idealinin tersine bir çizgiye yöneldi. Buna izin verilemezdi. Başlangıçta partinin kuruluşuna verdiği desteği çekince TBMM'de uzun süren tartışmalar sonunda 17 Kasım 1930'da Fethi Bey, partisini kapatmak zorunda kaldı. Bu konuda çok çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Ancak, konumuz kapsamı dışında olduğu için daha fazla değerlendirmeye girilmemektedir.

6. KUBİLAY OLAYI

Menemen olayı bir mürteci olaydır. Olayın yaratıcısı da Derviş Mehmet'tir. Derviş Mehmet, 23 Aralık 1930 günü sabah namazından önce 5 arkadaşıyla birlikte Menemen'e geldi. Menemen işgal yıllarında zulüm ve kıyım görmüş 4-5 bin nüfuslu bir ilçeydi. İlçede küçük bir jandarma birliği, ilçenin yakınında da 43. Piyade Alayı vardı.

Müftü Camisinde küçük bir kalabalıkla sabah namazını kılan Derviş Mehmet, namazdan sonra Mehdiliğini ilan ederek, "*İslam'ı kurtarmaya geldiğini, yetmiş bin kişilik Ordu ile Halife Abdülmecit efendinin de yolda olduğunu söyledi.*" Sarıklı cübbeli Derviş Mehmet ve adamları camideki yeşil sancağı alarak, öğleye kadar sancak altında toplanmayanların kılıçtan geçirileceğini söyledi. Sancağı, Menemen meydanının ortasına diktiler. Sancağın etrafında tekbir getirerek zikre başladılar. Derviş Mehmet, halkı sancak altına çağırırken, "*şapka giyen kâfirdir. Toplanın Şeriat isteyelim*" diye bağıyordu. Bir er olayı duyarak Jandarma Komutanına durumu bildirdi. Komutan durumu Alaya telefon ederek bildirince, askerleri sabah eğitimine hazırlayan asteğmen Kubilay, birliğiyle olay yerine gitti. Silahı bile yoktu. Askerlerin silahlarında da eğitim mermisi vardı. Kubilay, askerleri geride bırakarak Derviş Mehmet ve adamlarına yaklaşp silahlarını bırakıp teslim olmalarını söyledi. Derviş Mehmet, silahını ateşleyerek Kubilay'ı vurdu. Kubilay, yere düştü ama kalkıp uzaklaşmak isterken, Derviş Mehmet, testere ağızlı bir bıçakla yaralı Kubilay'ın başını keserek sancağın tepesine geçirdi. O sırada, olayı duyup gelen gece bekçileri Hasan ve Şevki de silahlarını çektilerse de, onlar da şehit edildi. Alay'dan gelen makineli tüfek birliği Komutanı, "teslim olun" diye bağırdı. Ancak, mukabele eden mürteciler üzerine ateş açıldı. Derviş Mehmet ve iki adamı vurularak öldü. Diğerleri kaçtı. Kalabalık da dağıldı.⁵⁹⁶ Jandarma ve polis iki gün içinde diğerlerini de yakaladı.

⁵⁹⁶Kâzım Özalp-Teoman Özalp, age., s. 46-47; Özakman, *Cumhuriyet II*, s.405 vd. Detaylı bilgi için bakınız Kemal Üstün, *Menemen Olayı ve Kubilay* 2. Baskı, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1978.

25 Aralık akşamı Edirne'den İstanbul'a dönerek olayları öğrenen Gazi M. Kemal Paşa, 27 Aralık günü Dolmabahçe Sarayında Başvekil İsmet Paşa, TBMM Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa, Fahrettin (Altay) Paşa ve Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya) ile Menemen olayı ile ilgili bir toplantı yaptı.⁵⁹⁷ Toplantıda olay enine boyuna incelenip, alınacak tedbirler görüşüldü ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ile Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa'nın (Altay) olay yerinde tahkikat yapmak üzere hemen Menemen'e hareket etmelerine karar verildi.⁵⁹⁸ Toplantıdaki gelişmeleri anlatan Kâzım Paşa, "*M. Kemal Paşa görülmemiş şekilde kızgın ve üzgündü. Sinirli bir şekilde söze başladı. "Bu ne haldir, mürteciler hükümet meydanında ordunun subayını din adına boğazlayabiliyorlar. Binlerce Menemenliden kimse çıkıp mani olmuyor. Bilakis tekbirlerle tasvip ediyorlar. Yunan idaresi altındayken bu hainler neredeydiler? Onların namusunu ve dinini kurtaran ordunun bir subayına reva gördükleri bu saldırının cezasını yalnız hain katiller değil, hepsi ağır şekilde çekmelidir. Bu Cumhuriyetin ve bizim başımızı kesmektir. Bundan bütün Menemen sorumludur. Bu kasaba "vilmodit"⁵⁹⁹ ilan edilmeye müstahak olmuştur. Bugünkü ve yarınki nesillere ibret olmak üzere hükümet meydanına büyük bir siyah taş dikilsin. Derhal harekete geçmeliyiz*" dedi.⁶⁰⁰ Kâzım Paşa, "*Cevaplarımızı bekliyordu ama itiraz edilmeye tahammülü olmadığı anlaşılıyordu. Vakit kazanmak ve havayı biraz yumuşatmak düşüncesiyle, "Acaba ayrıntılı raporların gelmesini beklesek mi?" diye bir görüş ortaya attım. Hiç cevap vermedi. Bir süre suskun oturdu. Ancak taviz vermeye niyetli görülüyordu. "İşte böyle olacak, dağılalım" dedi ve kalktı*" diyor. Durum vahimdi. Menemen'de orduya hizmet eden veya önceden hizmet etmiş olan askerler ve aileleri vardı. Masum çocuklar, ihtiyarlar, aciz kadınlar böyle ağır bir cezaya ister istemez maruz kalacaklardı. Bu durumu değerlendiren Kâzım Paşa, "*Biz aramızda bir iki gün beklemeyi, M. Kemal Paşa'nın tepkisinin ne ölçüde değişebileceğini görmeyi uygun gördük. Ancak normal kanuni işleri derhal başlattık*" demektedir.⁶⁰¹

⁵⁹⁷ M. Kemal Paşa bu ekiple biri 27 Aralık 1930Akşamı İstanbul'da Dolmabahçe Sarayında diğeri de 7 Ocak 1931 günü Ankara'da Çankaya Köşkünde toplantı yapmıştır. Çankaya toplantısında, İstanbul toplantısında bulunmayan Milli Müdafaa Vekili Zekai Bey de bulunmuştur. Kâzım Paşa'nın yukarıda açıkladığımız, "Atatürk'ün çok sinirli olduğu" an İstanbul toplantısındadır. Aradan geçen on gün sonrasında Atatürk, olaylar ve yapılanlarla ilgili bilgi için ikinci toplantıyı yapmıştır. Kâzım Paşa, hatıralarında bu iki toplantıdaki durumu karıştırmıştır. Tarih vermeden verdiği bilgide Sanki İstanbul Toplantısı hiç olmamış gibi bir anlatımı vardır. Kâzım Özalp-Teoman Özalp, s. 47.

⁵⁹⁸ Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, s.434.

⁵⁹⁹ Vilmodit, Fransızca "Ville Maudite" kelimesinin karşılığı olan, cezalandırılmış şehir demek olup, "tüm şehir halkının şehirden çıkartılıp, sürgün edilmesi, şehrin de tümüyle tahrip edilmesidir. Vilmodit Menemende uygulanmadı fakat Şu sıralar güncel olan Dersim İsyanı olayları kırsalında kısmen "vilmodit" uygulanmıştır izlenimi vardır.

⁶⁰⁰ Kâzım Özalp-Teoman Özalp, age., aynı yer.

⁶⁰¹ Age., s.47.

27 Aralık günkü toplantıdan sonra Menemen ile Manisa ve Balıkesir'in merkez kazalarında 1.1.1931gnnden itibaren bir ay süre ile sıkıyönetim kararı alan Bakanlar Kurulu kararını TBMM'si aynı gün onayladı. Sıkıyönetim komutanlığına, Fahrettin (Altay) Paşa getirildi. Olay genişletilerek soruşturuldu. Yakalanan sanıklar askeri mahkemede yargılandılar ve cezalandırıldılar. "Vilmodit" (cezalý Őehir) ten de hiç bahsedilmedi. Olaylar böylece kapandı. Ancak, Őu anlaşıldı ki, irtica yok olmamış, sinmiştir. Atatürk'ün aşırı sinirlenmesine neden olan da bu durumdur. Her Őeye yeniden başlamak gerekiyordu. Bu nedenle tüm yurttan irticaya karşı daha ciddi önlemlerin alınması gereği ortaya çıkmıştı. Serbest Fırka deneyi de bunu göstermişti. Henüz rejim ve devrimler olgunlaşmamıştı. Bu durumu değerlendiren Yakup Kadri Karaosmanoęlu, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu, Atatürk'n varlığını sezindiği gericiliğin yeraltı faaliyetini ortaya çıkarmak maksadı için kurdurduğu iddiasında bulunmuştur.⁶⁰²

7. SİYASET YENİLENİYOR

Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin başarısızlığı zerine Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa yurt gezilerine çıkararak, siyaset manzarasını kendi gözleriyle görmek istedi. Fethi Bey'in İzmir'de ilk mitingini yaparken halktan tepki görebileceğini düşünerek, Fethi Bey'in güvenliği için tedbir alınması hususunda görevlilerle tembihlenirken, tam tersi olmuş ve halk Fethi Bey'i kucaklamış CHF taraftarlarına saldırmıştı. Yanlış ve eksik olanlar nelerdi görmek istedi. 17 Kasım 1930 günü SCF'nin kendisini fesih ettiği gün Ankara'dan hareketle Kayseri, Sivas, Tokat, Turhal, Amasya, Samsun, Trabzon illerini dolaştı. Halkla görevlilerle CHF temsilcileriyle görüştü. Okulları ziyaret etti. Türk Ocaklarında gençlerle sohbet etti. Trabzon'da CHF'nda partililere yaptığı konuşmada, "*her an tarihe karşı, cihana karşı hareketlerimizin hesabını verebilecek bir vaziyette bulunmak lazımdır*" diyerek sorumluluk sahiplerini uyardı. Trabzon'dan Ege vapuru ile İstanbul'a geçti. İstanbul'da çeşitli okulları ziyaret ederek gençlerle sohbet etti. İstanbul'dan gnbirliğine Yalova'ya gitti döndü. İstanbul'da tekrar birçok kuruluş, niversite, hastane, CHF ve Türk Ocağını ziyaret ederek gençlere cumhuriyet dersi verdi. Sonra, Trakya turuna ıktı. Kırklareli, orlu ve Edirne'de çeşitli kuruluşları, okulları ziyaret etti. Kış koşullarına aldırmadan bunca yorgunluğu göze alarak, ülkede nelerin aksayıp nelerin yapılamadığını tespit etmeye, Şikâyetleri dinlemeye görevlilere ve gençlere oğt ve moral vermeye çalışmıştı. Ancak,

⁶⁰² Karaosmanoğlu, age., s.118.

İstanbul'a geldiğinde Derviş Mehmet olayı ve Kubilay'ın şehit edilmesini öğrenince morali ve sinirleri bozulmuştu. Bu sinir bozukluğu içinde de Menemen'e "vilmodit" uygulanmasını istemişti. İrticaya tahammülü kalmamıştı. Ancak, kendisi de çok iyi biliyordu ki, asırların ihmali sonucu ortaya çıkmış olan çağdışılığı bir anda değiştirebilecek bir tılsım yoktu. 27 Aralık günü Dolmabahçe toplantısında Kâzım Paşa'nın, o sinirlilik içinde olan M. Kemal Paşa'yı kendi içinde daha düşünceli davranmaya sevk eden uyarısı, olaylara makul çerçevede müdahaleyi sağladı.

Ülke yoksuldu, halk cahildi. Bu koşullarda, halkın fedakârlıklarıyla ülkenin zengin potansiyelini harekete geçirmek için yapılan gayretlerin önüne, dini engel göstererek geçmek isteyenlere taviz verilmek istenmiyordu. Bu nedenle en ufak hareketlere karşı dahi sert tepki gösterilerek olayların önü alınmak, caydırıcı olunmak isteniyordu. Bütün bu yapılanların sonucunda, Atatürk'ün deyimiyle zaman içinde, "inkılâbın yararını görenler memnun olacaklardır" düşüncesi taşınıyordu.

Önce yoksulluğun ortadan kaldırılması gerekiyordu. Ekonomide Devletçiliğe hız verilmeye başlanacaktı. Eğitimi, bilgi birikimi ve sermayesi olmayan halk, teşvikler verilse de atılım yapamıyordu. Öyleyse, devlet yapacaktı.

Yurt gezilerinde edindiği intiba ve SCF olaylarında, Türk Ocağı kültürel faaliyetin dışına çıkmış siyasete bulaşmıştı. Siyaseti CHF yapıyordu. Öyleyse Ocak CHF'na dâhil olmalıydı. Türk Ocakları kapatıldı ve mal varlıkları Partiye geçti. Türk Milliyetçiliği ırkçı esaslardan kurtarılıp bilimsel esaslara dayandırılmalıydı. Türk kültürünün kaynaklarına inilerek zenginleştirilmeliydi. Bu amaçla 12 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kuruldu. Meclisin yenilenmesi zamanı gelmişti. 5 Mart 1931'de seçim kararı alan TBMM III. Devre, 26 Mart günü uluslararası ölçü birimlerini kabul ederek kapandı. Kapanışta bir konuşma yapan Meclis Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa, *"Muhterem arkadaşlarım, dört seneden beri millî iradenin sadık bir timsali olarak vazifesini şuurla yapan Âli Meclisiniz verdiği kararla dördüncü BMM'nin içtimaî tarihine kadar faaliyetini tatil ediyor.*

Yanlış birçok tahrikâtın tesiri altında tesmim edilmek istenen efkârı umumiyemizin hakiki ifadesini vuzuh ve katiyetle tespit için mebusların intihabını yenileştirmek kararı verdiniz" dedi ve devamla dört yılda yapılan meclis çalışmalarına değinerek, özellikle Harf İnkılâbını kabul etmiş olmalarıyla, tarihte ender rastlanan büyük bir nam bıraktıklarını belirtti.⁶⁰³

⁶⁰³ İsmet Binark, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanları ve Meclis Konuşmaları*, Ankara 2002, s.167-168.

Seçimler 24 Nisan 1931 günü yapıldı ve TBMM yeni seçilen mebuslarla 4 Mayıs 1931 günü olağanüstü toplandı. Cumhurbaşkanlığına Gazi M. Kemal Paşa üçüncü defa seçildi. Kâzım Paşa da, tekrar Meclis Başkanı seçildi ve Başkan seçilmesine bir teşekkür konuşması yaptı. Olağanüstü Meclis çalışmaları 25 Temmuz'a kadar devam etti. Bu arada CHF 17 Mayıs 1931 günü Kurultayı toplandı. Tek parti olarak kapsamlı bir doktrin ve aksiyon programı kabul etti. Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Lâiklik ve İnkılâpçılık olan 6 ilke parti programına alındı.⁶⁰⁴ Bu kongrede kadınların da seçme seçilme hakkına sahip olmaları kabul edildi ve Halk evlerinin açılması karara bağlandı. 12 Temmuz 1932 tarihinde de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu. Özellikle dil ve Tarih araştırmacılığına önem verilen bu dönemde Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kurultaylarına Kâzım Paşa başkanlık yapacaktır. Aşağıda bu faaliyetlere değinilmiştir.

8. KÂZIM PAŞA'NIN ETKİNLİKLERİ

8.1. Türk Dil Kurultayları Ve Kâzım Paşa'nın Kurultay Reisliği

Harf değişiminden sonra ülkede cehalete karşı adeta savaş açılmış, küçüklerin eğitimi yanında büyüklerin de eğitimine büyük önem verilerek okullarda ve halk odalarında gece kursları ile bir okuma yazma seferberliği başlatılmıştı. Ayrıca sanat ve kültür faaliyetleri desteklenerek, bu tür faaliyetlerin başlamasında veya açılışında Atatürk, İsmet Paşa, Kâzım Paşa, Celal Bayar ve Fevzi Çakmak gibi şahsiyetlerle bürokrat kadrolarından genç, idealist, aydın dinamik yeni kadrolar hazır bulunuyorlardı. Gerek ülkenin kalkınma hamlelerinden olan, demiryollarına yeni bağlanan kısımlarının açılışları gerekse diğer sanayi ve endüstri kuruluşlarının açılış ve faaliyetlerini izlemek ve teşvik etmekten geri durmuyorlar, yüksek bir ideal uğrunda yol ve iklim koşullarının güçlüklerine aldırıyorlardı. Bu yapılanlardan yeni ve modern Türkiye'nin kurulması adına müthiş haz duyuyorlar, geçmişte yapılamayan şeyler yüzünden geç kalınmasına da hayıflanarak, hiçbir vakti boşa harcamak istemiyorlardı. Ülkenin herhangi bir yerinde yapılan bir ilerleme hamlesi büyük heyecan ve haz yaratırken, bunun aksi olan herhangi bir irticaî faaliyet ve hareket ise büyük can sıkıntısı yaratıyordu. Ülkenin millî kalkınmasını sağlayan çalışmalara paralel olarak, millî uyanışın ve millet olmanın harcı

⁶⁰⁴ Tunaya, age., s. 570; Hikmet Bila, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, Milliyet Yayınları 2. Baskı, Eylül 1987, s. 85-86.

olan yeni bir hukuk ve eğitim, kültür, dil ve tarih çalışmaları, üniversite reformu gibi faaliyetlerin her birine önderlik ediyorlardı.

Dil konusundaki çalışmalar, alfabe değişiminden sonra başladı. Alfabe Komisyonu Dil Komisyonuna dönüşmüştü. Bu faaliyet 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyetinin (TDTC) kurulmasıyla yoğunluk kazandı. Bu faaliyetlerden biri olan Birinci Türk Dil Kurultayıdır. 26 Eylül 1932 de Pazartesi günü çalışmalarına başlayan Kurultayı Türk Dili Tetkik Cemiyeti düzenledi. Kurultayda iki görüş belirdi. İlımlılar ve aşırıacılar, Atatürk de aşırıacıları destekliyordu. O, Türkçenin diğer dillerin boyunduruğundan kurtulmasını, arılaşmasını istiyordu. Kurultayda bütün bu konular konuşulup tartışılacaktı. Kurultay'ın açılış nutkunu Cemiyet Başkanı Samih Rifat Bey yaptı. Samih Rifat Bey, *“Efendiler Türk Dili Tetkik Cemiyeti Birinci Kurultayı'nın ilk celsesini açıyorum. Ruznamemizin ilk maddesinde kurultaya bir reis seçmek vardır. Reisinizi seçiniz”* dedi.

Umumi Kâtip Ruşen Eşref Bey, *“Muhterem arkadaşlar! Kurultayımıza aza olarak bulunan TBMM Reisi Kâzım Paşa Hazretlerinin Birinci Türk Dili Kurultayı Reisliğine seçilmesini teklif ediyorum”* dedi. Muvafıktır sesleri ve alkışlarla üzerine Reis: *“alkış umumi kabuldür. BMM Reisi Kâzım Paşa Hazretleri ittifakla kabul edilmiştir. Buyurunuz Paşa Hazretleri”*⁶⁰⁵ dedi. Kâzım Paşa alkışlar arasında Başkanlık kürsüsüne oturdu. Şu konuşmayı yaptı. *“Hanımlar, Beyler! Beni Kurultaya Reis seçtiğinizden dolayı teşekkür ederim. Kıymet ve kabiliyeti pek büyük olan hakiki Türk dilini tetkik etmek ve onu layık olduğu mevkie yükseltmek en ehemmiyetli ve millî vazifemizdir. Memleketimizin münevver zevatı bu vazifeyi ifa için burada toplanmış bulunuyorlar. Kurultayda cereyan edecek müzakereler ve serbest münakaşalardan çok faydeli neticeler elde edileceğine şüphe yoktur. İşte bu suretle güzel ve zengin dilimizin kendi hususiyetleri içinde inkişafına yarayan yeni ve feyizli bir yol açılıyor. Bu eser Büyük Şefimizin Türk Milletine yaptığı sayısız iyiliklerin bir mühimidir. Yüksek huzurlarında sonsuz saygılarımı tekrar eder ve bana tevdi buyurduğunuz şerefli hizmeti iftiharla deruhte ederek işe başlarım”*⁶⁰⁶ der. Sonra ikinci reis seçimine de Maarif Vekili Reşit Galip ve TDTC Reisi Samih Rifat Beyler teklif edilir ve seçilirler. Sonra da Kâtiplikler için dört kişi Ruşen Eşref Bey tarafından teklif edilir ve seçim yapılarak Kurultay çalışmalarına geçilir. Kurultay'a Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa da katılmış ve sonuna kadar dikkatle izlemiştir. Kurultayda görüşülen konular, Türkçenin eskiliği ile anadil niteliği, başka dillere etkileri, gelişim ihtiyaçları, sorunları açıklandı. Bildirilerde birçok kaynak gösterildi, örnekler verildi. Faik Ali Özensoy ile Hüseyin Cahit Yalçın evrimciliği

⁶⁰⁵ *Birinci Türk Dil Kurultayı*, T.C. Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, 1933, s. 13.

⁶⁰⁶ Age., aynı yer.

savundular. Devrimciliği savunan dilci ve edebiyatçılar da, neden devrimci bir hamle yapmak gerektiğini açıkladılar. Fuat Köprülü, Dil Devriminin bir Rönesans olduğunu söyledi devrimi ve Gaziyi övdü. Kurultay çalışmaları dokuz gün sürdü. Türk Dilinin gelişimi ile ilgili birçok prensip kararları alındı.

Kapanış konuşmasını yapan Kâzım Paşa şunları söylemiştir, “*Kurultay çalışması bugün bitti. (5 Ekim 1932) Burada söylenen çok kıymetli beyanat ile Türk dilinin hakiki yüksek kabiliyeti meydana çıkmıştır. Verdiğiniz isabetli kararlarla dilimiz bütün dileklerimizi tamamıyla ifadeye elverişli temiz Türkçe haline gelecektir.*

Bana verdiğiniz Kurultay Reisliği vazifesini iyi ifade edebilmiş ve itimadınıza liyakati muhafaza eylemiş isem bu sizlerin göstermiş olduğunuz itidal, ciddiyet ve büyük çalışma isteğinin vazifemi kolaylaştırması sayesinde olmuştur. Bu hizmetle iftihar edeceğim.

Huzurlarıyla Kurultaya şeref veren Reiscumhur Hazretlerinin müzakereleri her gün dikkat ve alaka ile takip buyurmuş olmaları yaptığımız işin ehemmiyetine delildir.

Hanımlar, Efendiler.

İnkılâp Başbuğumuz Mustafa Kemal her inkılâp teşebbüsünde olduğu gibi, dil inkılâp teşebbüsünde de bütün Türk milletinin, Türk milliyetperverlerinin kendisiyle beraber olduğunu gördü. Bu görüşle kat'i olarak hükmetti ki dil inkılâbı da bundan evvelki inkılâplar gibi çok kolay olacaktır ve semerelerini en az bir zamanda verecektir. Sizlere ve dil işini alâka ile takip edenlere teşekkürlerini bildirmeğe beni memur buyurdular. Size Büyük Şefimin memnuniyetlerini bildirirken ona kendi sevinçlerimi memnuniyetlerimi de katıyorum. Aziz ve muhterem kurultaycılar, Birinci Büyük Türk Dil Kurultayını kapıyorum⁶⁰⁷ diyerek birinci Türk Dil Kurultayını çalışmalarını başarıyla tamamlattı.

Bu kurultaydaki başarılı yönetimi, onun İkinci Türk Dil Kurultayı için de başkan olmasını sağladı. Zaten Cemiyetin üyesi idi. İki yıl aradan sonra düzenlenen İkinci Türk Dil Kurultayı 18 Ağustos 1934'te yine İstanbul'da Dolmabahçe Sarayında toplandı. Kültürel etkinliklerin müdavimi olan Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa'nın gelmesiyle İstiklâl Marşı söylenerek toplantı başladı. Gazi M. Kemal Paşa toplantıların sonuna kadar Kurultayı ilgiyle izledi. Toplantı açılış konuşmasını Milli Eğitim Bakanı Abidin Özmen yaptı. TBMM Reisi Kâzım (Özalp) Paşa yine Kurultay Başkanlığına seçildi. Kısa bir teşekkür konuşmasından sonra Kurultayın diğer divan üyeleri seçimi yapıldı. Kurultay çalışmalarına başladı. Gündemi yoğundu. Bu kurultaya iki Sovyet, iki de Alman Türkolog katılmıştı. Cemiyet Genel Sekreteri, iki yıldır Türk diliyle ilgili yapılan çalışmaları anlattı. 130 bin civarında sözcük fişi toplandığını, 150 den fazla dille ilgili yazma ve basma eserin incelendiğini 1300 sayfa taranan eserlerden not tutulduğunu

⁶⁰⁷ Age., s.473.

belirtti. Daha sonra Türk dili, Dünya dilleriyle ilişkileri ve dil sorunlarıyla ilgili bildirimler sunuldu. Tartışmalar yapıldı. Hüseyin Cahit Bey'in sunduğu raporda, dil konusunun çok önemli olduğu belirtilerek, acele kararlarla bağlanmasının doğru olmayacağı savunuluyordu. Kurultaydan çok alkış toplayan bu görüş, M. Kemal Paşanın görüşlerine ters düşüyordu. Kurultayda Hüseyin Cahit'e yeterli cevap verilemeyince, hasta olduğu için Kurultay'a katılamayan, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Başkanı Samih Rifat Bey'i, M. Kemal Paşa Kurultay'a getirtti.⁶⁰⁸ Samih Bey'in konuşmasını da Hüseyin Cahit'in iddialarına yeterli cevap göremeyen M. Kemal Paşa söz alarak, “*İdare heyeti adına yapılan konuşmaların fazla tatmin edici olmadığını söyleyip, çalışmaların daha çok geliştirilmesi lazımdır*” diyerek konuyu kapattı.⁶⁰⁹ Beş gün süren çalışmalar sonunda kurultay, 23 Ağustos günü Kâzım Paşa'nın kapanış konuşmasıyla son buldu. Kurultayın Türk dilinin gelişmelerine katkısını öven Kâzım Paşa, bu gelişmelerden büyük haz aldığını ifade etmiştir.

8.2. Soyadı Kanununun Kabul Edilmesi ve Kâzım Paşa'nın Özalp Soyadını Alması

Osmanlı Devleti zamanında soyadı kullanma alışkanlığı yoktu. Genellikle ismin önüne baba adı eklenirdi. Bir de İnsanlar makamları veya lakapları ile anılırdı. Bu durum askere almada, okulda, miras ve tapu işlemlerinde birçok sorunlar yaratıyordu. Her konuda olduğu gibi bu konuda da sorunları çözmeyi amaç edinen Cumhuriyet idaresi, 21.6.1934 tarihinde TBMM'nin 2525 Sayılı, Soyadı Kanunu denilen kanunu kabul etti. 2 Temmuz 1934'te yürürlüğe giren bu kanun gereğince her vatandaşın öz adından başka bir de soyadı kullanması zorunlu kılındı. 24 Aralık 1934'te de bir soyadı nizamnamesi kabul edildi. Kanunun uygulama şekli belirlendi. Kanuna göre iki yıl içerisinde her aile bir soyadı alacaktı. Bu süre içinde soyadı almayanlara devlet soyadı verecekti.⁶¹⁰ Soyadının Türkçe olması zorunluluğu vardı. Rütbe, memurluk, aşiret, yabancı ırk ve millet adları ile ahlaka aykırı, gülünç kelimeler soyadı olarak kullanılmayacaktı.

Soyadı Kanununun kabulünden sonra çıkartılan başka bir kanunla da ağa, hacı, hafız, hoca, molla efendi, paşa gibi eski toplum zümrelerini belirten unvanlar kaldırıldı. Bu arada Gazi M. Kemal Paşa'ya bir soy isim verilmesi isteniyordu. Birçok

⁶⁰⁸ Atay, *Çankaya*, s. 475; *Kâzım Özalp-Teoman Özalp*, s.53.

⁶⁰⁹ Kâzım Özalp-Teoman Özalp, s.53.

⁶¹⁰ Aydemir, *Tek Adam*, C.III, s.465.

öneri vardı. Ancak Saffet Arıkan'ın önerisi olduğu söylenen “**Atatürk**” soyadı, M. Kemal Paşa'nın da oluru alınarak, bir kanun teklifi şeklinde İsmet Paşa ve 22 milletvekilinin imzasıyla Meclis'e sunuldu. Kanun teklifinde bu soyadını hiçbir zaman başkasının kullanamayacağı belirtilmekteydi. Bunun için, 17 Aralık 1934'te bir kanunla bu soyadının önüne veya ardına isim katmak suretiyle kullanması da yasaklandı. Türkiye'nin kurucusu ve uygarlık yolundaki önderi, Gazi M. Kemal Paşa'ya Türk Milleti'nin bir şükran ifadesi olarak, 24 Kasım 1934 günü 2258 Sayılı Kanunla, “Kemal” öz adı olmak üzere “**Atatürk**” soyadı kabul edildi. Teklifin görüşülmesi esnasında konuşan İsmet Paşa, “Büyük önderin taşıyacağı soyadını belirlemenin Büyük Meclis'in borcu ve hakkı olduğunu düşündüklerini, “*Atatürk*” adı ile büyük Türk ulusunun en büyük oğluna en büyük ve en saygılı hitabın yapılmış olacağına inandıklarını” söyledi.⁶¹¹ Bu tarihten sonra Atatürk'ün imzasını “Kemal Atatürk” olarak attığı görülmektedir.

Atatürk'e soyadını TBMM kanunla verdi. Atatürk de, İsmet Paşa ve Kâzım Paşa gibi yakın arkadaşlarına soy isim verdi. Kâzım Paşa, bu hususta, “Atatürk bana önce “**Sakarya**” soyadını vermek istedi. Ancak, adım Alp Kâzım olduğu için “**Özalp**” soyadını daha uygun buldu”⁶¹² demektedir. Üstelik bu soyadını Kâzım Paşa'nın akrabaları kullanmaya izinli değillerdi. Sadece kardeşleri ve çocukları bu soyadını kullanmaya izinli idiler. İsmet Paşa'nın “**İnönü**” soyadı da aynı şekilde sadece ailesi tarafından kullanabiliyordu. Kâzım Özalp'in kendinden bir yaş küçük olan ve Harp okuluna birlikte başladıklarını daha önce yazdığım, Fikri adını onun isminden aldığı ifade ettiğim amcası, Emin Fikri Bey'in soyadı “Eralp”tir. Emin Fikri Bey, Jandarma Albayı olarak emekli olup, III. Dönem Aydın, IV. Dönem Bursa Mebusluğu yapmıştır. Meclis Albümü 74. Sayfada soyadı “Alpoğlu” olarak kayıtlıdır.⁶¹³ Alpoğlu sülale adı olarak kullanılmakta idi. Soyadı Kanunu öncesinde “Alpoğlu” olarak anılmıştır.

“Özalp” soyadı, sadece Kâzım Özalp ailesinin soyadı oldu ama bununla sınırlı kalmadı. Ülkenin birçok yerindeki şehirlerde, cadde ve sokak adı ve okullara Özalp adı verildi. Birinci Dünya Savaşı'nda Kâzım Paşa'nın Binbaşı olarak Van Seyyar Jandarma Alay Komutanlığı görevi yaptığı esnada Ermeni Terörüne karşı koruduğu ve görev yaptığı Van'ın Saray İlçesi, sevgi ve vefa göstergesi olarak, “Saray” adını “Özalp”

⁶¹¹Kocatürk, age., s. 564; Özakman, age., s.519; www.mevzuat.adalet.gov.tr (Soyadı Kanunu)

⁶¹² Kazım Paşa'nın dedelerinin Konya yöresinden Makedonya'ya göç ettiklerinde sülalesine Alpoğuları denilmekteydi. Kurtuluş savaşları esnasında da orduda 6 tane Kâzım adında komutan olunca, ayırt edilmek için Kâzım Paşa Alp adını da kullanmıştı. Bu nedenle amcası Emin Fikri Bey Alpoğlu adını kullanmıştır.

⁶¹³ *TBMM Albümü* 1920-1991 Ankara 1994, s.74; Ayrıca bu konudaki bazı bilgiler Teoman Özalp Bey'le yaptığımız mülakatla elde edilmiştir.

olarak değiştirmiştir. “Özalp” soyadı Sadece Kâzım Paşa ailesi ve kardeşlerine ait olarak kullanılması öngörölmüş olmasına rağmen, sonradan başkaları tarafından da kullanıldığı görölmüştür.

9. MECLİS BAŞKANLIğI GÖREVİNİN SON BULMASI

Meclis Başkanlığı, Cumhuriyetin ilanından itibaren Meclisin her bir çalışma dönemi için seçiliyordu. Meclis her yıl 1 Kasım’da yasama yılına başlıyor, genellikle olağan üstü haller hariç gündemindeki programa göre Mayıs sonu ile en geç Haziran ortalarında tatile giriyordu. Kâzım Paşa, İlk Meclis Başkanı seçildiği 26 Kasım 1924’ten beri her yıl Meclis yeni bir yasama dönemine başladığında, yapılan seçimde Başkan seçiliyor, Başkanlık dönemi, Meclisin bir sonraki yasama dönemi başlamasına kadar devam ediyordu. Her Başkan seçildiğinde bir teşekkür konuşmasıyla Meclis çalışmalarını başlatıyor, yasama dönemi sonundaki kapanışlarda da o yılki Meclis çalışmalarının hülasasını yaparak meclisi tatile sokuyordu. On yıl bu şekilde devam edince adeta açılış ve kapanışlar mutat konuşma ve açılış hareketlerine dönüşmüştü. 1 Kasım 1934 günü Meclis yasama dönemi başladığında tekrar Meclis Başkanı seçilen Kâzım Paşa, “*Beni tekrar seçtiğinizden dolayı teşekkür ederim. İşe başlarken sizin çok değerli yardımınıza güveniyorum. Hepinizi saygı ve sevgiyle selamlarım*”⁶¹⁴ demiştir.

Bu yasama döneminde önemli sayılabilecek üç yasa kabul edildi. Bunlar,

1. 26 Aralık 1934’te kabul edilen Bazı Lakap ve Unvanların kullanılmasının yasaklanması hakkındaki kanunun kabul edilmesi.
2. 3 Aralık 1934’te bazı kisvelerin giyilemeyeceği hakkında kanunun kabul edilmesi.
3. 5 Aralık 1934’te kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan kanunun kabul edilmesi.

Dördüncü dönem Meclisin son çalışma döneminde kabul edilen bu kanunun kabulü, tarihi bir karardır. Aslında bu kararı CHF’nin 1931 Kurultayında programına almıştı. Bu dönem sonunda seçim yapılacağına göre programını da uygulaması gerekirdi. Zamanına göre oldukça cesur bir karar olan bu kanunun kabul edilmesi, Medeni Kanun adıyla aile hukukundan iktisap ettiğimiz İsviçre’ye bile örnek olacak bir davranış olmuştur.

23 Aralık 1934’te seçim yapılmak üzere çalışmalarını tamamlayan TBMM’de kapanış konuşması yapan Kâzım Özalp’in bu konuşması Meclis Başkanı olarak yaptığı son kapanış konuşması olmuştur. IV. Dönem olarak,1931 olağanüstü toplantıyla başladığı

⁶¹⁴ İsmet Binark, age., s.195.

yasama faaliyetini özetlediği bu konuşmasında, “*Meclis’ in 287 toplantı yaparak, 801 kanun, 33 tefsir çıkarmış ve ayrıca 207 karar vermiştir. Türkiye’nin güçlenmesi ve yükselmesi için verdiğimiz emekler hep yurt severlik duyguları ile olmuştur. Bunu Türk tarihi övünçle yazacaktır*”⁶¹⁵ diyerek sürdürdüğü konuşmasında Türk Dil Kurultaylarında Türkçeye yeni kazandırılan kelimelerin ağırlığı hissedilmektedir. Konuşma şu şekilde bitmektedir. “*Baylar, başarıcılığımızın kaynağı Atatürk’tedir. Onun açtığı verimli yollar üstünde yürümektedir ki, ülkeye yararlı olduğumuzu söyleyebilir ve bununla pek yerinde olarak övünebiliriz. Türklüğe yaptığı sayısız iyiliklerle hepimizin yüreklerinde tükenmez gönenç yaşatan Uluğumuz Atatürk’e bağlılığımı ve sonsuz saygılarımı burada bir daha sunarım. Hepinize esenler ve ulusal işlerde öktüler dilerim*”⁶¹⁶ diyerek, Meclis Başkanı sıfatıyla son konuşmasını Türkçeye kazandırılan yeni kelimeleri de yoğun olarak kullanarak yapmıştır.

23 Aralık 1934 günü TBMM çalışmalarını tamamlayarak, seçimler yapılmak üzere kapanmıştı. Seçimler 8 Şubat 1935’te yapıldı. Kadınların da seçme ve seçilme hakkını kullandıkları bu ilk milletvekili seçimlerinde 17 kadın milletvekili seçilmişti. Meclis 1 Mart 1935’te açıldı. Meclis Başkanlığına bu defa Kâzım Özalp Paşa seçilmedi. Bu durumu Kâzım Paşa, anılarında biraz sitemli bir şekilde şöyle nakletmiştir. “*Meclis Reisi olarak yılda birkaç kere memleketin değişik bölgelerine incelemeler yapmak üzere geziler yapardım. On yılı aşan bir zamandan beri yaptığım bu gezilerde, halkın sevgi ve saygısıyla karşılanırdım. Özellikle son yıllarda Atatürk’ün etrafında bir grup meydana gelmişti. Onun, eski ve güvendiği arkadaşlarıyla arasının bozulmasına çalışıyorlar ve olur olmaz dedikodular yapıyorlardı. Atatürk, güvendiği arkadaşlarına karşı yapılan dedikodulara fazla önem vermezdi. Ancak, her insan gibi söylenenler karşısında düşünüyordu. “**Meclis Reisi Kâzım Paşa’nın daha büyük mevkilerde gözü vardır**” gibi tamamıyla uydurulmuş sözler değişik kanallardan benim de kulağıma geliyordu. Bu konuyu Atatürk’e açmak ve aslı olmayan bu gibi dedikodulardan çok üzüntü duyduğumu açıklamak için fırsat bekliyordum*”⁶¹⁷ diyor. Ancak, üzüntüsünü Atatürk’e iletme fırsatı bulamamıştı. Çünkü Atatürk 21 Ocak 1935’te İsmet Paşa ile İstanbul’a gitmiş, İstanbul’dan 16 Şubat 1935 günü Ege vapuru ile Güney illerine bir geziye çıkmış, 25 Şubatta tekrar İstanbul’a döndükten sonra 28 Şubatta da Ankara’ya gelebilmişti. 1 Mart 1935 günü de TBMM açılmıştı. Meclisin bu açılışında dördüncü defa Atatürk Cumhurbaşkanı seçildi. Meclis Başkanlığına ise Abdülhalik Renda seçildi.

Kâzım Paşa, Meclis Başkanlığına bu seçimde aday gösterilmedi. Kendisi de aday olmadı. Bu işler ülkenin tek parti tarafından yönetildiği o günlerde CHP tarafından,

⁶¹⁵ Age., s.199-200.

⁶¹⁶ Age., aynı yer.

⁶¹⁷ Kâzım Özalp-Teoman Özalp, s.55.

Atatürk'ün bilgisi ve direktifi dâhilinde yapıyordu. Kâzım Paşa bu durumu şu şekilde nakletmektedir. “O günlerde parti genel sekreteri Recep Peker, çok sevdiğim, güvendiğim ve gerçek vatanperver olan bir arkadaşım. Peker, Meclis'te odama gelerek, Atatürk'ün bu toplantı yılı⁶¹⁸ için Meclis Başkanlığı'nda bir değişiklik yapmak kararında olduğunu söyledi. 1 Mart 1935 günü Meclis'ten evvel yapılan parti grup toplantısında İsmet Paşa, benim çekilmek istediğimi Meclis Reisliğine Abdülhalik Renda'nın aday gösterildiğini belirtti” demektedir.

Seçimden bir gün sonra Çankaya'ya Atatürk'ü ziyarete giden Kâzım Paşa, Atatürk tarafından her zamanki samimiyetiyle karşılanmıştı. Bu ziyaretinde Kâzım Paşa, “Atatürk'le seçim konusuna hiç değinilmedi” demektedir. Avrupa'da Faşist baskıcı hükümetler işbaşına gelmişti. İtalya emperyalist saldırganlık hayalleri peşindeydi. Boğazlar sorunu, Hatay sorunu gündeme geliyordu. Böyle bir dönemde daha önce orduyu donatmak ve savaşa hazırlamaktaki deneyimi ile başarısını kanıtlamış olan Kâzım Paşa için Atatürk, Millî Savunma Bakanlığı yapmasını, bu nedenle Meclis Başkanlığına aday gösterilmemesini istemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim bu düşüncesini daha sonra Kâzım Paşa'ya belirtmiştir. Kâzım Paşa bu hususta anılarında Atatürk'ün kendisine, “Dünyadaki gelişmeleri göz önünde tutarak, ordumuzun kısa zamanda modern silahlarla takviye edilmesi gereklidir. Daha önceki tecrübeyi düşünerek senin Millî Savunma Bakanlığı'na gelmeni istiyorum”⁶¹⁹ dediğini nakletmektedir. Atatürk'ün bu kararına itiraz etmemesi üzerine de Atatürk, İsmet Paşa'ya, “Ordumuzun süratle ıslah ve takviyesini temin maksadıyla, Meclis Reisliğinden ayrılmış olan Kâzım Paşa'nın Millî Savunma Bakanlığına tayin edilmesini ve bu kararın ilgili yerlere tebliğ edilmesini istediği” direktifini vermiştir. Kâzım Paşa, Atatürk'ün bu kararının benim tarafımdan gönül rızasıyla kabul ettiğimin bilinmesine hassasiyet gösterdiğini müşahede ettim demektedir. Kâzım Paşa'nın bu görev değişikliği için önceden fikrinin alınmamış olması onda bir burukluk yaratmıştır. Atatürk'te bunu hissederek Kâzım Paşa için, itibar sarsıcı bir düşünce oluşmasını diye, Kâzım Paşa'nın yeni görevini gönül rızasıyla kabul ettiği izlenimini yaratmak istemiştir.

10. MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI'NA YENİDEN ATANMASI

Atatürk Dünya'nın hızla ikinci bir savaşa doğru sürüklendiğini hissetmeye başlamıştı. Bu nedenle de, Türkiye'nin Batısındaki ve Doğusundaki komşuları ile dostluk anlaşmaları yapıyordu. İtalyan saldırganlığına karşı da Batı ve güney sınırlarımızda

⁶¹⁸ Age., s.56.

⁶¹⁹ Age., aynı yer.

önlemler aldirtirken periyodik askeri manevralarla düşman ülkelere askeri gücümüzü göstererek caydirici olmaya çalışiyordu. Ancak, sorunlar bitmiyordu. Hatay sorunu ve Boğazlar sorununu barış yoluyla çözmek istiyordu. Fakat sorunlar barış yoluyla hallolmazsa, gerekirse savaşacağımız intibamı göstermek istiyordu. Ordunun buna göre hazırlıklı olması gerekiyordu. Bu konuda Kâzım Paşa'nın orduyu hazır etmesindeki deneyimine güvenirken, Türk Ordusunun da, kahramanlık ve becerisine güveniyordu. Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa, ordumuzun durumundan gayet memnundu CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultayında, milletvekilleri ve partililere bu konuda yaptığı konuşmada, *“Arkadaşlar Ordu işlerinin gizliliği hepimizce bilinen bir mesele olduğundan burada bu işler hakkında açıkça söz söylememi siz de caiz görmezsiniz. Bu sebepten sözlerim kısa olacaktır. Ordumuz en ileri milletlerin ordularından ayırtıl olmayarak son sistem ve teknik vesaitle mücehhez bulunmaktadır. Kara, deniz ve hava kuvvetlerimizin teşkilâtı bu günkü ileri askerliğin icapları göz önünde tutularak yapılmıştır. Milletimizin yüksek kabiliyeti de bize her yönden üstün bir orduya malik olmak imkânını vermiştir.*

Öyle bir zamanda bulunuyoruz ki, bütün milletler savaş vasıtalarını çoğaltmakta ve ordularının gücünü birbirleriyle yarışır derecesinde artırmaktadırlar. Biz de, bu hava içinde pek tabii olarak hazırlanmaktan geri kalmıyoruz ve kalamayız. Ordumuz gerekli olduğu vakit bütün haklarımızı ve en yüksek menfaatlerimizi koruyabilecek bir haldedir. Bu değerde olan ordumuzun, maddi ve manevi kuvvetlerine bu günkü ihtiyaçlara uygun bir surette, vüsat ve inkişaf vermek millî ödevimizdir” demiştir.⁶²⁰ Bu açıklamalar, Atatürk'ün Cumhuriyet öncesinde Türk ordusunu imkânsızlıklar içinde donatmakta üstün başarı gösteren, deneyimli, Büyük Taarruzun Millî Savunma Bakanı'nı neden iş başına getirdiğini izah etmektedir. Kâzım Paşa'da artık kendisine Millî Savunma Bakanlığı görevinde daha fazla ihtiyaç duyulduğu duygusuyla gönül rahatlığı içindedir.

10.1. Boğazlar Sorunu ve Montreux Konferansı

Lozan Barış Anlaşması'nda Boğazlar için kabul edilen gayri askeri saha, serbest geçiş, uluslararası güvence ve Milletler Cemiyeti denetiminin kabul edilmesi o günün koşullarında istenmese de razı olunan bir durumdu. Lozan sonrasında dünyada gelişen olaylar, uluslararası güvence ve Milletler Cemiyeti denetiminin giderek geçerliliğini yitirdiğini gösterdi. Bunun üzerine Türkiye, Boğazlar konusunu güvence

⁶²⁰ CHP. Dördüncü Büyük Kurultay, Beşinci toplantı 15.5.1935 Çarşamba günü oturumunda s.136-137. Kurultay tutanaklarında Millî Savunma Bakanlığına yeni Türkçe ile “Sü Bakanlığı” denilmektedir.

açısından uluslararası toplantılarda ortaya koymaya başladı.⁶²¹ Çünkü Boğazların askerlikten tecridi, her türlü savunmadan mahrum ve tecavüze açık bırakılmıştı.

Türkiye bu koşulları 1923 yılında Avrupa’da silahsızlanmaya gidileceği ve barış vaadi nedeniyle kabul etmişti. Fakat silahsızlanma girişimlerinden bir sonuç çıkmadığı gibi 1930’dan sonra silahlanma yarışı başladı. Milletler Cemiyeti’nin müşterek güvenlik sistemi de saldırgan devletlere karşı sonuç vermedi. Boğazların güvenliğinden sorumlu devletlerden Japonya Mançurya’ya, İtalya’da Habeşistan’a saldırdı. Türkiye Dışişleri Bakanı olan Tevfik Rüştü (Aras) Bey, 1932’de Cenova Konferansında, 1933 Londra Konferansında, 1934 Milletler Cemiyeti toplantılarında ve Balkan Paktı toplantılarında gayri askeri sahanın kaldırılması ve Uluslararası güvencenin kaldırılması taleplerini sürekli gündemde tuttu. Türkiye’nin bu sürekli barış tavrı, diğer bir kısım devletlerin uluslararası anlaşmaları hiçe sayan tavrı karşısında tasvip görüyordu.⁶²²

Türkiye’nin 10 Nisan 1936’da Boğazlar Rejiminin mahsurlarını ve barışı tehdit eden hususlarını gösterir şekilde kaleme alınan bir nota ile Milletler Cemiyeti’ne ve Batılı devletlere başvurması kabul gördü ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin tadilatı barış içerisinde gerçekleşti. İtalya hariç Konferansa katılma hakkı olan devletler Nisan ayı sonuna kadar olumlu görüş belirttiler. İtalya, Türkiye’nin Akdeniz’de yakın bir savaş tehdidinden söz etmesini Habeşistan işgali ile ilgili bularak kabul etmediği için konferansa katılmadı.⁶²³

Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi’ne imza koyan taraflara ve Milletler Cemiyeti’ne çağırıda bulunarak, onları Türk topraklarının dokunulmazlığı için zaruri olan güvenlik koşullarının ve Karadeniz ile Akdeniz arasında ticaretin gelişmesine imkân verecek liberal bir boğazlar rejiminin düzenlenmesine davet etti. Bu gayretler sonucunda Montreux Konferansı, Büyük Britanya, Avustralya, Fransa, Japonya, Sovyetler Birliği, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya hükümetlerinin katılımıyla 22 Haziran 1936 günü açıldı. Müzakereler sonucunda 20 Temmuz 1936 da yeni Boğazlar rejimi kabul edildi. Montreux Sözleşmesi ile bir de ek protokol imzalandı. Bu protokole göre Türkiye gayri askeri sahaya derhal yerleşebilecekti. Millî Savunma Bakanı Kâzım Özalp Paşa çoktandır bunun hazırlığını yaptırıyordu. Anlaşma gece 22’de imzalanmıştı.

⁶²¹ Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını Ankara 1990, s.120.

⁶²² Feridun Cemal Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası Ankara 1968, s.65; Fahir Armaoğlu, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 344; Aptülahat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1991, s. 290.

⁶²³ Akşit, age., s. 294; Özakman, age., s. 561.

Sözleşmenin imzalandığı yıldırım telgrafla hemen yurda bildirildi. Haber öğrenilir öğrenmez öncü birlikler önceden belirlenen bölgelere girdiler. Büyük birlikler de sabah harekete geçtiler. Böylece barış içinde bir yurt sorunu daha çözülmüş boğazların güvenliği kendi ordumuzun koruyuculuğuna emanet edilmişti. Devlet erkânı İstanbul'da idi. İstanbul ve Ankara'da büyük sevinç kutlamaları yapıldı. Atatürk, kutlamalarda birlikte olduğu Başbakan İsmet İnönü, Millî Savunma Bakanı Kâzım Özalp ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşaların bulunduğu guruba “*Sıra Hatay’a geldi*” demişti. Hatay’ın kurtarılması fırsatını da o zamanlar Fransa Başbakanı olan ve Suriye’yenin üç yıl içinde bağımsızlığının tanınacağını açıklayan Leon Blum yaratacaktır. Bu gelişmeler de aşağıda verilmiştir.

10.2. Hatay Sorunu

20 Ekim 1921 Tarihli Fransa ile TBMM Hükümeti arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile Hatay ve İskenderun bölgesi için özel bir yönetim kabul edilmişti.⁶²⁴ Ekonomik ve kültürel yönden Türkiye ile bağı devam ettirilen bölgeyi Ankara Anlaşması’na rağmen, Fransızlar Hatay’ı Suriye’ye aitmiş gibi yönetiyorlardı. 1936 Yılında Fransa Başbakanı Leon Blum, üç yıl içerisinde Suriye’ye bağımsızlık verileceğini açıklamıştı.⁶²⁵ Bu haber üzerine, 7 Ekim 1936 günü İstanbul’dan Ankara’ya dönen Atatürk, Başbakan İnönü, Millî Savunma Bakanı Kâzım Özalp’le Hatay konusunda uzun bir görüşme yaptı. Hatay Suriye’ye geçmeden işi halletmek lazımdı. Atatürk’ün Hatay meselesi ile ilgisi yeni de değildi. 1923 yılı Adana ziyaretinde kendisini karşılayan Hataylı iki genç kıza, “*Kırk asırlık Türk yurdu yabancı elinde kalamaz. Gününü geldiğinde siz de kurtulacaksınız*”⁶²⁶ demişti. Bunun üzerine 9 Ekim 1936’da ilk yazılı girişimle Fransa’nın Suriye ve Lübnan’a tanıyacağı bağımsızlığı Hatay’a da vermesi istendi. Fransa, Türk notasına verdiği cevapta Suriye’nin bölünemeyeceğini, bu nedenle Hatay’a bağımsızlık verilemeyeceğini, yerel özerkliğin korunacağı cevabını verdi. 1 Kasım 1936 günkü TBMM açış konuşması yapan Atatürk, Hatay konusunda, “*Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan,*

⁶²⁴ Tayfur Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1978, s.60-61; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1966, s.6.

⁶²⁵ Aydemir, *Tek Adam*, C. III, s.415.

⁶²⁶ M. Kemal Paşa, 15 Mart 1923 te Adana’ya geldiğinde onu karşılayanlar arasında göğsünde Antakya ve İskenderun yazan iki genç kız vardı. M. Kemal Paşa ve Latife Hanıma birer demet çiçek sunan genç kızlar, “Büyük Gazi, bizi de kurtar, bizi de özgürlüğe ve Anavatana kavuştur” diye yalvarmıştı. Özakman, *Cumhuriyet I*, s.273.

“İskenderun-Antakya” ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyetle ve katiyetle durmağa mecburuz. Daima kendisiyle dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler. Önümüzdeki sene, müzakereler ve silahlanma yarışları ile büyük bir hazırlık senesi olacağı benziyor. Devletlerarasındaki ihtilâfların anlaşmalara varmasını samimiyetle dileriz”⁶²⁷ demiştir. Atatürk’ün bu açıklamaları Hatay konusuna ne kadar ciddiyetle önem verdiğini göstermektedir.

Fransa’nın cevabı TBMM’de görüşüldü ve Hükümete tam destek verildi. Fransa’ya yapılan ciddi uyarılar üzerine Fransa konuyu Milletler Cemiyeti’ne götürmeyi teklif etti. Türkiye teklifi kabul etti. Fransa, 1 Aralık 1936’da Suriye meclisine yapılacak seçimlere Hatay’dan da temsilci katılmasını istedi. Hataylıların itirazına rağmen Fransız yöneticiler, çeşitli hilelerle 4 kişiyi Suriye Meclisine seçtirdiler. Bunun üzerine Hatay’da olaylar ve çatışmalar çıktı.⁶²⁸ Olaylar üzerine Türkiye Fransa’ya 4 Aralık günü bir nota verdi ve bu olaylar karşısında Türk Hükümetinin kayıtsız kalamayacağı belirtildi. 10 Aralıkta toplanacak olan Milletler Cemiyeti Konseyinde konunun görüşülmesi için Cemiyet Genel Sekreterliğine telgraf çekilerek konunun gündeme alınması istendi.⁶²⁹ Milletler Cemiyeti Konseyi yaptığı görüşmede uzlaşma olmayınca Konsey, olayları yerinde incelemek üzere Norveç, Hollanda ve İsviçreli üç gözlemci gönderdi.

Atatürk, Hükümeti Hatay konusunda pasif buluyor ve her fırsatta tepkisini belli ediyordu. Fransa da diplomatik oyalama yollarına başvuruyordu. Atatürk 5 Ocak 1937’de İstanbul’dan bir özel trenle hareket ederek, Ankara’dan Başvekil İsmet Paşa, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü ve Hatay sorunu ile ilgili her tür belge ve kişilerle Eskişehir’de bana katılınız diye, Başyaver aracılığı ile Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak’a talimat verdi. İsmet Paşa, fevri hareketlerle, Fransa ile bir harbe sürüklenme endişesi taşıyordu.⁶³⁰ Ancak Atatürk’ün kararlı davranışları, Fransa’nın konuya gereken önemi vermesine neden oldu. Konsey 27 Ocak 1937’de Hatay’ın Suriye’den ayrı oluşunu kabul etti. Ancak, Hatay’daki Fransız görevliler sorunların çözümünde güçlük çıkarıyorlardı. 4 Mayıs 1937 günü Atatürk’ün Başkanlığında Kâzım ve Fevzi Paşaların da katıldıkları Bakanlar Kurulu toplantısı yapıldı. Toplantıda hazırlanan Hatay Devleti Anayasa tasarısı uygun bulundu. 31 Mayıs

⁶²⁷ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1989, s.410.

⁶²⁸ Melek, age., s.35.

⁶²⁹ Age., aynı yer.

⁶³⁰ İnönü, Hatıralar II, s.284.

1937 de Fransa ile Hatay'ın toprak bütünlüğünü koruyan bir anlaşma yapıldı. Hatay Anayasası 29 Kasım 1937'de yürürlüğe girecekti. 15 Nisan 1938 tarihine kadar da 40 üyeli Hatay Parlamentosu için seçim yapılacaktı. Fransız görevliler güçlük çıkarmaya devam ediyorlardı. Atatürk'ün hastalığının duyulması Fransız yetkilileri cesaretlendiriyordu.⁶³¹ Bu izlenimi kırmak ve Hataylılara moral vermek ve Fransa'yı uyarmak için doktorların yasak etmesine rağmen Atatürk, Güneye gitmeye karar verdi. 19 Mayıs 1938'de 19 Mayıs törenleri sonunda hastalığına aldırılmadan trenle Mersin'e gitti. Mersin ve Adana'da Askeri birliklere resmigeçit törenleri yaptırdı. Bu davranışı ile Fransa'yı kesin olarak uyarmıştı. Ankara'ya dönünce Başbakan Celal Bayar, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Millî Savunma Bakanı Kâzım Özalp ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'la Hatay sorununu görüştü. Bu toplantıda, “*Avrupa'da savaş çıkacak elinizi çabuk tutun Türk Hatay Devleti, Milletler Cemiyeti kararına uygun şekilde kurulup güvence altına alınmalı*”⁶³² dedi.

Atatürk Ankara'dan 26 Mayıs 1938 günü İstanbul'a gitmişti. Yaşadığı yorgunluklar hastalığını ilerletmişti. Sipariş edilip çoktandır beklenen Savarona Yatı gelmişti. Atatürk Savarona'da kalıyordu. 20 Haziran günü Bakanlar Kurulu Fevzi Çakmak'ın da katılımıyla Atatürk'ün başkanlığında Savarona Yatında toplandı. Konu Hatay sorunuydu. Hatay'dan gelen haberler sınırları bozmuştu. Orgeneral Asım Gündüz'ün Görüşmeler için Hatay'a gönderilmesi ve kesin olarak ödün verilmemesi kararlaştırıldı.⁶³³

Bakanlar Kurulu dağıldıktan sonra Kâzım Paşa Atatürk'ün kendisine, “*gitme seninle konuşacağım*” dediğini belirterek, “*Millî Savunma Bakanı olmam nedeniyle Hatay işinde bana önemli görevlerin düşebileceğini, bu konuda gerekirse Makedonya'daki ihtilâl çeteleri gibi bir teşkilât kurmamızı, benim evvelce Makedonya'da Selanik vilayeti takip kumandanlığında bulunmuş olmam nedeniyle böyle bir teşkilâtın nasıl kurulacağına tecrübeli olduğumu, bu iş için yeterli tahsisatın sağlanabilmesini teminen Celal Bey'le (Bayar) görüşeceğini*” söyledi. “*Hatay mutlaka bizim olmalıdır*” diyerek sözlerini bitirdi

⁶³¹ 30 Mart 1938'de bir Fransız gazetesinde çıkan bir haber Atatürk'ü kızdırmıştı. Haberde Prof. Fissenger'in Ankara'ya çağırılmış olduğunu ve Atatürk'e nüzul isabet ettiğini yazıyordu. Bunun üzerine aynı gün Cumhurbaşkanlığı Sekreterliği bir resmi tebliğ yayınladı. Tebliğde “*Atatürk'ün grip olduğu ve Prof. Fissenger'in kendisini muayene ettiğini ciddi bir durum olmadığını istirahat önerdiği*” duyuruldu. Atatürk'ün bu resmi tebliğin Fransızları ikna edemeyeceğine inanarak 19 Mayıs 1938'de bayram töreni sonrasında doktorların yasak etmesine rağmen yorucu Güney gezisine çıktı. 10 Kasım 1963 *Milliyet*, *Atatürk'ün Ölümünün 25. Yılında Milliyet Gazetesi Özel Eki*, s.8.

⁶³² Özakman, *Cumhuriyet* II, s.627-628.

⁶³³ Bu toplantıdan bir gün önce Savarona'da Atatürk'ü ziyarete gittiğini söyleyen Kâzım Paşa, “*Bana hastalığının ne olduğunu kitaptan okuyarak öğrendim. Maatteessüf akıbet vahim dedi. Su alırlarmış geçermiş paşam dedim. Teselli etmek istedim*” diyor. 10 Kasım 1963 *Demokrat İzmir gazetesi*.

demektedir.⁶³⁴ Savarona’da yapılan bu Bakanlar Kurulu toplantısı saatlerce sürmüş olup Atatürk bu toplantıda çok yorulmuş ve daha sonra Dolmabahçe sarayına nakledilmişti. Bu durumda iken dahi Hatay sorununa çözüm aramaktan bir an geri kalmamıştı. Sorun olumsuz safhaya girecek olursa kendince Kâzım Paşa’ya çözüm yolu önermişti.

Seçimlerin yapılması için Hatay’da güven ortamı oluşamayınca Türk-Fransız anlaşması ve Bakanlar Kurulu kararı gereğince görüşme yapmak üzere Genel Kurmay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz 23 Haziran’da Hatay’a gitti. Yapılan görüşmeler sonucunda 2500 kişilik bir Türk Birliği’nin Hatay’a gitmesi kararlaştırıldı. 4-5 Temmuz 1938 günlerinde Albay Şükrü Kanatlı komutasında Türk tugayı Hatay’a girdi. Güvenlikle ilgili mevzilere yerleşti.⁶³⁵ Bundan sonra seçimler serbest bir ortamda 13 Ağustos’ta gerçekleşti. Hatay Meclisi için seçilen 40 Milletvekilinden 22’sini Türkler kazandı. Hatay Meclisi 2 Eylül 1938 günü toplandı. Meclis Başkanlığına Abdülgani Türkmen, Devlet Başkanlığına Tayfur Sökmen seçildi. Cumhurbaşkanı Sökmen, Başbakanlığa Abdurrahman Melek’i atadı. Hatay, Suriye’den ayrı, iç işlerinde serbest, dış işlerinde Fransa’ya bağlı bir devlet olmuştu.⁶³⁶ Bundan sonra ne yapılacağı kararlaştırıldığı için Atatürk sonuçtan memnundu. Ancak, Fransa ile 31 Mayıs 1937’de imzalanan Hatay’ın toprak bütünlüğünü güvence altına alan Anlaşma, Hatay’ın Türkiye ile birleşmesine engel teşkil ediyordu. Fransa ile karşılıklı Hatay’ın toprak bütünlüğünü garanti eden anlaşma iptal edildi. Hatay Meclisi de 30 Haziran 1939’da Türkiye’ye katılma kararı aldı. 7 Temmuz 1939 günü de, TBMM Hatay Meclisi kararını kabul ederek, Hatay Türkiye’nin bir ili oldu.⁶³⁷ Bu sonucu hazırlayan Atatürk, Hatay’ın anavatana katılımını göremedi ama “40 asırlık Türk yurdu yaban olamaz” sözü ile Adana’da iki genç kıza verdiği sözünü tutmuş oldu. Kırk yıllık ata yurdu dediği Hatay anavatana böylece katılmış oldu.

11. İSMET PAŞA’NIN BAŞVEKİLLİKTEN AYRILMASI

Genç subaylık yıllarından beri çalışkanlığı, pratik zekâsı, kararlılığı ve başarılarıyla kendini kabul ettiren ve her zaman yaşı ve rütbesine göre büyük görevler üstlenen İsmet Paşa, Atatürk’ün de genç subaylık yıllarından tanıdığı, takdir ettiği, her konuda anlaşığı bir şahsiyetti. Millî Mücadelede omuz omuza vermişler, gerek mecliste

⁶³⁴ Kâzım Özalp-Teoman Özalp, age., s.65.

⁶³⁵ Melek, age., s.56; Sökmen, age., s.105; Aydemir, *Tek Adam* III, s.416; Kocatürk, age., s. 622.

⁶³⁶ Aydemir, age., s. 416.

⁶³⁷ Melek age., s. 84; Sökmen, age., s.117; Aydemir, age., Aynı yer. ; Özakman, age., s. 808, dipnot 509. Abdurrahman Melek ve Tayfur sökmen Hatay Meclisi’nin Türkiye’ye katılma kararını 23 Haziran olarak vermiştir.

gerekse cephelerde, karar birliğinde ve hep birlikte, olmuşlardı. Barışın kazanılmasında, Cumhuriyetin ilânında, Cumhuriyet kanunlarının belirlenmesinde ve inkılâpların gerçekleştirilmesinde hep birlikteydiler. Cumhuriyet'in ilânından sonra kurulan hükümetlerin, üç aylık Ali Fethi hükümeti hariç, değişmez Başbakanı İsmet Paşa idi. Atatürk'ün, “*Çankaya’da rahat ediyorsam bu İsmet Paşa sayesinde*” sözü meşhurdur.⁶³⁸ Falih Rıfki, “*Bu sözü duymayan Çankaya davetlileri parmakla gösterilebilir. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa aralarındaki nispet daima ve ayrıca muhakeme edilmek üzere birbirini tamamlıyorlardı*”⁶³⁹ diyor. İsmet Paşa’ya duyulan bu güven nedeniyle Cumhuriyet'in ilânından itibaren 14 yıl süreyle Başbakanlık yapmıştı. O halde İsmet Paşa'nın Başbakanlıktan ayrılmasına ve Atatürk'le yol ayrımına gelmesi nedenleri nelerdi? Bunu bir olaya ve ani kırgınlık veya kızgınlığa bağlamamak gerektiği anlaşılıyor. İsmet Paşa Hatıralarında, Nyon meselesi, Atatürk Orman Çiftliği'nin Hazineye devir olayı, Bomonti Bira fabrikası olayı gibi olaylarda görüş ayrılığı ile Atatürk'ün bu konularda bazı dolduruşlara getirilerek sofraya toplantılarında bir kısım Bakanları rencide eder biçimde davranmasından duyduğu rahatsızlıkları anlatarak sonucu şöyle bağlıyor, “*1936-1937’lerde ben nasıl yorgun, artık geçinmekte güçlük çekilen bir adam haline gelmişsem, Atatürk’ün de sıhhatinde başlayan bozukluklarla sükûnetini kolaylıkla kaybeder hale gelmiş olduğu kanaatindeyim*” diyor.⁶⁴⁰

Kâzım Paşa bu konuda hatıralarında, “*Nyon müzakereleri sırasında çıkan münakaşa büyüme istidadı göstermişti. Toplantıda Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, hükümetin talimatına uymayan bir mütalaada bulunmuş. Hükümet bunu tashih etmesini bildirmişti. Tevfik Rüştü Aras, olayla yakından ilgilenen Atatürk’e durumu bildirmiş, Atatürk de özel kalem müdürü Hasan Rıza Soyak vasıtasıyla Başbakan’a iletmek üzere, İsmet Paşa’nın özel kalem müdürü Velit Uzgören’e telefon ederek, durumun Başbakan’a bildirilmesini ve fikirlerinin alınmasını istemiş. İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı’nın hükümetle temas etmeden Atatürk’ü araya sokmasını uygunsuz karşılamıştı. Bakanlar Kurulu’nu topladı. “Hükümetin fikirlerine uymayan bu müdahale karşısında rahat çalışmaya devam olunamayacağını” söylediğini, oldukça sinirli olduğunu aktarmaktadır*⁶⁴¹. Çiftlik ve Bira fabrikası olaylarına da değinen Kâzım Paşa, “*Bir gün Bakanlar Kurulu toplantısına geç kalan Şükrü Kaya, Bakanlar Kurulu’nun akşama Köşke yemeğe davet edildiğini, orada çiftlikteki bira fabrikası konusunun konuşulacağını söyledi*”

⁶³⁸ Aydemir, *Tek Adam III*, s.502; *İkinci Adam*, C.I, s. 481.

⁶³⁹ Şevket Süreyya Aydemir, Falih Rıfki Atay’ın *Çankaya* adlı kitabından s.352-353 kaynak göstererek yaptığı alıntıyı adı geçen eserde belirtilen sayfalarda bulamadım. Aydemir, *İkinci Adam*, C.I, s.481.

⁶⁴⁰ İnönü, age., s. 286 vd. ; İnönü’nün bu kanısına Falih Rıfki Atay ile Şevket Süreyya Aydemir’de katılıyor. Aydemir, *İkinci Adam* Cilt I, 3. Baskı s. 501; Atay, *Çankaya*, s. 487.

⁶⁴¹ Özalp-Teoman, age., s.60.

diyor. Çiftlik konusunu İsmet Paşa da hatıralarında geniş olarak anlatmıştır. Zarar eden çiftliğin devlete satışı söz konusu edildiğinde, İsmet Paşa'nın karşı çıkması üzerine Atatürk, geliştirilmesine devam etmek şartıyla, bir millî müessese olarak idare edilmek üzere, borçlarıyla hükümete devretmeye razı olmuştur. Ancak, bira fabrikası bu devirin dışında tutulmuş. Atatürk Çiftliğin hükümete devrinden sonra iyi bakılmadığından şikâyetle, devretmiş olduğuna pişman olduğunu belirten sözler söylemiş. İsmet paşa bu gibi konuşmaların kendisinden habersiz bakanlarla yapılmasına bozuluyormuş. Akşam Köşkte de bu tür bir durum olması ihtimali nedeniyle İsmet Paşa huzursuzdu.

Köşk'te yemekte, Bakanlar Kurulu üyeleri ile birlikte 17 Eylül 1937 günü toplanılır. Hatır sormalar bittikten sonra Atatürk İsmet Paşa'ya, "*Çiftlikteki bira fabrikasının geliştirilmesi için ne düşünüyorsunuz?*" diye sorunca İsmet Paşa, "*İcabı neyse yapılacaktır*" diye cevaplamış. Atatürk, "*Öyle mi?*" deyince de İsmet Paşa, "*siz ne yapılacağı kararını almışsınız tebliğ için de Bakanlar Kurulu davet olunmuştur*" deyince Atatürk, Şükrü Kaya'ya bakıp, sonra İsmet Paşa'ya "*Bunları nereden çıkarıyorsunuz, ne oldu? Neden böyle konuşuyorsunuz? Orman Çiftliğine iyi bakılmadığı görüşümdedir*" diyor. İsmet Paşa kızgın bir ifade ile "*Bunun sorumluları Hasan Rıza ve Tahsin beylerdir*" diyerek cevaplandırınca, Atatürk, Kâzım Paşa'ya dönerek, "*Paşaya ne olmuş, neden böyle konuşuyor*" diye sormuş ve cevap beklemeden, "*Bu durumda devam edemeyiz*" diyerek kalkmış, sofraya dağılmış.⁶⁴² Aynı konuyu Kâzım Özalp'i kaynak göstererek daha ayrıntılı ve anlaşılır biçimde hatıralarında anlatan Nihat Erim, 5 Aralık 1946 günü Mecliste sohbet ettiği Kâzım Paşa'dan bu ayrılık hikâyesini günlüğüne şöyle kaydetmiştir. "*1937 yılında Tefik Rüştü'nün Nyon Konferansı'nda, Akdeniz'in İtalya'ya karşı korunması görüşmelerinde İstanbul'da bulunan Atatürk'le doğrudan muhabere edip, talimat almasıyla başlamış. İnönü Bakanlar Kurulundaki arkadaşlarına, "Böyle şey olur mu? Mesuliyet bizim üzerimizde"* diyerek, İstanbul'dan aldığı talimatın aksine emir verelim demiş ve öyle yapmışlar. Bu meseleden sonra Atatürk, İstanbul'dan Ankara'ya döndüğünde bira fabrikası olayı ile ilgili Şükrü Kaya'nın geç kaldığı Bakanlar Kurulu toplantısında, "*Akşam Köşkte toplantı var bazı kararlar tebliğ edilecek*" demesi üzerine, İsmet Paşa, "*Bu kararlar nedir?*" dediğinde,

⁶⁴² Age., s. 61, Kâzım Paşa, "*sofradan kalktıktan sonra ayrılıyorduk, Atatürk beni çağırdı, "Bu ne haldir, acaba buraya gelmeden önce alkol mü aldı? Görüyorum ki asabı çok bozuk, herhalde istirahatı ihtiyacı var"* dedi Çok üzgündü. Bazı kararlar aldığı belli oluyordu demektir. Age., Aynı yer. ; Şevket Süreyya, *İkinci Adam* adlı kitabın I. Cildinde o günkü konuşmaları içerik olarak aynı ama farklı sözlerle yazmış. Olayın sofrada bulunanlarca sonradan değişik şekillerde ifade edildiğinden bahsediyor. Age. s. 494 vd. ; Falih Rıfkı, *Çankaya* adlı kitabında bu konuda, İnönü'nün Atatürk'e "*Ne oldu Paşam size? Eskiden böyle değildiniz. Artık emirlerinizi hep sofradan mı alacağız? Aramıza Kara Tahsinler mi giriyor? Konuşmamıza meydan vermiyorlar*" dediğini naklediyor. Kara Tahsin, II. Abdülhamid'in Başkâtibi. *Çankaya* s. 496 vd.

Şükrü Kaya, “İstanbul’da Bomonti bira fabrikasının kapatılması, Ankara Çiftlikteki bira fabrikasının tek kalması görüşülecek” demiş. Toplantıdan sonra İnönü Kâzım Paşa’ya, “Ne dersin Atatürk bunu bize yapar mı? Böyle şey olur mu?” demiş. Akşam toplantıda İnönü ve Kâzım Paşa yan yana oturuyorlarmış. Atatürk İsmet Paşa’ya, “İstanbul’daki bira fabrikasını kapatmalı işe yaramıyor” demiş. İnönü anlamamazlıktan gelerek “Hangi fabrika Paşam?” demiş. Atatürk’ün Bomonti fabrikası demesi üzerine İnönü hiddetle, “Bu nasıl iş? Bu nasıl Hükümet? Bizim gıyabımızda görüşülüyor, kararlar alınıyor, sonra bize tebliğ ediliyor. Böyle bir şey olur mu?” deyince Atatürk, “Ne oluyorsun yahu?” demiş. İnönü, “Evet bunu hem de kim yapıyor? Atatürk yapıyor. Birtakım gayri mesul kişilerle karar verip bize tebliğ ediyor” deyince Kâzım Paşa, İsmet Paşa’nın pantolonunu çekip bir sigara vermiş. Bir ara sükûnet olmuş, Atatürk, Ziraat Vekili Şakir Kesebir’e hitap ederek, “Bugün çiftliğe gezmeye gittim. Bakılmıyor. İhmal ediliyor. Kapının kilidi kırılmış, yapılmamış” diyor. İnönü, “Yarın Tahsin (Coşkan) ile Hasan Rıza’nın (Soyak) kulaklarından tutar o kilidi gösterirsin. Çiftliğe hala onlar karışıyorlar. Bakmıyorlar. İyi idare etmiyorlar” demiş. Bunun üzerine Atatürk, “Anlaşıldı. Bu akşam seninle konuşulmayacak” deyip ayağa kalkmış, herkes dağılmış.

Ertesi Gün Kâzım Paşa İsmet Paşa’yı arayıp görüşelim demiş. İsmet Paşa, Kâzım Paşa’nın evine gelmiş. Kâzım Paşa, “Akşam iyi yapmadın. Hizmetçilerin yanında falan iyi olmadı. Bunu uzatmamalı. Sen Atatürk’e sokul. Kapansın bu iş. Bu akşam nasıl olsa önceden kararlaştırmıştınız. İstanbul’a beraber gidecektiniz. Gidin” demiş. İsmet Paşa, “Doğru söylüyorsun. Öyle yapayım” demiş. Akşam trene gitmiş.⁶⁴³ Trende Atatürk kendi vagonunda, İsmet Paşa kendi vagonunda. Atatürk, İsmet Paşa’yı çağırmamış. Yemeğe giderken İsmet Paşa mahsus koridora çıkmış. Atatürk, “Sen yorgunsun, sinirlisin demiş” İsmet Paşa, “Evet paşam, isterseniz çekileyim” demiş. Atatürk, “Yok çekilme ama iki ay izin vereceğim” demiş.⁶⁴⁴ İsmet Paşa ise bu konuda, “Trene beraber girdik, Trene biner

⁶⁴³ Kâzım Paşa, Trene uğurlamaya gittiğinde İsmet paşanın da geldiğini, Atatürk’ün kendisini çağırarak, “İsmet Paşa yorgundur. Asabı bozulmuştur. Bu haliyle çalışmasını doğru bulmuyorum, yolda kendisine 2 ay izinli sayılmasını söyleyeceğim. İki ay sonra istifasını isteyeceğim Şimdi Celal Bayar Başbakan Vekili olacak, iki ay sonra Bayar’ı Başbakanlığa getireceğim. Beraber çalışmamızı memleket için faydalı görüyorum” dediğini yazmıştır. Age., s. 61.

⁶⁴⁴ Ahmet Demirel, *Nihat Erim, Günlükler 1925-1979*, Cilt I, Yapı Kredi Yayınları İstanbul, s.72; Bu konuda kaynaklarda yazılanlar birbirini tutmuyor. Şevket Süreyya Aydemir *İkinci Adam*’ın II. Cildinde olayı irdelerken, “Sofradaki konuşmalar kayıt altına alınmış değildir. Şükrü Kaya’nın sözleriyle, O gün sofrada olmayan Falih Rifki’nin yazdıkları da farklı. İsmet Paşa’nın, “İçki sofrasından emirler alıyoruz” sözünün gerçek olmadığını çünkü o gün sofrada içki alınmadığını, bilakis İsmet Paşa’nın o gün Çankaya’ya gitmeden önce Anadolu Kulübünde alışık olduğundan fazla viski aldığını belirtmektedir. İstanbul’a aynı özel trenle hareket ettiklerinde de yazılanların aksine, Atatürk’ün trendekilere, “Bizi Paşa ile biraz yalnız bırakın diyerek” trenin arka salonunda bir müddet baş başa görüştüğü ve bu görüşmede

binmez Atatürk beni, yalnız yanına aldı. Akşam vuku bulan çekişmelere, hadiselere tartışmalara kısaca işaret ederek, şimdiye kadar beraber çalıştığımız zamanda pek çok defa kavga etmişizdir dedi. Ama bu kadar açıktan bu kadar sert olmamıştı. Bu sebeple sizin çalışmanıza biraz aralık vermek doğru olacaktır dedi. Ben onun bu sözünün çok isabetli olacağını söyleyerek atılgan bir tavırla, samimi bir tavırla karşıladım. Çok müteşekkir olurum dedim. Bunun üzerine yerime getirmek istediği zatın ismini söyledi. Celal Bey'i getireceğim dedi. İsbetli olacağını söyledim”⁶⁴⁵ diyor.

Başbakanlıktan ayrılma kararını Atatürk’le birlikte 18 Eylül 1937 de trende verdiklerini belirten İsmet Paşa, Tarih kongresinde birlikte bulunduktan sonra Ankara’ya döndüğünü, Ekimin ilk günlerinde Ankara’ya dönen Atatürk’ün davetiyle 8 Ekim’de Ege’de başlayacak II. Ordu manevralarına da birlikte gittiklerini belirtmektedir. Manevralar esnasında bilhassa dış görünüş itibariyle eskisi gibiydik, sık sık beraber oluyorduk. Tartışmalara beraber katılıyorduk. Fakat bu durum daha ziyade geçici ve müşterek misafirliğin icabıydı demektedir. 12 Ekim 1937 günü manevraların bitiminden sonra Aydın’dan birlikte Ankara’ya döndüler. Bu durum yapılan tartışmaya rağmen aralarının bozuk olmadığını göstermektedir. Ancak, artık mesafeli davrandıkları da kuşkusuz. Cumhuriyetin sacayağı artık eski dayanakları üzerine dayanmıyordu. 25 Ekim’de İsmet Paşa Başbakanlıktan resmen istifa etti. Aynı gün hükümet kurma görevi Celâl Bayar’a verildi.⁶⁴⁶

İsmet Paşa hatıralarında, “1937-1938 kışın haftada bir gün Atatürk’ün sofrasına davetli gittiğini, 1938 Baharında Atatürk’ün İstanbul’a gittikten sonra hasta olduğunu öğrendiğini, gidip görmek için izin istediğini ve çağırıldığını, Dolmabahçe Sarayı’nda Atatürk’ün misafiri kaldığını, eskiden olduğu gibi arkadaşça bir hafta geçirdiklerini”⁶⁴⁷ yazmaktadır.

Çiftlik sorunu, Bomonti Bira Fabrikası olayı, Lyon meselesi derken gerilen sinirler ve arada laf taşıyanların olayların negatif gelişmesine katkılarına İsmet Paşa’nın iktidar yorgunluğu ve Atatürk’ün de hastalığının belirtilerinin ruhsal ve sinirsel yapısında başlattığı tahribatlar, diyalog kopukluğu yaratmış ve İsmet Paşa’nın “Kara Tahsinler” olarak nitelediği durum, bu çatışma ve ayrılığı yaratmıştır.

İsmet Paşa’nın istifa kararı alındığını belirtmektedir. Aydemir’in, İkinci Adam’da yazdıklarıyla İsmet Paşa’nın Hatıralarındaki bilgiler birbirini doğrular niteliktedir. *İkinci Adam*, C. II, s.493 vd.

⁶⁴⁵ İnönü, age., s. 290. Olayı yaşayan İsmet Paşa olduğuna göre, itibar edilmesi gereken bilginin İsmet Paşa hatıraları olduğunu düşünüyorum.

⁶⁴⁶ Kocatürk, age., s. 609

⁶⁴⁷ İnönü, age., s. 299. 24 Şubat 1938’de Atatürk ve İnönü birlikte trenle İstanbul’dan Ankara’ya döndüler.

12. CELAL BAYAR HÜKÜMETİ

İsmet Paşa'nın resmen istifa ettiği gün, Vekâleten Başvekilliği sürdüren Celal Bayar, İsmet Paşa hükümetindeki sadece Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'ı değiştirdi. Yerine Dr. Hulusi Alataş getirilmişti. Bu şekliyle Bayar hükümeti, İnönü hükümetinin devamı gibiydi. Kâzım Paşa'da Millî Müdafaa Vekilliğini sürdürdü. Hatay sorunu ile yakinen ilgilenen Atatürk 1 Kasım 1937'de TBMM'nin Beşinci Devre III. Dönem açış konuşmasında Fransa'ya önemli uyarılarda bulunmuştu. Niyeti savaş değildi ama Fransa'nın Hatay'ın özel statüsünü geliştirme konusunda güçlükler çıkarması canını sıkıyordu. Bu nedenle de sık sık Kâzım ve Fevzi paşalarla bir araya gelerek durum değerlendirmesi yapıyordu. Hasta oluşunun duyulmasının Hatay sorununun çözümünü güçleştireceği endişesi taşıyordu.

Mayıs 1938'de Ankara'dan İstanbul'a giden Atatürk'ün rahatsızlığı artmıştı. Fransız Doktor Prof. Dr. Fissenger Atatürk'ü muayene etmek için İstanbul'a gelmişti. O sırada İsmet Paşa da safra kesesi iltihabı rahatsızlığı çekiyordu ve ağır hasta olduğunu duyan Atatürk Fissenger'i Ankara'ya İsmet Paşa'yı muayene etmeye gönderdi. Atatürk hastalığı ilerleyince kendisini ziyarete gelmeyen İnönü'yü belki de öldü zannetmişti. Bu yüzden 5 Eylül 1938'de vasiyetini yazdığında, Amerika'da tahsil gören İsmet Paşa'nın çocuklarına eğitimlerini tamamlayacak bir ödenek ayırmıştı. O dönemde İnönü'nün hastalığının Atatürk'ten daha ağır diye söylenti çıkarılmıştı⁶⁴⁸. Atatürk'ün, İnönü'nün ziyaretine gelmeyişine üzülmeyin diye ölmüş olduğunu söylemiş olmaları da muhtemeldir. Kâzım Paşa, iki arkadaşın birbirine hasretliğine üzüliyordum diyor. Atatürk'ün ölümünden birkaç gün önce ziyaret edip Ankara'ya geldiğinde, İsmet Paşa'ya “*ölmeden önce gidip görsen diyor.*” O da kabul ediyor. Kâzım Paşa, İstanbul'da iken Celal Bayar'a da İnönü ziyaretini sorduğunu, onun da olumlu bulduğunu söylüyor. Bunun üzerine Ulaştırma Bakanı Ali Çetinkaya'yı arayarak trende yataklı bir vagon ayırtmasını, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ı da arayarak emniyet tertibatı almasını söylediğinde; biz gerekeni yaparız ama gitmesine taraftar değiliz demişler. Kâzım Paşa, “*ben yine de aldırmadım Paşa ile birlikte İstanbul'a gitmek için evine gittiğimde vazgeçtiğini gördüm*” diyor. Neden olarak da Refik Saydam'ın Pembe Köşke gelip, “*Senin için orada tehlike var! Bir plân hazırlandığını, yine de gitmeye kalkarsa trenin önüne*

⁶⁴⁸ Nihat Erim'in günlüğünde Kâzım Paşa'dan aktarılan bilgiye göre Fissenger İsmet Paşa'yı muayene ettiğinde, “*Atatürk'ün hastalığından daha ağır bulmuş ve ölebilir*” demiş. Kâzım Paşa bu bilginin Atatürk'e aktarıldığını ve İnönü'den ümidi kestiğini belirtiyor. Ancak bu savlar inandırıcı değildir. Demirel, age., s.74.

raya yatacağımı” söyleyip vazgeçirtmiş. Ali Çetinkaya da “Dolmabahçe’den çıkacağını kestiremem” demiş. Bunun nedeni olarak da, “İnönü ile tartışmasından sonra Atatürk üzüntüsünden çok alkol almaya başlamış. Hastalanmasının sorumlusu olarak bazı çevreler İnönü’yü görüyorlarmış, hatta Recep Zühtü (Soyak), “Eğer Atatürk ölürse ben de İnönü’nün alınının ortasına bir kurşun yerleştirip sonra da intihar edeceğim” demiş. Bu gelişmeler üzerine Kâzım Paşa, ben de gitme girişiminden vazgeçtim ısrar etmedim diyor.

Dr. Refik Saydam’ın ifade ettiği söylenen, İsmet Paşa için İstanbul’da neden dolayı bir hayati tehlike içinde olduğuna dair kayıtlarda bir bilgi yoktur. Celâl Bayar hükümetinden dışlanan bir bakan olarak Dr. Refik Saydam, Celâl Bayar’a mı güven duymamaktadır yoksa İsmet Paşa’nın sofrta tartışmasında sözünü ettiği (Faliş Rıfkı’nın belirttiği) “Kara Tahsinler” mi vardır? Recep Zühtü’nün tehdidinin bu hususta fazla etkili olmuş olacağı kanaati taşııyorum. Devlet, Kurtuluş Savaşlarının Batı Cephesi Kumandanı ve 14 yıl Başbakanlık yapmış birini korumaktan aciz midir? Ancak İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Ulaştırma Bakanı Ali Çetinkaya’nın Atatürk’ün himayesinde hükümet etme tarzları, hukuka daha saygılı bir devlet adamı niteliği taşıyan İsmet Paşa’nın anlayışına terstir. Atatürk’ten sonrası için plân düşünen kimselerin tehdidinden çekinen İsmet Paşa, bu nedenle Atatürk’ü son nefesinde ziyarete gitmekten vazgeçmiştir. Dr. Refik Saydam’ın bu konuda mutlaka duyumları söz konusudur. Bu nedenle Kâzım Paşa da birlikte ziyarete gitme konusunda ısrarcı olmamıştır. İsmet Paşa’nın Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Şükrü Kaya ile Ali Çetinkaya’yı siyaset sahnesinden dışlamasını bu çerçevede anlamak mümkündür.

13. DERSİM OLAYLARI

Uzun süredir Dersim’de (Tunceli) Hükümet kuvvetleri ile Dersim ağaları arasında devam eden çatışmalar vardı. Bölgede bu tür olayların önünü almak için IV. Umum Müfettişliği oluşturulmuştu. Askeri birlikler, halktan silahlarını bırakmalarını ve isyancı ağalardan uzak kalmalarını duyuran bildirimleri uçaklarla atarak halkı sükûnete teşvik ettiyse de olayların önü alınamıyordu. Atatürk de durumu tetkik için 12 Kasım 1937’de Başbakan Celal Bayar, İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya ve Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya olduğu halde trenle Diyarbakır, Elazığ ve Malatya illerini içine alan Doğu gezisine çıktı. Atatürk’ün Diyarbakır’a geldiği gün Dersim İsyanında elebaşı olan Seyit Rıza ve altı adamı idam edildiler. Atatürk, Tunceli Pertek’e kadar giderek temaslarda bulundu. 17 Kasım gecesini Elazığ’da geçiren Atatürk, Adana, Mersin, Konya ve

Eskişehir üzerinden Ankara'ya döndü. Dersim olayları bitmiyordu Ordu birlikleri 1938 yılı içinde bir askeri tatbikat yaparak olayları kökten bitirmeye karar verdi. Başbakan Bayar'ın 1938 Yaz tatiline girecek olan TBMM'de bu konuda yaptığı açıklamada, “Tunceli için bu yıl tatbik etmekte olduğumuz programın icabı olarak bu sorunu kesin olarak çözmek ve Tunceli denen işi kesin olarak bitirmek için alacağımız bir önlem daha vardır. Yakında ordumuz Tunceli yöresinde manevralar yapacaktır” diyor.⁶⁴⁹ Manevralar yaz boyunca devam etmiş, Tunceli dağ tepe taranmıştır. Durumu denetlemek üzere Başbakan Celal Bayar ve Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa birlikte Elazığ'a giderek 27-28 Ağustos 1938 günlerinde incelemelerde bulundular.⁶⁵⁰ İncelemeler sonunda trenle Sivas, Kayseri üzerinden İstanbul'a giderek Atatürk'e bilgi verdiler. Daha sonra 31 Ağustos'ta Elazığ'da ordu birliklerini denetleyen Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, Manevraların başarıyla tamamlandığını Atatürk'e bir mesajla bildirmiştir. Tunceli olayı da böylece çözülmüş, Dersim adı da Tunceli olarak değiştirilmiştir.

14. STADYUM OLAYI

İsmet Paşa Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, bir gün Ömer ve Erdal'la futbol seyretmek için 19 Mayıs Stadyumuna gidiyor. Orada yalnız olarak maç seyretmeye gelmiş olan Kâzım Özalp Paşa'nın oğlu Teoman'da varmış.⁶⁵¹ İzleyiciler İsmet Paşa'nın stadyuma gelişini fark edince aşırı tezahürat yapmışlar. Maçın sonunda da kapıda büyük bir kalabalıkla karşılaşınca İsmet Paşa, hemen arabaya binmiş ve Teoman'ı da kolundan çekerek içeri alıp, şoföre acele hareket et demiş. Ancak kalabalık arabayı kaldırarak hareketi engellemişler ve sonunda İsmet Paşa Teoman'la güçlkle stadyumdan ayrılmışlar. İsmet Paşa'yı Ankara Palas'a bıraktıktan sonra Teoman, arabayla stadyuma geri dönerek Ömer ve Erdal'ı da alıp, Pembe köşke gitmişler.

Olay Çankaya'da Atatürk'e çok büyütülerek anlatılmış. Hatta İsmet Paşa'nın bu olayı kendisinin düzenlediğini söyleyenler dahi olmuş. Hâlbuki İsmet Paşa, bu gibi tezahüratların ne şekilde dönüşebileceğinden kuşku duyduğu için çocuklarını bile almadan kalabalıktan uzaklaşmış. Ancak, Atatürk kendisine aktarılanlardan üzüntü duymuş. Çünkü kendisi ile ilgili kalabalıktan tahkir edici sözler sarf edilmiş. Atatürk de hakikati öğrenmek için Akşam Kâzım Paşa'yı köşke davet etmiş. Kâzım Paşa'ya, “Stadyumda

⁶⁴⁹ *Zabıt Cerideleri V. Devre Cilt 26. s. 504 vd.*

⁶⁵⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 7856-7866 sayılı belgeler. ; Kocatürk, age., s. 624.

⁶⁵¹ İnönü, Hatıralarında Teoman ve kendi çocuklarının ısrarı üzerine onları maça götürdüğünü, Ayrıca Atatürk'ün Özel Kalem Müdürü Süreyya Bey'in de stadyumda olduğunu, gidip yanına oturduğunu belirtiyor. Muhtemelen olayla ilgili haberleri Atatürk'e Süreyya Bey ilettiği. Age., s.291.

Teoman da varmış, hatta İsmet Paşa ile arabada yalnız kalmışlar. Araba göndereyim de getirsinler. Olayı bir de ondan dinleyelim” demiş. Kâzım Paşa, Teoman bana anlattı. Paşam büyütecek bir şey yok. İsmet Paşa’nın tedbirli davranışı ile olay büyümeden kapanmış. Şimdi vakit de geç oldu 12-13 yaşında bir çocuğu yataktan kaldırıp getirmek onu şaşırtabilir. Her şeyi tam anlatamayabilir, sonra çocuktan alınan bilgiye göre davranmak doğru olmaz diye Atatürk’ü ikna etmiş.⁶⁵² Kâzım Paşa, sağduyu ile abartılarak anlatılan tahriki önlemeye çalışmıştır.

Stadyum olayının yankıları devam etmiş. TBMM’de Salih Bozok bir önerge vererek İsmet Paşa’yı olayı açıklamaya davet etmiş. İsmet Paşa da kürsüye gelerek, “Arkadaşlar, politika hayatında bu kadar çetin bir azınlık ilk defa başıma geliyor. Salih Bozok arkadaşımız çekilen bir başvekilin niçin çekildiğini bilmediğini ve ortalıkta dönen dedikodulara cevap vermemi istiyor. Bu çetin bir vazifedir. Şimdi arkadaşımın ne işittiğini ve şöyledir böyledir diye hangi ihtimalleri bertaraf etmek için benden izahat istediğini bilmiyorum. Fakat parti de onun arzusuna uymuş olmak için hiç sesini çıkarmayarak bekler gibi bir vaziyet gösterdiğinden, buna hürmet etmek mecburiyetindeyim. Ortada merak edilecek hiçbir şey yoktur” dedikten sonra İsmet Paşa, Nyon olayından sonra, çiftlik olayı ve Atatürk’ün bazı davranışlarına doğan tepkisinden sonra, yorgun olduğu için de ayrılmayı istediğini belirtip, “Bendeniz terbiyeli bir insan olduğumu bilirsiniz. Benim resmi işlerimde olduğu gibi hususi hayatımda da Atatürk benim velinimetimdir. En mühim resmi hayatımda ve karşılaştığım hadiselerin hepsinde muvaffak olmam için Atatürk’ün çok emeği geçmiştir. Fakat kendisi silinmiş ve bütün muvaffakiyet şerefini bana vermiştir. Tabi bütün bunlar meydana çıkmıştır. Muharebede de böyle yapmıştır”⁶⁵³ diyerek Atatürk’e bağlılık içinde olduğunu belirtmiştir. Bu tartışmalar daha uzayıp gidecektir. Konuya noktayı da Atatürk koyacaktır. Şöyle ki yine Çankaya’da mevzu açılınca Atatürk, “Ne olmuş? İnönü bunca zaman devlet hizmetinde bulunmuş, hizmetler etmiş, takdir görmüş ve ayrıldığı zaman kendisine nümayiş yapmışlar. Elbette yapacaklar. Bir milletin hayatında bunlar tabii şeylerdir. Büyük bir millet elbette bunları yapar. Bunu yapmayan millete millet denilmez. Bundan sonra bu mesele bitmiştir, kapanmıştır. İnönü’yü gördüğünüz yerde hürmet edeceksiniz. Hiçbir aksi tavır göstermeyeceksiniz”⁶⁵⁴ diyerek bundan sonra konunun açılmasını istemediğini belirtmiştir.

Cumhuriyet 15. yılını doldurmuştu. Ülkeyi düşman istilasından kurtarma mücadelesi başarıyla tamamlandıktan sonra milleti de Ortaçağ yaşantısından kurtarmak, ülkeyi imar etmek, halkı kalkındırmak, ülke bütünlüğünü muhafaza etmek, bağımsızlığı

⁶⁵² Kâzım Özalp-Teoman Özalp, age., s. 92-93.

⁶⁵³ İnönü, *Hatıralar*, s. 293 vd. ;Kâzım Özalp-Teoman Özalp, s. 61

⁶⁵⁴ İnönü, age., s.298.

korumak gibi çok sorunlu bir dönemi düze çıkarmaya çalışmak ve hiç ara vermemek lider kadroyu yormuş, sınırları zayıflatmıştı. Atatürk'ün yakın çevresine girip, bu üçlünün yakınlığı ve değişmezliğine yeni yorumlar getirerek kışkırtma ve dedikodu makinelerinin varlığı da sınırların bozulmasında etken olmuştur. İsmet Paşa bu durumu “Kara Tahsinler” olarak nitelerken, Kâzım Paşa da hakkında çıkartılan “Kâzım Paşa'nın gözü daha yükseklerde” dedikodusu hakkındaki üzüntüsünü Atatürk'e aktarır fırsatı bulamamıştı. Bu tür olaylar sonucu Cumhuriyetin sacayağı İnönü'nün istifası ile bozulmuştu. İlk 15 yıla damgasını vuran üç liderden biri siyasi sahneden şimdilik çekiliyordu. Atatürk'ün ebediyen çekilmesi de çok yakındı. Atatürk'ten sonra da sahneden çekilme sırası Kâzım Paşa'da olacaktır.⁶⁵⁵

15. İSMET PAŞA'NIN REİSİCUMHUR SEÇİLMESİ

10 Kasım 1938 günü Cumhuriyetin Kurucusu, Türk Devrimlerinin yaratıcısı, Türkiye Çağdaşlaşma hareketinin hamisi Atatürk vefat etti. 11 Kasım 1938 günü toplanan TBMM İsmet Paşa'yı Cumhurbaşkanı seçti. O günlerdeki duygu ve düşünceleri hatıralarında nakleden Kâzım Paşa, “*Onun ölümünden sonra Devlet Reisliğinin ne olacağı konusu her yerde konuşulmaya başlanmıştı. Atatürk mektebinden yetişmiş, onun inkılâplarına inanmış, üstün vasıfları bulunan İsmet Paşa, hükümetin ve Meclis'in adayı gibi görünüyordu. İsmet Paşa'yı istemeyenler, “Atatürk'ün ona dargın olduğunu, kendisinden sonra onun Cumhurreisliği'ni istemediğini, Mareşal Çakmak'ı tavsiye ettiğini” belirten propagandalar yapıyorlardı*” diyor.⁶⁵⁶

Kâzım Paşa, Atatürk'ün daha hayatta iken bu tür konuşma ve propaganda ile uğraşmak istemediklerini ama daha sonra olması muhtemel karışıklık ve tartışma ortamı yaratılmasına da izin vermemek için, tedbir almayı uygun görmüşlerdi. Bu amaçla Millî Savunma Bakanı sıfatıyla, Mareşal Fevzi Çakmak'ı ziyarete giden Kâzım Paşa, Mareşal'e görüşlerini sorduğunda Fevzi Paşa, “*Buna Meclis karar verecek. Kanun dışında yapılacak her türlü propaganda ve hareketlere mani oluruz. Tabii ki namzet İsmet Paşa'dır*” dediğini aktarıyor. Kâzım Paşa bu konuda yaptığı yorumda, “*Anlaşılan Mareşal uzun*

⁶⁵⁵ Bu sacayağı tabiri o kadar doğrudur ki, Cumhuriyet gazetesinde, “*Atatürk İktidarı*” başlıklı dönemi anlatan Mehmet Barlas, “Cumhuriyet’in ilk muhalefetinin hedef aldığı üç lider, “**Atatürk-İnönü-Özalp**” demektedir. 12 Kasım 1968 *Cumhuriyet*. Barlas yazısında devamla, “*Ali Fuat Paşa, Kâzım Paşa'nın Meclis Başkanı olmasından hatıratında yakınlıkla söz ettiğini, kısacası Kâzım Özalp'i Atatürk ve İnönü ikilisinin daima yanında olmuş, kadronun en büyük sorumluluklarını daima yüklenmiştir*” demektedir.

⁶⁵⁶ Özalp-Teoman, age., s.66.

zamandan beri aldığı görevde, ordunun başında kalmak istiyordu” değerlendirmesini yapmıştır.⁶⁵⁷

Kâzım Paşa, Atatürk’ün Başvekil Celal Bayar’a kendinden sonra birisini tavsiye edip etmediğini de sormuştur. Bayar, böyle bir bilgisi olmadığını söylemiştir. Kâzım Paşa, yetkili başka kimselere de bu konuda tavsiyede bulunulduğu bilgisine sahip olmadıklarını söylüyor. Ama bu konuda Şevket Süreyya, İkinci Adam’ın I. Cilt sayfa 482 de Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Atatürk’ten naklettiğini söylediği, “*Çocuklar, ben ölürsem İsmet Paşa’nın peşinden gidin*” tavsiyesini belirterek, Karaosmanoğlu’nun, “*Buna benzer sözleri Atatürk’ün başka yakınlarından, hatta harimine girenlerden de dinlemişimdir*” sözlerini yazmıştır. Atatürk’e bu kadar yakın olan Kâzım Paşa’nın bu tür bir bilgidен haberdar olmaması ilginçtir. Bu nedenle Yakup Kadri’nin eserlerinden bu bilginin yerini bulmaya çalıştım. Böyle bir bilgiye rastlamadım. O sıralar Prag’da elçilik görevinde olan ve Atatürk’ü ölmeden son bir defa görmeye geldiğini belirten Yakup Kadri, “*Kim gelecekti O’nun yerine? Acaba kendisi son saatinde bu hususta bir vasiyette bulunacak mıydı? Dolmabahçe’nin havasını en ziyade bu endişeler bu tasalar bulandırıyor gibiydi*” dedikten sonra, “*Mareşal Fevzi Çakmak’ın Ankara’dan davet edilip kendisine Cumhurbaşkanlığı teklif olunduğuna ve onun bu teklifi reddetmesi üzerine aynı teklifin BMM Başkanı Abdülhalik Renda’ya yapıldığına dair söylentiler bende bir merak ve tecessüs uyandırmaktan geri kalmıyordu. Neden İsmet Paşa hatıra gelmiyordu*” diye düşündüğünü ve bunun sebebini de Ankara’ya gittiğinde eski meclis arkadaşlarıyla buluştuğunda anlamış. Meğer Dolmabahçe sarayındakilerin endişesi ve korkusu, Atatürk ölürse yerine İsmet Paşa’nın geçmesi imiş. Üstelik hiçbir gayret ve tesir Meclis’in İsmet Paşa’yı Cumhurbaşkanlığına seçmesini engellemezmiş.⁶⁵⁸ Bu bilgi ve yorum farklılıklarına rağmen sonuç İsmet Paşa’nın Cumhurbaşkanlığında birleşiyordu. Bu arada İç işleri Bakanı Şükrü Kaya, dönem süresinin dolması yakın olan Meclis’in, Atatürk ölmeden yenilenme fikrini ortaya atmışsa da pek itibar görmemişti. Aynı zamanda CHP Genel Sekreteri olan Şükrü Kaya’nın seçim listelerine kendi taraftarlarını seçtirerek, Meclis’e hâkim olma ihtimali üzerinde görüş ileri sürüldüğünü belirten Kâzım Paşa, Şükrü Kaya’nın da adayım İsmet Paşa’dır dediğini nakletmiştir.⁶⁵⁹

⁶⁵⁷ Özalp-Teoman, age., aynı yer; Teoman Özalp, *Tanıklık Ediyorum*, s.130.

⁶⁵⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları 2. Baskı İstanbul 1984, s. 154-155.

⁶⁵⁹ Kâzım Özalp-Teoman Özalp, age., s. 67; Cumhurbaşkanlığı seçimi için yapılan CHP Grup toplantısında 323 Milletvekili bulunuyordu. Yapılan gizli oylamada 322 oy İsmet Paşa’ya bir oy da Celal Bayar’a verilmişti. Genel Kurul oylamasında ise gruba yetişemeyenlerin de katılımıyla İsmet Paşa 348 oy almıştır. Aydemir, *İkinci Adam* Cilt II, 2. Baskı, s. 25; Teoman Özalp, *Tanıklık Ediyorum* adlı kitabında

İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, Celal Bayar Başbakanlıktan istifa etmişti. İsmet Paşa, Celâl Bayar'ı yeniden hükümet kurmakla görevlendirmiştir. Bu geçici bir durumdur. İsmet Paşa'da bu yeni dönemde kendi inisiyatifine dayanan kadrolarla çalışmaya özen gösterecektir. İnönü'nün gelecekteki kadrolarında Kâzım Paşa yer almayacaktır. Nasıl ki Atatürk Cumhuriyet ve devrimler yoluna girerken yola birlikte başladığı arkadaşlarıyla devam etmemişse, kendisini yargılamadan inanan ve itaat eden bir kadro ve kendi sacayağını oluşturduysa, Milli Şef İnönü de kendi kadrolarıyla yoluna devam edecektir. Kâzım Paşa İnönü kadrosu içinde kayıtsız boyun eğecek nitelikte biri değildi. O Atatürk'ün ekolünden birisiydi. Yeni Bayar hükümetinde Millî Savunma Bakanlığı görevini korumuştur. Ancak, Şükrü Kaya'nın İç İşleri Bakanlığı ile Tevfik Rüştü Aras'ın Dış İşleri Bakanlığını Celal Bayar'ın arzusuna rağmen İsmet Paşa kabul etmemiştir.⁶⁶⁰ İsmet Paşa, Şükrü Kaya'yı kendi hükümet anlayışına uygun bulmadığı için, Tevfik Rüştü'yü de Nyon müzakerelerindeki tavrı nedeniyle kabul etmediğini düşünmekteyim.

16. KÂZIM PAŞA'NIN MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞINDAN İSTİFASI

İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilip, Yeni Bayar hükümeti kurulmasının üzerinden çok geçmeden Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan rahatsızlığı nedeniyle, İktisat Bakanı Şakir Kesebir de zahiri nedenlerle bakanlık görevlerinden ayrıldılar. Kâzım Paşa için de dedikodu ve basında bir silah kaçakçılığı yolsuzluğundan bahsedilmeye başlandı. Dış İşleri Bakanı ile Millî Savunma Bakanı hakkında usulsüzlükle ilgili yazılar yazılmaya başlanmıştı. Bu dedikodular üzerine İsmet Paşa'nın kendisine Bakanlık görevinden alınarak, Parti Grup Başkanlığı teklif ettiğinde Kâzım Paşa sert tepki göstererek kabul etmeyip, cevap ve hesap vermeye hazır olduğunu söylemiştir.⁶⁶¹

İsmet Paşa'nın bu teklifinin üzerinden on gün geçmeden Partide Emin Sazak, Ekrem König'in sahtekârlık işi konuşulurken Kâzım Paşa'nın görevden çekilmesini istemiş. Kâzım Paşa yine sert mukabele ederek Emin Sazak'ın şaibeli sözünü geri almasını istediğinde Emin Sazak, "herkes böyle söylüyor" diye cevap vermiş. Konu

10 Kasım günü İsmet Paşa bizim eve geldi. Babamın çalışma odasında bir saat kadar konuştular. Paşa ayrıldıktan sonra babam bize, "İsmet Paşa yarın Cumhurbaşkanı olacak" dedi diyor. age., s.130.

⁶⁶⁰Kâzım Özalp-Teoman Özalp, Age., s. 68; Aydemir, *İkinci Adam* C. II, s. 27; Teoman Özalp, Tanıklık Ediyorum, s.131.

⁶⁶¹ Teoman Özalp, age. s. 131-132.

Reisicumhur İsmet Paşa'ya tekrar intikal edince o da, “Meseleyi Fırkada derhal açmak ve neticede itimat reyini istemek gerektiğini belirterek, İcra Vekili zan altında kalmaz” demiştir.

İsmet Paşa, “Fırka reislerinin bana söylediklerine göre, Emin Sazak'ın tecavüzüne karşı, fırka grubu heyeti umumiyesi seyirci kalmış, hiçbir tezahür yapmamış. Durum daha ziyade vekile karşı bir dolgunluk manasını havi imiş. Ne ise, fırsat geçmiş. Yakın bir zamanda fırkadan itimat reyini almak lazımdır”⁶⁶² diye Başbakan Bayar'a söylüyor.

Celal Bayar, İsmet Paşaya hak veriyor ve yeni bir teşebbüs yapılacağını söylüyor. Durumu Kâzım Paşa'ya bildirince birlikte İsmet Paşa'ya geliyorlar. Kâzım Paşa, kırgın ve üzgündür. Ertesi gün Partide konunun görüşülmesi kararı alınıyor. Emin Sazak'a da durum bildiriliyor. Ancak Kâzım Paşa daha sonra yalnız İsmet Paşa'ya gelerek, çok büyük moral çöküntüsü içerisinde olarak, münakaşaya girmek istemediğini, bakanlıktan istifa etmeyi daha uygun bulduğunu fakat kendisinin temiz olduğunu ve himaye edilmesini istiyor.⁶⁶³

Cumhurbaşkanı İsmet Paşa, Başbakan Celal Bayar'ı çağırarak Kâzım Paşa'nın istifa etmeyi kabul ettiğini bildiriyor. Yerine Naci Tınaz Millî Savunma Bakanı olmuştur.

Olayın, devlet satın almalarının komisyoncular aracılığı ile yapılmasından kaynaklandığı anlaşıldığından bu uygulama kaldırıldı. 5 Ocak 1939 da Reisicumhur İsmet Paşa Başkanlığında toplanan bakanlar kurulunda, komisyonculara satın alma yaptırmaktan vazgeçildi. Ancak olaylar durulmamıştı. Uçak kaçakçılığı olayına bir de “İmpeks” yolsuzluğu eklenmişti. Haber İngiltere sefaretinden resmen bildiriliyor. Kredi üzerinden yapılacak devlet satın almalarını % 4-6 indirim ile Etibank, Merkez Bankası, Denizcilik Bankası, Kömür Şirketleri, İktisat Bakanlığını temsil ettiğini iddia eden bir Türk şirketi, tavassut teklifi ile İngiliz firmalarıyla temas ediyormuş. Denizcilik daha önce bu konuda bir soruşturma geçirmişti. Bu yeni soruşturmalarda hükümet iyice yıprandı.⁶⁶⁴ Seçimlere iki ay kalmıştı ama yolsuzluklarla sarsılan bir hükümetle iki ay daha birlikte devam etmek istemeyen İsmet Paşa, Bayar'ın istifasını istedi ve Başbakan Celal Bayar da böylece istifa etti. Bayar istifasından bir gün önce İmpeks adlı şirketin yolsuzluklarını Meclis'te açıklamak zorunda kalmıştı. Şirketin yöneticileri tanınmış iş adamlarıydı. Söz konusu olay, Savunma ve Hariciye bakanlıklarının imza ve mühürleri taklit edilerek, Türkiye Cumhuriyeti adına Kanada'dan satın alınan uçakların karaborsa

⁶⁶² İnönü, *Hatıralar* II, s. 325.

⁶⁶³ İnönü, age., aynı yer.

⁶⁶⁴ Age., aynı yer.

olarak İspanya'daki Frankistlere satmaya teşebbüs edilmesiydi. Kaçakçılık olayında öne çıkan isim Ekrem König ve Hamdi Baban, gizli haber alma işlerine de karışmışlar. Basında König olayı olarak yer alan kaçakçılık olayında bazı mebus ve diplomatların rolleri olduğu da ısrarla vurgulanıyordu. Olay ve yankıları uzun süre devam etti. Ekrem König Monako Prenslüğünde tutuklanarak yurda getirilip yargılanmıştır.⁶⁶⁵

Bu olay, maalesef kaçakçı kurbanı olarak 20 yıldır vatan için savaştan ve mücadele veren şerefli bir asker ve devlet adamının saygınlığını sarsacak, onu üzecek yıpratacaktır. Kâzım Paşa bu olay nedeniyle soruşturmanın selameti adına istifa etmiştir.⁶⁶⁶ Bundan sonra, siyasetin içinde bulunacak ama hükümetlerde yürütmede görev almayacaktır. 1943 Yılında yapılan CHP Büyük Kurultayında Meclis Gurubu Başkan vekilliğine seçilmiş ve bu görevi de 4 yıl sürmüştür.

17. KAZIM PAŞA'NIN BİLİNMEYEN ETKİNLİKLERİ

Kâzım Paşa gerek TBMM Başkanlığı zamanında gerekse Millî Müdafaa Vekilliği esnasında sadece bu görevlerini ifa etmekle kalmamış, Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa, Başbakan İsmet Paşa'nın da etkin olarak katıldıkları kültürel, sanatsal ve sportif her türlü faaliyetlerin içinde bulunmuştur. Galatasaray Spor Kulübü taraftarı olan Kâzım Paşa, Kulüp'ün 1930'lu yıllarda fahri başkanlığını da yapmıştır.⁶⁶⁷ Ayrıca Meclis'in tatile girdiği yaz aylarında genellikle İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'ndaki dört adet köşkten birisi TBMM Başkanı Kâzım Paşa'ya tahsis edilmişti ama o köşkte rahat etme yerine, ülkenin çeşitli kesimlerine yurt gezileri yaparak halkın içine karışıp, onların dertlerini dinleyerek çözüm önerileri üretmeye çalışmıştır. Bazen de Atatürk'ün gezilerine katılarak birlikte yapılan bazı fabrika gibi, demiryolu gibi, halka hizmet götüren açılışlara katılır, yapılabilen her hizmetten büyük haz duyarlardı. Asırlarca ihmale uğramış Anadolu'nun saf ve temiz halkına bir şeyler kazandırılmış olunması, Millî Mücadele yıllarında ve Kurtuluş Savaşlarında, birlikte yaşanan sefalet, acı ve fedakârlıklardan sonra, bağımsızlığın kazanılması ve ülkenin kalkınma yoluna girmesini sağlayan bir şeyler yapabilmek ve başarabilmek, onların en büyük mutluluk kaynağı idi. Yapılabilen pek çok şey, Anadolu halkı için yapılanlar çoğu kez bir ilk, bir başlangıçtı. Cehaleti ortadan kaldırmak, ülkeyi mamur ve halkı kalkınmış hale getirmek, halkın refah

⁶⁶⁵ İnönü, age., aynı yer.; Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt II, s. 43; <http://temelmetinler>, www.blogspot.com.

⁶⁶⁶ Aydemir, age., s. 43.

⁶⁶⁷ Teoman Özalp, *Tanıklık Ediyorum*, s.101.

ve mutluluğunu sağlamak en büyük idealleriydi. Ancak sorunları aşmak o kadar da kolay değildi.

İlkel tarımsal üretime dayanan ekonomik yapı, dünyadaki her türlü çalkantılardan hemen etkileniyordu. 1929 yılında başlayan dünya ekonomik krizi Türkiye'yi de oldukça etkilemişti. 1929 Yılı ithalat artışı sonucu dış ticaret açığının büyümesine neden olmuştu. Kriz nedeniyle, Türk ihraç mallarını oluşturan tarımsal ürünlerin fiyatları düşmüş, hem de ihracat daralmaları yaşanmıştı. Ayrıca Türk parasının değer kaybına uğramasına da neden olmuştu. Bu durum hükümeti çözüm üretmeye sevk ederken başta Cumhurbaşkanı Atatürk olmak üzere Meclis ve tüm görevliler çözüm arayışına destek olup katılmışlardır. Böyle bir oluşum Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kuruluşunu sağlamıştır. Atatürk'ün isteği üzerine hemen harekete geçilmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclis'i Başkanı olan Kâzım Paşa harekete öncülük etmiştir.

17.1. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti

17 Şubat-4 Mart 1923 günlerinde düzenlenen İzmir İktisat Kongresinde, hızlı kalkınmanın çarelerini arayıp birtakım tedbirler, teşvikler ve gümrük muafiyetleri gibi önlemler belirlendiyse de ekonomide ferdi girişim sığrama yapamamıştı. Bu nedenle ekonomiyi planlayacak, yön gösterecek, teorik ve pratik bilgilerin oluşturulması, millî ekonominin kurulması, bunun içinde de ülke öz kaynaklarının hareketliliğinin sağlanması öngörülüyordu. Halkın kendi öz mallarını kullanmasını sağlayacak, teorik ve pratik çalışmalar yapılması amaçlanıyordu. 1929 Yılında yaşanan dünya ekonomik krizi Türkiye'yi de çok etkilemişti. Ancak Lozan anlaşmasında kabul edilen 5 yıllık kotalar da bu dönemde kalkıyordu. Türkiye artık uluslararası ticaretinde gümrük işlerinde tamamen bağımsız olacaktı.

1929 Yılı sonlarına doğru hissedilmeye başlayan Dünya ekonomik krizi, önce Türkiye'de Türk parasının değer kaybıyla kendini hissettirmişti. Aslında bunun nedeni Lozan'da kabul edilen ve Osmanlı Devleti'nin 1 Eylül 1916 tarihli kabul ettiği ticaret sözleşmesinin Lozan'da 5 yıl süreyle yürürlükte kalmasıydı.⁶⁶⁸ Bu süre 24 Ağustos 1929'da doluyordu. Türkiye'nin yeni bir "Gümrük ve Ticaret Rejimi" uygulayacak olması ülkede mal ve döviz vurgunculuğu başlattı. Yeni gümrük rejimi başlamadan önce tüccar ithalat patlaması yaparak mal stoklamaya başladı. Bu durum bir anda dövize olan

⁶⁶⁸ S. Leman Meray, *Lozan Barış Konferansı*, Takım 2, C. II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1973, s.79-80.

talebi arttırdı. Türk parası hızla değer kaybetmeye başladı.⁶⁶⁹ Türk parasının bu şekilde değer kaybetmeye başlaması hükümet çevrelerinde ciddi kaygılar uyandırdı. Türk parasındaki değer kaybının gerçek nedeni dış ticaret açığı idi. Açığı kapamanın çözümü, ithalatın kısılmasını gerektiriyordu. 1929 yılı sonuna doğru ithalatın kısıtlanması ve tüketimin yerli kaynaklara dayandırılmasına yönelik Başbakan İsmet Paşa'nın 12 Aralık 1929 günü TBMM'de yaptığı konuşmada, Türk parasının değer kaybının nedenleri ve alınacak önlemleri belirterek, “*Millet, hayatında kendi membaina, yani istihsaline kifayet etmek mecburiyetindedir. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyerek kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir. Bu uğurda devletin bütün kuvvetlerini harekete geçirmek kati kararımızdır*”⁶⁷⁰ demiştir. İsmet Paşa'nın konuşması Meclis'çe takdirle karşılandığı gibi, Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından da bir tebrik telgrafıyla kutlandı.⁶⁷¹

İsmet Paşa'nın konuşmasından sonra “Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”nin kurulmasına karar verildi.⁶⁷² 14 Aralık 1929'da TBMM Başkanı Kâzım Özalp Paşa'nın başkanlığında yapılan toplantıda **Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti** resmen kuruldu. Kâzım Özalp Başkanlığında kurulan cemiyetin kurucuları, TBMM Başkan Vekili Hasan Saka, İzmir Mebusu Rahmi Köken, İzmir Mebusu ve Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar, Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü Ataman, Emlak ve Eytam Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet Tarı, Sinop Mebusu Yusuf Kemal Tengirşek, Saffet Arıkan ve diğer önemli birçok devlet adamlarından oluşuyordu.

Cemiyetin nizamnamesini hazırlamakla görevlendirilen komisyon 15 Aralık'ta çalışmalarını tamamladı. Hazırlanan tüzüğe göre herkes cemiyete üye olabilecekti. Atatürk, cemiyetin kuruluşuna çok memnun olmuş, cemiyeti himayesine alarak⁶⁷³ kendisi de 1 Ocak 1930 da üye olmuştu.⁶⁷⁴ Cemiyet başkanı Kâzım Paşa'ya gönderdiği tebrik telgrafında, “*Millî Tasarruf Cemiyeti'nin faaliyetinden pek ziyade faydeler geleceğine kaniyim*” diyerek çalışmalarında başarılar diledi.⁶⁷⁵

Cemiyet ilk toplantısını 16.12.1929 Pazartesi günü TBMM Başkanı ve Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurucusu Kâzım (Özalp) Paşa'nın başkanlığında yaptı. Bu toplantıda hazırlanan nizamname taslağı bazı değişikliklerle kabul edildi. Ardından

⁶⁶⁹ *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1929.

⁶⁷⁰ <http://www.ekodialog.com/milli-iktisat-tasarruf-cemiyeti.html>.

⁶⁷¹ *Zabıt Cerideleri*, III. Devre, C.13, 12 Aralık 1929 Oturumu s. 14-17; Derviş Kılınçkaya, *Tasarrufların Verimliliğe Bir Kavramın ve Bir Kurumun Tarihi*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2006, s45; Doğan Duman, “Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezinden ayrı basım, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü İzmir 1990, s. 130.

⁶⁷² 13 Aralık 1929 *Cumhuriyet*; 13 Aralık 1929 *Milliyet*.

⁶⁷³ 14 Aralık 1929 *Hâkimiyet-i Milliye*; www.ekodialog.com

⁶⁷⁴ 31 Aralık 1929 *Cumhuriyet*.

⁶⁷⁵ www.ekodialog.com.

başkanlık ve genel merkez üyeliklerine seçim yapıldı. TBMM Başkanı Kâzım Paşa Cemiyet Başkanlığına, TBMM Başkan Vekili Trabzon Mebusu Hasan (Saka), Sinop Mebusu Yusuf Kemal (Tengirşek), Erzincan Mebusu Saffet, Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), İzmir Mebusu ve İş Bankası Genel Müdürü Celâl (Bayar), İzmir Mebusu ve Himaye-yi Eftâl (Çocuk Esirgeme) Kurumu Doktoru Fuat (Umay), Kocaeli Mebusu ve Türkiye Otomobil ve Turizm Kurum Başkanı Reşit Saffet (Atabinen), Aksaray Mebusu Besim (Atalay), Emlâk Bankası Umum Müdürü Hakkı Saffet (Tarı) ve Ziraat Umum Müdürü Şükrü (Ataman) üyeliklere, Rahmi Bey İdare Heyeti Başkanlığına, Şükrü Bey, Muhasipliğe, Reşit Saffet, Fuat ve Hakkı Saffet beyler, idare heyeti üyeliklerine ve İktisadi yazılarıyla dikkat çeken Vedat Nedim (Tor) de müşavir müdürlüğe seçildiler. Ayrıca genel merkez üyelikleri ile idare heyetinde olmamalarına rağmen bütün milletvekilleri de cemiyetin asıl üyeleri sayıldılar.⁶⁷⁶

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin amaçları özetle halkı tutumlu yaşamaya ve yerli malı tüketmeye özendirmekten oluşmaktadır. Bu amaçla faaliyetlerini özetlersek,

- Tüketimin yerli ürünlere yönelmesini sağlamak,
- İthalatı azaltarak, dış ticaret açığını kapamak ve Türk parasının dış değerindeki düşüşünü önlemek,
- Yerli üretimin gelişimini sağlamak,
- İhracatı arttırmak,
- Yatırımlar için tasarruf yoluyla kaynak sağlamak ve ülke kalkınmasını hızlandırmak.

Bu amaçlara ulaşabilmek için de, Cemiyet aşağıdaki çalışmaları yürüttü.

1. Tasarruf propagandası yapmak.
2. Yerli ürün propagandası. Bunun için yerli malları sergileri açmak, afişli propaganda, radyo yayınlarıyla propaganda ve Tasarruf ve yerli malları haftası düzenlemek.
3. Yerli ürünlerin kalite, çeşit ve miktarını arttırarak pazar payını yükseltmek.

Cemiyet çalışmalarını halka iletebilmek ve kendisine yöneltilecek eleştirileri cevaplayabilmek için bir “Neşriyat Encümeni”, Türkiye'nin iktisadi kapasitesinin tespiti ve hükümetin iktisadi sahada aldığı kararların halka anlatılması ve müteşebbislere

⁶⁷⁶ www.ekodialog.com.

yapacakları yatırımlar hakkında fikri destek sağlamak amacıyla da bir “İktisat Encümeni” kuruldu. Cemiyet yurt çapında şubeler açarak gelişimini sürdürmüştür.⁶⁷⁷

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti aylık bir dergi çıkartmıştır. Derginin adı, *İktisat ve Tasarruf*, sloganı ise “**İlk hedef Akdeniz’di, ikinci hedef iktisat**” olarak belirlenmiştir. Derginin amacı iktisadi alanda toplumu bilinçlendirmektir. 1929 yılında Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa, “*Fikrî ve ekonomik gelişme olarak iyi şeyler yapıyoruz. Ama dikkat etmeliyiz ki bu gelişme uygar ve millî olmalıdır. Sınırlarımız dışından etki almasını prensiplerimize uygun bulmayız*” diyor.⁶⁷⁸

Atatürk ve İnönü’nün “Mutedil Devletçilik” diye adlandırdıkları kalkınma modeli bu derneğin çalışmaları içinde olmuştur.⁶⁷⁹ Bu niteliği ile Cemiyet, Devletçi Ekonomi Politikasına yönelirken, “geçiş kurumu” görevini üstlenmiştir. Bu hizmetiyle Cemiyet, dönemin iktisat politikasının ana çizgilerini halka mal ederek, halkın millî duygularına seslenen eylem ve sloganlarla halkın iktisadi kalkınmaya katılımını sağlamaya çalışmıştır.

Millî ekonomiyi güçlendirecek, millî bilinç oluşturacak bir hareket ve eğitim aracı olarak Aralık ayının 12-19 günleri “Yerli Malı ve Millî Tutum Haftası” olarak ilân edilip kutlanmaya başlanılmıştır. Tasarruf ve yerli malı kullanımı konusunda örnek olmak üzere Atatürk, misafirlerine ithal ürünü olan çay ve kahve ikramını bile kaldırmıştır. Cemiyet, kitleleri tasarrufa yönlendirmek, yerli mallarının kullanımını özendirmek, yerli mallarının kalitesinin arttırılmasını sağlamak amacıyla kongreler düzenlemiş, millî ürünlerin tanıtılmasını sağlamak için sergiler açılması planlanmıştır.⁶⁸⁰ Gerek sergi açılışlarına öncülük ederek ve gerekse tasarruf haftalarında radyo konuşmaları yaparak Cemiyet çalışmalarında aktif olarak yer alan Kâzım Paşa, Cemiyet faaliyetlerine ilaveten hükümetin ekonomik tutumluluğa yönelik hukuki adımların atılmasında Meclis Başkanı sıfatıyla destek olmuştur. Bu amaçla Tasarruf ortamını hazırlamak için;

- 1930’da Tasarruf Sandıkları Kanunu çıkartıldı, 1933 Yılında Mevduatı Koruma Kanunu, 1936 Yılında da Bankalar Kanunu Kabul edildi.
- Un, şeker ve kumaş gibi ithal mallarının üretimine hız veren yatırımlar yapılması planlandı,

⁶⁷⁷ Cemiyetin kısa sürede yurt çapında şube sayısı 273’e çıkmıştır. Duman, agt., s.136.

⁶⁷⁸ Serdar Şahinkaya, <http://library.atilim.edu.tr>

⁶⁷⁹ Mustafa Aysan, *Atatürk’ün Ekonomi Politikası*, 2. Baskı, İstanbul 1980, s.47.

⁶⁸⁰ Açılan sergiler şunlardır: Birinci Millî Sanayi Numune Sergisi 20 Nisan 1930, Ziraat Teknik Sergisi 5 Ocak 1931, İkinci Millî Sanayi Sergisi 10 Nisan 1931 ve 10. Yıl İktisat Sergisi 31 Ekim 1933’te açılmıştır. Duman, agt. s.139; Duman, agt. s.141.

- Dış ticarete korumacılık ve kambiyo denetimlerine etkinlik kazandırıldı,
- Teşvik-i Sanayi Kanunu ve Gümrük Tarife Kanunu çıkartıldı,
- Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu çıkartıldı,
- Merkez Bankası kuruldu,
- Yerli sanayi geliştirilmeye çalışılırken, korumacı gümrük politikası uygulandı,
- İhraç mallarının kalitesinin arttırılması ve standartlaşmasının sağlanması gibi çalışmalar yapılmıştır.

Ekonomik kalkınmayı devletin planlayıp uygulamaya başladığı bir dönemin başlangıcı olan o günlerde 1 Şubat 1931’de İzmir Ticaret Odası konuşmasında Atatürk, “*Biz siyasette demokratik halkçı, ekonomide ise devletçiyiz*” demiştir.⁶⁸¹

Yurtiçi faaliyetlerine ilaveten Türk mallarının dış pazarlarda tanıtımını sağlamak amacıyla Budapeşte ve Leipzig’de düzenlenen sergilere katılım sağlandı.⁶⁸² Ayrıca, kongreler düzenlenerek uzmanlarca tarım ve sanayi açısından içinde bulunulan durum değerlendirilmesi yapıp raporlar hazırlandı.⁶⁸³

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti adıyla kurulan Cemiyet 1936’da “Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu” adını aldı. Daha sonra, 29 Aralık 1947’de Anayasa dilinin değişmesiyle Cemiyet “Millî Ekonomi ve Arttırma Kurumu” adını aldı. Kâzım Paşa 27 Ekim 1949 yılına kadar Cemiyetin başkanlığını sürdürdü. 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra Cemiyet’in başkanlığını üstlenen ve aynı zamanda “Türkiye İktisat Cemiyeti” Başkanı olan Millî İktisat ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete’nin gayretleriyle iki cemiyet 18 Ocak 1955’te amaç ve hedeflerini koruyarak birleşip “Türkiye Ekonomi Kurumu” adını almıştır.⁶⁸⁴

1929 Dünya Ekonomik krizinin yıkıcı etkilerinden Türkiye’yi korumak amaçlı başlayan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti çalışmalarına başkanlık yapan Kâzım Paşa, savaş cephelerinde olduğu gibi iktisadi cephede de yerini aldı. Atatürk’ün öngörüsü ve İsmet Paşa’nın iktisadi alandaki kararlı tutumuna halk katılımı ve desteğini sağlamayı amaçlayan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ile Kâzım Paşa topyekûn kalkınmaya hizmet etmeye çalışmıştır. Yürütmenin dışında kaldığı yıllarda Cemiyet çalışmalarına

⁶⁸¹ *Hâkimiyeti Milliye*, 2.2.1931; *Ayn Tarihi Dergisi*, Sayı 82-83, s. 70-71.

⁶⁸² Budapeşte sergisi 18 Mayıs 1931’de açılmıştır. Duman agt. s. 139.

⁶⁸³ 1930’da Sanayi Kongresi, 1931’de Ziraat Kongresi yapıldı. Kongre raporları Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından bastırılmıştır.

⁶⁸⁴ Kılınçkaya, age. s. 58.

daha çok zaman ayırma fırsatı bulan Kâzım Paşa, 20 yıl başkanlık yaptığı dernekten İstanbul'a yerleşmek istediği için ayrılmıştır.⁶⁸⁵ 1954'ten sonra seçimlere katılmayan Kâzım Paşa kendisini aktif hizmetlerden emekliye ayırmış ama İstanbul'da Encümen-i Daniş toplantılarıyla siyasetle ilgisini sürdürmüştür.

17.2. Encümen-i Daniş

Kâzım Özalp Paşa'nın sosyal faaliyetleri Millî iktisat Cemiyeti ile de sınırlı kalmamıştır. Hayatın her alanındaki faaliyetlerin içinde Atatürk'le beraberdir. Bir de Encümen-i Daniş kurucuları arasında sayılıyor. Encümen-i Daniş aslında Osmanlı İmparatorluğu'nda bir bilim heyeti olarak Sultan Abdülmecit zamanında kurulmuştu. Mustafa Reşit Paşa'nın eğitim reformuyla ilk defa Eğitim Bakanlığı kurulmuştu. İlköğretimden yüksekokula kadar yeni bir eğitim sistemi kurulması planlanmıştı. Bu amaçla asker, ulema ve bürokratlardan oluşan 8 kişilik bir kurul olan Meclis-i Maarif-i Muvakkat kuruldu. Bu kurul eğitim için gerekli plan ve projeler hazırlayıp Meclis-i Vâlâ'ya verecekti. 1846'da rapor Melis-i Vâlâ'ya sunuldu. Bu projeye göre İstanbul'da bir Darülfünun (üniversite) kurulacaktı. Darülfünun'a bir ön hazırlık olmak üzere "Encümen-i Daniş" adlı bir bilim heyeti kurulacaktı. 1 Haziran 1855'te Meclis-i Maarif-i Umumiye'den bir grup tarafından encümenin nizamnamesi yayınlandı. 40 Asil üyeden oluşan Encümen-i Daniş böylece kuruldu. 18 Temmuz 1851 de çalışmalarına başladı. Üyeler Meclis-i Maarif tarafından, devrin ileri gelenlerinden seçiliyordu. Kurul 1862'de dağıldı.⁶⁸⁶

Cumhuriyet döneminde aynı adla anılan ve yine 40 kişiden oluşan bir kuruldan ve kurucularından kayıtlarda bahsedilmesine rağmen, bu defa varlığı bilinen Encümen-i Daniş gibi resmi bir kuruluş değildir. İlk kurucuları arasında Ali Fuat Paşa, Rauf Orbay, Kâzım Özalp, Refet Bele, Tayfur Sökmenoğlu, Şemsettin Günaltay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hüseyin Cahit Yalçın, Asım Gürbüz, Fahrettin Altay, Kâzım Orbay, isimleri sayılmakta. Daha sonra Hasan Saka, Nihat Erim, Suat Hayri Ürgüplü, Cihat Baban, Feridun cemel Erkin, Memduh Tağmaç, Sadi Irmak, İrfan Özaydınlı ve gruba adını veren Fahri Korutürk gibi başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı yapmış önemli isimler katılmışlardı. Daha ziyade emekli devlet büyüklerinin oluşturduğu grup, hükümet

⁶⁸⁵ Bu bilgi Teoman Özalp mülakatından aktarılmıştır. Aslında 1950 Seçimlerinde aday da olmak istemeyen Kâzım Paşa, İsmet Paşa'nın ısrarıyla Van'dan aday olmuştur.

⁶⁸⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII.2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1977. s.205. Enver Ziya Encümen-i Daniş'in kuruluş tarihini 1854 göstermiştir; <http://www.tarihimiz.net>.

çalışmalarını ve ülke sorunlarını 15 günde bir İstanbul'da Moda Deniz Kulübü'nde bir araya gelip değerlendiriyorlardı. Encümen-i Daniş'in kurucuları döneminde toplantıları daha ziyade evlerde yapıyorlardı. O zamanlar bu işi organize eden Tayfur Sökmenoğlu idi. Kâzım Paşa'nın bu grup için kullandığı tabir, "Vekil Eskisi" idi.⁶⁸⁷ Grubun, Cumhurbaşkanı ve başbakanlara, bazen de genelkurmay başkanlarına, Meclis başkanlarına mektup gönderme geleneği Demokrat Parti dönemine kadar uzanıyor. Son zamanlarda üzerinde çeşitli görüş ve değerlendirme yapılan grup için on yıldır üyesi olduğunu söyleyen Prof. Dr. Mustafa Aysan Encümen-i Daniş için, "*Burası fikir alışverişi yapan bir düşünce grubu. Orada çok güzel bir bilimsel güç, deneyim gücü var. Eski dostların gelenek gibi devam ettirdiği gayri resmi bir topluluğuz*" demektedir.⁶⁸⁸ Devamla kurul hakkında bilgi veren Aysan, "*fazla gizliliğimiz yok ama grubu da teşhir etmeyiz. Fazla yaymayız. Çünkü serbestçe konuşmak, sohbet etmek istiyoruz. Hiçbir şeyimiz yazılı değil. Orada konuşulanların kendi içimizde kalması çok değerli bir vasfımız. Bu yüzden Encümen-i Daniş'in içi hakkında en basit bir bilgiyi dahi size vermiş olmak istemem*" demiştir.⁶⁸⁹ Oldukça seçkin ve seviyeli kişilerin oluşturduğu Encümen-i Daniş, Bu ülkeye büyük hizmetlerde bulunan insanların katkılarıyla ortaya çıkan ortak esere kayıtsız kalmamalarıdır. Bir nevi "Akil Adamlar Kurulu" niteliğinde böyle bir kurulun varlığını rejimin sigortası saymak gerekir. Böyle kişilerden ülkeye ancak yarar gelir.

Kâzım Paşa İstanbul'daki emeklilik yaşantısının haftada bir gününü Encümen-i Daniş toplantısına, ikinci haftasında bir günü de bazı arkadaşlarıyla bezik veya briç oynayarak geçiriyordu. Bu oyunlarda kurallara uymaya özen gösterirdi. İsmet Paşa İstanbul'a geldikçe veya Kâzım Paşa Ankara'ya gittikçe mutlaka birbirlerini ziyaret ederlerdi. Diğer zamanlarında özel günlerde röportajcılarla konuşur, anılarını anlatır, boş vakitlerinde torunlarının dersleriyle ilgilenir veya bahçesindeki ağaç ve çiçeklerle ilgilenmekten hoşlanırdı.

18. SONUÇ

Bir askeri ve tarihi şahsiyet olan Kâzım Özalp, Millî Mücadele ve Kurtuluş savaşlarının kazanılmasında, Cumhuriyetin kurulup gelişmesi döneminde önemli bir siyaset ve devlet adamıdır. Şu an hayatta olan ve ismini Atatürk'ün koyduğu 87 yaşındaki oğlu Teoman Özalp Bey'le 2010 yılı 11 Nisan Pazar günü yaptığım röportajda, "Bir asker ve Millî Mücadele kahramanı, önemli bir devlet ve siyaset

⁶⁸⁷ Bu bilgiler Teoman Özalp Röportajındandır. Röportaj Bandı özel arşivimdedir.

⁶⁸⁸ <http://www.yetenek.com>.

⁶⁸⁹ Aynı yer.

adamının oğlusunuz” dediğimde sözümü keserek, “bu vasıflara lütfen, fevkalade iyi bir aile babası olduğunuzu da ekleyiniz” demişti.

Kâzım Paşa vefat ettiğinde İsmet Paşa onun için, “O bir kahramandı” demişti. Evet, Vatan uğrunda hayatını düşünmeden ortaya koyan bir kahraman ama maceracı değil. Bir ulusun hatırasında uzun yıllar yaşayabilenler, minnetle anılanlar, macera adamı değil kahraman olarak anılır. O olayları tartan, önceliğini kestiren akılla hareket eden bir kahramandı. 1920 yılı Nisan ayında hem Anzavur isyanları hem de Yunan saldırganlığı başladığında önceliği hangisiyle savaşmaya vermeliydi! Tehlike büyük, alınması zor bir karardı. Önce iç düşman yok edilmeliydi. Kararını verdi ve Yunan’a karşı duran kuvvetleri Anzavur’a karşı çağırdı. Çünkü Anzavur başarılı olsaydı, Ne bağımsızlık, ne vatan bütünlüğü kalırdı. Bu yüzden Çerkez Ethem’e çektiği telgrafta, “*Ben güveneceğim son neferim kalana kadar savaşacağım. Maksat şahsi şeref değil, ortak ve mukaddes gayedir*” diyordu. Tarihi şahsiyet kendi çıkarını değil halkının ihtiyacı olan şeyleri bilir ve onları halkına kazandırır. Her canlı gibi insan da doğar yaşar ve ölür. Şahsiyeti ortaya çıkartan, kişilik veren, yaşarken yapabildikleri ve geride bıraktığı intibadır.

Teoman Bey “*Babam İsmet Paşa gibi okulları birinciliklerle bitirmiş biri değildi. Orta derecede başarılı biri idi. O zamanların en iyi okulları Askeri okullardı. Babam öğrendiklerini uygulamakta çok başarılıydı. Öğrendiğini unutmayan çok iyi bir hafızası vardı. Ve ölene kadar da bu bilincini korudu*” diyor.

Ömrünün gençlik yıllarını 20 yıl cephelerde ve çadırlarda yatarak geçiren Kâzım Paşa, Oğlu Teoman’ın asker olmasını istememişti. Sakarya savaşında yatacağı çadırı bile olmayan Kâzım Paşa fırsat bulursa 1-2 saat Doğu Cephesinde iken yaptırdığı kürklü paltosuna sarılıp yerde uyumuştur.

Şartlarını çok iyi değerlendiren, savaşımında gerekirse gayri nizami harp usullerini kullanan, pratik zekâlı buluşları olan bir şahsiyetti. İngiliz Kemal ve Akbaş cephaneliği baskını olaylarını o yaratmıştır. Savaş meydanlarında oldukça başarılıdır. Binbaşı olarak tayin olduğu Doğu cephesinde üç senede 2 defa terfi ve birçok başarı ödülü alıp Albay olarak dönmüş ender komutanlardan biridir.

Yaptığı işlerde tercihini kişilerden ziyade ülke yararına yönelik kullanmıştır. Bu tutumu nedeniyle eleştirilmiştir de. Fakat o, bu tavrını değiştirmede. O ülke yararına olan her işte herkesle işbirliği yapmıştır. Bulgar Sandasky’den Çerkez Ethem’e kadar herkesle diyalog içinde olup işbirliği yapabilmıştır. Ancak bu ilişkilerde ölçü daima ülke yararı olup, ilişkinin sınırı da ülke yararının bittiği noktadır.

Herkesle diyalog kurabilmesine ve alçak gönüllü olmasına rağmen, cephede gerekirse sert ve otoriterdir. Çünkü oradaki bir hatayı telafi güçtür bazen de imkânsızdır. O olaylar karşısında aşırı heyecanlara kapılan panik içerisinde davranan biri değildir. Her işinde akıl egemen, soğukkanlı düşünen, ağır başlı, vakur, kararlı ve mantıklı idi. Başarılı olmasının sırrı da bu vasıflarından olmalı.

Doğup büyüdüğü memleketi Makedonya ve Köprülü'dür. Ama oralar savaşlarla kaybedilmiştir. Kaybedilen sadece ev toprak değil tarihtir, anıdır. Vatan toprağına duyulan özlemdir. Tüm ailece Osmanlı çöküş döneminin acılarını en ağır şekilde yaşamıştır. Bu nedenle Kâzım Paşa'da vatan duygusu her duygunun üstündedir.

Vatan toprakları ve memleketi kaybedildikten sonra ailece son sığınılan toprak olan İzmir de düşman işgaline uğrayınca vatani kurtarmak için kimseden bir çağrı beklemeden, kendi görev sahasının dışında silaha sarılarak, halkının önderliğini yapmıştır. Görev onu çağırmanın o göreve koşuştur.

Siyasette ihtirassızdı. Bulduğu mevkileri istememiş, daima kendisine sunulmuştur. Verilen her göreve razı olmuştur. Onun için önemli olan görev değil vatana hizmet olmuştur.

Mesleki yaşantısında disiplinli ve otoriter olmasına rağmen aile yaşantısında müşfik, sadık ve duygusaldır. Gençlik yıllarında gizli duygular beslediği dayısının kızı Müveddet Hanım'a duygularından bahsedememiş, başkasıyla evlenmesine de karşı çıkamamıştı. Müveddet Hanım, ilk eşi Mehmet Saim Bey'in Sakarya Savaşı'nda şehit düşmesinden sonra iki çocuk sahibi dul bir kadın iken, annesi Yıldız Hanım'ın karşı olmasına rağmen Kâzım Paşa, sevgiyi tercih ederek onunla evlenmekte tereddüt etmemiştir. Hiç evlenmemiş genç bir Paşa ve Millî Müdafaa Vekili olarak, bu kararı ile savaşta eşlerini kaybeden genç dul hanımlarla evlilik yapmak isteyen erkeklere örnek olacak erdemli bir davranış göstermiştir.⁶⁹⁰

Vatan kurtarıldıktan sonra Cumhuriyetin tesisi ve demokratik çağdaş yapılanmada, idealist bir aydın olarak Atatürk'ün yanında yer almış, her hareketin içinde aktif olarak bulunmuştur. Bu durum onu Atatürk karşıtlarının da hedefi yapmıştır. Bu yüzden Ali Fuat Paşa hatıralarında Kâzım Paşa'yı "*Atatürk ve İnönü ikilisinin daima yanında ve bu kadronun en büyük sorumluluklarını daima yüklenmekle*" itham etmiştir. Ancak bu sorumlulukları üstlenme aynı ideali paylaşma ilkesine dayanmaktadır. Bu nedenle de Cumhuriyetin ilk muhalefet Partisinin hedefindeki üç kişisinden biri olmuştur.

⁶⁹⁰ Teoman Özalp, Tanıklık Ediyorum adlı kitabında yanlışlıkla halasının kızı yazmıştır. Age., s.16.

Değerlendirmelerimde, bu üçlüyü Cumhuriyetin sacayağı olarak nitelendirmem bu yüzdendir. Bu görüşümü doğrulayan Ayten Aygen, bu üçlü komutan için, “*Cumhuriyeti kuran, Kurtuluş Savaşı’nda yurdumuzdan düşmanı kovan; bizi hür vatandaş yapıp onurlandıran üç komutan, üç yiğit insandı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Paşa (Özalp) ve İsmet Paşa. Bu Paşalar ki memleketin medar-ı iftiharlarıydılar*” demiştir.⁶⁹¹

Atatürk İnkılâpları olarak adlandırdığımız Modern Türkiye’nin temel taşlarını oluşturan fikir ve kuruluş felsefesi, onların gençlik idealiydi. Selanik’te Beyaz Kule’de Mustafa Kemal henüz yüzbaşı iken, şaka içerisinde her arkadaşına bir görev dağıtırken, hayal güçlerinde bu ideali taşıyordu. İlk Millî Müdafaa Vekili seçildiğinde Çankaya’da Mustafa Kemal Paşa’yı ziyaret ettiği zaman, Kâzım Paşa’da şaka yollu “Beyazkule ’de dediğini yaptın” diyerek gençlik hayallerini dile getirmişti.

Atatürk idealinin bir savaşçısı olarak, o da bir öncü ve kurulan sistemin savunucusu ve sahibidir. Bu nedenle üstlendiği her görevi başarı ile sürdürmüş bir kişi olarak Kâzım Paşa, tüm üstlendiği görevlerini tamamlamış olmanın huzur dinginliği içerisindeydi. Üstlendiği görevler esnasında, yapmadığı bazı işler için suçlayan ve yakınlıklar olmuşsa da, o kendince doğru bildiğini yapmıştı. Bu nedenle hiç kimseyle kişisel çatışmaya girmedi. Herkesle dost kalmayı başardı. Bu niteliğini bilen Atatürk, birçok olayda onun arabuluculuğunu istemiştir.

Alçakgönüllü ve yardımseverdir. Tartışma ve dedikoduyu sevmeyen bir yapısı vardır. Herkesle diyalog kurabilmiş ve üst düzey kişiler arasında olay yaratılmasından daima kaçınmış, yatıştırıcı ve uzlaştırıcı olmaya çalışmıştır.

Ülke ve devlet işlerinin kötüye gidebileceği endişesi onda hiç bitmemiştir. Bu duygu onu hep temkinli olmaya sevk etmiştir. Atatürk’te çok yüksek bir fikir gücü ve yaratıcılık gördüğü için, fikir ve kararlarında ona hep katılmış, yürekten inanmış ve hep yanında olmuştur. Ömrü boyunca da onun ve eserinin savunucusu oldu. O siyasetin kötü yüzüne alet olmadı. Siyasi hırs ve ihtiras adamı değildi. Bu nedenle de siyasi ihtiraslıların kendisini yıpratmasına izin vermedi. Kendisini aktif siyasetin dışına çekti. Ancak ülkesine duyduğu sevgi ve ilgisi nedeniyle tamamen ilgisiz de kalmadı. Siyasetin izleyicisi ve gerektiğinde akıl hocalığı işlevini sürdürdü. Bu nedenle de zamana zaman hatıralarını yayınlatarak ülkenin hangi aşamalardan geçerek geldiğini yeni kuşaklara aktarma gereği duydu. Hatıralarını daha kalıcı şekilde kitap olarak yayınlamak hazırlığı içinde iken geçirdiği bir kalp krizi sonucu hayatını kaybederek ebediyete intikal etti.

⁶⁹¹ Aygen, Devrimin Üç Kadını, s.15.

Ebediyete intikal ettiğinde onu tanıyan herkes büyük üzüntü içinde, Cumhuriyet'in en güçlü çınarlarından birini kaybetmiş olmanın duygusuyla ona yakışan sözler söylemişlerdir. Bu sözlerden alıntı yaptığım bazı pasajlar şunlardır.

-İsmet İnönü, “Özalp'in geniş görüşü hiç daralmamış ve fikirleri benim için daima uyarıcı ve aydınlatıcı tesir yapmıştır. Kâzım Paşa, kumandan olarak teşkilatçı, siyaset adamı olarak daima saygıyla anacağımız memleketin büyük evlatlarından biridir. O bir kahramandır.” 7.6.1968 *Ulus gazetesi*.

-Orgeneral Tekin Arıburun, “Büyük asker, büyük kumandan, Türkiye Cumhuriyeti'nin ünlü devlet büyüğü ve Atamızın da en sevdiği ve saydığı arkadaşlarından biri, İstiklâl Savaşı kahramanını kaybetmiş bulunuyoruz. O herkesin Kâzım Paşasıydı. “Paşa” demenin yasak olduğunda bile o cidden ve hakiki manada “Paşa” idi. İstiklâl Savaşı başlangıcında kendiliğinden ilk kurşun atan kumandanlardan biridir.” 18.6.1968 günlük *Meydan dergisi*

-Cihat Baban, “Bütün hayatı boyunca görev duygusunu, insanlarla doğal olan bireyleşme içgüdüsünün üstünde tutan bu kahraman, hizmetlerinin gururuyla yaşamının lüzumunu hiç duymadı. 8.6.1968 *Cumhuriyet gazetesi*.

-Türk Silahlı Kuvvetleri Adına Korgeneral Doğan Özgöçmen, “Kahramanlar kuşağının büyük değerlerinden ve belli başlılarından birini, “Kahraman Orgeneral Kâzım Özalp'in fani vücudunda vatanlaşmak üzere mukaddes toprağa vermiş bulunuyoruz.

Orgeneral Kâzım Özalp, karakter bütünlüğüne sahip, başkacıl, cesur, alçak gönüllü, vefakâr, yetimler babası, fikir bütünlüğü ve sağlamlığında olan, vakur ve medeni örnek kahraman bir asker ve devlet adamıdır. Millî Mücadele tarihine parlak sayfalar katmış bahtiyarlardandır.” Mezarı başında söylev. Teoman Özalp arşivinden.

Bu söz ve düşünceler, Kâzım Paşa'nın kişiliğini özetleyen çok seçkin sözlerdir. Benim ortaya koymaya çalıştığım Kâzım Özalp kişiliğiyle de örtüşmektedir. Bu sözler, Kâzım Paşa hakkında en samimi duyguların ifadesidir. Gençliğini vatan uğrunda cephelerde harcamış, olgunluk yıllarını da milleti yükseltmek, ülkeyi güvenlik içinde refaha kavuşturmak için hizmetler yapmaya çalışmış bir vatan evladının arkasından, onu kaybetmiş olmanın üzüntüsü ile söylenen sözlerdir. Cumhuriyet çınarını kaybetmenin üzüntüsü içinde yürekte gelen seslerin ifadesi olan bu duygu ve düşünceleri ifade eden sözleri kısaltarak aldığım bu paragraflara ekleyecek, onu daha iyi ifade edebilecek sözler bulabilmek oldukça güçtür. Kâzım Paşa'nın kişiliği üzerine söylenen sözlerle ifade edilen duygular, onun gerçek kişiliğini ifade eden, millî bir kahramanın arkasından söylenebilecek gerçek hissiyatı belirtmektedir.

86 yıllık yaşamına, genç bir Kurmay Yüzbaşı olarak katıldığı Osmanlı Devleti Ordusu'nda askerlik mesleğinde başlayan Kâzım Özalp, Balkan Cephesi, Doğu Cephesi ve Kurtuluş Savaşı'nda da Batı Cephesinde savaşlara katıldı. Hayatının 20 yılını cephelerde savaşarak geçirdi. Kurmay Yüzbaşı olarak 1905'te başlayan muvazzaf askerlik süreci 1927'de Orgeneral olarak noktalandı. BMM'ne Karesi Mebusu olarak 1920'de başlayan siyasi hayatı, Millî Mücadelenin Kurtuluş Savaşı'yla zaferle sonuçlanması sonrasında, Cumhuriyet döneminde kesintisiz olarak 1954 yılına kadar devam etti. 34 yıllık siyasi hayatının altı yıl, sekiz ay, 20 günlük sürecini Millî Savunma Bakanı, on yıl, üç aylık sürecini de kesintisiz TBMM Başkanı olarak geçirdi. 1943-1947 yılları arasında da CHP'nde Grup Başkanlığı yaptı. 1954 yılında 72 yaşında aktif siyasetten ayrıldı ama Encümen-i Daniş grubu içinde görüş alışverişi biçiminde siyasetle ilgisini ölene kadar sürdürdü. Ülke ve milletine sayısız hizmetlerde bulundu. Böyle bir tarihi şahsiyeti imkânlar ölçüsünde tarihteki yerine kazandırmaya çalıştım. Çalışmalarında objektif olmaya özen gösterdiğim böyle bir çalışmayı, yakın tarihimizde önemli yeri olan Özalp gibi bir şahsiyetin hak ettiğini düşünmekteyim. Yeni nesillerin de yakın tarihi daha iyi öğrenmeleri için, Özalp'in hayatını bilmelerinin gerekli olduğu kanaatindeyim.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİVLER

- Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)
- Genel Kurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi
- Türkiye Cumhuriyeti -Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
- Türkiye büyük Millet Meclisi Arşivi
- İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesi Arşivi
- Teoman Özalp Özel Arşivi

RESMİ YAYINLAR

- TBMM Zabıt Cerideleri I. II. III. IV. V. VI. VII. VIII. IX. Devreler
- TBMM Gizli Zabıt Cerideleri I. II. III. IV. Devreler

SÜRELİ YAYINLAR

A- Gazeteler

- Akşam
- Cumhuriyet
- Demokrat İzmir (Gazetesi)
- Dünya
- Hâkimiyet-i Milliye
- Hürriyet
- Havadis
- İstiklâl Harbi Gazetesi
- İzmir'e Doğru
- Milliyet
- Ulus
- Yeni Sabah

B- Dergiler

- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
- Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi (Atatürk Yolu)
- Askeri mecmua

- Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATASE yayınları)
- Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
- Atatürk konferansları
- Atatürk Kültür Merkez Dergisi (ERDEM)
- Ayın Tarihi Dergisi
- Türk Tarihi Belgeleri Dergisi (belgeler)
- Belleten
- Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi
- Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
- İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
- Yakın Tarihimiz
- Belgelerle Türk Tarihi
- Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)

HATIRALAR VE ARAŞTIRMA ESERLERİ

- Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Sol Yayınları, İstanbul 1960.
- Afetinan, Ayşe, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi* TTK. Basımevi, Ankara 1977.
- Ağaoğlu, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim yayınları 3. Baskı İstanbul, 1994.
- Akarslan, Mediha, *Türk Milli Mücadele'sinin Balıkesir Cephesi*, Balıkesir Valiliği Kültür Yayını, Ankara 1998.
- Akıncı, İbrahim Ethem, *Demirci Akıncıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi İkinci Baskı Ankara,1989.
- Akşin, Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1991.
- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt I. (Mutlakıyete Dönüş 1918-1919)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- _____, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt II. (Son Meşrutiyet 1919-1920)* Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

- Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975.
- Altay, Fahrettin, *On yıl Savaşı ve Sonrası*, (1911-1922 ve Sonrası) İstanbul 1970,
- Apak, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara,1950.
- _____, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988
- Arıburnu, Kemal, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası yayını 1969.
- Arıkan, Zeki, *Haydar Rüştü Öktem'in Mütareke ve İşgal Anıları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991.
- _____, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)* Ata araştırma Merkezi Yayını. Ankara,1989.
- Arıkoğlu, Damar, *Hatıralarım Birinci Büyük Millet Meclisi Milletvekili, Milli Mücadele*, Adana, Haziran 2009.
- Armaoğlu Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları Tisa Matbaa Ankara, 1983.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cumhuriyetin 80.yılı Armağanı Kaynak yayınları 30 Cilt 1998-2011
- Atatürk, M. Kemal, *Nutuk* Cilt I 1919-1920 Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1951
- _____, *Nutuk* Cilt II 1920-1927 Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1952
- _____, *Nutuk* III Vesikalar 15. Basılış Milli Eğitim Bas. İstanbul 1982
- _____, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III Türk Tarih Kurumu Basımevi, Atatürk araştırma Merkezi Yayını, 1989.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri* IV. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi 1991
- Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl* Derleyeni Turgut Gürer Yayıncılık 4. Baskı İstanbul, Ocak 2007.
- Atay, Falih Rifki, *Çankaya, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, Bateş Yayını İstanbul 1984
- Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Cilt 3, 1838 den 1995'e, İstanbul Matbaası 1974
- Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı (1923-1927)

Anakara, 1982.

-Aybars, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri I-II*, 1920-1927 Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını İzmir 1988.

- _____, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İkinci Baskı, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1986.

Aydemir Şevket Süreyya, *Tek Adam, Mustafa Kemal 1. Cilt 1881-1919*, Remzi Kitapevi 7. Baskı İstanbul, 1979.

- _____, *Tek adam, Mustafa Kemal 2.Cilt 1919-1922*, Remzi Kitapevi 6. Basım İstanbul, 1977.

- _____, *Tek Adam, Mustafa Kemal 3. Cilt (1922-1935)*, 6. Baskı Remzi Kitapevi İstanbul 1978.

- _____, *İkinci Adam, (1884-1938)* Birinci Cilt, III. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973

- _____, *İkinci Adam, İsmet İnönü*, İkinci Cilt, (1938-1950) Remzi Kitapevi İkinci Baskı, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1968.

-Aydoğan, Metin, *Türkiye Üzerine Notlar*, 1923-2005, Umay Yayınları, İzmir 2006.

-Aygen, Ayten, *Devrimin Üç Kadını Latife-Müveddet-Mevhibe*, Destek Yayınevi 1.Baskı İstanbul, 2010.

-Aysan, Mustafa, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, 2. Baskı, İstanbul 1980.

-Balıkesir Kuvay-ı Milliye Hatıraları, Derleyen Zekeriya Özdemir Ankara, 2003.

-Balıkesir Bölgesinde Milli Mücadele Hareketleri, Zekeriya Özdemir Balıkesir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Ankara, 1997.

-Balkaya İhsan Sabri, *Ali Fethi Okyar*, (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943) Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara, 2005.

-Baykal, Bekir Sıtkı, *Heyeti Temsiliye Kararları*, Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara, 1974.

-Bayar, Celal, *Bende Yazdım C.II* Baha Matbaası İstanbul, 1966.

- _____, *Bende Yazdım C.5* Baha Matbaası İstanbul, 1967.

- _____, *Bende Yazdım*, C.VII, Baha Matbaası, İstanbul 1969.

-Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı tarihi* Cilt I, Kısım I, 3. Baskı Türk Tarih Kurumu Basımı Ankara, 1983.

- _____, *Türk İnkılâbı Tarihi* Cilt I, Kısım 2, 3. Baskı Türk Tarih Kurumu Basımı Ankara, 1983.
- _____, *Türk İnkılâbı Tarihi* Cilt 2, Kısım 2,3. Baskı Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.
- Bebek, İlhami, *Milli Mücadele'de Akbaş Cephaneliği Baskını*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1994.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.
- Bıyıkoğlu, Tefvik, *Atatürk Anadolu'da, (1919-1921)* Kent Basımevi, İstanbul 1981.
- Bila, Hikmet, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, Milliyet Yayınları, 2. Baskı İstanbul 1987.
- Binark, İsmet, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanları ve Meclis Konuşmaları*, Ankara, 2002.
- Birinci Türk Dil Kurultayı*, T.C. Maarif Vekâleti, Devlet matbaası, Ankara 1933.
- Bozok, Salih, *Atatürk'ün 40 Yıl Yanından Ayırmadığı Salih Boz Ok'un Hatıraları*
Milliyet 5.11.1979-7.12.1979
- Cebesoy Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar*, Temel Yayınları 2. Baskı Hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, 2005.
- _____, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, Editör Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, 2000.
- _____, *Siyasi Hatıralar* Cilt I, Vatan Neşriyat İstanbul, 1957.
- _____, *Siyasi Hatıralar* Cilt II, Doğan Kardeşler Yayınları İstanbul, 1960.
- _____, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılâp ve Aka Kitapevi İstanbul, 1967.
- Coşar Ömer Sami, *İstiklal Harbi Gazetesi*, Yeni İstanbul Yayını İstanbul,1969-1970
- Çerkez Ethem, *Çerkez Ethem'in Hatıraları*, Dünya yayınları İstanbul, 1962.
- Çetinkaya, Ali, *Milli Mücadele Dönemi Hatıraları*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1993.
- Dinamo Hasan İzzettin, *Kutsal İsyan*, Milli Kurtuluş Savaşının Geçek Hikâyesi, Tekin Yayınevi, İstanbul,1990.
- Dündar, Can, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*. Salih Bozok, Doğan Kitapçılık 1.Baskı İstanbul, Nisan 2001.

- Erim Nihat, *Günlükler 1925-1979*, Cilt I, Yapı Kredi Yayınları. Hazırlayan Ahmet Demirel, İstanbul 2005.
- Erkin, Feridun Cemal, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası Ankara, 1968.
- Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi*, 2. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982.
- Feyzioğlu, Turan, *Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği*, TTK. Basımevi, Ankara 1988.
- Goloğlu, Mahmut, *Sivas Kongresi*, Başnur Matbaası Ankara, 1969.
- _____, *Üçüncü Meşrutiyet*, Başnur Matbaası Ankara, 1970.
- _____, *Cumhuriyete Doğru*, Başnur Matbaası Ankara, 1971.
- _____, *Türkiye Cumhuriyeti 1923* Başnur Matbaası Ankara, 1971.
- _____, *Devrimler ve Tepkiler*, Başnur Matbaası Ankara, 1972.
- _____, *Tek Partili Cumhuriyet*, Başnur Matbaası Ankara, 1974.
- Gönlübol Mehmet-Cem Sar ve Diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Cilt I. (1919-1973) 6. Baskı, Cilt II. (1973-1983) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını Ankara, 1986.
- _____, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, (1919-1938) Atatürk Araştırma Merkezi Yayını Ankara, 1990.
- Görgülü İsmet, *Büyük Taarruz*, Türkiye Cumhuriyeti Genel Kurmay Başkanlığı Yayını Ankara, 1992.
- Gündüz, Asım, *Hatıralarım*, İstanbul, 1973.
- Güneş, İhsan, *Birinci Türkiye Büyük Millet meclisinin Düşünce Yapısı (1920-1923)* Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını Eskişehir, 1985.
- Gürer, Cevat Abbas, *Atatürk'ün Hayatından Yazılmamış Hatıralar*, Yeni Sabah Gazetesi 14.02.1941-25.05.1941
- _____, *Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, Derleyen, Turgut Gürer, 5. Baskı, Özkaracan Matbaacılık, Yeni Bosna, İstanbul, 2007.
- _____, *Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, Halk Basımevi, İstanbul, 1939.

- Güven, Zühtü, *Anzavur İsyanı, İstiklâl Savaşı Hatıralarında Acı Bir Sayfa*, Ankara 1985.
- İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973) 2 Cilt*, Yayına Hazırlayan Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2001
- İsmet İnönü, *Hatıralar 1*. Kitap Bilgi Yayınevi, 1. Basım İstanbul, 1985.
- _____, *Hatıralar 2*. Kitap Bilgi Yayınevi 1. Basım İstanbul, 1987.
- İğdemir Uluğ, *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları, (Günlük Anılar) 2.Baskı*
Türk Tarih Kurumu Basımı Ankara, 1989.
- İğdemir Uluğ, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Yayını
Anakara 1979.
- _____, *Sivas Kongresi Tutanakları*, 2. Baskı Türk Tarih Kurumu Başkanlığı
Ankara, 1986.
- İstiklal Savaşında Balıkesir'e Bağlı Akhisar ve Soma Cepheleleri*, Balıkesir Valiliği İl Kültür
Müdürlüğü Tarih Dizisi 1, Hazırlayan Şerafettin Yılmaz 1990.
- Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu
Yayını. Türkçeye Çeviren Cemal Köprülü 2. Baskı Ankara, 1986.
- Kandemir Feridun, *Hatıraları ve Söylemedikleriyle Rauf Orbay*, Yakın Tarihimiz
Yayınları 4, Sıra Matbaası İstanbul,1965.
- _____, *Milli Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal, Arkadaşları ve
Karşısındakiler*, Yakın Tarihimiz Yayınları Ercan Matbaası İstanbul, 1964.
- _____, *Siyasi Dargınlıklar II*, Ekincigil Matbaası İstanbul, 1995.
- Karabekir Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Genişletilmiş Yeni Baskı Merk Yayıncılık A.Ş
İstanbul, 1988.
- Karal Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi IX.* cilt Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1996.
- _____, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.
- Karaosmanoğlu Yakup kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları 2. Baskı
İstanbul, 1984.
- Kansu Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt I, Türk
Tarih Kurumu Yayını Ankara, 1966.
- _____, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt, II,

- Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1968.
- Kaya, Halit, *Refet Bele, Askeri ve Siyasi Hayatı* 1881-1963 Bengi Yayınları
İstanbul, 2010.
- Kılınçkaya, Derviş, *Tasarruftan Verimliliğe Bir Kavram ve Bir Kurumun Tarihi*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2006.
- Kili Suna, *Türk Anayasaları*, İkinci Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1982.
- Kocabaş, Süleyman, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yayınları, İstanbul 1989.
- Kocahanoğlu Osman Selim, *Rauf Orbay'ın Hatıraları* (1914-1915). Temel Yayınları
İstanbul, 2005.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi* 1918-1938 2. Baskı
TTK Basımevi Ankara, 1988.
- _____, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk
Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, Başlangıçtan 1917'ye Kadar, İkinci Baskı, TTK.
Basımevi, Ankara 1987.
- _____, *Türkiye ve Rusya*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayını, Ankara 1970.
- Kutay, Cemal, *Çerkez Ethem Dosyası*, Boğaziçi yayınları, İstanbul 1973.
- _____, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi* Cilt Ercan Matbaası
İstanbul, 1961.
- _____, *Üç Devirde Bir Adam Ali Fethi Okyar*, Tercüman Yayınları İstanbul 1980.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri* (1919-1926) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler
Fakültesi Yayını Ankara 1978.
- Melek Abdurrahman, *Hatay Nasıl Kuruldu* Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1966.
- Meray Seha, *Lozan Barış Konferansı* (Tutanaklar, Belgeler) Seri Yayın Ankara
Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını 1969-1973
- Milli Mücadelede Balıkesir*, 3-4 Mayıs 1986 Günleri Balıkesir Ticaret Odası Salonunda
Yapılan "Milli Mücadelede Balıkesir" Panelinin Tebliğ Metnidir. İstanbul,1986.
- Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, Hazırlayanlar: Zekai Güner-Orhan
Kabataş, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1990.
- Milli Mücadele Tarihi, Makaleler*, Hazırlayan Berna Türkdöğün Atatürk Araştırma
Merkezi Yayını, Ankara 2002.

- Müderrişoğlu Alptekin, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları*, Cilt 1-2, Kastaş Yayınları Birinci Baskı, İstanbul, 1988.
- Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım I*, Emre Yayınları, 2. Baskı İstanbul, 2000.
- _____, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım II*, Emre Yayınları 2. Baskı İstanbul, 2000.
- Öktem, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, hazırlayan Prof. Dr. Zeki Arıkan Türk Tarih Kurumu Basım, Ankara, 1991.
- Özakman, Turgut, *Şu Çılgın Türkler*, 86. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.
- _____, *Cumhuriyet, Türk Mucizesi* Birinci Kitap, Bilgi Yayınevi, 71. Baskı Ankara, 2010.
- _____, *Cumhuriyet, Türk Mucizesi*, ikinci Kitap, Bilgi Yayın, 21.Basım, Ankara, 2010.
- Özalp, Kâzım, *Milli Mücadele (1919-1922) I*, TTK Basımevi, Ankara 1971.
- _____, *Milli Mücadele (1919-1922) II*, Belgeler, TTK Basımevi, Ankara 1972.
- Özalp Kazım-Özalp Teoman, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası kültür Yayını 2. Baskı Ankara 1990.
- Özalp, Teoman, *Tanıklık Ediyorum*, Cumhuriyet ve Atatürk Anıları, Epsilon Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2006.
- Özçelik, Ayfer, *Ali Fuat Cebesoy*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.
- Özdemir Zekeriya, *Balıkesir Bölgesinde Milli Mücadele Önderleri*, 2.Basım, Balıkesir Belediyesi Kültür Hizmetleri, Ankara 2001.
- _____, Balıkesir Kuvay-ı Milliye Hatıraları, Balıkesir Valiliği Kültür Hizmeti, Ankara 2003.
- _____, *Milli Mücadele Yıllarında Balıkesir Cepheleeri*, Ankara, 2001.
- _____, *Milli Mücadelede Devletleşen ve Devleşen İl Balıkesir*, Balıkesir Belediyesi Kültür Hizmetleri, Balıkesir, 1996.
- _____, *Balıkesir Bölgesinde Milli Mücadele Hareketleri*, Balıkesir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüyü Yayını, Ankara 1977.
- Özgül, Cemil, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)* TTK Basımevi, Ankara,1989.

- Özsoy Osman, *Saltanattan Cumhuriyete Giden Yolda Kurtuluş Savaşının Perde Arkası, Olaylar, Belgeler, Gerçekler*, Aksoy Yayınları, İstanbul, 1999.
- Öztoprak, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- Parlak, Türkmen, *İşgalden Kurtuluşa İzmir*, Sosyal Hizmetler Vakfı, İzmir, 1982.
- Sakal, Fahri, *Ağaoğlu Ahmet Bey*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1999.
- Saral, Atilla, *Kazım Özalp, Anılar-Belgeler*, Demkar Yayınevi, I. Baskı, İstanbul 2011.
- Sarıhan Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, Açıklamalı Kronoloji Mondros'tan, Erzurum Kongresine, 30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919 TTK Basımevi Ankara, 1993.
- _____, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, Açıklamalı Kronolojisi, Erzurum Kongresinden Türkiye Büyük Millet Meclisine (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920) TTK Basımevi Ankara, 1994.
- _____, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden Sakarya Savaşına (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921) T T K Basımevi, Ankara, 1995.
- _____, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*,(Açıklamalı Kronoloji) 23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922 T T K Basımevi, Ankara, 1996.
- Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele I*, (Ulusal Kurtuluş Savaşı) Örgün Yayınevi, İstanbul, 1970.
- _____, *Milli Mücadele II*, (Ulusal Kurtuluş Savaşı) Örgün Yayınevi, İstanbul, 1970.
- _____, *Anadolu İhtilâli*, I. Cilt, Kastaş Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 1987.
- _____, *Anadolu İhtilâli*, 2. Cilt, Kastaş Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 1987.
- Sofuoğlu, Adnan, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu*, 1919-1921, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1994
- Sonyel, R. Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I. Cilt, TTK Basımevi, Ankara 1973.
- _____, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II. Cilt, TTK Basımevi, Ankara, 1986.
- _____, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, TTK Basımevi, Ankara 2006.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978.
- Sökmen, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, TTK Basımevi, Ankara, 1978.

- Şimşir, Bilâl, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Cilt I-II, İstanbul 1970
- Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.
- Taçalan, Nurdoğan, *Egede Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I-IV, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü Yayını Ankara, 1973-1974.
- Tarih IV. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.*
- Tekeli İlhan-Selim İlkin, *Egedeki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim(Tahta Kılıç) Bey*, T T K Basımevi Ankara, 1989.
- Toker, Hülya - Aslan Nurcan, *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Cilt III, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.
- Toker Metin, *Şeyh Sait İsyanı*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1994.
- Tunaya Tarık Zafer, *Siyasi Partiler 1859-1952* İstanbul, 1952.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931*, Olgaç Matbaası, Ankara 1981.
- Turan, Şerafettin, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklının Kuvay-ı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1967.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl, *Cumhuriyet Nasıl Kuruldu*, Sel Yayınları Hisar Matbaası, İstanbul, 1955.
- Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst kademedeki Komutanların Biyografileri 2. Baskı*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1989.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1991* Ankara, 1994.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi 90. Yılda Meclis Başkanları.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları I-IV*, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları Sanem Matbaası, Ankara, 1985.
- Türk İstiklal Harbi*, I. Cilt Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genel Kurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Dairesi Yayını Ankara, 1962.
- Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 1. Kısım Ankara, 1963.
- Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 2. Kısım Ankara, 1965.

- Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 3. Kısım Ankara, 1966.
- Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 4. Kısım Ankara, 1974.
- Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 5. Kısım I. Kitap, Ankara, 1972.
- Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 5. Kısım II. Kitap, Ankara, 1973.
- Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6. Kısım I. Kitap, Ankara, 1967.
- Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6. Kısım II. Kitap, Ankara, 1968.
- Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6. Kısım III. Kitap, Ankara, 1969.
- Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6. Kısım IV. Kitap, Ankara, 1969.
- Türk İstiklal Harbi*, VI. Cilt (İç Ayaklanmalar) Ankara, 1964.
- Ulubelen, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul 1967.
- Us, Asım, *Asım Us'un Hatıra Notları (1930-1950)* Vakıf matbaası İstanbul, 1966.
- _____, *Gördüklerim, Duyduklarım ve Duygularım* (Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler) Vakıf matbaası İstanbul, 1964.
- Uluğ, Naşit, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yayınları Sümer Matbaası I. Baskı İstanbul, 1973.
- Unat, Faik Reşit, *İsmet İnönü*, Halkevi Yayınları Ankara, 1945.
- Uran, Hilmi, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959.
- Ünal, Muhittin, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Cem Yayınevi İstanbul, 1994.
- Ünaydın, Ruşen Eşref, *Atatürk'ü Özleyiş, Hatıralar*, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1957.
- Üstün, Kemal, *Menemen Olayı ve Kubilay*, 2. Baskı, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1978.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* Cilt I. II. III, Yenilik Basımevi İstanbul, 1970.
- Yazman, Aslan Tufan, *Atatürk'le Beraber*, (Devrimler-Olaylar-Anılar 1922-1938) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1969.
- Yetkin, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul 1982.

MAKALELER

- Akşin Sina, "Paris Barış Konferansının Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı" Türk

Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri ATSE Yayınları 1986.

- Bayur, Yusuf Hikmet, "II. Meşrutiyet Üzerine Bazı Düşünceler", Belleten C. XXIII, Sayı 90, 1969.
- "Cavit Bey'in Hatıraları" Yakın Tarihimiz Cilt II, 1962.
- Duman, Doğan, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" Yüksek Lisans Tezi Ayrı Basım, Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1990.
- Erkan, Süleyman, "Kâzım Özalp Paşa, Kurtuluş Savaşına Yün Verenler", Gazi Üniversitesi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi yayını Ankara 1994.
- İlgürel, Mücteba, "Akbaş Cephaneliği Baskını" Tarih Dergisi, Özel Sayı, 1981.
- Mumcu, Ahmet, "Atatürk ve İnönü" Cumhuriyet Gazetesi 11.11.1986.
- Mutluçağ Hayri, "Heyeti Temsiliye Üyeleri ile Komutanlar Arasındaki Gizli Görüşmeler", Belgelerle Türk Tarih Dergisi Cilt 12. 1973.
- Özalp, Kazım, "Özal Ataturk'ü Anlatıyor" (Kazım Özalp'in Hatıraları) Milliyet Gazetesi 10.11.1969-27.11.1969
- Sofuoğlu, Adnan, "Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. IX, S.26, Mart 1993.
- Sonyel, R. Salahi, "Orgeneral Kâzım Özalp'in Anıları İle İlgili Bir Açıklama" Belleten, C. XXXVII, Sayı 146, s.131-134, Ankara 1973.
- Tanfer, Vehbi, "Kazım Özalp" (1882-1968) Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Sayı 31, s. 163-176, Ankara, Eylül- 1995.
- Türk, Suat Tahsin, "Kâzım Özalp, Ulusal Arttırma ve Ekonomi Kurumu, Behçet Cemal, Osman Fethi, Halil Kut Davalarında Maznun Emekli General Ali İhsan Sâbis" Güven Basımevi, İstanbul 1944.

TEZLER

- Kızılırmak, Ahmet, Tarihi Gelişim Açısından Türkiye'de Cumhuriyete Giden Yol, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara 1990.
- Duman, Doğan, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek

Lisans Tezi, İzmir 1990.

ERİŞİM ADRESLERİ

- [http://www.biyografi.info.kazim.ozalp](http://www.biyografi.info/kazim.ozalp)
- [tr.wikipedia.org/wiki/Ahmet Anzavur](http://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmet_Anzavur)
- [http://www.mevzuat.adalet.gov.tr.](http://www.mevzuat.adalet.gov.tr)
- [http://www.farklirenkler.com.kazimfikriozalp](http://www.farklirenkler.com/kazimfikriozalp)
- <http://temelmetinler.www.blogspot.com>
- [http://ekodialog.com/milli_iktisat_tasarruf_cemiyeti.html.](http://ekodialog.com/milli_iktisat_tasarruf_cemiyeti.html)
- <http://library.atilim.edu.tr>
- <http://www.yetenek.com>
- <http://tarihimiz.net>
- tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye_Büyük_Millet_Meclisi

E K L E R

- Ek 1 : Kâzım Özalp'in Kendi Kaleminden Tercüme-i Hali.
- Ek 2 : Kâzım Özalp'in Van Seyyar Jandarma Komutanlığı Döneminde III. Ordu Kumandanlığına Raporu
- Ek 3 : Kâzım Özalp'in I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde Tuttuğu Günlüklerinden
- Ek 4 : TBMM. Azasına Mahsus VII. Devre Sicil Dosya No.91.
- Ek 5 : TBMM. Azasının Tercüme-i Hal Örneği.
- Ek 6: Karesi ili 1920 yılı Büyük Millet Meclisi Seçim Mazbatası.
- Ek 7 : Karesi İli 1923 Yılı Büyük Millet Meclisi Seçim Mazbatası.
- Ek 8 : Balıkesir İli 6. Dönem TBMM. Seçim Mazbatası
- Ek 9 : Balıkesir İli 1943 Yılı TBMM. Seçimi Tutanağı.
- Ek 10 : Balıkesir İli 1946 Yılı TBMM. Seçim Tutanağı.
- Ek 11 : Balıkesir İli 1950 Yılı TBMM. Seçim Tutanağı.
- Ek 12: Van İl Seçim Kurulu Başkanlığı'nın 1950 TBMM Seçimi tutanağı yazısı.
- Ek 13: Büyük Taarruzda Esir Edilen Yunan Generali Trikopis'in Kılıcını M. Kemal Paşa'nın Kâzım Paşa'ya hediye gönderdiğini bildiren yazısı.
- Ek 14: Kâzım Özalp Aile albümünden seçme resimler.

Ek: 1

KAZIM ÖZALP'İN KENDİ KALEMİNDEN TERCÜME-İ HALİ

17 Şubat 1882 de doğdum. Babam, merhum süvari Miralaylarından Manastırlı İsmail Nazmi Bey'dir. Üsküp Askeri rüştiyesinden ve Manastır Askeri idadisinden sonra 1 Mart 1900 de İstanbul'da Harp Okuluna girdim. 1902 de San-i mülazımı oldum ve Erkânı Harbiye namzedi mektebine ayrıldım. 1905 de Yüzbaşı olarak 3.Orduya gönderildim ve Şimendifer hattı muhafazasına memur olan 36. Alayın 1. Tabur, 2. Bölüğü Kumandanlığına tayin oldum. O zamanlarda Bulgar çeteleri İstanbul Hükümetini İz'aç ve Avrupalıların dikkatini Hükümetin acizliği üzerine çekmek için şimendifer yollarını tahrip ve trenlere tecavüz ediyorlardı. Bu sebepten askeri birlikler, demir yolu boyunca karakollara dağıtılmış bulunuyorlardı. Benim tayin olduğum Bölük, Selanik'ten Karasulu istasyonuna kadar hattı muhafazaya memur idi. İşte bu vazife sırasında İttihat ve Terakki Cemiyetini kuranlarla tanıştım. Bu cemiyete girdim. Bu Bölükte iken, Gevgili, Menlik civarlarında Bulgar çeteleriyle birçok muvaffakiyetli müsademelerde bulundum.

1908 Nisanında Seres Redif Fırkası Erkan-ı Harpliğine tayin olundum. Burada bir yandan İttihat ve Terakki Cemiyeti Reisi olarak Cemiyetin tesis ve inkişafı ile meşgul oldum. Burada iken 1908 de Meşrutiyet ilan edildi.

İstanbul'da meydana gelen 31 Mart Vak'ası denilen isyanın bastırılması için, Seres'den İstanbul'da gelen kuvvetlerde vazife aldım. Menlik'te Bulgar çete reisi Sandaski'yi de adamlarıyla beraber bu harekâta götürdüm.

1910 senesinde Arnavutluk isyanını bastırmaya giden o zamanın Harbiye nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın karargâhında çalıştım.

1910 Temmuzunda İrade ile Menlik kazası Kaymakamlığı'na tayin olundum. O sıralarda Bulgar çete reislerinden Sandaski Menlik havalisinde hükümet aleyhine tahrikâta yeniden başladığından, faaliyet ve zararlarına mani olmaklığım için bu tayin yapılmıştı.

1911 Kasımında Selanik Vilayeti Takip Kuvvetleri Kumandanlığına ve Vilayet Komisyonu azalığına tayin oldum. Bu vazifede iken Bulgar ve Rum çeteleriyle müsademeler yaptım.

1912 Eylülünde Vardar Ordusu Erkan-ı Harbiye'sine tayin oldum. Balkan harbi başlamış idi. Kumanova, Pirlepe, Manastır muharebelerinde vazife gördüm. Berata geldikten sonra ordumuz dağılmış durumdaydı. Sırların Cenube ilerlemesine mani olmak için Arnavut gönüllülerini toplamak üzere İşkodra'ya gittim. Bektaşi dedelerinin yardımı ile topladığım gönüllülerle Sırların karşısına çıkarak başarılı çarpışmaları idare ettim. Berat civarına çekildiğimiz zaman tifüs hastalığına yakalandım.

1913 Haziranda İstanbul'a gelerek Edirne'ye doğru hareket eden sol Cenah grubu Erkan-ı Harbiye'sine tayin oldum. Bu vazifede iken Edirne istirdat edildi.

1913 Aralık'ta İstanbul Merkez Kumandan Muavinliğine tayin oldum. Bu esnada Enver Paşa Harbiye Nazırlığına geçmişti. Balkan harbindeki çalışmalarımın dolayısıyla bir sene kıdem tazminatı aldım.

1914 Martında Balkan harbindeki hizmetlerimden dolayı Binbaşılığa terfi Van Jandarma Alay Kumandanlığına tayin olundum. Bu tayin Van Valisi Tahsin Beyin(Uzer)istemesi ve benim arzum ile olmuştu. Bu vazifede iken Birinci Cihan Harbi başladı. O havalideki Jandarma taburları ve hudut bölüklerinde Van Seyyar Jandarma Fırkasını teşkil ettim ve bu fırkanın kumandanlığını deruhte ettim. Bu fırka ile Dilmen, Rumiye, Katar, Hoy, Saray, Van civarlarında Ruslar ile yaptığım muvaffakiyetli muharebelerden dolayı 1915 Mayısında Kaymakamlığa terfi ettim. Bu terfi için Ordu Kumandanının Harbiye Nezaretine yazdığı telgrafta; "Van seyyar Jandarma Fırkası Kumandanı Kazım Beyin Harbin bidayetinden beri gösterdiği gayret ve liyakate ve ibraz ettiği fedakârlık ve gördüğü hizmete binaen rütbesinin bir derece terfi ile taltifine müsaade buyrulması" deniyordu. Bu görevde iken Kıgı, Erzincan ve Kemah civarlarında yaptığım muharebelerden dolayı "gümüş muharebe imtiyaz madalyası" kazandım. 1916 Temmuz ve 1917 Şubat aylarında birer senelik kıdem zammı olarak 1917 Eylül'ünde Miralaylığa terfi ettim.

1917 Aralık'ta 37. Kafkas Fırkası Kumandanlığına tayin edilerek Merkezi Tirebolu'da olan bu fırkaya gittim. Burada iken 10 ve 3. Kafkas Fırkalarını da emrime alarak bu kuvvetlerle Trabzon ve Batum'a ilerleyip buraları zapt ve işgale memur edildim. Trabzon'da bulunan külliyetli Rus askerleri Bolşevik olduklarından mukavemet etmediler. Kolaylıkla Trabzon'a girdik. Fakat ve Batum müstahkem mevkiinde yeni teşekkül eden Gürcistan Hükümeti'nin tesiriyle ciddi mukavemet oldu. Altı alay piyade ve müstahkem mevki tam kadrolu ve 250' si mütecaviz büyük, küçük topuyla Batum müdafaa ediliyordu. Bir hafta fasılasız taarruzdan sonra Batum'a girdik. Külliyetli miktarda malzeme, cephaneye, eşya, erzak, 200 den fazla top, 4000 er, 500 subay, 6 General esir aldık ve Çürüksü-Kütalis'e kadar ilerleyip bu yerleri işgal ettik. Bu muharebelerden 1918 Mayıs'ta üçüncü rütbe kılıçlı Mecidiye, altın liyakat, bir sene kıdem zammı, Leopold şövalye salibi aldım.

1919 Haziranında Bandırma'da 61. Fırka Kumandanlığına tayin oldum. Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri üzerine duruma karşı harp etmek maksadıyla bu Fırka Kumandanlığını istemiştim.

1920 Haziranında Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından İzmir Şimal Cephesi Kumandanlığına tayin olundum.

10 Temmuz 1920 de Ertuğrul grubu Kumandanı oldum.

1921 Ağustos'ta Mürettep Kolordu Kumandanlığına tayin olarak Sakarya harbine iştirak ettim.

12 Eylül 1921 de Sakarya muharebesinden dolayı Mirlivalığa terfi ettim. Bu terfi hakkında şöyle deniyordu: "Sakarya meydan muharebeleri esnasında sağ cenahımızın kat'i taarruzlarına karşı muhafaza ve tespitinde ve bilhassa 11,12 Eylül 1337 tarihlerinde cereyan eden taarruz ve 11-13 Eylül 1337 tarihlerindeki takip muharebatındaki fevkalade hizmetine binaen, garp cephesi kumandanlığının teklifi üzerine 12 Eylül 1337 den itibaren Mirlivalığa terfii istenmektedir."

1921 de Sakarya'dan sonra BMM tarafından Milli Müdafaa Vekilliğine seçildim.

1922 Eylül'de Ferikliğe terfi ettim. Bu terfi Sakarya'dan sonra Ordumuzun Büyük Taarruza hazırlanmaktaki çalışmalarda ve düşmanın mağlup edilmesinden dolayı olmuştu.

25 Kasım 1924 de BMM tarafından Meclis Reisliğine seçildim.

30 Ağustos 1926 da Birinci Ferikliğe terfi ettim. Bu terfi hakkında Atatürk'ün bana yazdığı mektubun sureti şudur:

"Büyük zaferin dördüncü senesini idrak ederken, birinci ferikliğe terfilerini tebrike fırsatı olmakla bahtiyarım. Bu vazifeyi ifa ederken, zatı devletlerinin, Türkiye Cumhuriyetinin tesis ve teyidine ve vatanın halasına, esas olan milli mücadelede ve muharebe meydanlarında sevk eyleyen fedakârane mesaisini takdirkârane tahattur ediyorum."

B.M.M. Reisliğinden 1 Mart 1935 de ayrıldım ve aynı gün Milli Müdafaa Vekilliğine tayin oldum. Milli Müdafaa Vekilliğinden 17 Ocak 1939 da ayrıldım. 1 Haziran 1943 de halk partisi Grup Reis Vekilliğine seçildim. 1954 tarihine kadar Mebuslukta kaldım.

EK: 2 Kazım Özalp'in Van Seyyar Jandarma Komutanlığı Döneminde Ordu Komutanlığına Raporu:

Bizden

331-6-5

Üçüncü Ordu Kumandanlığına

Ermeniler tarafından harekât-ı askeriye icra ettiğim havalide yapılan tezahürât-ı ihtilâfiye ve ikaa edilen hadisat-ı cinaiye ile memurin-i hükümet ve zabitan ve asker ve jandarmalara vuku bulan tecavüzât-ı bi nihayenin tarihleri ve eşhasın esamisi kayden tamamiyle mazbut değilse de vukuatlar kâmilin malum olup, her vaka hakkında hangi makamat ve memurinden tarih ve eşhasa dair izahat alınabileceğini zikrederek bu babtaki malumatımı berveçh-i âti arz eylerim:

1- Seferberliğin ilânından sonra silahaltına celbe dilip, teslim edilerek hudut taburlarına ve kıtaat-ı saire ye Van'dan sevk edilen Ermeni neferler İran hududundan firar ederek Rus kıtaatına iltihak etmişler ve Dilman civarında tecemmu eden Ruslar ve Azerbaycan'ın müsellaah Ermenileriyle birlikte Dir ve Haynik cihetinden hududumuza tecavüze ve hudut bölüklerimize taarruza başlamışlardı. Bu hadisat eylevm Erzurum Valisi bulunan Tahsin Beyefendi'nin malûmudur.

2- Fırka kıtaatında bulunan Ermenilere tam bir Osmanlı gibi muamele edilerek, bunlardan bazılarının hıyanetleri sabit olduğu halde bile hainlik umumuna teşmil edilmeyip bilcümle efrat gibi, Ermeni efrat hakkında da emniyet ve itimad-ı tam gösterilmiş ve Haynik civarına gelen düşmana karşı 7 Teşrin-i sani 330 da icra edilen taarruzda Ermeni neferleri de saflarımız arasında bulundurulmuştur; fakat bunlar hainlik ettiler. Muharebe esnasında bizim saflarımızı terk ederek düşman tarafına geçtiler ve bize karşı silah attılar. Vaziyetimizi bozdular, bizi düşmanın tazyikinden ziyade kendi hıyanetleri Kutur'e doğru çekilmeğe mecbur ettiler.

3- Haynik muharebesinden sonra firar etmeyip kıtaatta kalan Ermenileri yine haysiyetlerini muhafaza ederek silahlarıyla istihdamda devam ettim. Lakin bunlar birer ikişer düşmana firar etmekte ve casuslukta devam etmekte idiler. Teşrin-i saninin 17.nci günü jandarma fırkasıyla Huşap'ta bulunduğum sırada Saray civarına kadar ilerlemiş olan Ruslara Van vilayetinin Saray kazası, Erçek nahiyesi ve Başkale sancağı Ermenileri kâmilin iltihak ettiler ve her taraftan askerimize ve ahali-i İslamiyeye tecavüze başladılar ve kıtaatta kalanlar da açıktan açığa düşmana iltihak üzere firar ediyorlardı. Artık bu halin devamı gayr-i caiz görüldüğünden Ermeni ikmal efradının silahlarını kâmilin toplayıp bunları Huşap civarında yapılmakta olan tahkimatta memur ettim. Muvazzaf Ermeni neferler yine müsellaah olarak kıtaatta terkedildiler.

4- Başkale'nin istirdadından ve Anamdik civarında düşmanın tenkili ile Saray ve Kutur havalisinin tekrar işgaline muvaffakiyet hasıl olduktan sonra bu mıntikalardaki Ermenilerden hiçbir fert kalmıyarak çoluk ve çocuklarıyla beraber Rus kıtaati arasında çekildiler ve tesadüf ettikleri İslamları katl-iam ettiler.

Kanun-u evvelin birinci ve ikinci günlerine tesadüf eden bu vakayı pek fecidir. Saray kazasında Mirgehi karyesinde bir hane derununda Ermeniler tarafından ihrak edilmiş otuz kadar Kürt kızı bulunduğu gibi Asnuçi ve diğer karyelerde de yüzlerce erkek, kadın ve ufak çocukların parça parça Ermeniler tarafından doğranıldığı görülmüştür. Bu cinayatin teferruat ve tafsilatını o zaman tahkike memur edilen Saray Kaymakamı kemal Bey kayıt ve zaptetmiştir.

5- Başkale ve Saray'ın istirdadından evvel düşman vaziyetinden cür'et alan Van Ermenileri de bir hayli cinayet ikaa etmişlerdir. Van mebusu Vermeyan Efendi beni makine başına çağırarak, Ermeniler namına bazı tekâlûfte bulunacağını ve kabul edilmezse vahim netayiç zuhur edeceğini beyan etti ve bilcümle Ermeni efradın teslimiyle sabit jandarmaya kaydedilmelerini ve bunların karakollara tevzii hususunun Ermeni cemaatine tevdiine, bazı jandarma zabitlerinin azil ve tardını teklif etti. Bittabi kabul etmedim. Saray'ı istirdat ettikten sonra kendisini makine başına çağırarak, bütün Ermeni firarilerinin kıtalarına iltihakları için nesayihle bulunmasını ve hatta birkaç gün sonra Azerbaycan'a dâhil olmağa muvaffak olacağımız cihetle Azerbaycan'daki Ermenilerin de Ruslardan ayrılarak terk-i silah etmeleri ve hanelerinde sakin ve sâkit oturmalarını için bizzat Azerbaycan'a gitmesini ve oraya muvasalatı için muavenette bulunacağımı bildirdim. Kabul etmedi ve Azerbaycan Ermenilerinin memleketlerini müdafaaya hakları olduğunu ifade etti. Azerbaycan'a dâhil olduğumuz zaman bittabi oradaki Ermeniler de kâmilen Ruslarla beraber firar etmişlerdi.

6- Bugünlerde Gevaş kazasının Pelli jandarma karakoluna Ermeniler taarruz ederek, mezkûr karakolu ihrak ve jandarma neferlerini şehit ettiler. Bu vakanın tafsilâtı o sırada Gevaş Kaymakamı olan Şükrü Bey de bertafsil mukayyet ve mazbuttur. Yine bugünlerde Van'dan Gevaş'a giden hâkim efendiyi Etalan karyesinde Ermeniler şehit ettiler.

7- Huy civarında düşman ile karşı karşıya bulunduğumuz 330 senesi Şubatında kıtaat dâhilinde bulunan muvazzaf Ermeni neferler birer ikişer ileri karakol hattından savuşarak düşman cihetine geçmeğe başvurdularından muvazzaf Ermeni neferlerinin tüfeklerini alıp, Saray ve kutur hastanelerinde istihdam edilmek üzere sevkettim. Bunlar da fırsat buldukça firar ederek düşmana iltihak ettiler. Bu tarihten itibaren kıtaat dâhilinde Ermeni nefer kalmamış idi.

8- Garzan'dan gönüllü olarak geçip Huy civarında fırkaya iltihak ile muharebeye iştirak eden ve bilahara reisleri Beşari Çeta'nın şahadeti üzerine silahlarını fırkaya terk ederek memleketlerine avdet eden ikiyüz kadar ahâli-i İslamiye 330 senesi Şubatı nehayetinde Erciş civarında Ermenilerin tecavüzüne uğrayarak on kadarı şehit edilmiştir.

9- Şubatın yirmibirinci günü Huy civarından Kutur'a çekildiğimiz zaman Van vilayetinin Ermenileri artık tamamiyle mütecaviz bir vaziyet almışlar ve köyler etrafında tahkimat icra ile ahali-i İslamiyede harp için kıtaata iştirak ettikleri takdirde hanelerinin ihrak ve çoluk çocuklarının imha edileceğini beyan ederek ihtilâl emareleri göstermeye başlamışlardır.

Muradiye kazasında sakin Şeboli aşiret reisi Arif Bey'in hanesine geceleyin giren birkaç Ermeni, aşiretini dağıtmasını ve muharebeye gitmemesini tehditle beyan etmişlerdir. İşte bu günlerde Timar nahiyesinde toplanmağa başlayan Ermeniler gelen geçene ve memurlara ve jandarmalara taarruz ediyorlardı. O sırada Erciş Kaymakamı olan Ali Rıza ve Muradiye Kaymakamı olan Ziya Beyler le Van Vali Vekili ve elyöm Bağdat Vali Muavini Şefik Bey de bu vakâyiin tafsilâtı mukayyettir.

10- 331 Senesi Martında ağnam tâdâdı için Timar nahiyesinde gezen jandarma devriyelerine Ermeniler tarafından tecavüz vuku bulması üzerine Erciş'ten Van'a gitmekte olan jandarma Yüzbaşısı Süleyman Efendi silah seslerini işiterek vaka mahalline teveccüh etmiş ve bütün dağları işgal eden Ermenilerin ateşine uğrayarak müsademeye başlamıştır. Van Ermenilerinin ileri gelenlerinden gönderilen heyet-i nasiha ihtilâlcileri teskin etmiş iseler de ertesi gün maiyetindeki müfreze ile Van'a gelmekte olan Süleyman Efendi tekrar Ermenilerin taarruzuna uğramış ve şehit edilmiştir. Bu vakanın tafsilâtı Vali Vekili Şefik Beyde tamamen mazbuttur. Müsademe esnasında birkaç jandarma da şehit olmuştur.

11-Jandarma Fırka kısm-ı küllisi ile Dir civarında bulunduğum esnada Van Ermenileri her tarafta yine birçok tecavüzata ictisar etmişler ve bilhassa Martın son günlerinde Şatak kazası Ermenileri hükümetin emrine itaatsizlik eden bir mektep mualliminin tevkifine hükümetçe teşebbüs edilmesi üzerine umumiyetle kıyam ederek, hükümet konağına jandarma karakollarına taarruz ile birçok jandarma efradını şehit etmişlerdir. Telgraf hatlarını katederek, Van-Şatak, Gevaş-Şatak ve Başkale-Şatak yolları üzerinde tahkimat icra ve buralarını kuvvetli çetelerle işgal edip muvasalayı men ettiler. Gevaş ve Huşap'tan Şatak'a gönderilen müfrezeler yolda mukavemete tesadüf ederek gidemediler ve bu müfrezelere geriden Havasor ve Gevaş nahiyeleri Ermenileri de tecavüz ve taarruza başladılar. Van'dan Şatak'taki ihtilâlcileri sevk ve idare etmek üzere bir çete ile hareket etmiş olan eski komite rüesasından İşhan, Havasor'da çetesiyile harbe iştirak etmek üzere gelen Çerkez gönüllülerine taarruz ederek maktul olmuştur. Bugünlerde Van etrafındaki Ermeniler kâmilan Van'da toplandılar. Van'da ihtilâl hazırlıklarını ikmal ettiler. Şatak ile muvasala ve muhabere tesis edilemiyor idi. Nisanın beşinci günü şehir dâhilindeki Ermeniler de hep birden ve müsellehan kal'aya, telgrafhaneye, kışlalara hücum ettiler. Nöbetçi neferlerini şehit ve telgrafhane ile bankayı ihrak ettiler. Van dâhilindeki bulunan kuvvetlerimiz ihtilâlcilere karşı müdafaaya başladılar. Saray, Hoşap ve Timar'dan sevk edilen kuvay-ı muavene ve Dir civarından gönderdiğim kıtalar Van etrafında Ermenilerin müdafilerimize muavenete muvaffak olabildiler.

12- Van şehri dâhilindeki ihtilâl Mayısın üçüne kadar devam etmiştir. Bunun tafsilâtı da Vali Cevdet Bey'de mukayyet ve mazbuttur. Mayısın üçünde Rusların Van'a takarrübü dolayısıyla kıtatımız Van ve Şatak'ı tahliye ederek Başkale'nin Cenubunda fırkaya iltihak ettiler. Ermeniler kasabadan ve köylerden çıkamıyan ahali-i İslamiyeyi kâmilan katli-iam ve ihrak eylediler. Meks civarında bir dere içinde altıyüz kadın ve çocuğu ateş ile yakmışlardır. Ecsad yığın halinde orada mevcuttur. Bargiri'nin Sur karyesinin şimalinde ve hemen yakınındaki dere içinde binden ziyade erkek ve kadın olarak parçalanmış olduğu escadın parça parça orada mevcut olduğu görülmüştür. Bunlardan başka Van vilayetinin her deresi ve taşı İslam cesediyle doludur. Bu defaki istirdadında bu manazır-ı facia daha vazih bir surette tezahür etmiştir. Elde fotoğraf makinesi olmadığı için resimler alınamadı.

13-Birinci kuvve-i seferiye ile Tatvan'a muvasalat ettikten sonra Bitlis ve Muş'taki Ermenilerin de düşmana birer ikişer iltihak etmeleri ve menzilde işleyen kıtaat ve kollar tecavüzleri dolayısıyla kolayca menzil noktası ittihaz olunan ve birçok erzak ve cephaneye muhassar olan Muş kasabasının Muş dâhilindeki Ermeni çeteleriyle Talori dağlarında içtima eden müselleh Ermenilerin taarruzundan muhafazası için jandarma fırkasından üç taburla Muş'a memur edildim. Oraya muvasalatımda askerden firar etmiş olan birçok gençlerin kıtalarına iltihak etmek üzere ahz-ı asker dairelerine gitmelerini ve davete icabet etmeyecek olurlarsa hanelerinin birer birer taharri edilerek cebren sevk edileceklerini murahhas vekili ve sair ileri gelen Ermenilere tebliğ ettim. Aradan iki gün geçtiği halde hiçbir fert icabet etmedi. Bilakis Muş ovalarında Ermeni köyleri civarından gelip geçen kollar ve jandarmalara köylerden ateş ediliyordu. Haziranın yirmisekizinci günü firarileri taharri etmek üzere şehir dâhiline sevk edilen jandarma müfrezeleri üzerine kasabanın her hanesinden ateş edildi. Bilmukabele silah istimaline başlandı. Şehir dâhilindeki müsademe dört gün kemal-i şiddetle devam etti. Jandarma ve askerden iki zabıt ve otuz nefer şehit ve yüze yakın mecruh olup, hanelerden birçoğu ihtilâlcilerin attığı bombaların tesiriyle yandı. Ermeni ahali kısmen dehalet edip, hükümete teslim olundular ve kısmen de müsademe esnasında telef oldular. Bundan sonra mahiyetimdeki kuvvetle Heft mefalada bulunan mürettep kolorduya iltihak ettim.

Muş'ta dehalet edenlerin birçoğları birkaç güne kadar Ermenilerin ehali-i İslamiye ve debboylara taarruz için hazırlanmış olduklarını ve Kop cihetinden Rusların taarruzu ile

beraber bu tecavüzün icrası mukarrer olduğunu ifade etmişlerdir. Muharebeler esnasında Rus maktûlleri arasında Muşlu ve Vanlı ve memalik-i Osmaniye'nin mevaki-i sairesinden birçokları bulunmuş olduğu gibi bilfiil jandarma fırkası taburlarında evvelce mukayyet ve müstahdem Ermeni efradı da Rus kıtaatı maktûlleri arasında pek çok tesadüf olunmuştur.

14-Talori dağlarında tahassün eden Ermeni ihtilâlcilerle Muş ovası köylerinin civarında gurup gurup toplanan müsellağ Ermenilerin bir kısmı Rus süvarilerinin Muş ovasına sarktıkları zaman onlara iltihak ederek beraber gitmişler ve bir kısmı da Talori dağlarına Binbaşı Ahmet Bey kumandasında gönderilen müfreze tarafından tenkil edilmişlerdir.

15-Bu maruzat Ermenilerin suret-i umumiyyede yaptıkları harekât-ı ihtilâliyyenin müemmel bir tarihçesi olup teferruat itibariyle ikaa edilmiş birçok hadisat-ı cinayyiyeye mevcuttur ki bunların da bu havali memurin-i mülkiyesinden istizah ve tahkiki iktiza ettiği maruzdur.

Ek : 3 Kâzım Özalp'in I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde Tuttuğu Günlüklerinden

20/ Teşrinievvel /330 Van'dan Erciş'e Hareket

21/ Teşrinievvel/ 330 Erciş'e muvasalat

Yolda: Toplar Canik Karyesine kadar müşkülât ile esterler vasıtasıyla naklolundu. Canik'ten Erciş'e manda koşuldu.

21/22 Onsekizinci ihtiyat süvari livası dahi fırka emrine verilerek bütün kuvvetle Azerbaycan hududuna karşı müttefikan hareket için ordudan emir geldi.

22 Teşrinievvel /330 Erciş civarına gelmiş olan Bayezit seyyar jandarma ve Ondördüncü hudut taburları da fırka emrine verilmiştir.

22 Teşrinievvel/ 330 Tarih ve 60058 numaralı ordu emri,

1- Kabilî icra bulur iseniz aşiretlere bütün kuvvetimizle Azerbaycan'daki Rus kuvvetlerine doğru taarruz için ilerleyiniz.

2- Aşiretlerin kuvvetleri ile mevkileri buraca malum değildir.

3- Rusların Azerbaycan'daki vaziyetleri şöyledir:

Mako'da: Altıncı avcı alayı, bir süvari alayı, bir batarya.

Hoy'da : İki ila üç bin ihtiyat ve rediflerden mürekkep bir piyade kuvveti ile üç süvari bölüğü ve bir batarya.

Dilman'da: Yedinci avcı alayı, üç süvari bölüğü, iki top.

Rumiye'de: Beşinci Alay, üç süvari bölüğü, bir cebel bataryası ile Türkistan'dan gelen bir süvari alayı ve bir batarya.

Tebriz'de: Sekizinci avcı alayı.

Bunlardan maada Mako'ya kuvvetli süvari kıtaat geldiği, Culfa'ya da bazı kazak kıtaatı gönderildiği bildiriliyorsa da bu haberler muhtacı teyittir.

4- 19/ Teşrinievvel/330 da Iğdır cihetinden hududu tecavüzle Bayezit ve Diyadin üzerine ilerleyen ve bir fırka tahmin edilen düşman kuvvetinin Cenuba sarkmasını da nazarı dikkate almız. Diyadin'in düşman tarafından işgal edildiği haber veriliyorsa da kati bir malumat alınmadı.

5- Azerbaycan ve Iğdır kuvvetlerinden hangisine taarruzu muvafık görüyorsanız icrasında veyahut hiçbirisine taarruzu mümkün bulmuyorsanız yapmamakta tamamen serbestsiniz.

6- Vaziyetinizi mümkün merteye sık olarak orduya bildiriniz.

Hasan İzzet

22 de Jandarma fırkası ile ihtiyat süvari livasının (Aşiretlerin) vaziyet ve kuvvetleri:

Van seyyar jandarma, Erciş seyyar jandarma, Başkale seyyar jandarma, 15, 16, 17, 18, 21. Hudut taburları Erciş havalisinde;

Bayezid seyyar jandarma, 14. Hudut taburları Erciş’le Diyadin arasında, Ondokuzuncu Hudut Taburu Macirke’de, Yirminci hudut taburu ile üç bölüğü Başkale civarında bir bölüğü Şamdivan’da;

Jandarma Süvari Bölüğü Erciş’te

Adi sahra bataryası Erciş’te

Adi Topçu cebel takımı Erciş’te

Şiyuli, Liyuli, Mukuri, Takuri, Milan, Merziki, Şeydan aşiretlerinden müteşekkil, Arif Bey, Hüseyin Bey, Necip Ağa, Osman Bey, Şeref Bey, Ömer Bey’in adamlarından mürekkep dört aşiret süvari alayı Erciş’le Bargiri arasında.

Seyyar jandarma taburlarının mevcutları beşer yüz, jandarma süvari bölüğü ikiyüz atlı, sahra ve cebel topları Van Kalesi’nden metruk olup tarafımdan kabili istimal ve hareket bir hale getirilen adi toplarla efradı.

Jandarmalar da seferberlik esnasında yetiştirilen neferlerden ibarettir. Topçu Zabiti de Jandarma Mülazımı Hakkı Efendidir.

Aşiretlerin mevcudu üç bin atlıdır. Silahlar umumiyetle büyük çaplı mavzerdir. Her tüfeğe yüz yirmişer fişek vardır.

23. Teşrinievvel 1330 da Erciş’ten hareket 23/24 gecesı Karahan’da kalındı. 24 Teşrinievvel 330 Karahan’da Muradiye Kaymakamına iki sahra topu teslim olunarak Gündürme Boğazının setrine memur edilmiş 14., 15. İnci hudut taburları nezdine irsali tebliğ edildi. Topların sureti istimali de Kaymakam Ziya Bey’e tarif olundu.

24/25 de Erçek’e muvasalat edildi. Kıtaat Erçek ve civar köylere yerleşti.

25 Teşrinievvel 330 Süvari Bölüğü Molla Hasan’a gönderildi.

Erciş Alayı Purholan’dan Karagündüz’e gitti. Kıtaatı saire istirahat etti. Toplar hemen Erçek’e vasil olmadı. Diyadin istikametine giden Keşif Zabiti Mustafa Efendi’nin raporu vasil oldu.

26 Teşrinievvel 330 da Erciş’te talim ve tatbikat Van’dan gelen cephaneye tevzi, Cevdet ve Naci beyler Erçek’e muvasalat.

Düşman Başkale mıntıkasında Hasor mevkiine taarruz etti. Abdurrazak’la Sünnet mevkiinde müsademe oldu. Milân ve Takori aşiretleri sünnet istikametine gönderildi. Ömer Bey’de jandarma efradı ile Sünnet’e azimet etti. Bajirge Taburu ile Şemdinan müfrezesine düşmana taarruz için emir verildi.

25/26 da bugünkü vukuata dair makine başında ordu Erkan-ı Harbi Celal Bey’e izahat ita olundu.

27 Teşrinievvel 330 Hasor’a taarruz eden düşman tardolundu. Topçu Erçek’e vasil oldu. Cevdet ve Naci Beyler Van’a avdet ettiler. Bayezit ve Diyadin hakkında Başkumandanlığa telgraf yazıldı.

28 Teşrinievvel 330 Erçek’ten kıtalar talimle meşgul oldu.

29 “ “ Molla Hasan’a hareket olundu.

30 “ “ Saray’a hareket edildi.

30/31 Gecesi Saray’da kalındı.

31 Teşrinievvelde Kotur istikametine hareket, bugün Milân Aşireti Kotur'u işgal ettiler.

31/1 de Bir Rus müfrezesinin Muradiye Şimalinde Derviş Gamiyane geldiği haber alındı. Erciş seyyar jandarma taburu ile 16.ncı Hudut taburuna Binbaşı Osman Bey'le Bargiri'ye hareket emri verildi. Dört bin kadar tahmin edilen bir düşman kuvvetinin Tutak istikametine ilerlemesine binaen bütün kuvvetimle Tutak istikametine hareketime ordudan emir geldi. Aşiret alayları huduttan ayrılmak istemiyorlardı. Ben de muvafık görmedim. 18. İnci Hudut Taburunu Dir'e gönderdim.

Birinci Teşrinisani 330 da Bugün kıtaatla Çubuklu ve havalisine muvasalat edildi. İki geceden beri yorgun ve uykusuz olduğumdan yemek yemeden uykuya yattım. Bu hane Yezidiler Reisi Cihangir Ağanındır.

2. Teşrinisani 330 da kıtaatımız Karahan civarına vasıl oldu. Ben Bargiri'ye geldim.

2/3 Gecesi Orduya bu hareketin mahsurunu ve muayyen kıtaat hudutlarda müsademeye başlamış olduklarından geriye alınırlarsa ricat edilmiş olacağını bildirdim. O gece Ordudan cevap geldi. Mütalaam muvafık görülmüş ve Azerbaycan'a karşı harekete mezuniyet verilmiştir.

3. Teşrinisani 330 14. Ve 15.inci hudut taburlarına ilaveten Erciş Taburunu da Binbaşı Osman Beyle Bargiri mıntikasında terk edip kuvay-ı mütebakiye ile Saray'a hareket olundu. Muvasalatımda Abdülkadir Bey'in Katur'a gittiğini haber aldım. Bargiri'den Saray'a altı saatte geldim.

4. Teşrinisani 330 kıtaat Saray'a muvasalat ettiler.

5. “ “ Ben Razi Karyesine gittim. Kıtaat Kotur ve Hertil'e vasıl oldular.

6. “ “ Kıtaat Kotur'da içtima ettiler ve Hanik istikametine hareket olundu. Kotur Boğazının setri ve tarassudu için bir bölük Ziri Karyesine gönderildi. Hanik'e tekarrüb edince silah ve top sesleri işitildi. Aşiret alayları ricat ediyorlardı.

6/7 Gecesi Hanik civarında ileri karakol tertibatı alınıp aşiretlerin ricatları tevkif edildi. Kotur Boğazından düşmanın faik kuvvetle ilerlediği haber alındığından Bayezit taburunun üç bölüğü Ziri karyesine sevk olundu.

7. Teşrinisani 330 Honik muharebesi: Van Taburu Kumandanı Rıza Efendi'yi açığa çıkardım. Başkale Taburu ile 17.nci hudut ve Van Seyyar Jandarma taburları cepheden 21. Hudut Taburu Sağ cenahtan taarruza memur edildi. Zevale kadar muharebe müsait cereyan etti. Aşiret alaylarından bugünkü muharebede hiçbir faide hâsıl olmadı. Pek gerilerde kalıp, havaya ateş etmekten başka bir iş yapmadılar. Sahra topları yetişmedi. İki cebel topundan birisi kazaya uğrayıp parçalandı. Numara neferatı merub ve şehit oldular. Taarruza memur olan Başkale Taburu düşmana 500 metre mesafede tevakkufa mecbur kaldı. İhataya memur edilen Dir Taburuna hareketini tesri etmesini, Van Taburuna düşmanın sağ cenahını tazyik etmesini emrettim. Başkale Taburunu idare eden Yüzbaşı Cemal Efendi, cephelerine üç takım kadar düşman kuvvetinin tekarrübetmekte olduğunu bildirdi. Bu kuvvet Dir 'de kıtaatımıza üç günden beri taarruz eden düşman kıtaatıdır.

6/7 Gecesi Dir'de Ahmet Bey'e verdiğim emirde 7.nci günü düşmana taarruz etmesini yazmıştım. Hâlbuki düşmanın serbest bırakıldığı anlaşıldı. Zevalden sonra Başkale Taburu ricate başladı. Bu esnada sahra topları vasıl oldu ise de menzile giremedi. Kıtaat-ı saireye de Kotur istikametinde ricat emri verdim. Düşman kuvveti dört takım piyade ile iki bölük süvari ve bin kadar Ermeni gönüllüsünden ibaret olarak tahmin olunmuştur. Aşiret alayları gayri muntazam bir surette dağılıp Kotur'a doğru savuştular.

7/8 Gecesi Kotur'a geldim. Karargâh için tefrik edilen Bayezit Taburunun bölüğünü Kotur Boğazında ileri karakola memur ettim.

8 Teşrinisani 330 kıtaat Kotur'a geldiler. Bir sahra topu yoldan dereye yuvarlanıp çıkarılmadı. Diğer bir sahra topu da yolu şaşırıp karlar içinde kaldı. Kotur'a iki top geldi Bayezit Taburuna tedricen Kotur'a çekilmesini yazdım. Kıtaat Hoçik-Razi mıntukasına hareket ettirildi. Dir Taburundan henüz haber alınamadı.

8/9 Gecesi Ben Saray'a geldim.

9 Teşrinisani 330 : 17. Hudut taburlarından Razi ve Harapsürük Karyelerine bir müfreze sevk edilerek kıtaat Jandarma ve 14.üncü hudut taburlarının Mollahasan'a gelmelerini ve yalnız 15.nci Hudut Taburu ile bir topun Kündürme boğazında bırakılmasını Binbaşı Osman Bey'e yazdım. (Vali Cevdet Bey, Erciş Taburuna Çah'a hareketini emretmiş)

10 Teşrinisani 330 - Kıtaat Mollahasan Karyesinde içtima etti. Dir Taburu bugün fırkaya iltihak edebildi. Bir düşman kolu Kotur'a kadar gelip Kaşkol Kariyesine avdet etti. İran Elsend nahiyesine gönderilen keşif kolu avdet etmiş ve orada düşmana tesadüf etmemiştir. Bugün Saray'da yaralıları gezdim iyi bakılmadığını gördüm.

11 Teşrinisani 330 – Yaralıları Van'a sevk ettirdim. Abdulkadir bey, Necip Ağa ve Hasan Bey'le bil müzakere Milân aşireti ve bir tabur piyade Kotur'a karşı terki tespit edilerek Milân Reisi Osman Bey'e emir verildi. Musul seyyar jandarma ve hudut taburlarının bizimle teşriki mesai edecekleri ordudan bildirilmiş olduğundan Musul'a şifre yazdım. Topçu Zabiti Mülâzım Hakkı Efendi bir köyde hastalanıp kalmış, nerede olduğu henüz anlaşılammıştır. Hanik muharebesinde mecruh olan Topçu Reşit Çavuş'un Dir'e gittiği anlaşıldı. Fırka karargâh ağırlıkları Molla Hasan Karyesine gönderildi.

12. Teşrinisani 330 – Hıyaneti anlaşılan Salih Çavuş tardedildi. Hiçbir işe yaramayan Bayezit Jandarma Taburu Kumandanına mezuniyet verdim. Bargırı'da bulunan Erciş seyyar jandarma alay kumandanı Binbaşı Osman Bey, berayı tedavi gerilere gitmek için telgrafla müsaade istedi. Müsaade etmedim. Abdvilerden Sahko'nun kardeşi Ahmed, otuz kişi ile Kotur'a gelmiş. Rus süvarileri de bugün Kotur'a gelmişler ise de tekrar Kaşkol'a avdet etmişlerdir. Soğuklar kesbi şiddet ettiğinden bir kürk imal ettirdim. Takuri Reisi Hüseyin Bey bir tüfek bulup getirmiş ve tüfek kendisine verilmiştir. Elsünd'e giden keşif kolumuz orada düşman süvarilerini görmüştür.

13. Teşrinisani 330 – Hanik muharebesinde efradını hüsnü idare etmediğinden dolayı Mülâzım Şaban Efendi'yi 45 gün hapsettim. Rüesayı aşoikle görüşüldü. Dir mıntika kumandanı Binbaşı Ahmet Bey, milis ve aşiretlerin muharebede lüzumu veçhile fedakârlık göstermediklerini bil beyan şikâyetinde bulundu.

14. Teşrinisani 330– Boş kovanların toplatılmasını kıtaata tamim ettim. Saray'da kaldım.

15. Teşrinisani 330 – Düşman Dir'e taarruza başladı. Ahmet Bey, düşmanın kuvvetlerinin çok olduğunu binaenaleyh müdafaada muvaffak olabilmek ihtimali az olduğunu yazdı.

16. Teşrinisani 330 – Dir sükut etmiştir. Molla Hasan mıntikasındaki kıtaat Hoşap'a takarrüb ettirildi. Aşiretlerin 17.nci hudut taburu Kotur istikametinin setrine memur edildi. Hay'a doğru ilerlemek için Başkumandanlıktan gelen telgrafa cevaben bu hareketin şimdilik mümkün olmadığını yazdım.

16/17 de Molla Hasan'a geldim.

17. Teşrinisani 330 – Kıtaatı Hoşap'a hareket ettirdim. Ben de Hoşap'a hareket ettim. Dir'deki askerlerden bir kısmını Çah'a bir kısmını Başkale'ye bir kısmını da Halit efendi ile Gevar'a doğru çekildiklerini yolda haber aldım. Bugün Kotur'dan ilerleyen bir düşman koluna aşiretlerin reisleri dehalet etmiş. 17. Hudut Taburu da Kotur istikametine gidemeyip geri dönmüştür.

17/18 Hoşap'a dahil oldum. İdare reisini Vastan'a gönderdim. Çah'ta şiddetle müdafaatmesini Ahmet Bey'e yazdım. Kıtaat Hoşap'a vasıl oldu. Sahra topları henüz Hoşap'a vasıl olmamıştır. Yol mevcut olmadığı için dağlar üzerinden ve karlar içinden geçerek Hoşap'a gelmesi lazımdır ki pek güç.

18. Teşrinisani 330 – Bir düşman keşif kolu Saray’a tekarrüb etmiş olduğundan Necip Ağa da Teslim olmağa mecbur kaldığını bildirmiştir. Abdülkadir bey, Erçek’e 17.nci Hudut Taburu Hazine’ye çekildiler. Başkale’deki bütün hükümet memurları firar ettiklerinden bir telgraf çavuşu pek az muhabere bildiği halde benimle düşmandan gizli olarak makine başında muhabere etti. Düşmanın bir keşif kolunun Başkale’ye gelip avdet ettiğini bildirdi. Bu vaziyetten bilistifade Baçirke’deki kuvvetlerimizden ve oradaki ahvalden haber aldım. İdris Efendiye emir ve talimat verdim. Saray ve Başkale mıntikasındaki ahvali bildirdim. Sahra topları Hoşap’a yetiştii. Bargiri’de Osman Bey maiyetindeki taburlarla serian Erçek’e gelmesini yazdım. Ermeni efradın hıyanetlerinden dolayı silahlarını ellerinden aldım ve tahkimata memur ettim. Geri ile muvasala Van Gölü cenubundan tesis için ordudan emir geldi. Kuvvet ve topa ihtiyaç olduğunu orduya yazdım.

19. Teşrinisani 330 – Asker Hoşap civarında içtima nizamında emre muntazır oldu. Başkale muharebesi münkati oldu. Çah ile doğrudan doğruya muhabere edilemediğinden Van vasıtası ile muhabere olunuyordu.

20. Teşrinisani 330 – 17.nci Hudut Taburu bila emir Hazine’yi terk ederek geri gelmiş olduğundan tekrar Hazine’ye avdetini emrettim. Ve emri götüren neferleri terfi ettirdim. Cevdet Bey, gece yola çıkıp, firkaya iltihak edeceğini yazdı.

21. Teşrinisani 330 – Cevdet bey sabah erkenden geldi ve beş yüz gönüllü efradın gelmekte olduğunu söyledi. Öğleden sonra kitaatı Molkava civarına hareket ettirdim. 17.nci Hudut Taburu Hazine’ye avdet etti. Muhtelif istikametlere 5 süvari keşif kolları gönderildi. Bugün yüzbaşı Mehmet Efendi’nin esir edildiği haberi alındı. Düşman keşif kolları Molla Hasan’a geldiler. Muradiye’deki taburlar da Erçek’e dâhil oldular. Bu taburların Molla Hasan’a gelmesi yazıldı. Şafakla hareket edecekler. Gece Hoşap’tan İsmail Ağa Karyesine geldik.

22. Teşrinisani 330- Bugün İsmail Ağa’da geçti.

23. “ “ kitaatı Akgöl ve Hazine’ye doğru yanaştırdım. Erçek ’teki taburlar Molla Hasan’a gelmişler. Bu gece de İsmail Ağa karyesinde kaldım.

24. Teşrinisani 330 – Akgöl karyesine geldim. Başkale ve Sefer Efendi taburları burada. Van, Bayezit ve Fazıl Efendi taburları Hazine’de idi. Fırka süvarisinin Salhane ’ye gitmesi tebliğ edildi. Hazine’ye geldik. Asker mevzi işgaline hazırlanıyordu. Bizi ve Başkale taburlarını görmüşler düşman zannetmişlerdi. Geceyi Hazine’de geçirdik.

25. Teşrinisani 330 – Hazine’den Gültepe’ye hareket ettik. Sefer Efendi Taburuna; Salhane’ye, Van alayına Gültepe’ye gelmesi ve Başkale Alayına da Şimale yanaşması emredildi. Düşman İstuçi ve Saray civarına gelmiş piyadenin Gültepe gibi açık bir mevzide kalması mahsurlu görüldüğünden Van alayının Serdüşab’a gitmesi, Başkale Taburunun Hazine’de kalması tebliğ edildi. Süvarilerle geceyi burada geçirdik. Keşiş ve Çamurlu’ya geldik. Telgraf tesis edilememiş. Osman Bey’i açığa çıkardım. Ziya Bey’e Aspetan’a gitmesi tebliğ edildi.

26. Teşrinisani 330 – Keşişte telgraf tesis edildi. Van Taburu ile Bayezit Taburunu yukarı Molla Hasan karyesine celbettim. Astetan civarında keşif kolları müsademeye başladı. Cevdet Bey, gece Gültepe’den Çamurlu’ya avdet etti.

27. Teşrinisani 330 – Muhabere için Keşiş’e geldik. Karargâhı da buraya getirdik. Van ve Bayezit taburları Molla Hasan’da Erciş Taburu Keşiş’te, Van taburunun bir bölüğü Gültepe’de, Sefer Efendi Taburu Salhane’de fırka süvarisi bir bölükle Gültepe’deydi. Gönüllüler düşmanla muharebe ettiler. Başkale istirdat edildi.

28. Teşrinisani 330 – Düşman Mirgehi’ye taarruz etti. Erciş taburunu Kartalan’a sevk ettim.

29. “ “ - Düşman Gergez üzerinde görüldü. Şivliler’de müsademe başladı. Şivliler bir zabıt telef etti. Akşamüzeri Erciş Taburu Aspetan’a doğru mukabil taarruz yaptı. Düşman çekildi. Süvari hücumuna da Molla Hasan’dan mukabele edildi. Fazıl Efendi ve Van taburlarını sol cenaha hareket ettirdim. Sefer Efendi’ye gelmesini yazdım. Fırka süvarisini Molla Hasan’a celbettim. Orada bir keşif kolu terk etmesini yazdım. Bayezit Taburunu Keşiş’e celbettim. Başkale Taburu Keşiş’e geldi. Bir bölüğü Yukarı Molla Hasan’da ileri karakola memur edildi. Burhanettin Bey’e sol cenah Kumandanlığı ve üç tabur da Naci Efendi kumandasına tevdi edildi. Topçuyu getirmek üzere kuvvetli süvari keşif kolları ile Ziya bey vazifelendirildi.

1. kânunuevvel 330 – Düşman keşif kolu Kerkez’de bulunuyordu. Akşamüzeri Erciş Taburu Kerkez’e ilerledi; düşman süvarisi çekildi. Toplar geldi. Aşiret Gültepe’ye sevk olundu.

2. Kânunuevvel 330 – Sol cenah ilerlemiş ve İstuçi üstüne kadar gitmiş idi. Öğle vakti düşmanın çekildiği anlaşıldı. Kıtaatı İstuçi ve Kalkalı’ya celbettim. Keşif kollarımız Saray’a girdi. Refet Efendi şehit oldu.

3. Kânunuevvel 330 – Yürüyüş devam etti. Engiz Korçovik’e geldik Bu gece Engiz’de kaldık. Süvariler ileride müsademe ediyorlar.

4. Kânunuevvel 330 – Satmaus’a gittik. Burhanettin Bey kumandasında üç tabur, iki top Hertel’e hareket ettirildi. Sabaha kadar yetişemediklerinden Kavlik’te kalmağa mecbur oldular.

5. Kânunuevvel 330 – Sabahleyin Burhanettin bey, Hertel’e sırtlarına çıktı. Düşman piyadesinin ilerlediğini yazdı. Satmaus’daki kıtaatın Kavlik’te içtima etmesi için emir verdim. Sefer Efendi Taburu sol cenahta, Fazıl Efendi Taburu merkezde, Van Taburu ihtiyatta idi. Fazıl Efendi Taburundan bir bölüğü Sağ cenaha, sevki tebliğ edildi. Başkale Taburunu Hertil’e celbettim. Erciş Taburu topçu muhafızı olarak kaldı. Gece Bayezit Taburundan bir bölük sağ cenaha sevk edildi. Ben Hertil’de kaldım.

6. Kânunuevvel 330 – Sabahleyin müsademe başladı. Köydeki askerimiz üzerine topçu ateşi açıldı. Asker dağıldı. Tekrar toplandı. Düşman sol cenaha taarruza başladı. Başkale taburunu oraya sevkettim. Erciş taburunu da sol cenah ihtiyatına verdim. Kavlik’e gittim. İki topu sol cenahta Cevdet Bey’in emrine verdim. İki topu da Kavlik’e aldım. Düşman Bilecik’e girdi.

7. Kânunuevvel 330 – Sabahleyin Başkale taburuna gittim. Bilecik’e giren düşman çıkmış idi. Tepeden görünüyordu. İki topla ateş edildi ise de tesiri olmadı. Bu defa düşman merkeze taarruz etti. Bayezit Taburuna ihtiyatları ile beraber Fazıl Efendi’yi muavenet etmesini tebliğ ettim. Fakat düşman süratle ilerlemiş, Fazıl Efendi sebat etmemiş olduğundan yardım yetişemedi. Erciş Taburu ise henüz içtima bile edememişti. Düşmanın şiddetli taarruzu karşısında merkez geri çekiliyordu. Başkale Taburu biraz geride mevzi almağa mecbur oldu fakat yolda top ateşine tutulduğu için muntazam mevzi alamadı. Bunların yanına gittim. Burhanettin Bey’e ve Sefer Efendi’ye tedricen taburlarının garp sırtlarına çekilmesini yazdım. Geç vakte kadar Başkale Taburunun yanında kaldım. Van ve Erciş taburları çekiliyordu. Başkale Taburuna da Ruzhan’a çekilmesini söyledim. Kavlik’te kimseler kalmamıştı. Gece Engiz’e dâhil oldum. Osman Bey açığa çıkarıldı.

8. Kânunuevvel 330 – Sabahleyin taburların vüruduna intizar ettim. Sefer Efendi Taburu Engiz’de müctemi olduğundan ileri karakola memur edildi. Van, Erciş taburları geç geldi. Bayezit taburu Satmos’a gitmiş idi. Gece haber gönderdim. Sabahleyin Gorcovik’e geldiler. Bugün asker yorgun ve perişan idi. Van, Erciş, Başkale taburlarının Naçar Dede’de Bayezit taburu ile topçunun Yusuf Haydar Karyelerine hareketini emrettim. Ben evvela Yusuf Haydar’a sabahleyin de Naçar Dede’ye geldim.

9. Kânunuevvel 330 – Karargâh Naçar Dede’ye nakledildi. Erciş Taburu Molla Topuz’a sevk edildi. Fahri Bey’e Aşiret Liva Kumandanlığı tevdi olundu. Düşman keşif kolları Şerefhane’ye geldi.

10. Kânunuevvel 330 – Van’dan binüçyüz lira talebbetim. 250 liranın senetlerini aldım. İzzet Efendinin senedinin iptali için tabura ilmühaber verdim. Aşairin toplattırılması için Fahri Bey’i gönderdim.

11. Kânunuevvel 330 – Şerefhan’e düşmanın yüz süvarisi girdi. Satmos’a bir keşif kolu gitti. Keşif kolları arasında müsademeler oldu. Engiz ’deki efrat arasında hastalık zuhur ettiği bildirildi. Ser tabibini Engiz’e azimetini emrettim. Mevzileri gezdim. Mevcut kuvvetle gayri kabili müdafaa gördüm. Erciş, Başkale, Bayezit taburlarının Korçovik’e gitmesini tebliğ ettim. Van Taburu Naçar Dere’de kalacak.

12. Kânunuevvel 330 – bu sabah Korçovik’e gittim. arazi müdafaaya müsait. Vasıf Bey’e tabur kumandanlarına işgal edilecek mevziyi gösterdim. Top mevziini tayin ettim. Naçar Dere’ye avdet ettim. Kıtaata maaş verdim.

13. Kânunuevvel 330 – Korçevik’te öğleye kadar tarassut icra ettim. Hava gayet sisli bir şey görülmedi.

14. Kânunuevvel 330 – Korçovik’e gittim. Keşif kolları arasında müsademeler oldu. Başka bir hareket görülmedi. İhtiyat zabitlerinin nasb ve tayinini yazdım. Burhan Bey’i Van’a gönderdim.

15. Kânunuevvel 330 – Bugün Cevdet Bey’le Saray’a gittim. Rıza Efendi’yi tarassut için Korçovik’e gönderdim. Saray’da aşarin celp ve cemi için müzakereler oldu. Alay süvarilerini İzzet Efendi emrine verdim. Düşman piyadesi Hertil üzerinde görülmüş. Kumandanları da istikşaf at icra etmişler. Sahra topu Korçovik’e sevk edildi. Kıtaatın hazırlanması tebliğ olundu.

16. Kânunuevvel 330 – Şafakla beraber Korçovik’e gittim. Düşmandan hiçbir hareket hissedilmiyor. Öğle vakti Cevdet Bey’le Naçar Dere’ye avdet ettik. Karargâh ambarı Yusuf Haydar’a nakledildi. Murki aşiretinden yüz otuz nefer Van Taburuna verildi.

17-18 Kânunuevvel 330 – Rıza Efendi’yi Korçovik ve Engiz’e gönderdim. Vaziyette tebeddülât ve şayan-ı ehemmiyet bir şey yok.

19. Kânunuevvel 330 – Karargâhı Saray’a naklettim. Elendliler Abdürrezzak’ı derdest edeceklerini vaad ile asker istediler. Takorilerin Saray’a avdetini yazdım.

20. Kânunuevvel 330 – Şakir Efendi seksen neferle, İzzet Efendi 25 atlı ile ve Takorilerden 30 kişi Elend’e sevk olundular. Öğleden sonra araziye çıktım. Mevzi pek uzak ve müdafaaya salih değil. Aşiret karargâhındaki mekkârelerin fırka idaresine teslimini Fahri Bey’e tebliğ ettim.

21. Kânunuevvel 330 – Aşiretler Kumandanı Fahri Bey’e ve Rıfat Efendi’ye bazı emavire tebliğ ettim. Hayvanları zayıf düşen süvarilerin bineklerini muayene ettirdim.

22. Kânunuevvel 330 – Diyarbekir gönüllülerinden 60, Haydaranlı Aşiretinden 80 kadarı geldi. Van ve Dir taburları Çarüksar’a süvarileri Saray’a sevk olundu. Revandiz kuvvetlerinin Rumiye’ye tekarrüb ettiği anlaşıldı. Gece Naci Bey, İdris ve Şerafettin efendilerin Rumiye’ye hareketlerini tebliğ ettim.

23. Kânunuevvel 330 – Diyarbekir gönüllülerinden 70, Hoşaplılardan Bekir Ağa ile 40, Ercişlilerden 80 kadar nefer geldi. Çarüksar’a gittim. Müdafa mevzilerini irae ve icabeden tertibatı gösterdim. Takoriler Saray’a avdet etti. Aşiret livasından talebedilen izahat alındı.

24. Kânunuevvel 330 – Razi, 25-26 da Kotur, 27-28 Kırand, Hanık, 29. Nazarabad 29/30. Köhneşehir, 30/31. Heruva, 3 Kânunusani Yezdigan’a hareket, Hoy muharebeleri.

20 Şubat’a kadar Hoy civarındaki vaziyet muhafaza edildi.

21. de Kayalık muharebesi oldu. 22-23. Kotur’dayız.

5 Mart Karargâh Kanireş karyesine nakledildi.

11 Mart’ta Karargâh Kanireş ’ten İstapan’a geldi.

13 Mart’ta Cevdet Bey Başkale’den Van’a hareket etti.

28 Mart’ta Şatak hadisesi oldu.

5 Nisan’da İşhan öldürüldü.

7 Nisan’da Van ihtilâli başladı.

16 Nisan Dir’deki kıtaatla İran’a girdim.

18 Nisan Dilman Muharebesi oldu.

18/19 Nisan Sorkerle çekildik.

3/4Mayıs Van tahliye edildi.

8 Mayıs Bacirke’ye düşman taarruz etti.

13 Mayıs’ta Mekruk muharebeleri oldu

15 Mayıs’ta Mervane müsademesi oldu.

4 Haziran’da Hizan’a geldim.

16 Haziran’da Hasras muharebeleri oldu.

24 Haziran’da Muş’a hareket ettim. 28 Haziran’da Muş Müsademesi başladı.

3 Temmuz’da Hef Mekola’ya geldim. 9 Temmuz’da Muş Ovası’na indim.

12 “ Bitlis’e vasil oldum. 13 “ Sak cephesine taarruz ettik.

15 “ Erciş istikametine hareket, 20 Temmuz’da Erciş’e muvasalat.

23 “ Karahan muharebesi oldu. 24 “ Bargiri işgal edildi.

28 “ Kurd Karyesine muvasalat. 28/29 “ Kop istikametine hareket.

29 “ Kop’un Cenubu garbisine muvasalat.

30 “ 2050 ve civar tepelerin işgali,

- 2 Ağustos'ta Liz'e muvasalat, 3 Ağustos'ta tekrar mevzi işgal edildi.
- 5 Ağustos'ta Kolordu karargâhı ve birinci müfrezesi Seferiye Murad'ın sağ sahiline hareket, Kaza keşif kıtalarımız girdi. Yaralıları getirdi.
- 6 Ağustos'ta Liz civarında kaldım. Kıtaat eski vaziyetinde alay 37, Tabur 1, Nazik'te süvari fırkasıyla kalacak. 23. Süvari alayı tekrar fırka nezdine avdet edecek. Çete geldi.
- 8 Ağustos'ta Liz'de kaldık. Adilcevaz hattında düşman olduğu anlaşıldı. Pelûr karyesinde düşmanın bir alay süvarisi var. 36. Fırkaya tayinim hakkındaki irade-i seniyyey-i mübellâğ emir geldi.
- 9 Ağustos 331. Liz Rüstem'e Malazgirt'e, Adilcevaz'a keşif kolları hareket ettirildi.
- 10 " " Liz'de kaldık. İshak Efendi Muş'a, Haydar Efendi Gıçık'a gitti. Kolorduya mufassal rapor yazıldı.
- 11 Ağustos 331. Zabıt eşyasını yağma eden olay 106. Tabur !'den iki nefer idam edildi.
- 12 " " Birinci Kuvve-i seferiyenin Çökreş'e azimeti hakkındaki grup emri geldi.
- 13-18 " " Liz'de kaldık.
- 19 " " Malazgirt civarında Teşkil'at-ı Mahsusa müfrezesi muharebe etti.
- 20 " " Van gölü Cenup müfrezesi Vaskan Garbında muharebe ve düşmanı tenkil etti.
- 21-27 " " Liz'de.
- 28 " " Abdal Bayezid'e gittim.
- 29 " " Liz'de.
- 30 " " Sıhhiye bölümüne gittim. Karargâh ileriye nakledildi.
- 31 " " İzri'de.
- 1 Eylül " İzri'den Birinci ve Beşinci Kuvve-i Seferiyeler Hasan Kale'ye hareket etti.
- 2 " " Harabe'ye gittim ve mevzii gezdim.
- 3-4 " " İzgi'de 777 ikmal efradı geldi.
- 5 " " Yeni gelen efrattan firarilerin takibi için süvari gönderildi.
- 5/6 " " Grubun lağvedileceği ve 36. Fırkanın süvari fırkası emrine verildiği emri geldi
- 6 " " Orduya şifre yazdım. Baytar müfettişi Hilmi Bey geldi.
- 7 " " Merkezde hayvanat muayene ve teftiş edildi.
- 8 " " Harabe müfrezesi hayvanatını teftiş ettik.
- 9 " " Firarilerden üç nefer Harabe 'de idam edildi. Mitralyöz bölümü kumandanı üç gün hapsedildi. Bütün efradı kaçırmış. Hoşgeldi karyesine 50 atlı kuvvetli keşif kolu tertip ve sevk olundu. Seyyar hastanenin münasip zamanda Hasangür'a nakli için emir verildi.
- 10 Eylül 331. Baytar müfettişi gitti. İzri'de kaldık.
- 11/12 " " Malazgirt civarında düşmanın üç bölük süvarisi bulunduğu, süvari fırkasına rapor edildi.
- 12 " " İzri'de üç şehit zabıt ailesine mafevk muhasesatı verilmesi için evrak gönderildi. Çadır rüzgârdan devrildi.
- 13-14-15 Eylül 331 – İzri'de
- 16 Eylül 331–Derik civarında düşmana pusu tertibedilmiş ise de muvaffakiyet hasıl olmamıştır
- 17 Eylül 331- Numan Efendi'nin Bikes'e hareketi ve elbiseleri sevk etmesi emrolunmuştur.
- 18-19 Eylül 331 – İzri'de düşmanın hazin müfrezesine taarruz etmiş olduğu işitildi.
- 20/21 " " Mürettep Alay Liz'den Piyang'a geçti. Yakup Cemil, Sami vesaire geldiler.
- 21 " " Gelenler hareket etti.
- 22-23-24 Eylül 331 İzri'de düşman süvarisi görüldü. Hazine'ye gittim.
- 25-26 " " İzri'den müdür geldi. Eşya geldi. Hastalandım. Liz'e gittim gece hastalık Devam etti.
- 27 Eylül 331 - İzri'de biraz daha iyiyim.
- 28-29-30 Eylül " İzri'de hastalık geçmiştir.
- 1 Ekim 331 bugünkü ajansta Bulgar-Sırp müsademesi başladığı yazılmıştır.
- 2-3-4-5 Ekim ahırları teftiş ettim. Sait Bey geldi ve gitti.
- 6 " " Bayram. Düşman süvarileri cephe ilerisine geldi. Van taburu ile gittim.
- 7 " " İzri'de kıtaat ile muayede. Liz'e geldim.
- 8-9 " " İzri'de mevzii gezdik.
- 10 " " Dir ve Bacirke taburları geldi.
- 11 " " Van taburu mevzii teslim aldı.